

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ — СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOGIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 1 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1975

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ НА УНИВЕРЗИТЕТОТ — СКОПЈЕ
FACULTÉ DE PHILOGIE DE L'UNIVERSITÉ DE SKOPJE

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

ANNUAIRE

КНИГА 1 TOME

СКОПЈЕ — SKOPJE
1975

Редакциски одбор

Comité de rédaction

1. Ташко Белчев
2. Светозар Бркиќ
3. Кирил Пенушлиски
4. Фанија Попова (секретар)
5. Радмила Угринова-Скаловска (претседател)

Адреса: Филолошки факултет, поштенски фах 567, Скопје
Adresse: Faculté de Philologie, boîte postale 567, Skopje

ГОДИШЕН ЗБОРНИК

на Филолошкиот факултет на Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје

Книга 1 (1975)

Во финансирањето на овој зборник учествуваше и Заедницата за научни дејности

Печатенто во Универзитетската печатница — Скопје

Тираж 1000 примероци

Печатењето е завршено во месец јули 1976 година

СОДРЖИНА

Уводен збор	
<i>Борис Марков</i> Nomina feminativa во рускиот јазик од аспект на македонскиот јазик.....	5
<i>Борис Марков</i> Существительные, обозначающие лицо женского пола в русском языке в сопоставлении с македонским (резюме)	22
<i>Борис Марков</i> Именки со значењето направа или средство за производство	29
<i>Борис Марков</i> Существительные, обозначающие орудие или название средства производства (резюме)	28
<i>Марија Најческа-Сигоровска</i> Глаголско-именски синтагми со предлогот <i>кон, кај</i> во именската конструкција во македонскиот јазик во споредба со рускиот.....	59
<i>Мария Најческа-Сигоровска</i> Глагольные словосочетания с именем существительным с предлогами <i>кон, кај</i> в современном македонском языке в сопоставлении с глагольными словосочетаниями с существительным в дательном падеже с предлогом <i>к/ко</i> в современном русском языке (резюме)	70
<i>Olga Mišeska-Tomić</i> On the syntactic categories in English and Macedonian.....	73
<i>Olga Mišeska-Tomić</i> За синтактичките категории во англиски и македонски (резюме).....	93
<i>Душан Томовски</i> Англиското /V/, /W/-немското /B/, /V/.....	95
<i>Džikan Tomovski</i> Zusammenfassung	102
<i>Dimitrija Gacq</i> Die Valenztheorie als selbständige Disziplin.....	103
<i>Димитрија Гацов</i> Теоријата на валентноста како самостојна дисциплина (резюме).....	130

Хараламѝе Поленаковиќ

- Првите преводи на И. А. Крилов на македонски јазик направени од
Андреја Д. Петковиќ 137

Haralampie Polenaković

- Les premières traductions d'I.A. Krilov en macédonien faites par Andreja
D. Petković (Résumé) 153

Х. Поленаковиќ

- Андреја Димитриевиќ Петковиќ (1837—1897) 157

Haralampie Polenaković

- Andreja Dimitrijević Petković (1837—1897) (Résumé)..... 159

Х. Поленаковиќ

- Уште една варијанта од македонската народна умотворба „Цар Филип
сос слонце облок чинили“ (1845)..... 161

Haralampie Polenaković

- Encore une variante du conte populaire macédonien „Tzar Filip sos slonce
oblok činili“ (1845) (Résumé)..... 162

Вера Антиќ

- Еден апокрифен состав во јужнословенската и во романската средно-
вековна книжевност 163

Vera Antić

- An apocryphal text known in Yugoslav and Romanian medieval literature
(Summary) 168

Вера Јанева-Стојановиќ

- Спецификата на уметничкото познавање на Карел Чапек во романот
„Кракатит“ 175

Vera Janeva-Stojanović

- La spécification de la connaissance artistique de Karel Tchapek dans le roman
„Krkatit“ (Résumé) 184

Ташко Белчев

- Јужнословенските идеи на Михал Чајковски во рамките на политиката
на „Хотел Ламберт“ 185

Ташко Белчев

- Из јужнославианофилских идеи Михала Чайковского (Резюме)..... 231

Božidar Nastev

- Sur l'élément illyrien de la „Comédie Humaine“..... 235

Б. Насѝев

- За илирскиот елемент во „Човечката комедија“ (Резиме)..... 244

Liljana Todorova

- Qui est l'auteur de „La Napoleone“ revendiquée par Charles Nodier?..... 245

Лилјана Тодорова

- Кoj е автор на памфлетот „Наполеона“ што себе си го припиша Шарл
Нодије (Резиме) 258

<i>Liljana Todorova</i>	
A propos d'un ouvrage manuscrit consacré à l'amitié franko-yougoslave.....	261
<i>Лилјана Тодорова</i>	
За едно ракописно дело посветено на француско-југословенското пријателство (Резиме)	281
<i>Александра Пайазољу</i>	
„Аула“ од Херман Кант — отворен универзитет.....	283
<i>Александра Пайазољу</i>	
„Актотворни Зал“ Германа Канта — отворитиот универзитет (Резиме)....	293
<i>Александра Пайазољу</i>	
Ueberlegungen über die Militarszenen im „Felix Krull“ und im „Untertan“	295
<i>Александра Пайазољу</i>	
Војнички сцени во „Феликс Крул“ и во „Поданик“ (Резиме).....	300
<i>Olaf Reincke</i>	
Goethes Rede „Zum Shakaspeares-Tag“ von 1771: ihre Probleme und ihre Bedeutung	301
<i>Олаф Рајнке</i>	
Речта на Гете „По повод на денот на Шекспир“, нејзините проблеми и нејзиното значење (Резиме)	315
<i>Љубица Тодорова-Јанешлиева</i>	
Сатиричното во романот на Ентони Повел „Попладневни луѓе“.....	317
<i>Ljubica Todorova-Janešileva</i>	
The satirikal in Antony Powell's novel Afternoon Men (Summary).....	335
<i>Vladimir Cvetkovski</i>	
Teaching second language with bilingual groups of students	337
<i>Владимир Цвешковски</i>	
Проблемите на билингвизмот во наставата по странски јазици (Резиме)	339
<i>Olga Voinovska</i>	
<i>Matthias Bronisch</i>	
Ist das Sprachlabor auch an der Philologischen Fakultät ein Hilfsmittel?..	341
<i>Олга Воиновска</i>	
<i>Мајтијас Бронис</i>	
Дали е јазичната лабораторија и на филолошкиот факултет помошно средство? (Резиме)	347
<i>Мишо Миовски</i>	
Лексиката во текстовите на Јоаким Крчовски.....	349
<i>Мишо Миовски</i>	
Лексика в тексах Иоакима Крчовского (Резиме).....	357

Фанија Попова

Мотивот на родоскривава и љубов во народната поезија на јужнословенските народи 359

Фанија Попова

Мотив кровосмесителной любви в народной поэзии южнославянских народов (Резюме) 366

Томилав Тодоровски

Изучувањето на Рациновата поезија во средните училишта на СРМ.... 367

Томилав Тодоровски

Изучение поэзии Рацина в средних школах СРМ (Резюме)..... 375

УВОДЕН ЗБОР

Филолошкиот факултет на Универзитетот „Кирил и Методиј“ во Скопје започна да работи како одделна висока научно-наставна установа од учебната 1974/75 година. Дотогаш, студиските групи што го сочинуваат овој Факултет влегуваа во состав на поранешниот Филозофски факултет.

Филозофскиот факултет од своето формирање 1946 година започна да издава Годишен зборник. До крајот на неговото постоење излезени се 26 тома на Зборникот. Тој во голема мера ја афирмира македонската научна мисла, објавувајќи голем број научни трудови на наставниците и другите соработници на Факултетот. И во уредувањето на Зборникот беа вклучени многу професори и соработници на Факултетот, истакнати научни, културни и општествени работници, познати во Македонија и надвор од неа. Строгиот критериум применуван во изборот на прилозите за Зборникот, кој стана традиција почитувана од сите, направи од него публикација ценета и барана не само во нашата земја, туку и надвор од неа, во други научни средини.

И Филолошкиот факултет започнува со издавање на Годишен зборник на трудови на своите соработници. Овој прв том од Зборникот треба да се прими како продолжување на изданието на поранешниот Филозофски факултет. Прифаќајќи ја и продолжувајќи ја создадената традиција, Редакцискиот одбор ќе се труди да ги објавува и да ги афирмира сите позитивни напори на полето на науката на сите соработници на Филолошкиот факултет.

Редакцискиот одбор

90860 **TOUTOUMI, A.**

NOMINA FEMINATIVA ВО РУСКИОТ ЈАЗИК ОД АСПЕКТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Под терминот *nomina feminativa*¹ во стручната литература се подразбираат именски образувања кои се изведуваат од соодветни именки од машки род, така што при нивното изведување заправо доаѓа до промена на родот, додека нивната семантична страна обично останува неизменета. За именките од овој вид карактеристично е, следствено, дека обележуваат лице од женски пол или женка — кај животните. При значењето лице, од своја страна, зависно од основата, се изделуваат повеќе нијанси, од кои покарактеристични се следниве: носител (-ка) на својство содржано во основата, носител (-ка) на дадено занимање, звање или должност, припадник (-чка) кон дадена организација или групација, жител (-ка) на крај, држава или место содржано во основата, вршител (-ка) на дадено дејство, жена на оној од основата.

Слично на другите значенски категории кај именките, *nomina feminativa* се карактеризираат со ред свои особености и специфичности, во кои секако влегува нивната сложена проблематика. Сложеноста на проблематиката и актуелноста на нивното изделување и оформување се гледа, меѓу другото, од следнава констатација на Х. Саткјевич²) за ваквите именки во полскиот јазик:

„Kategoria ta ma chyba najbogatszą literaturę w językoznawstwie polskim. Przekształcenia, które zaczęły następować w zakresie urabiania nazw żeńskich niemal od początku obecnego stulecia, były tak widoczne, że natychmiast zwróciły uwagę językoznawców. Radykalne zmiany w życiu społecznym i w sytuacji kobiet po drugiej wojnie światowej stały się przyczyną intensyfikacji nowych procesów słotwórczych, a co za tym idzie — także nasilenia dyskusji“.

Она што Саткјевич го одбележува во однос на полскиот јазик (кој во поглед на зборообразувањето се одликува со висок степен на обработеност) се однесува, повеќе или помалку, за секој совре-

¹) Szymański, T., *Nomina feminativa w tekstach bułgarskich XVII i XVIII w.*, Rocznik Stawistyczny, t. XVI, I. Во полската литература образувањата од овој вид се познати и под називот назвы żeńskie pochodne od męskich.

²) Satkiewicz, H., *Produktywne typy słotwórcze współczesnego języka polskiego*, Warszawa, 1969, стр. 69.

мен словенски јазик. Воопшто изделувањето и оформувањето на именките од овој вид претставува еден од најинтензивните зборообразувачки именски процеси во современите словенски јазици, кои во однос на ваквите образувања се разликуваат меѓу себе главно по степенот на нивната обработеност. Слично на другите значенски категории *p o m i n a f e m i n a t i v a* можат да се разгледуваат од овој или оној аспект. Тука се разгледуваат на контрастивна основа. Ваквото разгледување се наложува, меѓу другото, од доста оживените контакти меѓу словенските јазици. Предуслов за една подлабока студија од овој вид е секако обработување на *p o m i n a f e m i n a t i v a* внатре во секој современ словенски јазик, што, меѓутоа, засега ни оддалеку не е направено.

Од сложената проблематика на ваквите образувања тука се опфаќаат главно некои, по наше мислење, покарактеристични проблеми за рускиот или македонскиот јазик. Пред да минеме на самото конфронтирање на посочените два јазика, патем се задржуваме на нијансата *ж е н а* на оној што е содржан во основата, како и на оние именки, кои во поглед на изведувањето претставуваат еден вид исклучок од основната маса примери.

Нијансата *ж е н а* на оној што е содржан во основата на дадената именка својствена им е, повеќе или помалку, на сите современи словенски јазици, но во секој од нив е специфично изразена, како во однос на средствата, така и во поглед на нивната застапеност и фреквенција. Тоа е случај и со рускиот и македонскиот јазик. Најчеста и најобична за најширокиот круг луѓе оваа нијанса е во примери што се изведени од именки кои обележуваат лице со дадено занимање, звање или должност. Но и кај ваквите образувања таа во одделните словенски јазици доста варира. Чест случај е притоа да ја придружува или самата да е придружена од нијансата *ж е н с к и к о р е л а т и в*, сп. на пр.:

царица „1. см. царь; 2. Жена царя” О, *дирекџорша* разг. „1. см. *дирекџор*; 2.” „Жена директора” О, мак. *дирекџорка* „1. жена на директор, срхв. директорица;; 2. жена директор” Р. Кај повеќето образувања сепак превладува едната или другата нијанса, сп. на пр.: *мельничиха* простор. „Жена мельника” О, мак. *мельничарка* или *воденичарка*, рус. *министерша* разг. „Жена министра” О, мак. *министерка*. Во понови и најнови занимања, звања и должности обично е затврдена нијансата *ж е н с к и к о р е л а т и в*. Таков е, на пример, случајот, со именки од типот: рус. *дикџорша* мак. 'спикерка', *касириша*, *кондукџорша*, *паркимахериша*; или: *акушерка*, *лаборанџика* и т. н., сп. и мак. *келнерка*, *лаборанџика*, *суфлерка*, *фризерка* и др. Нијансата *ж е н а* на оној што е содржан во основата во современите словенски јазици обично се чува во примери кои се поодамнешни или пак такви, во кои е употребена како стилско средство за изразување на фамилијарност, ироничност и сл. Воопшто ваквите образувања се типични за разговорниот јазик и народните говори.

Освен во одделните народни говори, оваа нијанса е доста распространета во народното творештво каде, се разбира, не е придружена од ироничност и сл. Паѓа в очи притоа дека како главен и најраспространет суфикс за изразување на оваа нијанса во народното творештво истапува *-ица*. Дел од ваквите образувања се среќаваат и во современиот јазик, но предимно во разговорната варијанта, сп. на пример:

везирица „в. везирка“ Р, *генералица* разг., *даскалица*, *деверица* „деверова жена Р, схрв. *деверуша*“, *кметџица*, *кралица* 1. владарка; 2. жена на владар, 3. во шахот — „дама“, *џашица* и *џашовица* „в. пашиница нар. поез.“ Р, *ситојаница* „в. стопанка“ Р, *сулџаница* (КП,О), *царица* 1. сопруга на цар; 2. жена цар; 3. фиг., *шефџица* „1. жена шеф; 2. разг. жена на шеф“ Р; или: *бановица* „в. баница“ Р, *бејовица* = *бејинка*; или: *ефендица* арх. „жена на ефендија“ Р, *џиџица*, покрај *џиџика*, *чорбаџица*, покрај *чорбаџевка* Р, но: *јајдаџика*, *фурнаџика* и сл.; или: *џобраџиџица* и *џобраџимка*, *мајсторџица* „жена на мајстор“ Р, сп. и примери од типот „...ти ќе бидеш везир; ти — царица; ти — паша; ти — везирица; ти — џашица; ти — шеџуислам; ти — кајмакамин; ти — кадија;... ти — шеџуислаџица; ти — бинбашија; ти — јусбашија; ти — кајмакаџица; ти — бинбаџица; ти — јусбаџица“. Костенцев, СБНУ, XII, 170.

За обележување на нијансата *жена* какаво генерална наставка служи *-ица*, која во македонскиот јазик е потисната главно во примерите *арслан* — *арсланица* и *арсланка* „в. лавица“ Р, *мајмун* — *мајмунка*, но сп. схрв. *мајмуница*, *џаун* — *џауница* и *џаунка*.

Преку спомнатите и слични примери, кои во основата содржат апелатив, нијансата *жена* на оној што е содржан во основата во западномакедонските и други наши говори минала на основи кои претставуваат лично име или прекар. Првобитно ваквата нијанса можела да се развие преку примери чијашто основа претставува присвојна придавка на *-ов*, *-ев* (сп. на пр.: *Марко+ов* > *Марков+ица* > *Марковица* > *Маркојца*, *Петров+ица* > *Петровица* > *Петрејца* и сл), од кои *-ица* отпосле минала и на примери од типот *Ајанасица*. Во својство на примери можат да се приведат следниве образувања:

Вељовица (Вељојца), *Ѓиовица* (< Ѓиго < Ѓлигор), *Иљовица*, *Лазовица*, *Марковица*, *Мийровица*, *Најдовица*, *Петковица*, *Пецовица*, *Рисџовица*; или: *Блажевица* (Блажејца), *Димчевица*, *Горчевица*, *Здравевица*, *Петровица*, *Павлевица*, *Славевица*, *Тодевџица*; или: *Аврамица* (< Аврам), *Анџелица*, *Бојојца* (Богоја), *Божиница*, *Борџица*, *Василица*, *Десџојџица*, *Драјаница*, *Душаница*, *Јованица*, *Јосифџица*, ... *Силјаница*. ... *Триџуница* и други; сп. и слични образувања застапени кај торбешкото население — Македонци: *Абдуџица*, *Бајрамица*, *Беџирица*, *Даљовица*, *Ељмазица*, *Мифџица*, *Ремџица*, *Шабаница*, *Шукриџица*.

Одделни образувања од овој вид се застапени во Зборникот на Миладиновци (сп. *Јанкуџица*, *Маркојца*, *Мийрејца*, *Момџица*, *Петковица*, *Сџеџоџица*, *Сџојаница*), што ни дава право да сметаме дека биле порано затврдени. Освен во македонскиот јазик, слични примери

познати им се и на некои од другите словенски јазици. Така за дел од словенечките и полските говори е карактеристично дека *-ица* минала на основи кои претставуваат презиме, сп. на пр. *Boršnica, Severica* и др.; или пол. *Michalica* (*Michalik*), *Adamczyca* (*Adamczyk*), *Polarczyca* (*Polarczyk*), *Sobocica* (*Sobocik*)³ и др.

Нијансата же на на оној од основата најобична е сепак во примери, чијашто основа претставува аpellатив и тоа предимно оние што обележуваат лице со дадено занимање, звање или должност. Одделни вакви образувања се регистрирани во Речникот на Миклошич, сп. „дворьниковица ‘*uxor dyornici*’, *деспоџовица* и *деспоџица* ‘*despotae uxor*’, *дијаконица* ‘*diaconissa*’⁴), што значи дека изделувањето на ваквата нијанса кај *-ица* е доста старо. При оваа нијанса рускиот јавик се разликува од македонскиот како во однос на нејзиното обележување (в. стр. 10) така и во однос на основата, која во случајов претставува само аpellатив.

Како што одбележавме во уводот, за *nomina feminina* е карактеристично дека нивната основа најчесто претставува именка од машки род. Извесни образувања, меѓутоа, не се изведени на овој начин, поради што обично се земаат како исклучок. За потврда на ова зборува и околноста дека во стручната литература или се одминуваат или пак се одбележуваат само патем. Колку што ни е познато, ваквите образувања досега не биле предмет на посебно разгледување, нити пак постои некаква класификација за нив. Пристапот кон именките од овој вид укажува, меѓу другото, дека нивниот број не е незначителен, така што при изучувањето на рускиот јазик ова треба секогаш да се има предвид. Обид за нивното посестрано разгледување и класифицирање во рускиот и македонскиот јазик е направен во нашата статија „Именки со значењето лице од женски пол во рускиот и македонскиот јазик“⁵. Не претендирајќи на потполност и исцрпност, во неа ги изделуваме следниве шест групи именки: а) образувања кои самите претставуваат основа од која се изведени именки од машки род (тип рус. *бабник* : *баба*, сп. и *Бабушкин, Надеждин*; или мак. *женскар, Ангеличин* < *Ангелица*), б) образувања при кои како машкиот така и женскиот корелатив се изведени од една иста основа (тип рус. *йавлин* — *йава, дурак* — *дура, жнец* — *жница*; мак. *јунец* — *јуница*), в) образувања кои немаат спрема себе соодветна именка од машки род (тип рус. *йой-рыўня, молодуха* простор. „Молодая замужня женщина“ О, *йрѣха*; мак. *јарка, -ица, несачка, леунка*), г) именки од домашно и странско потекло кои се обични само со формант од машки род, кој се применува и за обележување лице од женски пол (тип рус. *врач, друџ, йовариш, замесџийџель, член, саговод, декан*; мак. *џавол, џешак, сведок, сџручџак*), д) образувања од т. н. општ род (машки и женски) изразен со еден ист формант (тип рус. *ејоза, сирџша, бедняџа, йлакса, неженка, левша, Женя* < *Евџений, Евџения*; мак. *џеснариџа, бугала, фукара*), ф) об-

³) Nitsz, K., MPKJ, IV, 189.

⁴) *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Vindobonae, 1862—1865.*

⁵) *Литературен збор*, год. XXII, Скопје, 1976, стр. 13—21.

разувања со суплетивна основа (тип рус. *кобель* — *сука*, *лошадъ* — *кобыла*, мак. *йеџел* — *кокошка*, *еџен* или *бекар* — *мома*, *девојка*).

Изделените групи примери се среќаваат, повеќе или помалку, како во рускиот така и во македонскиот и во другите словенски јазици. Она со кое македонскиот јазик се разликува од рускиот јазик е главно застапеноста на одделните посочени групи примери. Во рускиот јазик се во случајов особено распространети и во голема мера типични оние под в), г) и д). Земени сите заедно, посочените групи примери, независно од својата застапеност, претставуваат составен дел од проблематиката на родот на именките, пред сè неговото обележување. Затоа доброто познавање како на споменатите така и на другите образувања со вакво значење е предуслов за познавањето на системот на овој или оној словенски јазик.

Независно од распространетоста на разгледаните групи примери, која, повеќе или помалку, во секоја од нив значително варира во одделните словенски јазици, основна маса на *nomina feminativa* сепак остануваат оние што се изведени од соодветната именка од машки род. За општа одлика како на последниве така и на посочените групи примери треба секако да се земе флексијата, која во рускиот и јужнословенските јазици свршува на *-а*, додека во западнот словенските јазици е можна и флексијата *-у* (сп. на пр.: чеш. *přítelkyně*, *studentkyně*; пол. *bogyni*, *gospodyni*). Флексијата *-а*, од своја страна, истапува сама или пак ѝ претходи определен суфикс, што е далеку почест случај. Така изведувањето на *nomina feminativa*, слично па другите значенски категории на именките, се врши со помош на определени афикси, кои тука се придаваат: а) кон основата на именки со значењето *лице од машки пол* и б) кон основата од која е изведена соодветната именка од машки род, односно по пат на замена на афиксот од машки род со соодветен од женски род.

Општо земено, од двата типа основи превладува првиот, поради што вториот тип во стручната литература најчесто се занемарува или напoлно отсуствува. Во кои случаи придавањето на даден афикс станува на основи од првиот или вториот тип зависи од самиот афикс, на кое ќе биде укажано при нивното поодделно разгледување. Од друга страна, својство на афикс при *nomina feminativa* имаат, како што споменавме, флексијата *-а* и извесен број суфикси или деривати, кои во рускиот и македонскиот јазик ја имаат следнава застапеност.

Афиксот (флексијата) *-а*. Главна одлика на овој афикс секако претставува неговиот придружен карактер при суфиксите со кои образувањата од овој вид се изведуваат. Без придружба на некои од суфиксите на *nomina feminativa* е застапен во ограничен број примери, и тоа како во рускиот така и во македонскиот, односно другите словенски јазици. Најголем дел од ваквите образувања воопшто имаат општословенски карактер, но нивниот број во одделните словенски јазици варира. Меѓу почестите именки од овој вид спаѓаат: *кум* — *кума*, *суйруџ* — *суйруџа*, мак. *соџруџ* — *соџруџа*, како и некои именки, кои влегуваат во изделените групи образувања: а) сп. *вдовец* — *вдова*, *схрв*.

удова и удовица, серна, мак. срна; б) дурак — дура, ѓавлин — ѓава; г) со суплетивна основа (муж — жена, кобель — сука). Покрај примерите кума — сојурија, срна, жена и сл., во македонскиот јазик одбележување бараат и именките брашучед — брашучеда, -ка, свекор — свекрва, сулџан — сулџана „жена на султан“ Р, покрај сулџанка. Ваму спаѓаат, освен тоа, примери од типот лажја (лажго), нунка (нунко), прашиарка, ѓакешарка, немиевка...; или: забла (забло), дремла, лила и др., при кои -а спрема суфиксите -ко и -ло се сфаќа како -ка и -ла.

Суфикси со кои се изведуваат *nomina feminina*. Именките од овој вид изведени само со флексјата -а, како што видовме, имаат ограничена распространетост, при што голем дел од нив претставуваат примери наследени од постариот или најстариот период. Во најголем број *nomina feminina* флексјата -а, меѓутоа, само го придружува дадениот суфикс. Обележувањето на лице од женски пол со својства од основата во современиот руски јазик се врши со следниве суфикси: -ка и дериватите -овка, -јанка или -анка, -енка, -лка, с. -ица со дериватите -лица, -ница, -ицица или -чица, -љицица, с. -џа, -на, -џица, -ха, -иха, -уха, -ша и -есса или -иса. Нијансата жена на оној од основата се предава со суфиксите: -ица, -иха, -уха и -ша, а значењето женка — со суфиксите -ица и -иха. Во македонскиот јазик ваква функција имаат суфиксите: -ја, -ија и дериватот -арија, с. -на, -иња, -ка, -ица и дериватите -инка, -ачка и -ичка. Нијансата жена на оној од основата се обележува со -ица, -ка и -инка, а значењето женка со -ица и изолирано со -ка (сп. мајмун — мајмунка, ѓаун — ѓаунка и ѓауница).

Споредбата на суфиксите од рускиот јазик со оние од македонскиот дава можност да се направат извесни забелешки, како и да се извадат соодветни заклучоци. Паѓа в очи пред сè дека бројот на приведените суфикси од рускиот јазик е значително поголем од оној на македонскиот јазик. Еден дел од приведените суфикси, како во рускиот така и во македонскиот јазик, претставуваат деривати, што значи дека имаат поново потекло и обично се застапени само во едниот јазик (сп. рус. -овка, -јанка или -анка, -лка, -лица, -ицица или -чица, -љицица; мак. -инка, -ачка и -ичка). Од друга страна, паѓа в очи исто така дека дел од афиксите се општи за рускиот и македонскиот јазик, што се објаснува со фактот дека се наследени од прасловенскиот јазик или од постариот период. Таков е случајот со суфиксите -а, -ка, -ица и дериватот -ница, -џа (мак. -ја), -на, -џица, -ха, мак. -а (< -ха). Од понатамошното излагање ќе се види, меѓутоа, дека рускиот јазик се разликува од македонскиот не само со споменатите типични афикси кои не се среќаваат во македонскиот и обратно, туку повеќе или помалку и во однос на општите афикси, кои во случајов се карактеризираат со нееднаква распространетост во овие јазици. Меѓу приведените суфикси непродуктивни се: на — единствена трага од кој во рускиот јазик претставува именката княжна, а во македонскиот јазик примерите вујна (: вујко, пол. wuj) и сѝрина (: сѝрико, пол. stryj), потоа суфиксот -џица, мак. -иња, кој во рускиот јазик е застапен со примерите: барџица (барин), боярџица, бо-

ињя, ѱероиня, ѱрафиня (герм. *Grafin*), књјињя, монахиня, рабыня (раб), а во македонскиот јазик главно со именките: бојињя, но сп. и божица Р, ѱрафињя арх. „в. грофица“ Р, јунакињя, кнеињя, херцеињя „жена или ќерка на херцег“ Р, хероињя, црнкињя „жена црнец“ Р, сп. и „Кинез — Кинескињя“ Р, но во Правописот со право стои Кинеска (место Кинескињя). Освен со својата ограниченост, образувањата на -ињя во македонскиот јазик се карактеризираат и со тоа што голем дел од нив претставуваат книжни творби, кои се затврдени со посредство на соседните словенски јазици, во кои овој суфикс, особено во српскохрватскиот, е не само доста распространет туку и мошне продуктивен (сп. схрв. јунакињя, херцеињя, Црнкињя: Црнац; или: Сриќињя, Кинескињя, Финкињя, Францускињя, Чехињя; или со западноевропска основа: дактилоѱрафињя, сѱуденѱкињя, -ица, ѱелефонисѱкињя, ѱѱурисѱкињя и т.н.). Непроductивниот суфикс -ха во рускиот јазик е застапен со примерите: сваха, покрај свайѱья и сноха, додека во македонскиот јазик, единствена трага од него претставува снаа (< снаха).

Другите суфикси, независно од тоа дали се продуктивни или слабо продуктивни, исто така бараат извесно задржување, толку повеќе што поголем дел од нив служат предимно за изведување на *nomina feminativa*.

Суфиксот -ѱя (= мак. -ја). За разлика од македонскиот јазик, каде во примери од овој вид е застапен главно со именките *ѱосѱоѱа* (господ -ја), сваќа (сват), но сѱаросвайѱица; или дијал. везарја, нишарја и сл., во рускиот јазик со -ѱя се изведуваат примери кои во својата основа содржат: а) неизведена именка од машки род (*ѱосѱоѱа*, *ѱосѱѱя*, *свайѱя*), б) заемка од грчкиот јазик, сп.: иѱуменья, иѱѱаѱѱя : гр. *παπαδѱα*, в) именка на -ун и дијал. -ан. Првите два типа именки всушност се застапени со преостанки, така што значително поголема распространетост имаат главно оние од третиот тип, — т. е. образувања кои во основата содржат именка со значењето вршител на глаголско дејство. Во ред примери, меѓутоа, последново минало во лице со пејоративно својство. Самите примери на -ун и изведените од нив именки на -ѱя со значењето женски корелатив се типични за разговорниот јазик и особено за просторечието, додека литературниот јазик честопати се оградува од нив. Во стандардните речници на рускиот јазик ваквите образувања најчесто ја имаат ознаќата „разг., разг. неодорб., разг. пренебр“. Сепак одделни именки од овој вид во современиот руски јазик се затврдени како спортски и др. термини, што укажува на продуктивноста на -ѱя со оваа функција односно значење. Со или без ознаќите *разг., разг. неодобр.* и сл. во својство на примери можат да се приведат следниве образувања:

Примери изведени од именска и придавска основа:

ѱорбунѱя, (ѱорбун „Горбатыи человек“) О, кайризуњя Б, в. кайризуѱя, резвуњя (резвун разг. „Резвая, живая девочка“) О, ѱѱѱуњя У.

в²) Примери изведени од глаголска основа: *бејунья* (бегун „Спортсмен, специалист по бегу“) О, *болшунья* (болтун „Болтливый человек“) О, *брезјунья* (брезгун) Б, *брехунья* (брехун) „прост. Враль, пустобрех“ О, *брызјунья* (брызгун) Б, *визјунья* (визгун) У, *ворчунья*, (ворчун „Ворчливый человек“) О разг., *врунья* (врун=лгун разг.), *јоворунья* (говорун разг. „Человек, который любит много говорить“ О), *драчунья* (драчун, разг. „Тот, кто любит драться“) О, *крикунья*, *колдуња* (колдун „Тот, кто занимается колдовством“) О, *којунья* (копун разг. неодобр. „Тот, кто копается=мешкает“) О, *лјунья* (лгун=лжец), *лизунья* (лизун простор.), *јевунья* (певун разг.), *јачкунья* (пачкун разг. пренебр.“) О, *јискунья* (пискун разг. пренебр.), *јлясунья*, *јрыјунья* (прыгун „1. Спортсмен—специалист по прыжкам; 2. Тот, кто все время прыгает, очень подвижный ребенок“) О, *ревунья* (ревун разг.), *свисјунья* (свистун „Любитель свистеть“) О, *хвасјунья* (хвастун неодобр. „Хвастливый человек“) О, *хлойојунья* (хлопотун разг.), *хохојунья* (хохотун разг. „Смешливый человек“) О, *шалунья* (шалун „Тот, кто шалит“) О, *шайунья* (БУОМ), *шейшунья* и др.

Од двете подгрупи именки очигледно превладува втората, т. е. оние со глаг. основа, при што примерите *бејун-ья*, *јрыјун-ья* придобиле нијанса на спортски термин „спортсмен-ка“, што е секако ново кај ваквите образувања. Од друга страна, суфиксот *-унья* е застапен и во примери од типот *јобејунья*, *јојлясунья*, *јојрыјунья* и сл., кои немаат спрема себе именка од машки род. Приведените примери веќе сами по себе зборуваат за распространетоста на именките на *-ун(ья)*, но предимно во разговорниот јазик и особено во просторечието, каде е застапена и во образувања со придавска и именска основа (сп. на пр.: *резвунья*, *шолсјунья*, *бородунья* Д, *јубанья* Д, *зубанья* Д и *зубанка*, *зубачка* Д, *јузанья* Д, *ушанья* и др.

Со оглед на тоа дека *-ун-ья* на македонскиот јазик му е наполно непознат, при именките од овој вид се судруваме со проблемот на нивното преведување. Со приближно адекватно значење во македонскиот јазик истапуваат суфиксите *-ка*, *-ица* и дериватот *-ачка*, а доколку е присутна и нијансата на неодобрување или пренебрегнување, можни се *-ало* и особено *-ла*, сп. на пр.: *болшунья* „брборка, брбливка, брбла“, *ворчунья* „мрморка, мрмла“, *драчунья* „тепачка“, *крикунья* „крескало, викла“, *лјунья* „лажга“, *јевунья* „пеачка, песнарија“, *јлясунья* „играчица, танцувачка“, *јрыјунья* „скокачка“, *хвасјунья* „фалбацивка“, *шалунья* „немирница“ и др.

Суфиксот *-ка* (псл. *-ка*). Се однесува кон оние суфикси за образување на *nomina feminativa* кои имаат општословенски карактер. Застапен е во примери речиси со сите познати нијанси на значењето лице од женски пол: жителка на даден крај, држава и сл., носителка на дадено својство, занимање, звање или должност, припадничка на дадена организација или групација, вршителка на дејство од

основата. Така со исклучок на нијансата жена на оној од основата, која во рускиот јазик се изразува со наставките *-ица* и *-ша*, македонскиот и рускиот јазик во поглед на овој вид примери на *-ка* се разликуваат меѓу себе главно во застапеноста на одделните типови образувања, при кои се можни значителни или незнатни осцилации. Ова во голема мера е условено и од постоењето на дериватите на *-ка*, за кои е карактеристично дека му се познати главно на рускиот (сп. *-јанка* или *-анка*, *-енка*, *-овка*) или на македонскиот (*-инка*, *-ачка*), односно српскохрватскиот (*-киња*, *-ачица*), како и од можноста истото значење да се изрази со некој попродуктивен или пораспространет суфикс со адекватно значење. Така покрај многуте совпаднавања или сличности од типот *армянка* (армянин), *киевљанка*, *варшавјанка*, *парижанка*, *анличанка* и др., особеност претставуваат примерите од типот:

сербка (серб) за мак. *Србин-Србинка*, *хорвајка* за схрв. Хрватица; *руская* (руский) за мак. *Русинка*, схрв. *Рускиња*, слов. *Rusinja*; или: датчанка (датчанин < Данија) за мак. *Данка* (Данец < Данска), *норвежка* (норвежец < Норвегија) за мак. *Норвежанка* (Норвежанец, Норвешка), *шведка* (швед, Швеција) за мак. *Швеѓанка*, (Швеѓанец < Шведска), *кубинка* (кубинец, Куба) за мак. *Кубанка*, (Кубанец, Куба) и др.

Главно полно совпаднавање меѓу рускиот и македонскиот (но не и српскохрватскиот) јазик покажуваат именките со западноевропска основа на *-ал*, *-ан*, *-ман*, *-мен*, *-ен*, *-он*, *-енӣ*, *-онӣ*, *-исӣ*, *-иӣ*, сп. на пр.:

либералка (либерал), *йпровинциалка* (провинцијалец), *йиранка*, *шарлајанка*; *клејџоманка*, *меломанка*; *рекордсменка* 'рекордерка', *сйорџсменка* 'спортистка', *чемпионка* 'шампионка', *ишшонка*; *лаборанџка* (лаборант) но схрв. *лаборанткиња*, *-ица*, *емигранџка*; *иациенџка*, *студенџка* (схрв. *студенткиња*, *-ица*); *акџивисџка* (схрв. *активисткиња*, *-ица*), *йелефонисџка*, за схрв. *телефонисткиња*, *-ица*; *акробајка*, схрв. *акробаткиња*, *фаворџка* и др.

Најголем број примери од овој вид имаат спрема себе женски и корелатив. Во одделни образувања соодветната именка од машки или женски род сепак отсуствува или е необична, сп. на пр.: руск. *йроектанӣ* но мак. *йроектанӣ* — *йроектанџка*, схрв. *йроектанџкиња*; или *инсџишџка* 'воспитаничка, ученичка на институт', *машинисџка* 'дактилографка, схрв. *дактилографкиња*'. Обележувањето на именката од машки род (дактилограф) во рускиот јазик се изразува описно — *работајоуџий*, *йецајоуџий* на *йишџеј машинке*. Полно отсуство на соодветната именка со значењето лице од машки пол карактеристично е и за примери од типот *маникјорша*, чијашто основа не обележува лице од машки пол. т.е. се изведува од *маникјор* „Уход за палци на руки, чистка и полировка ногтеј“ О, *йедикјорша* (*йедикјор* „Уход за ногтјами и срезивание мозолей на ногах“ О. Од друга страна, некои вакви образувања во рускиот јазик се поткрепени од домашниот суфикс *-џик*,

спрема кој се изведува соодветен женски корелатив на *-ица*, сп.: *манекен* „Фигура в форме человеческого туловища для примерки и показа платьев“ О, од која е изведено *манекеница* „Тот, кто демонстрирует на себе одежду новых фасонов“ ж. *манекеница*“ О, но мак. *манекен* — *манекенка*. Подруг суфикс во основата, освен тоа, содржат и примери од типот *шенисис* — *шенисиска* за мак. и схрв. *шенисер* — *шенисерка*.

Извесна подвоеност и колебање во обележувањето на женскиот корелатив својствено им е предимно на именките што свршуваат на *-р* (*-ер*, *-ир*, *-ор*, *-ар*), при кои женскиот корелатив во рускиот јазик се образува со *-ка* и *-ша*, сп. на пр.: *-ер*: акушерка (акушер), милиционерка, мисионерка, ојозиционерка, иансионерка, иенсионерка, јозерка, револуционерка, реакционерка, сџажерка, фанџазерка, фразерка; *-ор*: импровизаторка (импровизатор), консерваторка, ексилуаторка и др., но: милионерка застар. и милионерша разг. ‘1. жена милионер; 2. жена на милионер’, билејтерша, бухалијтерша ‘книговодителка’, кавалерша, келнерша, примерша, контролерша разг., џарикмахерша ‘фризерка’, џарјнерша разг. О, хроникерша; *-ир*: касириша ‘касиерка’, командирша; *-ор*: губернаторша разг. „Жена губернатора“ О, директорша, докјорша простор. „1. жена доктора; 2. Женщина врач“ О, дикјорша (диктор) ‘спикерка’, иницијаторша, јровокајорша (БУ), кондукторша разг. О, коректорша (БУ), лекторша разг. (БУМ); *-ар*: ајџекарша (БУМ), библиојекарша разг. О, секретарша „Ведающая деловой перепиской, текущими делами отдельного лица или учреждения“ О, но *секретар* — со 4 значења, юбилярша; или: музыкантша разг. О, фабрикантша (БУМ), рејентша (БУОМ), нјманша разг. (нџман „Частный предприниматель, торговец времен нџпа“) О.

Како што одбележивме, за *-ка*, а во голема мера и за суфиксот *-ица*, карактеристично е дека стапуваат во состав на повеќе дериватни суфикси, кои се најчесто застапени или во рускиот или македонскиот јазик. Дел од нив имаат ограничена распространетост, но меѓу нив има и такви, кои станале мошне распространети и продуктивни. Овие деривати придобиле поголема или помала распространетост главно за сметка на *-ка* или *-ица*. Од друга страна, во ред примери со истото значење во едниот или другиот јазик е застапен првиот (*-ка*) или вториот суфикс (*-ица*) или некој нивни дериват, што секако условува разлики меѓу овие два јазика. Добра илустрација во овој поглед даваат одделни примери со иста или слична основа, како од домашно така и од туѓо потекло, при кои за обележување на значењето лице од женски пол во рускиот јазик служи еден, а во македонскиот јазик — друг суфикс, сп. на пр.: рус. *слуа* — *служанка*, мак. *слуја* — *слујинка*, схрв. *слушкиња*, рус. *слушатель* — *слушательница*, но мак. *слушателька*, рус. *буфет* — *буфетчик* — *буфетчица*, но мак. *бифе* — *бифетџија* — *бифетџика*; или мак. *џарјнер* — *џарјнерка*, но рус. *џарјнер* — *џарјнерша* и др. Од ова се гледа дека и примерите од овој вид, т. е. со иста или слична основа, покрај низа совпаднавања и сличности, честопати кријат разлики и несоодветства меѓу овие два јазика, поради што не можат наполно да се одминат во нашава работа. Кај општите суфикси нашиот интерес,

се разбира, го привлекуваат, главно несоодветствата меѓу рускиот и нашиот јазик. Но не е оставено без секако внимание и самото изделување и затврдување на одделни деривати, чие што објаснение во постојната литература, по наше мислење, не е убедливо или dostatно аргументирано.

Суфиксот *-овка*. Како одделна наставка со функцијата обележување женски корелатив спрема соодветна именка од машки род е застапен во ограничен број примери, од кои како почести или пообични се предимно следниве: *бесовка* (бес), *воровка* (вор), *мошовка* (мот), *илушовка* (плут), *шорјовка* (торговец), *чершовка* (черт). Затврдувањето на *-овка* во одделен суфикс во постојната литература не е достатно проследен и објаснет. Неговото изделување од примери како што се „*воровка* (вороватъ), *илушовка* (плутоватъ), *шорјовка* (торговатъ)“⁶ сретнува сериозни тешкотии. Имено глаголите, од кои се изведуваат последниве, сами претставуваат *де номинативи*, т. е. самите се изведени од именка (сп. *вор*, *илуш*). Од друга страна, дел од ваквите образувања воопшто не можат да се изведат од глаголка основа. Затоа, мислам, пологично би било примерите од овој вид да се изведуваат од соодветната именка од машки род, т. е. од *вор*, *мош*, *шорјовец*. Самото изделување на *-овка* можело да стане спрема именките од типот *шорјовец* (сп. и понови образувања од типот *искровец*, *крушковец*, *мхайшовец*). Кај именката *чершовка* не се без влијание синтагмите *чершов сын*, *чершова дочь*, *чершова дужина*. Инаку именките на *-овка* претставуваат предимно особеност на рускиот разговорен јазик, така што со исклучок на *шорјовка* (трговка) во другите словенски јазици не се среќаваат. Нивното преведување во македонскиот јазик обично станува со *-ка*, *-ливка*, *-ла* и *-ица*, сп.: *воровка* „крадла, крадлива“, *мошовка* „растурница“, *илушовка* „итрица, лажга, крадла“.

Суфиксот *-јанка* (*-анка*). Овој дериват на *-ка* обрнува на себе внимание како со својата застапеност така и во однос на неговото изделување во одделен суфикс. Во споменатата Академска граматика при оваа наставка стои следното: „Посредством суффикса *-анка* (*-јанка*) образуются от основ существительных — названия стран или народов — названия лиц женского пола по их принадлежности к названной стране или народу, напр. *гречанка* (греки), *индианка* (Индия); *горјанка* (горы), *кишјанка* (Китай), *курдянка* (курды)“, о. с., 232; сп. и *шурчанка* (турок), *шорчанка*, *неиријанка* (негр).

Со оглед на тоа дека и другите образувања од овој вид обично не се изведуваат непосредно од именки кои обележуваат „називи на земји и народи“ туку спрема соодветната именка од машки род, мислам дека и изделувањето на „*-анка* (*-јанка*)“ во одделна наставка не можело да стане на оној начин како што е посочено во споменатата граматика, толку повеќе што без секако објаснение е оставен составниот елемент *-н-* односно *-ан*. Поверојатно изгледа дека „*-анка* (*-јанка*)“ можела да се издели во одделен суфикс спрема примери од типот *ки-*

⁶) Грамматика русского языка, I, АН СССР, Москва, 1960, стр. 232.

евлянка (киевлянин), *йодолянка*, *йоселянка*, *хуйорянка*, *орлянка*, *смолянка*, *россиянка*, *аніличанка*, т. е. во примери каде *-янка* (*-анка*) претставува формант за обележување женски корелатив спрема примери на *-янин* (*-чанин*). Следствено, примерите „*иречанка*, *индијанка*, *йорянка*, *кишјанка*, *курдянка*“ не би требало да се изведуваат од „*иреки*, *Индија*, *йори*, *Кишјай*, *курды*“ туку, слично на повеќето вакви образувања, од соодветната именка од машки род.

Примерите од типот *иречанка* (грек) имаат ограничена распространетост, но суфиксот *-янка* (*-анка*) со функцијата женски корелатив минал и на подруги примери, сп.: *служанка* (слуга) и со подруга основа (придавска и глаголска), сп.: *белянка* (белая), *најлянка* (наглая), *йодлянка* (*йодлая*), *смулянка* (смуглая 'црнка, црноока жена'); *бејлянка* (беглец) 'бегалка, схрв. бегуница' и др.

Суфиксот *-енка*. Со овој суфикс во рускиот јазик се изведуваат женски корелативи од бессуфиксни именки, кои обележуваат машко лице од дадена националност, општествена припадност и сл. Застапен е во ограничен број примери, при што кај оние со основа на *-х*, *-з*, *-с* настапува редување на *з* со *ж*, а *х*, *с* со *ш*. Тука спаѓаат главно именките:

француженка (француз), *черкешенка* (черкез); или: *џаненка* (*џан*) „барышня, девица“ Д, *йосџоженка* арх. „Богородица“, *монашенка* покрај *монахиња*; ср. и *набоженка* „богомолка“ арх., *нищенка* (нищий); или: *важженка* м. и ж. р., *нежженка* м. и ж. р.

Изделувањето на *-енка* во одделен суфикс во Академската граматика не е одбележено, но по сè изгледа станало преку примери од типот *чеченка* (чеченец), *беженка* (беженец), *йереселенка*, *йоселенка*, *йосџириженка*, *йриверженка* (приверженец), *уроженка* (уроженец) и сл., каде *-ен* од основата по пат на метанализа е сфатен за дел од суфиксот *-ка*.

Суфиксот *-лка*. Во поглед на оваа наставка во споменатото дело, стр. 233, е одбележено само следното: „Посредством суффикса *-лка* от глагольных основ неопределенной формы образуются названия лиц женского пола по их действиям, на пр.: *гадалка* (гадать), *постоялка* (постоять — от „стоять“ в значении „проживать“), *сиделка* (сидеть). Тип непродуктивный“. Доста очигледно е, меѓутоа, дека изделувањето на *-лка* во одделен суфикс со функцијата обележување на женски корелатив не можело да стане од основата на инфинитивот туку со придавање на *-ка* кон именки на *-л*, *-ла*, *-лец* со значењето вршител на глаголското дејство од основата, каде *-ка* го заменува суфиксот *-ец*. Со или без соодветна именка од машки род во рускиот јазик се застапени предимно следниве образувања од овој вид:

брехалка (брехала У), покрај *брехун-ья* = *врунъя*, *гадалка* (гадалец) „бајачка“, *постоялка* (постоялец) „гостинка; кирацика“, *йовивалка* (и повивальщица, повитуха), *йрививалка* (приживалец) и *йрививальщица* устар., *йроживалка* (проживалец) Б и *йроживальщица* „гостинка; кирацика“, *сиделка* мак. болничарка сп. и *сиделец* арх. „трговски помошник во трговини со алкохол“.

Ограничената распространетост на примерите од овој вид се објаснува со околноста дека *-лка* е потипична и пораспространета со другите две значења: дејство и конкретизација на дејството (сп. *перестирелка*, *расшилка*, *расширка*) и на права: *ирелка*, *дробилка*, *косилка*, *месилка*, кои во голема мера пречат на обележувањето женски корелатив. Самите именки на *-лец* и женските корелативи на *-лка* му се познати и на современиот македонски јазик (сп. *ташалка*, *издалка*, *ташилка*, *родилка* и др.), но некои совпаѓања со примерите од рускиот јазик сепак не се забележуваат.

Суфиксот *-ица* и неговите деривати. За овој суфикс е карактеристично дека е застапен во следните деривати: *-лица*, *-ница*, *-тельница*, *-ицица* (*-чица*), *-льицица*, дел од кои во рускиот јазик придобиле значителна распространетост. Обележувањето женски корелатив е една од основните и најстари функции на *-ица*. Од друга страна, кај деловки образувања, изведени од именки кои означуваат носител на дадено занимање, се издвоила нијансата жена на оној со такво занимање, која е карактеристична за разговорниот јазик и особено просторечieto. Со или без ваква нијанса *-ица* со функцијата обележување женски корелатив е застапен во примери со неизведена и изведена основа.

а) Примери со неизведена и туѓа основа:

царица „1. см. царь: 2. жена царя“, *императрица* (император), но *королева* за мак., схрв., буг. кралица, *пророчица* (пророк); или: *мајстерица* „1. Квалифицированная работница в какой-н. производственной области; 2. женщина, которая умеет хорошо делать что-н., “О, но мак. *мајсторица* „жена на мајстор“, *фелдшерица* (фелдшер).

б) Примери со изведена основа:

Образувањето на именки на *-ица* тука обично станува спрема примери на *-ец* со глаголска и придавска основа, сп.: *женица* (жнец), *жрица* (жрец), *чѝица* (чтец), *ѝевица* (певец); но *швец* — *швея*; *зубоскалица* и *зубоскалка* О (зубоскал), *самодержица* (самодержец), *сослуживица* (сослуживец), *душеѝубица* (душегуб); или: *сыновица* устар. „дочь брата“; или: *красавица* (красавец); *брезливица* БУМ (брезгливец), *ленивица* О, *лѝйивица*, *ѝаршивица*, *ѝешивица*, *ревнивица* О, *сварливица*, *сонливица* О, *соѝливица*, *сѝесивица* О, *сѝройѝивица*, *счастѝливица* О, *уѝрямица* О. Кај одделни вакви образувања се забележува напоредна употреба меѓу *-ица* и *-ка* и лесно превладување обично на *-ка*, сп. *мерзавица* (мерзавец) и *мерзавка* О, *ѝаршивица* и *ѝаршивка* (паршивец). Ваква напоредност меѓу *-ица* и *-ка* во одделни образувања својствена му е и на македонскиот јазик, сп. *мрзливица* и *мрзливка*, *сонливица* и *сонливка*, а кај некои е извршена и извесна диференцијација на значењето (сп. *ѝевица* : *ѝеачка*, *убавица* и *Убавка*, лично име).

Освен во приведените и ним слични примери, во кои *-ица* служи за обележување на лице од женски пол, а кај некои и жена на

оној од основата, овој суфикс е застапен и во образувања кои означуваат ж е н к а. Ова значење во другите словенски јазици обично се изразува само (или предимно) со овој суфикс. Во рускиот јазик, меѓутоа, е зачуван во ограничен број примери, кои всушност претставуваат преостанки, дел од кои напоредно се употребуваат со *-иха*, којшто за сметка на *-ица* е особено распространет во разговорниот јазик. Запазени се предимно следниве примери: *буйволица* (буйвол), *вербљудица* (вербљуд), *волчица* и разг. *волчиха*, *лвица* (лев), *медведица* и разг. *медведиха*, но сп. мак. *мечка* грам. ж. р. и схрв. *медвед* грам. м. р., *мулиха* „Самка мула“ О, *ослици* и разг. *ослиха* (осел), *йирица* (тигр), но *барсучиха*, *зайчиха*, *моржиха*, *ежиха*, *слониха* и др. (в. *-иха* стр. 20—22).

Суфиксот *-лица*. При заменување на суфиксот *-ец* со *-ица* во примери од типот *владелец*, *-л* од основата по пат на метанализа се сфаќа за дел од *-ица*, т. е. аналогно на *-лец* имаме и *-лица*, кој служи за обележување на женски корелатив. Именките од овој вид имаат ограничена распространетост и тоа предимно во разговорниот јазик. Пример за издиференцирано значење меѓу *-лица* и *-лец* претставува *кормилица* „Женщина, кормящая грудью чужого ребенка“ и *кормилец* „1. Тот, кто кормит, дает пропитание кому-н. (прост. и офиц.). 2. Ласковое обращение к мужчине (устар.)“ О. Овој тип образувања е напoлно непродуктивен и застапен е главно во следниве примери:

владелица (владелец), *доилица* и *доильница*, *доярка* мак. „молзничарка“ Р, *жилица* разг. и *жиличка* (жилец) О, *кормилица*, *йосиоялица* (постоялец) устар. О, *йоилица* У, *скийилица* (скиталец) О, *сйирадалица* (страдалец), О.

Слично на други суфиксни образувања, ограниченоста на примерите на *-лица* во случајов резултира пред сè од слабата застапеност на именките од основата, т. е. оние на *-лец*. Од друга страна, за именките на *-лица* е сврзано и значењето дејство или апстрактен поим (сп. *небывалица* и сл.), кое во извесна мера претставува пречка за поголема распространетост на првото значење (обележување женски корелатив). Во современиот македонски јазик *-лица* со ова значење не е познат, главно поради изнесените причини, така што обично се заменува со суфиксите *-ка* и *-ница* (сп. *владетелка*, *молзничарка*; *скийница*, *сйирадалица*; или *кирачка* за рус. *жилица* разг., *йивремена жийелка* за рус. *йосиоялица* и сл.).

Суфиксот *-ница* и дериватот *-иљница*. За разлика од *-ица* која во стручната литература се изведува од *-ика*⁷, изделувањето на *-ница* со функцијата обележување женски корелатив станува во примери изведени од именки на *-ник*, кои обележуваат лице од машки пол. При изведувањето на именки со споменатата функција всушност доаѓа до смена на *-ик* (*-ник*) со *-ица* (*-ница*), што се потврдува и од околнoста дека примерите на *-ица* редовно имаат себе именка на *-ник* со значењето лице од машки пол. Редок исклучок во случајов претставуваат примери од типот *својченица* (својк). Самата основа кај именките на *-ник*, од која станува изведувањето на примерите

⁷) Vondrák, W., *Vergleichende slavische Grammatik*, 614—615, § 593, 595.

јазик не е мал, но тој сепак далеку заостанува зад оној во рускиот јазик, бидејќи *-иш* сретнува конкуренција од страна на мошне продуктивните суфикси *-ач* и *-ник*. Што се однесува до (*-иш*е) *ниш*, овој дериват во разгледаните образувања во македонскиот јазик редовно истапува со адекватниот по значење суфикс *-ка*, сп. на пр.: *вдахновишелка*, *восийишелка*, *гаришелка*, *ишиселка*, *учишелка*, *иријашелка*, *чијашелка*; или: *куйувачка* (покупателница), *одмаздница* и *одмаздувачка* (отомстителница).

Суфиксите *-иш*а (*-иш*а) и *-иш*а. Слично на именките со суфиксите *-иш*а (*-иш*а), по пат на заменување на *-иш* од *-иш*а (*-иш*а) и *-иш*а со *-иш*а добиени се дериватите *-иш*а (*-иш*а) и *-иш*а, кои истапуваат со иста функција како *-иш*а, т. е. обележуваат женски корелатив спрема именката од машки род во основата. Застапеноста на именките на *-иш*а (*-иш*а) и *-иш*а и тука зависи пред сè од распространетоста на одделните типови именки на *-иш*а (*-иш*а) и *-иш*а, кои од своја страна имаат глаголска или именска основа (*-иш*а, *-иш*а) или предимно глаголска основа (*-иш*а). Во својство на примери од едните и другите образувања можат да се приведат следниве попознати образувања:

*-иш*а: *брошуровиш*а (брошуровиш), *вербовиш*а, *гресировиш*а, *зимовиш*а, *лакировиш*а, *ишодавиш*а (продавец), *сортировиш*а, *ишакковиш*а; или: *баниш*а (баниш<бана), *ишардериш*а, *часовиш*а;

*-иш*а: *буфетиш*а (буфетчик), *ишетиш*а, *докладчиш*а, *заводчиш*а, *заказчиш*а, *закладчиш*а, *ишказчиш*а, *ишројоведчиш*а, *разведчиш*а, *расказчиш*а, *смазчиш*а;

*-иш*а: *белиш*а (белиш), *вишивалш*а, *зимовалш*а, *крахмалш*а, *кушалш*а, *ишодавалш*а, *ишодмешалш*а, *ишоживалш*а, *рисовалш*а, *иштойалш*а „Мастериш, заняташ штопкой чего-н.“ О; или *карнавалш*а (карнавалиш).

Додека во рускиот јазик с. *-иш*а минал и на примери од типот *ишодавиш*а (продавец), кое покажува дека во вакви образувања е доста распространет и продуктивен, во македонскиот јазик напoлно отсуствува, бидејќи суфиксите *-иш*а (*-иш*а) и *-иш*а се сосем непознати. При обид за превод, разгледаните образувања се предаваат обично со *-ка*, *-ачка* и значително поретко се *-иш*а или пак описно, сп.: *броширувачка*, *врбувачка*, *гресерка* или *гресиш*а, *ишезимувачка*, *лакиш*а, *ишодавачка*; или: *бањачка*, *ишардериш*а, *часовничарка*; или: *бифеиш*а, *весничарка* или *ишодавачка* на *весници*, *којиш*а, *референш*а, *ишорачувачка*, ... *ишројоведш*а, *извиш*а или *извиш*а, *раскажувачка*, *ишодмачувачка*; или: *ишерачка*, *везиш*а и *везачка*, *ишеларка* и *ишелачка*, *кайш*а, *ишодавачка*, *ишелачка* или *ишелачка*, ... *карневалш*а (карневалиш).

Суфиксот *-иш*а. Спаѓа меѓу оние наставки кои истапуваат со повеќе значења или функции (сп. *ишрусих*; *ишразбериш*, *ишумих* разг. и сл.). Најчесто и најтипично за *-иш*а е сепак обележувањето женски корелатив, женка и жена на оној од основата. Со овие нијанси примерите на *-иш*а се изведуваат главно од именки кои означуваат лице или животното од машки пол, така што образувањата од типот *ишолс*иш

(толстѣй) арх., дијал., *чумазиha* (чумазѣй) претставуваат доста редок исклучок. Нијансата *жена* на оној од основата својствена ѝ им е на примери кои се изведени од именки што обележуваат носител на дадено занимање, звање или должност. Споменатите три нијанси ја имаат следнава застапеност и особености:

а) женски корелатив изведен спрема соодветната именка која обележува лице од машки пол со својства од основата:

ѿрусиха (трус), *франѿиха* (франт), *черѿиха* (черт) У, *щеѿолиха* (щеголь); сп. и *боѿачиха* разг. 'в. богачка', *нѣѿачиха* 'в. нѣпманша'; или *ѿолстѿиха*, покрај *ѿолстѿуха* (: толстѣк), *чумазиha* „грязнушка, замарашка“ У,

б) Женски корелатив изведен од соодветна именка, која означува носител на занимање, звање или должност од основата. Кај еден дел од ваквите образувања се издвоила нијансата *жена* на оној што е содржан во основата, при што истапува сама или пак го придружува основното значење (женски корелатив). Ваквата нијанса превладува предимно кај оние примери во основата на кои лежи занимање, звање или должност, кои порано најчесто биле машки, сп. на пр.: *звонариha*, *ѿономариha*, *кожевничиха*, *косариha*, *кузнечиха*, *медничиха*; или: *ѿородничиха*, *дѣлчиха*, *козачиха*, *ѿолковничиха*, *соѿиничиха*, *урядничиха*, *стѣросѿиха* и др. Дел од приведените примери, т. е. занимањата, звањата или должностите што ги обележуваат, претставуваат анахронизам. До колку некои од ваквите занимања не се изумрени, обично се достапни и за жените, така што исклучиво машки занимања денес речиси нема. Од оваа причина нијансата *жена* на оној од основата тука се чува предимно во разговорниот јазик и особено во просторечието, додека во литературниот јазик најчесто е архаично обоена. Со или без оваа нијанса, која честопати го придружува значењето носителка на дадено занимање, звање или должност, како почести или попознати истапуваат следниве образувања:

дворничиха разг. „Работница, поддерживающая чистоту и порядок двора“ О, *куѿчиха* „1. Купец; 2. Жена купца“ О, *мельничиха* „Жена мельника“ О, *ѿовариha* (повар) 'мак. готвачка', *ѿорѿничиха*, *скриѿачиха* разг., простор. в. скрипачка“, *слесариha* и *слесарѿа* разг. „Жена слесаря“ Д, *стѣорожиха* „1. см. сторож; 2. Жена сторожа прост. “О, *ѿкачиха* (ткач) 'ткајачка', *швейѿариha* прост. и *швейѿарѿа* разг. О 'портирка', сп. и *ѿловчиха* (пловец) спорт 'пливачка'.

Кај приведените примери за одбележување е секако именката *ѿловчиха* како спортски термин, што значи дека *-иха* тука одново придобил продуктивност. Во македонскиот јазик со адекватно значење, односно адекватна функција, истапува суфиксот *-ка*, за кој се главно карактеристични истите тенденции како при *-уха* (в. стр. 23).

в) Примери со значење женка на животно или птица: *барсучиха* разг. „Самка барсука“ мак. *‘јазовец’*, *бобриха* ‘дабар’, *волчица* и разг. *волчиха* О, *воробыха* разг. ‘врабича’, *јусиха* разг. „в. гусыня“, *ежиха* „Самка ежа“ О, *журавлиха* разг., *зайчиха* (заяц), *ишачиха* (ишак) разг. прост. „в. ослица“, *крољчиха* (кролик) ‘питом зајак’, *лосиха* (лос), *медведиха* разг. „в. медведица“, *моржиха* „Самка моржа“ О ‘морски коњ’, *ослиха* разг. „в. ослица“, *рысиха* (рыс), *слониха* (слон), *соболиха* разг. (соболъ), ‘самур’, *соловьиха* (соловей).

Кај примерите под б), т. е. оние со значењето женски корелатив или жена на оној од основата, паѓа в очи дека некои од нив се употребуваат со с. -ша (сп. *сѿољариха* БУ и *сѿољарша* разг., *швейцариха* и *швейцарша* разг. О и сл.). Во македонскиот јазик, како што одбележивме, суфиксот -иха е напoлно непознат, така што именките од овој вид се предаваат со суфикси што имаат соодветно значење. Предавањето во случајов зависи главно од нијансата што ја изразуваат. Така во примерите под а) -иха обично се предава со суфиксите -ка и -ица (сп. *ѿрусиха* „плашливка“, *боѿачиха* „богаташка, богатница“ и др.) Во оние под б), кои обележуваат женски корелатив или жена на оној од основата и кои се далеку помногубројни од првите, -иха се предава со -ка, -ачка или описно, сп. на пр.: *мельничиха* „мелничарка, воденичарка“, *скриѿачиха* разг. в. скрипачка „виолинистка“; или: *ѿовариха* „готвачка“, *ѿорѿниха* „кројачка, шивачка“, *ѿкачиха* „ткајачка“, *ѿловчиха* „пливачка, -ица“; или: *дворничиха* „работница што се грижи за одржување на чистотата во дворот и околу дворот“, *куѿчиха* „1. трговка; 2. жена на трговец“ О.

Во примерите со значење женка -иха обично му одговара на суфиксот -ица (сп. *воробыха* „врабича“, *зайчиха* „зајачица“ и др.), така што сè на сè во неколку примери е можен суфиксот -ка (сп. *арсланица* и *арсланка* арх. в. лавица Р, *маѿарка* в. магарница 1 Р, *кокошка* и сл.), каде всушност стои место -ица (сп. рус. *львица*, *ослица* и разг. *ослиха*, *курица*). Инаку за последниве образувања е карактеристично дека во обележувањето на значењето женка, не секогаш постои полно соодветство меѓу рускиот и македонскиот јазик, т. е. ред примери во едниот или другиот јазик во случајов имаат само граматички машки или женски род (сп. на пр.: мак. *јазовец* ; рус. *барсук* — *барсучиха*, *рис*: рус. *рыс* — *рысиха*, *славеј* : рус. *соловей* — *соловьиха*, мак. *мечка* — грам. ж. р., но схрв. *медвед* — грам. м. р. : рус. *медведь* — *медведица* и разг. *медведиха*; или: рус. *лиса*: мак. *лисец* — *лисица*; или само со граматички род во двата јазика (*ѿалка* „чавка“, *ластѿочка* „ластовица“, *кроѿ* „крт“, но схрв. *крѿица* — грам. ж. р. и др.).

Суфиксот -уха (-юха). Со помошта на овој суфикс во рускиот јазик се образуваат именки од придавска и глаголска основа. Образовањата изведени од придавска основа обележуваат лице од женски пол со својства од основата, а оние од глаголска основа вршат телка на дејство содржано во основата. Во однос на разгледаните суфиксни образувања за именките на -уха (-юха) е карактеристично дека немаат

спрема себе именка со значење лице од машки пол, сп. на пр.: *восѣруха* (вострый) „жива, смела жена“, *џебейуха* (>шебетать) „црпорка“. Самото izdelување на *-уха (-юха)* во наставка го наметнува прашањето за нејзиното потекло, за кое Академската граматика не дава објаснение. Слично за дел од споменатите и други вакви суфикси и тука би требало да се тргнува од суфиксот со кој се обележува лице од машки пол. И покрај тоа што образувањата на *-уха (-юха)* обично немаат спрема себе соодветни именки на *-уха (-юха)* со значење лице од машки пол, сепак треба да се тргне од нив, кои со текот на времето можеле да отпаднат, но дел од кои се зачувани, на пример, во украинскиот (сп. *шовсѣуха: шовсѣух < шовсѣий*) и особено полскиот јазик (сп. *ospaluch, prościuch, staruch*.) Именките од овој вид во рускиот јазик имаат неподвижен акцент на суфиксот *-уха(-юха)*. Во поглед на нивната застапеност можат да се приведат следниве примери:

восѣруха (вострая), *ірязнуха* (грязная), *резуха* (резвая) „немирница“, *сѣаруха* (старая), *толсѣуха* (толстая); или: *іорюха* (горевать), *іобируха* (побираться), *іовийуха* (повитать), *сѣряйуха* (стряпать), *џебейуха* (шебетать) и др.

Именките на *-уха (-юха)* немаат значителна распространетост, при што поголемиот дел од нив спаѓаат во разговорниот и особено простиот јазик (просторечие). Самиот тип именки од овој вид е слабо продуктивен.

Во македонскиот јазик ваквите образувања наполно отсуствуваат, така што на с. *-уха (-юха)* обично му одговараат суфиксите *-ка*, *-ачка* и *-ица*, сп. на пр.: *резуха* „немирница“, *іорюха* „сиромашка, бедница“, *толсѣуха* „дебелка“, *сѣаруха* „старка, -ица“, *іобируха* „скитница, -ачка“, *іовийуха* „бабица“, *сѣряйуха* „готвачка“ и др.

Суфиксот *-ша*. Освен со функцијата обележување женски корелатив или жена на оној од основата, *-ша* е застапен и во примери со хипокористично значење од типот *мамаша, ѝаѝаѝа, Саша, Маѝа, Даѝа* и сл., како и во примери од заеднички род, т. е. машки и женски, сп. *книѝоѝа, свѝаѝоѝа*. Со првото значење примерите на *-ша* се изведуваат од именки кои обележуваат лице од машки пол со дадено занимање, звање, дејност или својство што произлегува од основата. Обележувањето жена на оној од основата, како што истакнавме, претставува остаток од минатото. Во понови образувања тоа обично отсуствува или служи како стилско средство за изразување фамилијарност, ироничност или пренебрегнување. Воопшто претставува особеност на разговорниот јазик и типично е пред сè за простиот јазик (просторечието). Во низа примери го придружува значењето женски корелатив, но со забележлива тенденција кон постепено потиснување од страна на последново (освен во образувања каде служи како стилско средство). Неког строго разграничување на примери со едното или другото значење во современиот руски јазик сè уште не е можно. Исклучок прават главно именките кои обележуваат својство од основата,

при кои значењето женски корелатив истапува како единствено. Од едниот и другиот тип образувања можат да се приведат, на пример, следниве именки:

аптекарша простор. „жена аптекар“, *библиотекарша* О ‘библиотекарка’, *билетерша* (билетер), *бухгалтерша* (бухгалтер ‘книговодител’), *губернаторша* разг. „Жена губернатора“ О, *директорша* разг. О, *докторша* прост. „1. устар. Жена доктора; 2. Женина врач“ О, *касиерша* разг. ‘каснерка’ О, *кондитерша* (кондитер ‘слаткар’), *кондукторша* разг. ‘жена кондуктер’, *контролёрша* разг. ‘жена контролор, инспектор’ О, *лекторша* разг. ‘жена лектор’, *малярша* разг. ‘молерка’, *министерша* „Жена министра“ О, *маникюрша* ‘маникерка’, *педикюрша* ‘педикерка’ О, *пасторша* ‘жена свештеник (протестантски)’, *парикмахерша*, *секретарша* ‘службеничка која води деловна преписка’, но *секретарь* — со 4 значења О, *слесарша* разг. (слесарь ‘бравар’), *швейцарша* разг. и *швейцариха* устар. О ‘жена вратар, портирка’; сп. и арх.: *бургомистерша*, *почтмейстерша*, *шанцмейстерша*, *мичманша*, *режисёрша* Б, *сенаторша* БУМ; или: *командирша*, *капитанша*, *комисарша*, *майорша*, *офицерша*, *генералша* „разг. Жена генерала“ О, *бригадирша* устар. ‘жена на бриг. генерал’; но главно со функција обележување женски корелатив *-ша* е застапена во примери од типот: *ашаманша* О ‘жена водач, предводителка’, *архитекторша* разг. ‘Женина арихтектор’, *инженерша*, *лифтерша*, *режисёрша*, *режисёрша*, *режисёрша*; или: *великанша* О (великан), *иницијаторша* разг. О, *квкерша* О, *нџманша* О, *ојекунша* О, ‘старателка, таторка’, *организаторша*, *партинерша* О (партнер), *паниронша* БУ, *паникерша* О (паникер) ‘паничар’, *провокааторша*, *юбиларша* разг. О (юбилар).

Како со значењето женски корелатив така и со нијансата жена на оној од основата именките на *-ша* придобиле значителна распространетост, само што голем дел од приведените образувања, особено оние со нијансата жена, ја имаат ознаката „разг., устар.“ и сл. Суфиксот *-ша* во случајов е воопшто карактеристичен за разговорниот јазик и особено просторечieto каде претставува не само мошне распространета наставка туку во ред примери го заменува адекватниот по значење суфикс *-ка*, а во некои образувања и *-ица* и *-ица*, сп.: *милионерша*, покрај *милионерка*, *реакционерша*: лит. *реакционерка*, *економша* м. *економка* и сл.; или *фельдшерша* м. *фельдшерша*, *актиерша* м. *актиерша*, *швейцарша* и *швейцариха* арх. Како со едното така и со другото значење, примерите на *-ша* во македонскиот јазик главно редовно се предаваат со *-ка* и само во изолирани примери со *-ица*, *-ица* (сп. *бароница* и *баронеса*). Паѓа в очи, освен тоа, дека во постоењето или непостоењето на значењето жена меѓу рускиот и македонскиот јазик нема полно совпаѓување (сп. рус. *аптекарша* простор. „женщина аптекар“; макед. *аптекарка* „1. жена аптекар: 2. жена на аптекар“ Р, схрв. *аптекарша* и др.).

Суфиксите *-essa* (фр. *-esse*) и *-ica* (фр. *-ice*)

Овие два суфикса претставуваат форми на една иста наставка, која е застапена главно во заемки од западноевропските јазици (предимно францускиот). Со функцијата обележување женски корелатив познати им се, повеќе или помалку, и на другите словенски јазици, но, слично на други образувања од овој вид, меѓу рускиот и македонскиот или другите јужнословенски јазици нема полно совпаѓање кај ваквите примери. Со нееднаква затврденост и фреквенција во рускиот јазик се застапени предимно следниве именки:

-essa: *баронесса* 'баронеса в. бароница', *виконтџесса* (виконт), *йаџиронесса* БУОМ „устар. Женщина покровительница в благотворительном учреждении“ О, *йозџесса* (поэт), *йринџесса* (принц) 'принцеза', *сџюарџесса*, *чемџионесса* БУМ арх. в. чемпионка; или *-ica*: *аббайџика* (аббат) истор., *акџџриса* (актер), сп. и кино-*акџџриса*, *диаконџика* церк. (диакон), *дирекџџриса* „Начальница женского учебного заведения в дореволюционной России“ О, *инсџекџџриса* арх. в. инспектор, инспекторша разг.

Покрај ограниченоста, за образувањата од овој вид е карактеристично исто така дека голем дел од нив имаат архаично или книжевно обележје. Примери со домашна основа во секој случај не се среќаваат, што значи дека оваа категорија именки во современиот руски јазик е непродуктивна.

Врз основа на сето изнесено за *nomina feminativa* можат да се направат повеќе забелешки и да се извадат некои заклучоци. Во уводот беше одбележано дека именките од овој вид воопшто се одликуваат со доста сложена проблематика внатре во секој словенски јазик. Процесот на нивното изделување и затврдување е особено засилен по Втората светска војна во врска со настанатите измени во социјалната структура и придобивките што жените ги оствариле. За разлика од некои други значенски категории, *nomina feminativa* постојано се пополнуваат со нови примери и воопшто претставуваат мошне продуктивна категорија именки.

Споредбите кои беа направени меѓу рускиот и нашиот јазик укажуваат како на низа совпаѓања и сличности така и на разлики меѓу овие јазици, што е случај, повеќе или помалку, и со другите категории именки и делови од граматиката. Разликите и несоодветствата меѓу нив произлегуваат пред сè од постоењето на понови, предимно дериватни суфикси, кои во другиот јазик не се среќаваат или не се типични. Извесни несоодветства кај именките од овој вид, меѓутоа, се забележуваат не само кај суфикси типични за едниот или другиот јазик, туку во прилична мера и кај оние што се општи за двата јазика. Ова секако се должи на продуктивноста на ваквите суфикси, која, слично на суфиксите со другите значења, во одделните словенски јазици варира и е карактеристична, повеќе или помалку, за секој словенски јазик. Близоста на рускиот и македонскиот јазик и воопшто на словенските јазици, по-

крај позитивно, честопати има и негативно дејство, кое кај носителите на овој или оној словенски јазик се изразува со потсвесно дејствување при изведувањето на именките од овој вид, кои, како и другите суфиксни образувања, претставуваат составен елемент од особеностите на рускиот или кој било друг словенски јазик.

С К Р А Т Е Н И Ц И

- Б — Словарь современного русского литературного языка АН СССР.
 Д — Даль В., Толковый словарь живого великорусского языка.
 М — Словарь русского языка АН СССР в 4-х томах.
 О — Ожегов С. И., Словарь русского языка.
 У — Ушаков Д. Н., Толковый словарь русского языка.
 Р, Речник на македонскиот јазик.

Борис МАРКОВ

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ЛИЦО ЖЕНСКОГО ПОЛА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С МАКЕДОНСКИМ

Резюме

Имена существительные этого типа, в науке известные как *nomina feminativa*, характеризуются тем, что чаще всего образуются от соответствующих имен существительных мужского рода. Следовательно, при их образовании изменяется род, в то время как их лексическое значение обычно полностью сохраняется. К рассматриваемым существительным примыкают как с семантической, так и с морфологической стороны также имена существительные, обозначающие самку животного или птиц. Само значение лица, в свою очередь, в зависимости от основы выступает главным образом со следующими оттенками: а) носитель определенного занятия (ремесла, профессии), звания или должности, б) сторонник или принадлежащий к данной организации или группе; в) житель данного края, государства и п. Среди существительных преимущественно с первым оттенком значения выделяется и оттенок жена (супруга) того, кто в основе. Этот оттенок в ряде примеров сосуществует с оттенком носительница данного занятия или должности, которым все больше вытесняется как в современном русском, так и в македонском языках.

В статье затронуты также существительные, которые среди рассматриваемых существительных составляют некоторое исключение. В имеющейся литературе по этому вопросу они недостаточно исследо-

ваны, и поэтому автор статьи попытался расширить их круг и разбить их на шесть групп. В русском и македонском языках они неодинаково представлены, но в общем составляют значительное число существительных с которым нужно считаться при изучении любого славянского языка.

Тем не менее главную массу существительных этого типа представляют как раз существительные, образованные от соответствующих существительных мужского рода. В морфологическом отношении они характеризуются наличием определенных аффиксов, которые как в русском, так и в южнославянских языках оканчиваются флексией *-а*. В современном русском языке значение лица женского пола с упомянутыми оттенками, а также значение самки выражаются при помощи следующих аффиксов: *-а*, *-ка* с производными *-овка*, *-янка* (*-анка*), *-енка*, *-лка*, с. *-ица* с производными *-лица*, *-ница*, *-щица* или *-чица*, *-льщица*, с. *-ья*, *-на*, *-ыня*, *-ха*, *-иха*, *-уха*, *-ша*, *-есса* или *-иса*. В македонском языке для выражения значения лица женского пола и значения самки используются аффиксы: *-а*, *-ја*, *-ија* и производное *-арија*, с. *-на*, *-иња*, *-ка* и *-ица* с производными *-инка*, *-ачка* и *-ичка*.

В большей или меньшей степени, в статье затронуты все упомянутые аффиксы русского языка. В виду того что выделение некоторых из них в отдельные суффиксы в существующей литературе не удовлетворяет автора статьи, он пытается дать и свои объяснения по этому вопросу. При каждом суффиксе, в большей или меньшей степени, затронут вопрос их распространения, частотности, способы их выражения в македонском (поскольку не встречаются) и др. Современный македонский язык отличается от русского как наличием некоторых суффиксов, не встречающихся в русском (ср. *-инка*, *-ачка*, *-ичка*), так и отсутствием ряда суффиксов, свойственных главным образом русскому языку (ср. *-овка*, *-янка* или *-анка*, *-енка*, *-лка*, *-лица*, *-щица* или *-чица*, *-льщица*, *-иха*, *-уха*, *-ша*, *-иса*). С другой стороны, между ними нет полного тождества и по вопросу распространения и частотности общих аффиксов. По этой причине при изучении русского языка, как родственного, следует считаться с упомянутыми расхождениями, так как они в большей или меньшей мере несознательно проявляются у учащихся.

Борис МАРКОВ

ИМЕНКИ СО ЗНАЧЕЊЕТО НАПРАВА ИЛИ СРЕДСТВО ЗА ПРОИЗВОДСТВО

Образувањата што се тука предмет на разгледување во науката најчесто се познати под името *nomina instrumenti*. Во понови иследувања, предимно на полскиот јазик, именките од овој вид се сфаќаат во поширока смисла и влегуваат во рамките на една значително поголема групација именски образувања позната под називот вршител на дејството од основата (*Nazwy wykonawców czynności*¹). Разгледувајќи ги ваквите именки во чешкиот јазик, Травниче²) го обележува, меѓу другото, следново: „Основное значение этих наименований — целевое: *mýdlo* (то чем мојутся), „*мыло*“, *šidlo* „шило“, *bičičstě* „кнутовище“, *stavivo* „строительные материалы“. Самото значење на права, од своја страна, може да обележува како обичен или прост предмет така и посложен инструмент или машина која служи за она што е содржано во основата. Не се ретки притоа примерите кога при ист тип образувања значењето на права се движи од обичен или прост предмет до повеќе или помалку сложена машина (сп. *мерник* но *ласнојоворник*, *ласџејарка* но *жејџварка* ‘машина за жниење’, или: *койач*, *ойџејач*, *йойивач*, *йойџирач*, но *бројач* ‘машина за броење’, *грејач* ‘електрична направа за греење’, *браносувач*, *разурнувач* и др.

Именките со ова значење стојат блиску до оние со значењето предмет со својство од основата и предмет (објект) на глаголското дејство, со кои сепак не смеат да се мешаат, сп. на пр: *ситио* „направа за сеене“ но *шесџо*, *сечиво* в. сечило но *вариво*, *ситрушка*; или: *врџешка*, *лејка* и сл., но *вијџка*, *раска* и др. Во одделни примери разликувањето меѓу нив е сепак доста сложено и воопшто тешко изводливо. Самото изведување на именките со значењето на права или средство за производство се врши со определени наставки меѓу кои има како стари или наследени од прасловенскиот

¹ Со неа се опфатени следниве значењски категории: „a) *Dewerbalne nazwy wykonawców zawodów czynności* (osobowe i nieosobowe), b) *nazwy wykonawców zawodów* (denominalne), c) *nazwy narzędzi*, d) *złożenia ze znaczeniem nomen agentis*“. Satkiewicz H. *Produktywne typy słowotwórcze współczesnego języka ogólnopolskiego*. WUW 1969, 19-39.

² Грамматика чешского литературного языка, Москва, 1950, стр. 194

јазик така и понови, кои најчесто претставуваат деривати, дел од кои притоа се карактеристични за јужнословенските јазици или дури само за современиот македонски јазик.

Зависно од дадената наставка, образувањето на именки од овој вид обично станува од именска, придавска или глаголска основа, но кај некои наставки можни се образувања и од трите типа основи. Во современиот јазик вакво значење имаат именки изведени главно со наставките: *-ла*, *-ло* (со дериватите *-ало* и *-ило*), *-иво*, *-иџо*, *-ак* (*-њак*), *-ник*, *-алник*, *-арник*, *-ка*, *-алка* или *-илка*, *-ар*, *-арка*, *-ец*, *-ица* (*-ница*), *-ач* и *-ачка*. Приведените наставки ја имаат следнава распространетост и особености.

Наставката *-ла* (псл. *-ла*)

Именките со оваа наставка имаат домашно (словенско) и странско потекло. Значењето на права или средство за производство својствено им е на примери изведени од глаголска основа. Самото изделување на ова значење, по мислењето на Травничек (о. с., стр. 195), можело да стане преку значењето дејство, сп. „*metla* (*meteni*)““. Од гледна точка на современиот јазик, меѓутоа, дел од ваквите образувања имаат незачувана основа. Во современиот јазик се застапени главно следниве именки:

вила схрв. *виле* пол. *widly*... „*viť*“ Ф,ЭС, *грибла* в. *грибло*, *жејла* в. *жегол*“ Р, *ијла* ‘направа за шиене’, *мејла*, *ијла*, *сјрела* ‘направа со лак за стрелање’, *ијесла* (глаголот од основата се пази во другите словенски јазици, сп. схрв. *ијесати*, рус. *ијесать*, и др.).

Странско потекло имаат именките: *крбла*, *букла*, *кукла* (гр. *κοῦβλα*), *скела* дијал. „в. скеле“ Р (<тур. *skele*), *сурла*; (<тур. *zugna*) или: *ванјла* (герм. *Wange*), *винкла* (<герм. *Winkel*) ‘направа за мерење прав агол’, *кејла* (герм. *Kegel*), *кујла* (: герм. *Kugel*), *ринјла* (: герм. *Ringel*), *шмиријла* (: герм. *Schmiergel*), *инола* (: герм. *Schnalle*), *штангла* (: герм. *Stange*), *ијабла* (<лат. *tabula*).

Примерите со домашна основа очигледно имаат ограничена распространетост, при што нови образувања меѓу нив не се забележуваат, што значи дека *-ла* тука претставува непродуктивна наставка. Ред странски примери со приближен гласеж, меѓутоа, се затврдени токму со оваа наставка, што во случајов зборува за тоа дека *-ла* во современиот јазик е сепак жива наставка. Во поглед на значењето именките на *-ла* најблиску стојат до оние на *-ло*, само што заменувањето или замешувањето меѓу нив е ретко, сп. *грибла* „в. *грибло*“ Р, *дишјла* -сп. со истото значење рус. *дышло*, *ијесла* но слов. *teslo*. Именката *ракла* дијал. „ковчег за облеко“ има нејасна основа, додека во примерот *жејла* „в. *жегол*“ е извршено заменување на *-л* со *-ла*. Случајно совпаѓување со образувањата од овој вид претставува именката *кадела* (сп. буг. *каделя*, схрв. *кудеља*, рус. *кудель*, *куделя*, *кудельник* — издиференцирано, стсл. *кудѣль* Ф,ЭС).

Наставката -ло (< -lo или -dlo) и дериватите -ало и -ило

Оваа општословенска наставка во современиот македонски јазик е застапена во примери со глаголска, именска и придавска основа, при што истапува со повеќе значења. За образувањата изведени од придавска и именска основа типични се значењата својство и лице од машки пол со својства од основата. Најголем број значења имаат именките изведени од глаголска основа, во кои како едно од основните е и значењето направа, кое, од своја страна, стои во тесна врска со значењето вршител на глаголското дејство (*nomen agentis*), така што прелевања и мешања меѓу нив се секако можни. Зависно од начинот на придавањето на -ло, тука разликуваме два типа именки: а) именки што се изведени по пат на придавање на -ло кон т. н. коренски или неизведени глаголи, каде што -ло се придава непосредно кон коренот (тип *гребло*) и б) именки кои се добиени со придавање на -ло кон глаголи чијашто основа свршува на -а или -и. Во поглед на значењето двава типа именки се совпаднаваат, но затоа значително се разликуваат во однос на распространетоста на самите примери и продуктивноста на -ало, -ило и непродуктивноста на -ло. За двава типа именки во современиот македонски јазик се сврзани следниве особености:

а) Именки изведени со непосредно придавање на -ло кон коренот. Најголем дел од ваквите образувања имаат општословенски карактер, т. е. наследени се од прасловенскиот или старословенскиот јазик. Основно и најчесто при нив е значењето направа (*nomen instrumenti*), а многу поретко предмет со кој се врши глаголското дејство, така што -ло тука е = -dlo (сп. чеш. и словач. *rádlo*, пол. *radło*). Некои вакви образувања какви што се *гребло* или *грибло*, *сегло* и сл. сепак не можеле да ја имаат наставката -dlo. Познато е притоа дека -гло во јужнословенските и источнословенските јазици се совпаднало со -ло. Значењето направа или средство за производство во современиот јазик е застапено предимно со следниве примери:

гребло „1. гребалка, схрв. гребуља, грабља; 2. железна алатка за изработка на дрвени лажици“ Р, *грибло* ‘1. чешало, -алка; 2. груб чешел со крупни запци’, *гкло* (чеш. и словач. *hrdlo*, пол. *gardło*) „жерло, жру, жрать“ Ф,ЭС) ‘орган што служи при јадење’, *крило* (чеш. *křídlo*, пол. *krzydło* < псл. *kridlo*), *иресло* дијал. ‘1. фурка, 2. прѣпа’, *рало* (псл. *radło*) ‘направа за орање’, *рило* (< рие) ‘1. муцка, особено кај свиња; рилка; 2. дијал. усна’, *свргло*, покрај дијал. *свргел* („k’wer, невр. vert“ М, ЕР, сп. и схрв. *svrġao*, *свргло*), *седло* (псл. *sedŷlo*) ‘направа за седење’, *шило* (чеш. и словач. *šídlo*, пол. *szydło*); сп. и *вишло* „в. вител“ Р, *иоврзло* ‘дршка на котел; врвка на торба’.

Одбележување тука бара и именката *иусла*, буг. *ѝсла*, схрв. *iusle*, чеш. *housle*, словач. *husle*... псл. *godsli* Ф,ЭС). Од друга страна, со именките од овој вид се совпаднаваат и оние со некогашната наставка

заиста развиле из оних првих. То нам нарочито јасно говоре примери именица на *-ло* који у исто време значе и средство и вршиоца радње“ (о. с., стр. 187).

Преминувањето на овие две значења едно во друго секако претставува доста честа појава која се забележува и кај образувања со наставките *-ник*, *-ец*, *-ач*, така што далеку не секогаш може да се установи кое е примарно или да се спроведе строга граница меѓу нив. Минувањето на значењето *nomen instrumenti* во *nomen agentis*, што станува по извесна персонификација, секако не може наполно да се одмине кај ваквите образувања. Паѓа в очи, меѓутоа, дека именките на *-ало*, *-ило* претставуваат понови образувања, голем број од кои во старословенскиот и некои други словенски јазици не се застапени. Затоа врз основа на приведените примери, поточно врз основа на нивното толкување, не можат да се прават далекусежни обопштувања. Во примери од типот рус. *зайевала* (< запевало), сп. и лат. *figulus* „грнчар“, значењето вршител на глаголското дејство е секако основно. Од друга страна, не смее да се губи од предвид и околноста дека за именките на *-ало* и *-ило* е типично и значењето глаголско дејство (*nomen actionis*), кое во македонскиот и во дел од другите словенски јазици е едно од почестите значења на *-ало* и *-ило*, од кое обично се изведуваат и споменатите значења, што е во значителна мера случај и со образувања изведени и со други адекватни по значење наставки (сп. *-еж*, *-ка*, *-ачка*). Независно од врската со значењето вршител на глаголското дејство и придружниот карактер на последново во одделни примери, ова значење во современиот македонски јазик е мошне распространето. За илустрација можат да се приведат, на пример, следниве именки:

боцкало '1. дијал. боцкалка; 2. в. боцкач', *брзјало* дијал. „сад, тенекија за прскање (вадење)“ Р, *бришало* „в. бришалка“, *брчало* '1. в. брчалка; 2. дел од гајдата, схрв. прдаљка', *бујало* 'стап со главучка кој служи за истерување на риби од под камења', *бучало* „1. в. брчало 2; 2. водопад“ Р, *вешало* дијал. 'бесилка' („... го грабнале и го однесле на *вешалото* да го бесат“ МЦ, СБНУ, XV, 87), *војкало* дијал. 'направа што служи за втерување', *врјало* дијал. 'направа за вртење', *имечало* 'гмечалка'. *јолјало* '1. дијал. уста, грло; 2. разг. храна', *јрибало* дијал. 'в. грибло', *јудало* (лит. заемка од схрв. јазик), *јрдало* '1. дел од гајдата, в. бучало; 2. фиг. брборко', *јржало* '1. в. држалка 1. Р; 2. дршка', *јрдало* '1. направа за дрндање волна; 2. фиг. брбливко', *јрсколо* 'алатка од мутавцискиот занает', *дувало* '1. ковачка направа што служи за дување; 2. дијал. свинско мочно бабуле кое се надувува и со него селските деца играат; 3. цевка низ која се полни со воздух гајдата', *зайирало* дијал. 'клин што служи за запирање на кола' *зайворало* 'направа за затворање, затвор', *зрбало* (основата не е запазена) дијал. 'штичка за поткревање жици при ткаење', *зрцало* = *срцало* (сп. рус. зреть, зрение, зритель) арх дијал. „в. огледало“ Р, *срцала* арх. „в. очила“ Р, *свечало* и *свечалка* 'свеч-

ка', *клејало* '1. дијал. чекан со кој се клепа воденички камен; 2. направа на која се чука в црква со цел да дојдат верниците; 3. фиг. брбливко', *клукало* 'алка на порта што служи за клукање (чукање)', *ковало* '1. алат за потковување; 2. начин на потковување', *кре-четјало* '1. направа која служи во воденица при мелење брашно; 2. детска играчка; 3. фиг. брбливко, -ка', *кријало* дијал. 'дел од кокошкиниот скелет кој се криши за обложување', *лагило* дијал. 'направа за ладење, в., ветрило', *лејало* 'детска играчка, буг. *хвџрчило*, схрв. змај', *мајјало* 'матка, маткач за бутин', *мајјкало* '1. вид направа '1. в. маткач', *месало* дијал. 'четвртесто корито што служи за месење леб; 2. штица на која се меси леб', *мојјало* и *мојјавило* в. *мојјовило*; '1. направа за мотање префа; 2. фиг. оној што се мота натаму-наваму', *наковало* „в. наковална“ Р, *нишало* дијал. 'нишалка' Р, *облејало* и *облејалка* 'наслон на стол', *ојледало*, *ојашало* дијал. '1. опашалка; 2. скутник', *орало*, 1. рало, ралица; 2. општ назив на орудије за орање "Р, *јавјало* 'ладало', *ветрило*', *јијало*, *јискало* 'вид играчка' („Децата не бива да прават *јискало* од врби“ Ч, СБНУ), *јишијало* дијал. 'в. пукало', *јлетало* '1. она што е за плетење; 2. направа', *јојјковало* 'алат, прибор за потковување', *јрашало* дијал. 'мотичка за прашење тутун, пипер и сл., в. прашалка', *јредало* '1. општ назив за предење; 2. прибор за предење', *јрсколо* „в. прскалка“ Р, *јукало* '1. направа со која се пука; 2. направа со која се печат пуканки', *јум-јало* дијал. 'направа за пумпање, схрв. *ђерам*', *режало* 'направа за острење моливи', *свејјало* 'лимена домашна ламбичка без стакло, виделце', *секало* „орудие за секање, в. огнило“ Р, *сркало* дијал. 'издолбнатиот дел при лажица', *сјавјало* 'направа со која се запира воденичкото коло', *сјайјало* '1. дел од ногата со кој се стапува, стапалка; 2. долниот дел од чорап; 3. скалило; 4. дел од автобус и сл. кој служи за влегување', *сјивало* (<стиваса) 'в. дрндало', *сјојјало* 'дрвена направа во која стојат мали деца, в. стојалка', *сјрујјало* 'алат за стругање', *сукало* и *сукалка* 'стапче за сучење кори', *јиркало*, *јујјало* и *јујјалка* 'направа за тресење постела', *црјјало* дијал. 'железото што ја пара земјата пред ралникот', *чейјало* '1. направа за чешлање волна; 2. разг. оној што чепка, фака', *чкрјјало* дијал. в. 'шјиракало', *чукало*, '1. алка на порта со која се чука, клукало; 2. дијал. вид дрвен чекан', *јвркало* 'детска играчка што *јврка* (прска) вода', *шмукало* и *шмукалка* '1. цевка или слична направа за шмукање течност; 2. орган со кој некои инсекти шмукаат', *шјишјало* '1. штипка, штипалка; 2. оној што штипе', *шјиракало* 'детска играчка што штрака'.

За образувањата со подруга незапазена глаголска основа в. по-долу.

-ило: *белило* 'она што служи за белење', *бесило* и *бесилница* 'в. бесилка', *бодило* 'предмет со кој се бодe, шило' (сп. гат. Шило, *бодило*, света фатило), *бујјурило* (<бутуриса) 'маткало', *вардило* 'чевларски термин: работ на чевелот што е зацврстен за *ѓонот*',

весило 'в. весилка' Р, *ветрило* 'направа за ладење, ладало', *влачило* '1. направа за влечење земја, брана; 2. гребало, -алка', *водило* 'огламеник', *возило* '1. дишла; 2. кола (запрежна, моторна), схрв. возило', *исило* и *исилка*, *исилник* 'направа за гасење свеќи', *иладило* 'точка', брус', *кадило* 'в. кадилница' Р, *косило* 'рачка, држалје од коша, схрв. косиште', *мездрило* (глаголот од основата се пази на пр. во буг. јазик, сп. *мездра*, *мездрене*, М, ЕР) 'направа за чистење на кожата од месото', *мошавило* и *мошало* = *мошовило* '1. направа за мотање преѓа; 2. дијал. фиг. висок човек, жена' (,Ете веќе се издргнала како *мошавило*“). СП, КЖ, II, 144), *носило* '1. носилка на која носат мртовци; 2. в. носила' Р, *одило* дијал. 'стапало, -алка', *осирило* '1. в. сечило; 2. камен или друга направа за острење' Р, *йалило* 'сè што служи за запалување, паливо' Р, *йлашило* '1. направа или предмет за плашење птици и сл.; 2. фиг. лошо облечена особа' Р, *йрашило* 'врвка на торба, скутник', *рамнило* 'направа за рамнење', *садило* 'колче за садење лози', *свејало* 'лимена домашна ламбичка без стакло', в. видело 3' Р, *свејило* '1. светало; 2. в. светилник; 3. дијал. фиг. око (,Удри го преку *свејила* и гледај си работата“). Леринско, СБНУ, III, 201); 4. дијал. 'свезда', *сејило* 'орган преку кој се пренесуваат впечатоци од надворешниот свет', *сечило* и *сечиво* (сп. и *сечало*) '1. направа со која се сече; 2. острица од нож, сабја и сл.', *сџрашило* '1. она што предизвикува страв, плашило; 2. страшилиште; 3. човек што влева страв', *шолчило* 'в. толчник 1' Р, *шочило* 'направа за точење (острење), брус', *шурило* дијал. 'стап со гмучка за матење млеко в бутин', *цедило* 'прибор за цедење млеко, чај и сл.', *црвенило* '1. руменило по усни, црвена боја; 2. црвило', *црвило* 'козметичко средство за црвење усни и лице', *чурило* и *чурилка* '1. муцка; 2. дијал. дрвен чекан; 3. фиг. човек со неубава надворешност' — глаголот од основата се пази во дијал. *чуринка*, сп. прасето *чуринка* (= пребарува со муцката) во комињето.

Некои од приведените примери стојат блиску до оние со значењето предмет, така што можат да се разгледуваат и со последново значење. Во ред други образувања значењето предмет сепак превладува, сп. на пр.: *наметало* 'наметка', *објало* или мн. *објала* 'вид дебели чорапи, завивки што служат при обување со опинци', *обувало* 'она што се обува и што се носи на нозете' Р; или: *вайсило* 'боја за вапсување', *варило* = *вариво*, *кишило* 'она што служи за китење, накит' *лешило* 'средство што служи за лепење', *мазило* и *мазиво*, сп. и схрв. *мазиво* (<мазати, мак. маже), *солило* '1. солен раствор што служи за чување сирење и др.; 2. место каде што добитокот лиже сол', *масшило* и др.

Аналогно на примерите со глаголска основа, наставките -ало и -ило со значењето направа или предмет минале и на извесен број примери со именска или друга основа. Во ваквите образувања најчесто настапува -ило додека -ало е застапена во изолирани примери, сп.: *јушало* 'шамија што се врзува под гуша, схрв. подбрадача, повезача'; или: *брдило* и мн. *брдила* 'дел од разбојот низ кој поминуваат нити', сп. и

набрдила 'дел од разбојот на кој е зацврстено брдото', *веѓило* 'јагленче или вид смеса со маст и др. за правење или истакнување на веѓи', *врайило* „1—3“ Р, *врбило* '1. закачалка, синцирче за закачување; 2. дијал. телче што крепи обетка', *забило* дијал. '1. направа за гребење сено; 2. ковачка алатка', *кормило* „дел од брод, автомобил, велосипед и сл. со кој се управува“ (схрв. *кормило* или *крмилло*, рус. *корма*, *кормило*), *ојнило* „в. секало“ Р, *осило* '1. орган со кој осите, пчелите и др. инсекти касаат во одбрана; 2. прен. боцка, остен („... со желба да забијат студено *осило* во згрчена снага“. ЦМ,Л); 3. в. осилка', *очила*, *скапило* '1. дел од скала, стапало; 2. фиг. степен на развитокот' Р. Мешање со ваквите образувања претставува именката *божило*, покрај *божилек* „в. виножито“ Р.

Од друга страна, одбележување бараат и извесни примери со странска основа при кои странскиот завршок се заменува одн. меша со -ло, -ало, -ило. Меѓу ваквите образувања спаѓаат именките: *кайи-сјало* „в. капистра“ Р (лат. *capistrum*), *мазјало* (<тур. *mazgal*) „в. сурме“ Р, *мандало* (<тур. *mandal*), *шуйкало* за лит. *шуйкал* (<тур. *tutkal*); -ило: *кандило* (:гр. *κανδήλα*).

Прегледот на именките на -ало, -ило сам по себе зборува за нивната распространетост со ова значење. Во однос на другите наставки со вакво значење, -ало најчесто се замешува односно заменува со -алка или -ка, сп.

бришало и *бришалка*, *брчало* и *брчалка*, *имечало* и *имечалка*, *иребало* и *иребалка*, *држало* „в. држалка“ Р, *земало* дијал. и *земалка* дијал., *звечало* и *звечалка*, *облејало* и *облејалка*, *ојашало* и *ојашалка*, *йрашало* и *йрашалка* (<праши), *йрско* и *йрсколка*, *сјайало* и *сјайалка*, *сјојало* и *сјојалка*, *сукало* „в. сукало“ Р, *шуйало* и *шуйалка*, *чешало* и *чешалка*, *шмукало* и *шмукалка*, *шйијало* и *шйијалка*, *шйиракало* и *шйиракалка*; или: *држало* и *дришка*, *намејало* и *намејка*.

Случаи на диференцијација од типот *шйишјало* дијал. „в. пукало“ Р: *шйишјалка* 'дрвена свирка; *чейкало*: *чейкалка* (за заби) претставуваат изолирана појава. Кај образувањата на -ило напоредната употреба е најчесто изразена со -илка, но покрај последнава се застапени и наставките -иво, -илник, -илница, сп. на пр.: *бесило* „в. бесилка", *весило* и *весилка* „в. бесилка“ Р, *јасило* и *јасилка*, -илник, *носило* и *носилка*, *цедило* и *цедилка*, *чурило* и *чурилка*; или: *јаливо* „в. палило“ Р, *сечило* и *сечиво*; или: *свейшило* и *свейшилник*, *шолчило* и *шолчник*; или: *бесило* и *бесилница* „в. бесилка“, *кадило* „в. кадилница“ Р.

Покрај значителната распространетост, за образувањата на -ало и -ило е секако карактеристично дека меѓу нив се застапени и понови примери, што секако укажува на потенцијалните можности за изведување на нови именки од овој вид. Две варијанти во случајов можат и би требало да најдат место пред сè во областа на одделни терминологији, каде потребата од создавање на термини е значителна. Особеност кај именките на -ало и -ило, значителен дел од кои имаат две и повеќе значења, меѓу кои е доста често преносното значење со пејоративна нијанса, претставува околност дека при последново значење истата форма

служи за обележување како на машкиот така и на женскиот род; сп. на пр.: *боцкало* '1. боцкалка; 2. прен. боцкач, м. и ж., род', *грдало* прен. м. и ж. род, *клејало* '1. направа; 2. прен. брборко, брбливко' м. и ж. род, *кречешало* м. и ж., *чейкало* прен. м. и ж., *шмукало* прен. м. и ж., *шпијало* прен. м. и ж.; или: *мошавило* и *мошало* в. мотовило '1. направа за мотање префа; 2. прен. висок човек, висока жена, *илашило* м. и ж., *сџирашило* прен. 'човек, жена што влева страв', *чурило* прен. м. и ж. 'лице со неубава надворешност'.

Наставката -иво (псл. -иво)

Затврдувањето на *-иво* во одделна наставка во стручната литература најчесто се одминува. Самите примери на *-иво* во старословенските текстови се сосем ретки (сп. *sěčivo*⁵, но нивниот број во црквено-словенските споменици е веќе доста зголемен, сп. на пр.: „*varivo*, *žnivo*, *kolivo*, *krqživo*, *sěčivo*“⁶ и др. Во современите словенски јазици познатителна распространетост придобила само во некои. Гласовно, а во голема мера и значенски, стои блиску до наставката *-ило*. За односот на овие две наставки *Bajec* го истакнува следново: „*Obrazili -ivo in -ilo sta vplivali drugo na drugo. Vzrok je pač v pomenski srodnosti, ker -ivo pomeni snov, -ilo sredstvo. Med obema je v dosti primerih teško ločiti: gnoj je njivi lahko snov ali sredstvo za gnojenje (gnojivo : gnojilo). Posebno tudi lepivo, kurivo, netivo, palivo*“⁷. Фонетската близост со *-ило* и значителното совпаѓување во поглед на значењето даваат основа да се претпостави и генетска врска на оваа наставка со *-ило*, т. е. последнава по пат на веларизација и лабијализација на *л*, со што е изминат патот на *l > l̥ > ɥ > v*, можела да мине во *-иво* (сп. *varilo > varilo > variyo > varivo*). Вакво преминување на *-ило* во *-иво* и напоредната употреба на овие две наставки во секој случај претставува обична појава во современиот македонски јазик, сп. на пр.: *вариво* „в. варило“ Р, *паливо* „в. палило“ Р, *сечиво* „в. сечило“ Р.

Во македонскиот⁸, како и во другите словенски јазици, *-иво* е застапена во примери главно со глаголска основа кои обележуваат: а) предмет (материја) со својства од основата и б) направа или средство за производство. Од овие две значења нешто пораспространето е првото, кое е воопшто типично за *-иво*, но тука посебно го изделуваме и се задржуваме пред сè на второто. За одбележување е, меѓутоа, дека голем дел од примерите на *-иво*, како со првото така и со второто значење, или се наследени од постариот период (сп. *сечиво*; *вариво*) или пак претставуваат заемки од соседните словенски јазици, сп. на пример од српскохрватскиот јазик: *клаживо*, *сочиво* 'лупа' — но со значењето

⁵) Sadnik, L., Aitzetmüller, R., *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg 1955.

⁶) Miklosich, Fr., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien, 1862—1865.

⁷) Bajec, A., *Besedotvorje slovenskega jezika*, Ljubljana 1950, 76, 130.

⁸ Подробно за именките од овој вид в. *Вигоески, Б.*; *За образувањата -иво и -ло*, Македонски јазик, Скопје, год. IV, бр. 1.

л е к а овој пример познат им е и на нашите говори, *ѿкиво*; *ѿрадиво*, *ѓубриво* (схрв. *ђубриво*), *мазиво*, а од бугарскиот јазик: *сеѿиво*, *чеѿиво*. Во народните говори примерите на *-иво* се различно застапени, но општо за сите е дека со значењето н а п р а в а превладуваат именките на *-ило* (*-ало*). Покрај споменатите заемки, во современиот јазик се застапени предимно следниве образувања:

кресиво дијал. „в. секало“ Р, *ѿаливо* „в. палило“ Р, *ѿлеѿиво* „в. плетало“ Р — значењето предмет (т. е. преѓа) сепак превладува над значењето н а п р а в а за плетење, *сечиво* „в. сечило“ Р, *сеѿиво* в. сетило“ Р.

Освен значењето н а п р а в а, за именките на *-иво* е карактеристично и значењето предмет на глаголското дејство, кое во современиот македонски јазик е дури нешто пораспространето од првото, сп. на пример:

вариво '1 она што служи за варење (грав, леќа, зелка и сл.); 2. потребно количество грав и сл. за едно варење', *везиво* дијал. 'вез', *ѿориво*, *ѓубриво* 'в. ѳубре', *коливо* 'варена пченица, схрв. коливо', *мливо* или дијал. *меливо* 'жито зготвено за мелење во воденица', *ѿечиво* '1. зелник или друго сукано („умејала невестата ѿечиво да сучет“; Ј, ОП); 2. кифли, ѳевреци и сл., схрв. пециво', *ѿиво*, *ѿредиво* 'преѓа од волна, свила и др.', *сочиво* „1. дијал. леќа; 2. в. лупа“ Р, сп. и *ѿкиво* анатом., *чеѿиво* „определен материјал за читање“.

Кај именките *сочиво*, *ѿкиво* глаголот од основата во современиот јазик не е запазен, додека примерот *коливо* претставува балкански грцизам (сп. *κόλλυρον*). Покрај ограничената распространетост, за именките на *-иво* е секако карактеристично и честото упатување на наставката *-ило* во Речникот, која и со ова значење е почеста и пообична од *-иво*, поради што во доста примери се употребува напоредно или ја заменува. Нешто пораспространета *-иво* е во одделни говори како што е неврокопскиот и др., што се должи, меѓутоа, на околноста дека тука истапува и со значењето дејство, што е едно од основните значења на наставката *-ило*, со која во случајов се меша (сп. „*коливо* 'битка, клање', *ѿиливо* 'пилило', *ѿрасиво* 'прасило' и др., но каде *-ило* со ова значење сепак не е напoлно потисната (сп. „*венчило*, *давило*, *рѳѿило*“ и др.). Од друга страна, за одбележување е исто така дека во одделни говори *-иво* со значењето предмет на глаголското дејство се меша и заменува со супстантивизирани придавки на *-но*, на пример: *везено*, *ѿлеѿено*, *ѿредено* (сп.: „Покрај новата куќа со киски од алови *ѿредена*, нашиени со бели череци. . .“ СП, КЖ, I, 227).

Наставката -то (< псл. -то)

Примерите од домашно (словенско) потекло во кои оваа наставка е застапена се главно наследени од прасловенскиот јазик односно од најстариот период, што се потврдува со фактот дека се среќаваат и во другите словенски јазици. Бројот на именките со оваа наставка во современите словенски јазици е воопшто ограничен. За разлика од повеќето разгледувани и други суфикси, кои се карактеризираат со многузначност, примерите на *-то* обично истапуваат само со значењето *направа* или *средство* за производство. Со исклучок на одделни примери со незапазена основа или нејасна етимологија, именките на *-то* се изведуваат од глаголска основа. Тука спаѓаат главно следниве образувања:

лѣто „в. лето“ Р — основата во современиот македонски јазик и ред други слов. јазици не е запазена, но се пази, на пример, во чешкиот и словачкиот јазик сп. „*dláto* (*dlabati*)“⁹, *който*, рус. *копѣйцо*, чеш., пол., *копуто*. . . „копать“ Ф, ЭС, *сито* „праслов. *сито* из *sei-to*, которое связано с *сеять*, *сею*“ Ф, ЭС, сп. и *врати* (пел. *vorta*) што се сврзува со лит. *vartai* мн., прус. *warto* „дверь“ Ф, ЭС.).

Меѓу именките со вакво значење izdelување бараат примерите *корито* и *решето*, кои, за разлика од приведените образувања, немаат запазена глаголска основа. Од гледна точка на современиот јазик, двата примера имаат неизведена основа, при што *корито* етимолошки се сврзува со „*кора*“ S, „*кора*, *корень*“ (Ф, ЭС), а *решето*, кој е исто така запазен во сите словенски јазици, одделни научници го изведуваат од „*гѣдѣкъ* редкий, редель, редень“, други од *гѣшити* „вязать“ Ф, ЭС, но ниедна етимологија засега не задоволува.

Травничек (о. с., стр. 195) во именките од овој вид го вклучува и примерот *жито* (во западнословенските јазици означува 'рж'), сп. и *шето*, кои, строго земено, не обележуваат *направа*, туку се сфаќаат како *средство* за производство. Од друга страна, главно предмет обележуваат и заемките *пјато* „плитка чинија“, *чкето* разг. в. шкетот „вид јадење“, *палто* и др.

Наставката -ак (-њак)

Во поглед на оваа наставка современите словенски јазици се разликуваат меѓу себе главно по застапеноста на одделните значења, вклучувајќи го тука и значењето *направа* или *средство* за производство (nomen instrumenti). Во основата на именките со последново значење лежи придавка или глагол. За разлика од српскохрватскиот и некои други словенски јазици, ова значење во македонскиот јазик е застапено во ограничен број примери, меѓу кои превладуваат предимно следниве:

⁹ Травничек, Фр., о. с., стр. 195.

виделњак дијал. „в. газеник“ Р, *ваљак* „1. машина за набивање патишта; 2. цилиндричен дел од некоја машина“ Р (сп. и *валец* „в. ваљак 2“ Р), *вијак* „1. шкопен брав; 2. штраф, схрв. вијак“ Р, *набодњак* дијал. ‘дрвена вила за собирање на трње’.

Приведените примери укажуваат како на нивната ограниченост така и на околноста дека имаат дијалектен карактер или пак претставуваат заемки од схрв. јазик. Ограничената застапеност на образувањата од овој вид се објаснува главно со тоа што за именките на *-ак* се далеку покарактеристични значењето носител на својство (лице или предмет) и обележувањето место со својства од основата. Од друга страна, со значењето на права се пообични и почести именките со наставките *-ник*, *-ало* или *-ило*, *-алник* и др., во кои *-ак* сретнува сериозна конкуренција.

Наставката *-ник* (< *-н* + *-ик*)

Претставува дериват на *-ик*, добиен со придавање на последната кон основи што свршуваат на *-н*, каде последнава по пат на метанализа е сфатена како дел од наставката *-ик*. Во современиот јазик именките на *-ник* се изведуваат од именска и придавска основа, како и од извесни синтагми. Значењето на права тука е само едно од значењата на оваа наставка. Во однос на оние со наставката *-ак*, именките на *-ник* имаат значително поширока употреба, при што ознаката арх. и дијал. претставува далеку поретка појава. Самото значење на права или средство, слично на други вакви образувања, може да се сфати и во поширока смисла, но сепак не би смеело да се замешува со другите значења на оваа наставка (структуралното, неутралното, предмет). Од друга страна, за обележување е исто така дека кај еден дел од ваквите образувања на *-ник* се издвоила нијансата сад во кој е сместено она што произлегува од основата. Со значењето на права или средство и нијансата сад, спрема типот на основата, во современиот јазик се застапени предимно следниве примери:

Од именска основа: *бајажник* ‘направа за придржување или ставање нешто при возила’, *бројник* ‘в. бројчаник’, *градник* ‘1. елек; 2. дел од амутот’, *комарник* ‘завеса или мрежа за заштита од комарци’ Р, *ојламник*, *поскурник* ‘дрвен печат со крст што се потиснува на поскури’ Р, *меѓник* или *межник*, *йаличник* и *йалишник* ‘железниот дел од плугот што ја сече земјата при орање’ Р, *шайарник* арх. ‘лак со штица како пушка за фрлање стрели’ Р; или: *наградник* ‘градник’, *нарилник* ‘алка што им се става на некои животни да не касаат’, *йодбрадник* ‘1. конецот што ја држи женската капа во народната носија; 2. војн. кожен или друг каиш на капата; схрв. подбрадача; 3. накит од стари пари што се врзува под брадата’; или: *кайраник* ‘сад за катран, схрв. катраница’ Р, *оканик*, *йолоканик* ‘сад од полока’, *чајник* или *чајарник* ‘сад во кој се вари вода за чај’.

Од придавска основа: *бројчаник* (схрв. *бројчаник*), *зайчаник* (схрв. *зупчаник*); или: *брашненик* 'ковчег за брашно', *јазеник* „в. виделце“ Р, *масленик* „в. масолник“ Р 'сад за масло'.

Спрема приведените именки *-ник* со значењето *направа* (во широка смисла на зборот) или значењето *предмет* минал и на извесен број примери со глаголска основа. Меѓу ваквите образувања спаѓаат пред сè именките: *забрадник* „в. забратка“ Р, *мерник* '1. мерило; 2. сад за мерење (шиник и сл.)', *ѝриемник* (: схрв. *пријемник*) техн. 'радиоапарат', сп. и *радиоѝриемник*, *јласноѝговорник* '1. мегафон; 2. фиг. ирон. застапник, -ица“ Р; или: *бележник* 'тетратка или тефтер за забележување и сл., схрв. *бележница*', *сврзник* лит. грам. 'copula', *сѝојник* „в. спојница“ Р (схрв. *спојница*).

За примерите од типот *свештиленик* в. *-илник*, стр. 14.

И покрај тоа што значењето *направа* или *средство* за производство е сфатено во широка смисла, образувањата од овој вид во споредба со оние на *-ло* или *-ало*, *-ило* и *-алка* имаат значително послаба распространетост. Објаснението за ова и тука лежи во фактот дека за примерите на *-ник* се поттипични другите значења (носител на својство, место и др.), кои во случајов го блокирале значењето *направа*. Сепак одбележаните новообразувања со значењата *направа* и *предмет* (сп. *бројник*, (*радио*) *ѝриемник*; *бележник*, *ѝрирачник*; *сврзник*, и покрај тоа што некои од нив се образувани аналогно на соодветните именки од српскохрватскиот јазик, потврдуваат дека *-ник* тука претставува продуктивна наставка, пред сè во однос на наставката *-ак*, која има далеку поограничен карактер. Од друга страна, за *-ник* е исто така карактеристично дека со истото значење е застапена и во дериватите *-алник*, *-илник* и *-арник*.

Наставката *-алник* или *-илник*

Овој дериват на *-ник* е добиен со додавање на последнава кон придавки на *-ален* и *-илен* (сп. *ѝерален*, *јасилен*, *свештилен* и сл.), при кои *-ал* и *-ил* од основата по пат на метанализа се сфатени за дел од наставката *-ник* (на пр.: *ѝералн* + *-ник* > *ѝералник*, *јасилн* + *-ник* > *јасилник*). Од вакви образувања *-алник* (*-илник*) се издделила во одделна наставка и минала на примери кои немаат основа на *-алн*, *-илн* (сп. *бројалник*, *јрчмалник*, *греалник*, *будилник* и др.). Именките од овој вид претставуваат понови образувања кои се застапени главно во јужнословенските јазици, (сп. схрв. *умиваоник*, слов. *likalnik* „пегла“ и др.). Се изведуваат од именска и глаголска основа и истапуваат со следниве три значења: а) предмет или поим со својства од основата, б) *направа* или *средство* и в) просторија во која што се наоѓа или врши она што произлегува од основата. Тука се задржуваме на второто значење, при кое исто така може да се издели значењето сад. Во македонскиот јазик е застапено предимно во следниве примери:

-алник: *кришталник* „сад во кој се врши криштевање“ Р, *мијалник* „леѓен или сличен сад за миене, схрв. *умиваоник*“, *ѝералник*

„голем котел во кој се грее вода за перење“ Р, *ѝлукалник*, *свеќалник* „в. свеќник“ Р; или: *ѝрчмалник* и *ѝрчмак*, *ѝрчман*, *душалник* „в. душник“ Р (сп. и *ѝрашалник* „1. квестионар; 2. грам. знак за прашање“ Р). -илник: *будилник* (сп. и схрв. *будилник*), *ѝасилник* и *ѝасилка* „в. гасило“ Р; *свеѝилник* „1. првобитен прибор за светење, в. светало; 2. кула со фенер покрај брег; 3. извор на светлина, про-света“.

Кај дел од приведените примери значењето предмет главно превладува над значењето на права. Од друга страна, образувањата од овој вид имаат ограничена распространетост, што е случај главно и со другите две значења. Но независно од распространетоста, примерите на -алник, -илник се во духот на современиот јазик, така што меѓу нив се застапени и понови образувања (сп. *ѝлукалник*, *ѝрашалник*; *ѝасилник*), а по потреба можат лесно да се изведат и други примери. Во поглед на значењето приведените именки најблиску стојат до оние на -ник, -ак, -ка, -ало или -ило и -илка, што се потврдува и од напоредната употреба на дел од приведените примери со некоја од овие наставки (сп.: *душалник* и *душник*, *свеќалник* „в. свеќник“, *ѝрчмалник* и *ѝрчмак*; или: *ѝасилник* и *ѝасилка* „в. гасило“ Р, *свеѝилник* в. светало и сл.

Наставката -арник

Оваа сложена и денес доста распространета наставка во современиот македонски јазик е добиена со придавање на -ник кон именки на -ар со значењето место сврзано со она што лежи во основата. Наставката -ник, значи, тука го поткрепува суфиксот -ар со споменатото значење (сп. *камењар* + -ник > *камењарник*). Од вакви образувања -арник отпосле минала и на примери кои не се познати со наставката -ар (сп. *лободарник*, *овошѝарник*; *змијарник*, *браварник*; или: *јајчарник*, *ѝлашичарник*, *соларник* и др.). Изделувањето и затврдувањето на -арник во одделна наставка, мислам, се должи главно на тоа што -ар (< лат. -arium) гласовно се совпаднала со -ар < стсл. -арь < -arius, за која се карактеристични значењата лице со дадено занимање, љубител (amator) на она што е содржано во основата, лице со својства од основата. Во одделни примери со значењето место, последново по сè изгледа било слабо потцртано, се мешало со посочените значења кои го потиснувале. За да се задржи при -ар, била потребна извесна поткрепа, за што тука послужила наставката -ник, која исто така истапува со значењето место. Добиената наставка -арник ја има таа предност пред -ар што значењето место не се меша со значењето лице, кое е типично за примерите на -ар.

Во старословенските споменици примерите на -арник не се регистрирани, а од современите словенски јазици ги познаваат, повеќе или помалку, македонскиот и соседните словенски јазици, од што се гледа

дека нема општословенски карактер и дека именките од овој вид претставуваат понови образувања кои се затврдени на јужнословенска почва¹⁰.

Значењето на права, кое најчесто истапува како сад во кој се чува она што лежи во основата, е очигледно секундарно кај оваа наставка. Изделувањето и затврдувањето е извршено преку основното значење (место). Имено во одделни примери последново е пренесено и на права која се сфаќа со нијансата сад. Врската на ова значење со значењето место кај извесни примери сè уште не е прекината (сп. *јајчарник* '1. место каде што се чуваат јајца; 2. сандак за чување јајца', *јомијарник* '1. место каде што се мијат садови; 2. дијал. сад во кој се чуваат помии'). Преку вакви и слични примери дошло до изделувањето на значењето на права во примери што не се сврзани со значењето место, во кое можело да биде потпрено и од структуралното значење, така што настапило обопштување на посоченото значење (сп. *илашичарник* 'рибарска мрежа за ловење плашици'). Денес кај именките од овој вид можат да се изделат две нијанси а) сад во кој се чува она што е содржано во основата и б) направа која служи за она што лежи во основата. Овие две нијанси во современиот јазик се застапени во именки кои се изведени од именска или глаголска основа, на пример:

а) Направа = сад пред назначен за она што е содржано во основата: *бојарник* 'земјен сад за боење', *јајзарник* или *јасарник* и *јајзарниче* 'в. *виделце*', *ѓубрарник* 'сад за ѓубре', *семнарник* дијал. 'препна без обрач', *јајчарник*, *квасарник* 'ковчег во кој се чува квас', *лажичарник* 'направа во која стојат лажици', *лебарник* '1. место каде што се чува леб; 2 дијал. сандак од земја во кој се чува леб', *мајарник* дијал. 'в. квасарник, мајалница', *јолокарник* и *јолока(р)ница*, *-иче* 'лимен сад кој содржи полока течност', *јомијарник* '1. место каде што се мијат садови; 2. дијал. сад во кој се чува помија', *јийичарник* 'кукарка за засолнување на птици', *јейеларник* дијал. „в. пепелница 2.“ Р, *свекарник* и *свекалник* „в. свеќник“, *соларник* „мал сад за сол“ Р, *чајарник* и *чајник* „сад во кој се вари чај“, *четкарник* „сидна торбичка или кутија во која се чува(ат) четка (и) за алишта“ Р. — Тука спаѓа и именката *месарник* „бакрен сад во кој се грее вода за месење“, која има глаголска основа.

б) Направа која служи за она што е содржано во основата:

коцељарник дијал. „додаток на коса кај жените“, *кромидарник* „1. место засеано со кромид“; 2. лош, голем часовник“, *илашичарник* „рибарска мрежа за ловење плашица“, *секундарник* „показалка, стрелка кај часовникот што покажува секунди“, *јринојарник* „1. столче со три ногалки; 2. специјална направа или апарат со три ногалки, в. триножник“, — како и именките со глаголска основа: *клојойарник* „в. клопотарец“, *којарник* дијал. 'колче за копање качунки'.

¹⁰ За застапеноста на именките од овој вид в. Markov B., *Die Nomina loci ni der mazed. Sprache*, Zeitschrift für Balkanologie, Berlin, 1973, Bd IX, 40-80.

Од разгледаните две значења далеку пораспространето е првото, што се објаснува главно со фактот дека основно кај именките на *-арник* е значењето м е с т о (со кое врската сè уште не е прекината). Кај примерите со второто значење, освен послабата распространетост, паѓа в очи напоредната употреба на *-арник* со наставките *-ник* и *-ец* (сп. *йринојарник* в. триножник; или: *клојојарник* в. *клојојарец*). За изведување нови вакви примери обично се прибегнува кон *-ник* или друга наставка адекватна по значење. Што се однесува до примерите од првото значење, тие не само што се помногубројни туку се и типични за *-арник*. Така главно во ретки случаи е можна замена или напоредна употреба со *-арница*, *-ница* и *-алник* (сп. *йолокарник* и *йолокарница*, *йејеларник* и *йејелница*, *свекарник* и *свеќалник* в. *свеќник*). Разгледаните примери, како со првото така и со второто значење, не смеат да се замешуваат со оние што обележуваат п р е д м е т со својства од основата (сп. на пр. *йченкарник* „пченкарен леб“, *йикварник* „пита или друго јадење со тиква“ и др.).

Наставката *-ка* (псл. *-ка*)

Значењето н а п р а в а или с р е д с т в о за производство својствено им е на именки изведени од глаголски корен или основа. Освен со ова значење, именките со ваква основа истапуваат и со значењата помен *actionis* или *acti*, к о н к р е т и з а ц и ј а на значењето дејство во п р е д м е т или п о и м, кои се главно пораспространети од значењето н а п р а в а и во кои последново во извесна мера сретнува пречка за поголема распространетост и продуктивност. Во ред примери од овој вид присутно е значењето д е ј с т в о, кое обично лесно минува во н а п р а в а (сп. *свирка*, *йийийка*) или п р е д м е т на глаголското дејство (*виийка*, *раска*, *йосйирушка* и др.). При сè што двете значења се блиски и во одделни примери тешко се разликуваат, нема место за нивното полно изедначување. Значењето н а п р а в а или с р е д с т в о за производство во современиот јазик е застапено предимно во следниве образувања:

врйешка или *врйелешка* (<вртележ и *-ка*) '1. вртимушка, схрв. чигра; 2. рингишпил; 3. фиг. непостојан човек', *йолйика* '1. свршено дејство, схрв. гутљај'; 2. грло', *гришка* 'држалка', *свечка* 'свечалка', *колејка* 'колебарка', *лејка* 'направа која служи за залевање', *лулка* 'колепка, -арка', *майка* дијал. 'маткач, -ало при бутин', *мивка* 'бришка, пачавра за миене садови', *йливка* '1. предмет кој се става в кандило да може да свети; 2. дел од рибарската мрежа за ловене со јадници', *йоклојка* 'капак од тенцире, грне и сл', *йреклојка* или *йреклојница*, техн., *йойивка* '1. хартија која служи за попивање на мастило, попивач; 2. преса за попивање', *йосийка* и *йосийалка* „в. каџија“ Р, *свирка* '1. свирење (Свадба без *свирка* не бидува); 2. инструмент на кој се свири со дување („Од клас си *свирка* направив“. КМ, Ш); 3. направа што служи за давање на сигнали на воз, брод; спорт: пишталка', *сйирушка* „1. направа што служи за стружење“; 2. мн. останки од тесто; 3. в. струганица' Р, *џајка* дијал. 'в. цедилка',

црпка „1. тиква или друг сад приспособен за црпење; 2. фиг. тиква, празна глава“ Р. *шпийка* „направа за прикачување“ в. Речник 1.—4.

Изделување од приведените примери секако бараат именките *зайка* ‘тапа или друга направа за затнување’, *йойка* ‘1. меѓа, колец во ливадата како знак на граница; 2. дијал. в. јаток’ Р, *йрипка* ‘колец за придружување на растенијата’ Р — во основата на кои лежи глаголот *шѣкнѣи* со префиксите *за-*, *йо-* и *йри-*. По пат на метанализа *-к-* од основата, меѓутоа, се сфаќа за дел од суфиксот *-ка*, т. е. во случајов имаме замешување на *-к* од основата со суфиксот *-к-а*.

Бројот на приведените примери секако не е значителен, што се објаснува како со постоењето на другите значења на *-ка*, кои се пораспространети или потипични за *-ка*, така и со околноста дека истово значење (направа или средство за производство) е карактеристично за други наставки, во кои секако влегуваат и дериватите *-алка*, *-илка*, *-арка*, *-алник*, *-илник*, *-арник*. Во поглед на значењето, именките од овој вид најблиску стојат до оние на *-ало*, *-ило*, *-ица* и споменатите деривати, кои се обично пораспространети од *-ка*. Напоредна употреба меѓу *-ка* и овие наставки е можна само кај дел од приведените примери, сп. *гришка* дијал. и *држало*, *-алка*, *звечка* и *звечалка*, *майка* и *майкало*, *-ач*, *йосийка* и *йосијалка*, *цайка* дијал. и *цедилка*; *јајдурка* и *јајдурица* в. гајдуница, *йреклойка* и *йреклойница*. Од друга страна, како што одбележивме, кај ваквите примери потребно е разликување од оние со значењето предмет на глаголското дејство, кои се добиени по пат на конкретизација на последново, сп. на пр. *вијка*, *значка*, *кијка*, *забрајка*, *завивка*, *обвивка*, *наметка*, *спварка*, *йосирушка*, ‘истружени остатоци од тесто’, *йойочка* или *дојочка* ‘последна ракија’, *йосијилка* и *йосијилач*, *раска*, *реска*, *шарка* и др. Во примери од типот *сирка*, *йодвеска* (обично во множ.) ‘ширит и сл. за заврзување чорап под колено’, *сшайка*, *йрейка* и сл., овие две значења во голема мера се преплетуваат меѓу себе и воопшто тешко се разликуваат.

Наставките *-алка* и *-илка*

На потеклото и затврдувањето на овие две наставки во јужнословенските јазици се задржува во познатиот труд Р. Бошковиќ¹¹, кој ги разгледува како деривати на *-аља* и *-иља*. Право за вакво мислење му дава околноста дека „и у српскохрватском, и у словеначком и, — опет са горним ограничењем — у бугарском језику налазимо наставке *-аља*, *-иља* и наставке *-аљка*, *-иљка*. Ја не велам да овај паралелизам мора значити да су ови последњи наставци деривати оних првих, али мислам да се он ипак на то своди. Држим, наиме, да је старији облик *аљ* $\leq$ *ал-ја* $\leq$ *аљја*, *илј* $\leq$ *ил-ја* $\leq$ *иљја*“ (стр. 151). За самата наставка *-ка* при овие деривати вели: „Сад већ није тешко рећи шта представља наставак *-ка* у наставцима *-аљка*, *-иљка* у овим језицима: он је само моционо поја-

¹¹ Развијак суфикса у јужнословенској језичкој заједници, Београд, 1936, стр. 143—154.

чање основног наставка *-ља*, управо он је израз формалне асимилације наставка *-аља* и *-иља* паралелним наставцима *-ачка*, *-арка* (> *ачька*, *арька*), стр. 152. Одбележување во случајов бара пред сè фактот дека *Б о ш к о в и к* во своето толкување на „*-аљка*, *-иљка*“ се раководи од категоријата именки познати како *nomina feminativa*, додека ние тука се задржуваме на *nomina instrumenti*. Ако се тргне од последнава категорија именки и пред сè од материјалот на македонскиот јазик, може да се изнесе следново мислење за izdelувањето на *-алка* и *-илка* во одделни наставки но со едно исто, т. е. адекватно значење. Изделувањето и затврднувањето на овие деривати на *-ка* можело да стане на два начина: а) со придавање на *-ка* кон глаголки придавки на *-л* (тип *мивалка*, *йиралка*) и б) по пат на придавање на *-ка* кон именки на *-ало* и *-ило* со значењето *на права* (*nomen instrumenti*), т. е. по пат на контаминација на последниве со *-ка* (тип *сукалка* < *сукало* и *-ка*, *бесилка* < *бесило* и *-ка*). Како во едниот така и во другиот случај *-ал* и *-ил* од основата по пат на метанализа се сфатиле за дел од суфиксот *-ка*. Од овие два типа именки постар е очигледно првиот, при кој врската со глаголот од основата во современиот македонски јазик е честопати прекината (сп. *йиралка* но чеш. *práti* ‘пере’, *совалка*, но рус. *совать* ‘тиска, пика, става’), додека кај вториот тип (*сукалка*) ред образувања се употребуваат напредно со *-ало* и *-ило* (сп. *брчалка* и *брчало*, *држало* ‘в. држалка’, *облејалка* и *облејало*, *сйајалка* и *сйајало*, *сукалка* „в. сукало“ Р, *йујалка* и *йујало*, *чешалка* и *чешало*; или: *бесило* и *бесилка*, *носило* или множ. *носила* и *носилка*). Голем број примери на *-алка* и *-илка* сепак немаат спрема себе образувања на *-ало* и *-ило*, што значи дека дериватите *-алка* и *-илка* претставуваат одделни наставки, толку повеќе што во некои случаи меѓу нив и оние на *-ало* и *-ило* е извршена и диференцијација на значењето (сп. *вешалка* : *вешило* дијал., *йомајалка* : *йомајало*, *сйајалка* „1. трага од нога“; 2. в. стапало; *цедилка* : *цедило* (1. и 2. Р).

Примерите изведени на првиот начин (*мивалка*, *йиралка*), кои претставуваат постар тип образувања во однос на оние што се изведени на вториот начин (*бесилка*; *сукалка*), се застапени само со варијантата *-алка*, сп. на пр.: *брчалка*, *нишалка*, *мивалка*, *йиралка*, *ујалка* дијал. (тур. *uyutak* „спие“), која е притоа уште почеста кај вториот тип образувања. Од гледна точка на современиот јазик, кај ред образувања од овој вид не може сигурно да се установи дали се изведени на првиот или вториот начин. Вториот тип образувања, кои се застапени со двата деривата (*-алка* и *-илка*), во современиот јазик воопшто превладуваат. Поткрепувањето на именките на *-ало* и *-ило* со наставката *-ка* во секој случај претставува процес кој се врши на наши очи, така што затврднувањето на *-алка*, *-илка* во одделна наставка е доста очигледно. Но независно од тоа што во едни примери настанала на првиот, а во други на вториот начин, *-алка* (*-илка*) постепено се апстрахирала во одделна наставка со која отпосле се изведени примери чијашто основа не свршува на *-а-*, сп.: *йишијалка*, *йрашалка* (< праши) ‘вид мотичка’ и др. или пак претставува и м е н к а (сп. *клучалка* < *клуч*, *носалка* дијал. ‘ноздра’ < *нос*). Ова секако недвосмислено зборува за продуктивноста на *-алка* со значењето *на права* (*nomen instrumenti*), кое се потврдува, впрочем, и од најнови образувања

(в. подолу). Меѓу бројните именки од овој вид во современиот јазик со почеста или поретка фреквенција се застапени, на пример, следниве образувања:

-алка: *боравалка* 'мешалка' Р, *бришалка* '1. крпа, пачавра за бришење, бришка; 2. направа од која се бришат нозе пред врата', *бркалка* „в. мешалка“ Р, *брчалка* 'штракало', *бувалка* „1. рачен чекан; стап; 2. в. пиралка“ Р, *вадалка* 'сад со кој се вади', *веалка* „машина за веене жито“ Р, *вешалка* „1. в. закачалка; 2. кукасто дрвце на кое се редат цреша“ Р, *влечалка* '1. влечарка; 2. направа за влечење; 3. в. влечка', *вражалка* '1. бајачка; 2. дијал. првиот отвор кај дудук, сурда и сл.', *вршалка* дијал. 'направа за ловење риба', *вршалка* 'машина за вршење, схрв. вршалица', *иреалка* 'електр. направа за греење', *иребалка* и *иребало* '1. направа за греење (собирање) сено, плева и др.; 2. в. струшка', *иреалка* 'електр. направа за греење', *дијалка* техн. 'направа за кревање', *држалка* '1. држало, држалје; 2. дршка', *закачалка* 'направа за закачување алишта', *земалка* и *земало* дијал. 'вид направа', *свечалка* и *свечало* 'свечка', *срчалка* дијал. 'дел од ралото', *клацкалка* и *клацкалица* 'направа за клацкање', *лизјалка* '1. направа за лизгање; 2. лизгавица', *мачкалка* 'направа за мачкање', *мешалка* (сп. и поново образување *бейономешалка*), *мивалка* или *мијалка* „в. мивка“ Р, *навивалка* „направа за навивање предено“ Р, *нишалка* „1. направа за нишање, схрв. љуљашка; 2. дијал. в. лулка“ Р, *облејалка* и *облејало* „наслон на стол“ Р, *ијралка* и *ијрајка* (ср. чеш. *práti* 'пере') „направа со која при перење се бијат (чукаат) алишта“ Р, *иисалка* (сп. и схрв. *иисаљка*), *ишишалка* 'вид дрвена свирка која пишти', *йоказалка* „1. долго стапче за покажување; 2. арх. показател“ Р, *йосишалка* „1. дијал. кација, посипка; 2. сад со песок за посипување“ Р, *ијрашалка* „мотичка за прашење“ Р, *ијржалка* „тава на која се пржи“ Р, *ијрскалка* 'направа за прскање', *садалка* дијал. и *садилка* 'направа за садење, садачка в. садило', *свиралка* „в. свирка“ Р, *сејалка* и *сејачка* (сп. и *редосејалка*), *слушалка* „1. лекарски уред за преслушување болни“; 2. дел од телеф. апарат; 3. множ. апарат за слушање радио и др.“ Р, *смукалка* „в. шмукалка, шмукачка“ Р, сп. и *иравосмукалка*, *сновалка* „дел од разбојот“ Р, *совалка* глаголот од основата не е запазен (нq сп. рус. *совать*) „направа за клавање преѓа при ткаење“ Р, *сйојалка* „дрвена направа која служи при проодување на мали деца“ Р, *сйоујалка* „в. струшка 1“ Р, *сукалка* „в. сукало“ Р, *ијресалка* „1. направа за тресење постела, килими; 2. штичка што удира во воденички камен“ Р, *ијројалка*, *ијујалка* и *ијујало* „направа за тресење постела и др.“ Р, *цедалка* и *цедилка* „1. прибор со мрежа за процедување на чај, млеко и сл.“ Р, *ијралка* „в. црпка“ Р, *чейкалка* 'дрвце за чепкање заби, схрв. чачкалица', *чешалка* и *чешало* 'чешел за чешање на добиток', *ишишалка* „в. штипка“ Р, *иширакалка* и *иширакало* 'детска играчка за штракање'.

Спрема приведените и слични образувања -алка минала и на извесен број примери со именска основа, сп. на пр.: *клучалка* 'направа во која се

става клучот, схрв. кључаоница', *кукалка* „в. кукачка“ Р, *нојалка* 'нога од стол или маса' (сп. и *сјонојалка* зоол., *носалка* дијал. 'ноздра', *црејналка* и *црејнарка* 'крпа со која се бришат црепни'; или:

-илка: *бесилка* и *бесило*, -ница, *весилка* „в. бесилка“ Р, *јасилка* и *јасилник* „в. гасило“ Р, *гробилка* „машина за дробење“ Р, *носилка* 'направа за носење на болни, ранети, носило', *јредилка* „1. жена што преде; 2. машина за предење“ Р, *садилка* „колче за правење дупки, в. садило“ Р, *свејтилка* 'прибор за осветлување, светилник', *сушилка* „направа за сушење, сушило“ Р, *цедилка* „1. в. цедалка; 2. ретко платно за процедудвање на сирење и сл.“ Р и др., спрема кои се образувани следниве примери со именска или подруга основа: *јласилка* „гласна жица“, *осилка* 'игличка на клас на врвот од зрното', *црnilка* „в. црнка“ Р, *чурилка* и *чурило* Р.

Значењето на права кај едни примери претставува прост предмет, а кај други — сложена направа или машина со која се изведува она што произлегува од основата. Во одделни примери притоа дошло до извесно обопштување или минување во поим и сл. (сп. *стапалка* „1. стапало; 2. трага од нога“, *свејтилка* и сл.). Од друга страна, кај дел од приведените образувања присутно е и значењето предмет на глаголското дејство, кое исто така минува во поим. Макар што разграничувањето меѓу значењето на права и ова значење не секогаш е можно, последново обично превладува во примери од типот:

боцкалка „в. боцка“ Р, *врзалка* или мн. *врзалки* „врвчиња за врзување чевли“, *јувеалка* „венчана кошула во која невестата гувее“, *забрадалка* дијал. „в. забратка“, *залајалка* „в. залажачка“ Р, *лижалка* или *лизалка* разг. „ситно јаболко или крувче што го лижат децата“, *наврзалки* „1. врзалки; 2. фиг. приказни“ Р, *ојашалка* „врвка што служи за опашување“ Р, *јодверзалка*, *јресјайалка* или *јресјайалник* „1. вид пита, сукано, што се меси при престапување (проодување) на дете; 2. самиот обичај“ Р, *јукалка* „в. пуканка, пуканица“ Р, *срамувалка* „крпа со која невестата на свадба се засолнува“ Р; или: *мазилка* „смеса за мазање, лепило, малтер“, *црnilка* „в. црнка; 2. зеница“ Р; сп. и *кадилка* дијал. „Бадни вечер“ — пред јадење трпезата се кади со темјан.

Во поглед на значењето, приведените и нив слични образувања најблиску стојат до оние со наставките -ка и -ало, -ило, но имаат доста заедничко и со оние на -арка, -ачка и -ник, кое се изразува и во напоредната употреба со овие наставки. Така, покрај разгледаните образувања, напоредната употреба на -ка со една од овие наставки се забележува, на пример, кај следниве именки:

За -алка, -илка и -ало, -ило в. стр. 136 и -алка и -ка в. стр. 45;
-алка и -арка: *влечалка* и *влечарка*, *црејналка* и *црејнарка*;
-алка и -ачка: *залајалка* и *залажачка*, *садалка* (покрај *садилка*) и *садачка*, *сејалка* и *сејачка*, *шмукалка* и *шмукачка*; или *кукалка* и *кукачка*; сп. и *јредилка* и *јредачка*;

-илка и -ник: *јасилка* и *јасилник*, *свејилка* и *свејилник* 2;
 -алка, -илка и -лица, -ница: *клацкалка* и *клацкалица*, *лизјалка* и *лизјавица* 2, *бесилка*, -ло и *бесилница*.

Застапеноста на примерите на -алка и -илка, како и фактот дека меѓу нив има и доста новообразувања кои се наполно прифатени во литературниот јазик, сп. *вршалка*, *јреалка*, (анестетична) *дуйчалка* НМ, *сејалка* и *редосејалка*, *смукалка* или *шмукалка* и *јравосмукалка*, *бејономешалка*; *јрскалка*, *сметјалка* 'направа од која се учи сметање', *дробилка* „машина за дробење“ Р, *јредилка* „машина за предење“ Р, *садилка*, *сушилка* и *сушило* „направа за сушење“ и др., секако зборуваат за продуктивноста на овие две наставки во современиот македонски јазик. Во српскохрватскиот јазик, покрај -ло одн. -ало, -ило, -алка, -илка (на пр. *садалка* и *садилица*, *чејријалка*, *шјијјалка*; *јасилка*, *свејилка* честа е и наставката -лица, сп.: *вршалица*, *јрејалица*, *мешалица*, *јрскалица*, *сејалица*, *сијалица*, *слушалица*, *чачкалица*; или: *дробилица*, *јредилица*, *садилица* и *садилка*, *сушилица* и др., кои во македонскиот јазик обично редовно се заменуваат со -алка или -илка.

Наставката -арка

При објаснувањето на потеклото на овој дериват треба да се тргне од именките на -ар (со значењето лице) кон кои е придадена наставката -ка (сп. *бањар-ка* '1. ж. лице; 2. предмет, направа', *колебар-ка* „1. ж. лице; 2. „в. колепка“ Р), преку кои отпосле -арка се изделила во наставка која денес е застапена и во примери што не се изведени од именка на -ар (сп. *кискарка*, *ласјејарка*, *слујарка* и др.). Сепак во затврдувањето на -арка во одделна наставка веројатно придонесле и адекватните по значење именки на -алка, при кои е можно и гласовно преминување на л во р, т. е. -алка > -арка. Напоредната употреба кај некои вакви образувања е во секој случај сосем обична (сп. *мешалка* и *мешарка*, *црејналка* и *црејнарка*). Слично на именките со наставката -арник, кај образувањата од овој вид е исто така можно значењето предмет со својство од основата (сп. *сламарка*, *суварка* и др.). Тука се задржуваме предимно на оние со значењето н а п р а в а кои во современиот јазик се изведуваат од именска и глаголска основа и ја имаат следнава распространетост и особености:

абердарка арх. „пушка што пука да даде абер (договорен знак)“ Р, *бањарка* '1. жена бањар; 2. крпа, сунѓер за триење; 3. наметка, мантил што се облекува по капење', *јајгарка* „мала плочка со која си играат деца“ Р, *жсјејварка* '1. женско лице што жние; 2. машина за жниење', *ибришшмарка* арх. „вид игла со која се везе ибришим“ Р, *коњарка* „1. жена коњар(ин); 2. греда која може да се натовари на коњот од едната страна на самарот“ Р, *ласјејарка* или *ласјејарка* 'чаталест стап (дрво) што служи при товарење', *лукарка* и *лукарница* „в. лучница“ Р, *ојнарка* „вид пушка, в. огнебојка“ Р, *јодничарка* „крпа за бришење подници (црепни), в.

црепналка“ Р, *ронкарка* (< *ронка* „трошка“) ‘вид метла’, *сеничарка* „в. сеничарник“ Р, *слујарка* „табака за послужување“ Р, *црејнарка* и *црејналка*“; или со глаголска основа: *жнеарка* и *жнеачка* „в. жетварка“, *колебарка* „в. колепка“ Р, *мешарка* „в. мешалка 2“ Р, *шијарка* ‘игла за шиене’, *лагарка* дијал. ‘ладало, ветрило’.

Кај приведените примери паѓа в очи, меѓу другото, дека повеќето од нив му припаѓаат на народниот јазик. Од друга страна, само кај еден дел од нив е можна напоредна употреба со друга наставка, адекватна по значење, кое станува главно со наставките *-ица* или *-арница*, *-алка*, *-ачка*, *-арник*, сп.: *лукарка* и *лукарница* „в. лучница“; *ојнарка* „в. огнебојка“, *колебарка* „в. колепка“; *црејнарка* и *црејналка*, *мешарка* „в. мешалка, -ачка“, *жнеарка* и *жнеачка* „в. жетварка“; или: *сеничарка* „в. сеничарник“. Нови примери со вакво значење се ретки (сп. *жетварка* „машина за жниење“), што не значи, меѓутоа, дека при потреба не можат да се образуваат слични примери. Значењето предмет или поим во случајов превладува во примери од типот *кискарка*, *йавишарка* ‘кошница од павит’, *сламарка* „в. сламеница“ Р и др.

Наставката *-ец* (< стсл. *-ьць*)

Оваа доста честа наставка во современиот јазик е застапена во примери со мошне различни значења, во кои влегува и значењето *направа* или *средство* и кое, од своја страна, стои блиску до значењата *предмет* или *поим* со својства од основата и *предмет* (објект) на глаголското дејство, но со кои не би требало да се меша, макар што разликувањето меѓу нив во одделни примери сретнува сериозни тешкотии. Именките со ова значење најчесто се изведени од глаголска основа, одделни примери, меѓутоа, имаат *именска*, *придавска* или, од гледна точка на современиот јазик, *нејасна основа*. Кај примерите со *именска основа* значењето *лице* или *предмет* со својства од основата е едно од основните и најчестите значења на *-ец*, преку кое не можело да дојде изделувањето на значењето *направа* или *средство*. Од друга страна, за именките со глаголска основа карактеристично е значењето *вршител* на глаголското дејство и сл. Меѓусебното менување на последново со значењето *направа* или *средство* претставува обична појава и при други наставки од овој вид. Ваквото објаснување на значењето *направа* секако се поткрепува од фактот дека во одделни примери врската меѓу ова значење и претполаганото основно значење сè уште не е наполно прекината (сп. *писец* „1. писар, препишувач; 2. арх. перце“). Можат да се приведат предимно следниве образувања:

- а) Од глаголска основа: *бодлец* ‘1. остриот дел на остенот; 2 дијал. остриот дел на вретеното што влегува во голем труп’, *валец* „в. валјак 2“ Р, *висулец* (— изделувањето на *-улец* станало по контаминација на *-улка* и *-ец*, т. е. *висулка* и *-ец* > *висулец*) ‘сидар-

ски алат, схрв. висак, *кажлец* дијал. 'оската на воденичкиот камен', *клойотарец* и *клойотарник*, „звонец за добиток“; *оси́рец* в. „сечило“ Р; *йисец* „1. книж. писар, препишувач, составувач на стари ракописни книги; 2. арх. перце“, *йливец* '1. дијал. пливач „Аман честити царе, брго клај *йливци* да ја изваат ќерка ми. . .“; 2. в. пливка', *йоклојец* и *йоклој* „в. поклопка“ Р, *резец* „в. резач“ Р, *свирец* „1. свирач; 2. в. свирка“, *склојец* „мал дрвен сад за сирење, пиперки и сл.“ Р, *скрийец* „1. направа при разбојот; 2. направа за дигање тежести, макара“ Р, *йпраќашанец* 'звонец'.

б) Од именска или друга основа:

јазлец „долното лежиште на воденичкото вретено“ Р, *йоболец* (стсл. товольць, рус. тоболец, схрв. тоболац, чеш. tobola) — се зема за општословенски збор, но за него сè уште нема задоволувачка етимологија, Ф, ЭС, *чекулец* или *чикулец* дијал. 'дел од самарот' („... на *чикулецој* од самарот му стоеше уште само една торбичка...“ ИС,ВЛ), *шилец* „1. остар врв на нешто; 2. дрвено шило“. Именките од типот *йребенец* „в. гребен 1“ Р, *йужвец* дијал. „в. гужва“ Р, *дулец* „1. чеп; 2. схрв. сисак“ Р, *йрайец* „1. прачка, шипка за разделување нити во разбојот; 2. шипка за чистење пушка; 3. дел од играчката пукало, која служи за набивање“, *йокривец*, *йрайорец*, *сйайец* и др. можат да се земат за некогашни деминутиви. Од друга страна, кон примерите од овој вид спаѓаат и некои заемки кон чија основа е придаден суфиксот *-ец*. Таков е случајот со именките: *калец* „волнена нарак-вица без прсти“ (сп. итал. calza) „чорап“, *кайшанец* (сп. лат. catena „верига“, нгр. „katina“, katinátson“ М,ЕР, *креденец* (итал. credenza).

Прегледот на приведените образувања укажува пред сè на релативно ограничената распространетост на *-ец* со ова значење. Паѓа в очи исто така дека повеќето се однесуваат кон народната лексика, при што нови примери, и покрај тоа што дел од ваквите образувања се обични, не се среќаваат. Сепак некои од нив (сп. *валец*, *висулец*), макар што со ова значење не се толку познати, би можеле да се затврдат во литературниот јазик место заемките *ваљак*, *висак*. Напоредна употреба или замена со друга адекватна по значење наставка се забележува главно кај именките со глаголска основа. Таков е случајот со наставките *-ка*: *йливец* „в. пливка“ 2. Р, *йоклојец* „в. поклопка“ Р, *свирец* 1. в. свирач; 2. дијал. в. свирка, *-ник*: *клойотарец* и *клойотарник*; *-ач*: *резец* „в. резач“ Р; *-ло*, *-ило*: *оси́рец* „в. сечило“ Р, *шилец* „дрвено шило“ Р.

Наставката *-ица*

Она што беше одбележено кај *-ец*, како во однос на значењето на права така и во поглед на повеќето нејзини особености, во голема мера се однесува и за оваа наставка. Така, слично на *-ец*, ова значење на *-ица* не е од нејзините почести и типични значења. Во основата

на ваквите образувања лежи именка и значително поретко глагол. Меѓу попознатите примери од овој вид влегуваат предимно следниве именки:

брдица (сп. брдило) „1. исправена летвичка во долниот дел од ралото; 2. дел од тркалото“ Р, *вилаца* „1. дел од устата, сп. и вештачка вилица; 2. в. виљушка“ Р, *јајдурица* и *јајдурка* в. гајдуница (брчалото на гајда), *лаица* „1. прибор за хранење; 2. мерка за количество; 3. направа за обување“ Р, *мешница* „1. в. гајда; 2. мешина“ Р, *йалица* „диригентско стапче и сл.“, *йлужица* или *йлужница* „вид рало“ Р, *йолица* „направа за книги, садови и сл.“, *ралица* „вид рало“; или со глаголска и др. основа: *йрйлица* „1. железна направа на која е набоден горниот воденички камен; 2. фиг. брбливко, -ка, -ица“ Р, *сијалица* (схрв. сијалица), *сијаица* „направа за фаќање сверови“; сп. и *клацкалица*, покрај *клацкалка*.

Од гледна точка на современиот јазик нејасна основа има именката *мелица*, додека заемки претставуваат примерите *майрица* (схрв. *майрица* < фр. *matrice*), *лествица* и др.

Кон приведените примери блиску по значење стојат и извесен број именки кои претставуваат некогашни деминутиви, но кои својата експресивна нијанса одамна ја изгубиле. Таков е случајот со именките: *јагица* (сп. струс. *уга*), *баклица* (схрв. *букља*), *кобилица* (кобел), *шаблица* (табла), *ишйица* (дыштица). Во особеностите на именките со ова значење, чијшто број е ограничен, треба секако да биде одбележен и нивниот јужнословенски, а делум и македонски карактер, бидејќи во источнословенските и дел од западнословенските јазици обично не се среќаваат или се застапени со наставката *-ка* (сп. на пр.: рус. *вилка*, *удочка*, *ложка*, *йалка*, *йолка*; пол. *widelki* електр. но *widelec*, *łyżka*, *pałka*, *rólka*, *wędka*; но чеш. *vidlice*, *lžíce*, *police*, *udice*...). Напоредна употреба со друга адекватна по значење наставка кај овој вид образувања се среќава ретко, и тоа главно со оние на *-ка* и дериватот *-алка* (сп. на пр.: *јајдурица* и *јајдурка*, *клацкалица* и *клацкалка* и сл.).

Наставката *-ач*

Спомениците на стрословенскиот јазик ¹²⁾ не ја одбележуваат како затврдена наставка, а во современите словенски јазици придобила позначителна распространетост главно во некои. Изведувањето на именките на *-ач* најчесто станува од глагол, но извесен број вакви образувања имаат и подруга основа, што е секако секундарно за *-ач*. Кај именките со глаголска основа главно (основно) и најчесто е значењето вршител на глаголското дејство (*nomen agentis*). Минувањето на ова значење во направа со која се врши глаголско дејство и обратно е честа појава, која се забележува и кај наставките *-ло*, *-ник*, *-ец* и др. Врската на значењето на права со значењето лице што

¹²⁾ Sadnik, L., Aitzetmüller, R., o. c.

го врши глаголското дејство, кое кај именките на *-ач* е основно, секако се потврдува од примери кои ги имаат двете значења, при што придружен карактер има токму значењето на права (сп. *койач* „1. човек што копа; 2. направа што служи за копање“). Имено преку вакви примери можело да дојде до izdelување на значењето на права и во примери во кои значењето лице што го врши глаголското дејство отсуствува (сп. *прејач*, *ојрејач*, *ојшејач*, *јојивач* „попивка“, *жејолач*, *јојијирач* и др.). Со или без значењето вршител на глаголското дејство во современиот македонски јазик се застапени предимно следниве образувања на *-ач*:

бранач „1. бранител; 2. в. браник“ Р, *бројач* „1. лице што брои; 2. направа за броење (сп. Гајгеров *бројач*)“, *влекач* „1. човек што влече, тегли; 2. машина за влечење“ Р, *прејач* „електрична направа за греење“, *затворач* „дел од пушка што служи за затворање, скрв. затварач“, *койач* „1. оној што копа; 2. вид направа за копање“ Р, *мерач* „1. лице што мери; 2. вид направа (при пушка и др.) што служи за мерење“, *носач* „1. човек што носи, амал; 2. главна греда, *Herbstträger*“, *ојрејач* „в. скутник“ Р, *ојшејач* „1. стап што го држи кросното на разбој да не се одвива; 2. средство за оптегање“ Р, *јокривач* „1. работник што става покриви; 2. в. покривка“, *јојивач* и *јојивка*, *јосијилач* „1. в. постилка; 2. покривач“ Р, *јојијирач* „в. потпор, потпорка“ Р, *прејач* дијал. „престилка“ Р, *смејач* „машина за сметање“ („столни *смејачи* на Дигитрон“ НМ), *жејолач* „скрв. жарач, жарило“ Р; или: *крсјосувач* „брз вооружен брод, скрв. крстарица“, *браносувач*, *разурнувач* „1. оној што разурнува, разрушител; 2. вид боен брод“ Р; сп. и сложеники од типот *минофрлач* (скрв. *минобацач*), покрај *минофрлачка*, *мразокршац* (скрв. *ледоломац*) и др.

Кај дел од приведените примери (сп. *ојрејач*, *ојшејач*, *јокривач*, *јосијилач*) значењето на права се замешува или стои блиску до значењето предмет. Од друга страна, во одделни образувања како што се *јојијирач*, *јровирач* „1. разг. оној што се провира; 2. дијал. шуплив камеи низ кој се провираат бездетните жени“ Р и сл., значењето предмет обично превладува над значењето направа.

Бројот на примерите со значењето на права во современиот македонски јазик, за разлика од српскохрватскиот јазик, не е голем. Паѓа в очи, меѓутоа, дека меѓу нив има доста новообразувана, кое очигледно зборува и за продуктивните можности на *-ач* со ова значење. Во однос на другите образувања со вакво значење приведените примери најблиску стојат до оние на *-алка* и *-илка*, без да ја имаат нивната пространетост и без да се среќаваат примери со напоредна употреба. Напротив кај одделни образувања е извршена диференцијација на значењето (сп. *смејач* : *смејалка*, *прејач* : *преалка*).

Наставката *-ачка*

Оваа сложена наставка со одделни свои значења, освен на македонскиот јазик, позната им е, повеќе или помалку, и на бугарскиот, пол-

скиот и словачкиот јазик. Нејзиното изделување во наставка историски сè уште не е проследено. Одделни примери на *-ачка* се застапени, во делата на К. Пејчиновиќ и Крчовски, од кое може да се заклучи дека ваквите образувања биле познати и порано. Кај Цепенков се веќе доста чести. Во современиот македонски јазик *-ачка* е застапена предимно во примери со глаголска основа, при кои се изведуваат следниве значења: а) вршител на глаголското дејство (nomen agentis), б) глаголско дејство (nomen actionis), в) објект или резултат на глаголското дејство и г) направа (nomen instrumenti). Последново значење, со кое сме тука зафатени, можело да се издели како преку значењето вршител на глаголското дејство (сп. *койачка* '1. жена копач; 2. копање; 3. направа за копање) така и преку значењето дејство (сп. *иџрачка* '1. играње, игра („оваа *иџрачка* се игра вака“. МЦ, СБНУ); 2. направа за играње'. Изделено преку едното или другото значење, тоа денес е застапено и во примери без овие две значења, т. е. истапува и самостојно. Најчест случај е сепак да стои напоредно со едното од двете посочени значења. Меѓу почестите образувања, во кои ова значење е застапено напоредно или самостојно, во современиот јазик се среќаваат следниве примери:

везачка '1. везилка; 2. игла за везење; 3. дијал. везена селска женска кошула', *вејачка* '1. жена вејач; 2. машина за веење', *вршачка* '1. жена вршач; 2. вршење, вршидба; 3. машина за вршење', *име-чачка* 'машина за гмечење грозје', *џребачка* „в. гребало“ Р, *џрибачка* 'вид мотичка за копање или прашење', *жнеачка* и *жнеарка* в. жетварка“ Р, *иџрачка* '1. играње, игра; 2. направа за играње; 3. фиг. ситница', *койачка* '1. жена копач; 2. копање; 3. направа за копање (копач, грибачка), сп. и нар. поговорка: на зол трн зла копачка; 4. вид народно оро', *косачка* „1. жена косач; 2. машина за косење“ Р, *лејачка* 'вид детска играчка, схрв. змај', *мијачка* „1. машина за миене садови; 2. в. мивка“ Р, *џерачка* '1. ж. лице перач, схрв. праља; 2. машина за перење' *џолначка* (НМ) 'машина за полнење на автомобилски гуми и сл.', *џредачка* и *џредилка* „1. работничка што преде; 2. машина за предење, схрв. предилица“ Р, *џрскачка* 'машина за прскање', *резачка* „направа за режење, в. резач 2“ Р, *риначка* (НМ) 'машина за ринење снег' (Меѓутоа годинава *риначкиџе* останаа неискористени“. НМ), *роначка* „машина за ронење, схрв. круњача“ Р, *садачка* 'машина за садење тутун и сл.', *сејачка* „1. жена сејач (сп. сејачи и *сејачка*); 2. машина за сееење, в. сејалка“ Р, *сметџачка* „1. жена сметач; 2. в. сметалка“, схрв. рачуналка“ Р, *сойџирачка* „1. в. кочница; 2. фиг. пречка во нешто“ Р, *сорџирачка* '1. жена сортирач; 2. машина за сортирање ориз, јајца и др.', *џејачка* '1. тепање; 2. ж. лице тепач; 3. дијал. кусо стапче за чукање 'рж', *џкајачка* '1. жена ткајач; 2. дијал. направа што служи при ткаење', *фрлачка* '1. фрлање („бевме на фрлачка“) Р; 2. направа за фрлање („Сакаш ли да направиме *фрлачки*? Ке тепаме врапци со нив“. ГП, ДС)', *чистџачка* „1. жена чистач; 2. направа за чистење“ Р, сп. и сложен-

ки од типот: *минофрлачка*, *оинофрлачка*, *йравосмукачка* и *йраво-смукалка* Р, *редосејачка* и *редосејалка* Р, *самоврзувачка*, *снојоврзувачка*, *сенокосачка*, *снејориначка*, *снејочисџачка* и др.

Освен во приведените примери, истово значење е застапено и во извесен број образувања со именска или друга, понекогаш од гледна точка на современиот јазик нејасна основа, сп.: *кременачка* (: схрв. *кремењача*) „в. *кременарка*“ Р, *кукачка* и „кука“ Р, *којначка* „в. *коњак* Р, *коледачка* „стапче со кое коледарите чукаат на порти“ Р; или: *йуйачка* дијал. 'направа за вадење костени од жумарка (ешка)'. Карактеристично за последниве образувања е не само дека се далеку поретки туку дека некои од нив истапуваат и со адекватните по значење наставки *-алка* и *-арка* или пак се употребуваат напоредно со основната именка (сп. *кукачка* и *кука*, *којначка* и *коњак*).

Главна маса кај примерите со ова значење очигледно претставуваат оние со глаголска основа, за кои е притоа карактеристично дека меѓу нив има понови и најнови примери, особено со нијансата *м а ш и н а* (сп. *вејачка*, *вршачка*, *имечачка*, *косачка*, *йерачка*, *йолначка*, *йредачка*, *резачка*, *риначка*, *роначка*, *садачка*, *сејачка*, *сорџирачка*; или: *йравосмукачка*, *снојоврзувачка*, *снејочисџачка* и др., кое нагледно зборува за продуктивноста на *-ачка* со ваква нијанса на значењето *н а п р а в а*. Во однос на другите наставки од овој вид, *-ачка* најблиску стои до *-ало*. *-алка* или *-илка*, *-арка*, *-ка* и *-ач*, кое во извесен број примери е изразено во напоредната употреба или во упатување на нив (во Речникот). Таков е случајот со именките: *йребачка* „в. *гребало*“ Р, *лейшачка* и *лейшало*; или: *вршачка* и *вршалка*, *йравосмукачка* и *йравосмукалка*, *йрскачка* и *йрскалка*, *сметшачка* 2. „в. *сметалка*“ Р, *йредачка* и *йредишка* Р; или: *жнеачка* и *жнеарка* „в. *жетварка*“ Р; или: *мијачка* 2 „в. *мивка*“ Р; или: *резачка* „в. *резач*“ Р. Диференцијација во значењето меѓу *-ачка* и *-алка* се забележува изолирано во примерите *сновачка* „женско лице сновач“: *сновалка* „дел од разбојот“ Р. Во српскохрватскиот јазик на *-ачка* со истото значење ѝ одговараат наставките *-лица*, *-чица*, *ача* и *-ач*, сп. на пр.: *вршалица*, *йрскалица*, *йредилица*, *косачица*, *сејачица*; или: *круњача* за мак. *роначка*, *муљача* за мак. *имечачка*, *кремењача* за мак. *кремењачка*; или: *резач*, *минобаџач* за мак. *резачка*, *минофрлачка* и др., кое секако укажува на поголемата разнообразност во изразувањето на ова значење во споменатиот јазик.

Изнесеното за именките со значењето *н а п р а в а* или *с р е д с т в о*, мислам, дава претстава за образувањата од овој вид и овозможува да се направат извесни забелешки и заклучоци. Пред сè паѓа в очи бројот на суфиксите и дериватите со кои современиот јазик располага за изразување на ова значење (18). Зголемувањето во однос на оној од старословенскиот јазик се објаснува главно со изделување на дериватните наставки, дел од кои придобиле значителна распространетост и продуктивност. При сè што разгледаните суфикси и деривати служат за изразување на едно исто значење, напоредната употреба или мешањето меѓу нив претставува спорадична појава која обично

опфака ограничен број образувања. Меѓу разгледаните наставки во случајов посебно izdelување бараат *-ла*, *-шо*, *-ец* и *-ач* при кои напоредната употреба или заменувањето со други вакви наставки е минимално или наполно изостанува. Ова покажува дека употребата на оваа или онаа наставка најчесто има строго издиференциран карактер, така што нејзиното произволно заменување со друга ваква наставка обично води кон нарушување на постојните јазични норми.

Споредени со другите значенски категории, *nomina instrumenti* претставуваат доста распространета категорија именки, која се дополнува со новообразувања што се изведуваат со некоја од продуктивните наставки. Распространетоста на примерите од овој вид, следствено, стои во непосредна зависност од одделните наставки и воопшто доста варира кај секоја од нив. Некои од разгледаните наставки, освен со слаба застапеност, се карактеризираат и со полна непродуктивност (*-ак*, *-шо*). Од друга страна, како мошне распространети и продуктивни истапуваат некои од дериватните наставки (сп.: *-ало* и *-ило*, *-алка* и *-илка*, *-арник*, *-ачка*). Употребата на овој или оној суфикс односно дериват зависи главно од нијансата на значењето на права, кое, како што одбележавме во уводот, може да претставува прост или сложен предмет, машина, сад и др.

Голем дел од разгледаните наставки имаат општословенски карактер, т. е. наследени се од прасловенскиот период, но некои од нив, пред сè дериватите, настанале и се затврдиле отпосле, најчесто на балканска почва. Споредбите со другите словенски јазици, кои беа правени, повеќе или помалку, при секоја наставка, укажуваат дека современиот македонски јазик, покрај низа совпаднавања, во прв ред со соседните словенски јазици, се карактеризира и со извесни свои специфичности. Ова е изразено како во однос на непознавањето на одделни наставки од овој вид (сп. схрв. *-ара*, *-ача*, *-лица*, *-чица* во примери од типот *кашичара*, *круњача* (мак. *роначка*), *кремењача*; *вршалица*, *ѓредилица*, *сејачица* и др.) така и во поглед на распространетоста и продуктивноста на општите наставки, што е случај главно и со наставките што служат за обележување на другите значенски категории на именките.

СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ ОРУДИЕ ИЛИ НАЗВАНИЕ СРЕДСТВА ПРОИЗВОДСТВА

Резюме

Существительные такого типа известны в науке как *nomina instrumenti* и характеризуются тем, что они вообще менее исследованы, чем большинство существительных с другими значениями. В отдельных учебниках и других лингвистических трудах они даже не упоминаются или смешиваются с другими значениями.

Рассматриваемое значение имеет сходства со значениями предмета со свойством, проистекающим из основы данного существительного, и со значением объекта глагольного действия, с которыми

их все же нельзя смешивать, хотя в отдельных случаях трудно провести четкую грань между ними. С другой стороны, само значение орудия или средства производства может представлять простой или более или менее сложный предмет, а в ряде примеров оно совпадает со значением механизма производства, причем это проявляется даже у существительных с одним и тем же суффиксом (ср. *ѡиралка* но *веалка*, *носилка* : *гробилка*; *ибришимарка* : *жешварка*, *койач* : *ѡрејач*; *ѡрибачка* : *ѡерачка*).

В современном македонском языке существительные с упомянутым значением образуются при помощи следующих суффиксов: *-ла*, *-ло* (и производные *-ало* *-ило*), *-иво*, *-ѡо*, *-ак* (*-њак*), *-ник*, *-алник*, *-ар*, *-арник*, *-ка*, *-алка* или *-илка*, *-арка*, *-еѡ*, *-иѡа*, *-ач* и *-ачка*. При каждом суффиксе обычно затрагивается вопрос о его происхождении, причем в большей или меньшей степени делаются сопоставления с другими славянскими языками. В статье уделяется особое внимание распространенности и продуктивности отдельных суффиксов, а также сходству с другими суффиксами, которое выражается в их параллельном употреблении или в смешении между ними.

Скратеници

БМ	Браќа Миладиновци
ЃП, ДС	Ѓорѓи Поповски, Далечен свет
ИС, ВЛ	Илија Сланштанец, Времиња и луѓе
Ј, ОП	Јastreбов, Обычаи и песни турецких сербов
КМ, Ш	Константин Миладинов, Шупелка
М, ЕР	Младенов, Етимологически речник на българский език
МЦ, СБНУ	Марко Цепенков, Сборник на народни умотворенија
НМ	Нова Македонија
Р, Речник	Речник на македонскиот јазик
С	Петар Скок
СП, КЖ	Стале Попов, Крпен живот
Ф, ЭС	Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка
ЦМ, Л	Цветко Мартиновски, Луѓинци
Ч, СБ НУ	Чачаров, Сборник на народни умотворенија

Марија НАЈЧЕСКА-СИДОРОВСКА

ГЛАГОЛСКО-ИМЕНСКИ СИНТАГМИ СО ПРЕДЛОГОТ *кон, кај* ВО ИМЕНСКАТА КОНСТРУКЦИЈА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СПОРЕДБА СО РУСКИОТ

Оваа синтагма во македонскиот јазик се изразува со глагол и општа форма на именката (*casus generalis*), која со предлогот *кон, кај* образува предложна конструкција. Во рускиот јазик истата синтагма е образувана од глагол и предложно-падежна конструкција со датив и предлогот *к (ко)*. Овие синтагми во наведените словенски јазици најчесто изразуваат дополнителност за околностите, а во ваква функција најчесто се значењата: правец на движење, време, цел и некои други значења.

Дативот или предложно-падежната дативна конструкција во функција на дополнителност за околностите и во минатото со едни глаголи можел да изразува просторен однос — месно значење, со други — значење на цел, а во трет контекст изразувајќи време. Денес во разгледуваните јазици изразувањето значењата на различни дополнителности со беспредложен датив многу се ограничило, а за сметка на тоа се проширила употребата на предложните конструкции. Притоа конструкцијата *к + датив* се издиференцирала најмногу како граматичко средство за изразување на едно од месните значења — значењето на правец на движење. Целта на оваа статија е анализирањето токму на ова значење. Ќе ја разгледаме накратко синтагмата со оваа конструкција во ова нејзино значење во старословенскиот и старорускиот јазик, и денес во македонскиот и рускиот јазик и синонимичните конструкции.

За значењата на конструкциите со предлози во старословенскиот јазик пишува К. И. Ходова (11). Во своите проучувања во оваа област таа го задржува своето внимание и на значењата на предлогот *к + датив*. За пространственото значење на конструкцијата со овој предлог (таа ја нарекува целата конструкција „форма *к + датив*“), Ходова истакнува дека истата означува предмет „близу кој (а не во границите на кој) се наоѓа крајната точка на движењето“ (11, стр. 87), изразено со управувачкиот глагол на синтагмата. Според неа, целта на движењето изразено со оваа конструкција е достигнување „пространствено соседство меѓу две лица“ (11, стр. 87), а го поткрепува тој свој заклучок со примери од типот:

НЕ ЖЕ СЪМЪАШЕ КЪ НЕМОУ БЛИЗЪ ПРИСТЖПИТИ (Супр., 138, 25)

Паралела меѓу значењата на беспредложниот датив со пространствено значење и дативот со предлогот *к* со истото значење во однос на старословенскиот и старорускиот јазик прави А. Б. Правдин (8).

Од проучувањата на споменатите автори, како и од некои други, може да се заклучи дека во синтагма со глаголи на движење во просторот и дативот без предлози од именката што изразува населен пункт, лице или друга општа именка во старословенскиот и старорускиот јазик означувал пункт кон кој е насочено дејството на движењето. Со еднаквата лексичко-семантичка група глаголи пунктот кон кој е насочено движењето во најстариот јазик се изразува и со беспредложен акузатив. Едниот или другиот падеж се среќаваат во еднакви контексти, што значи дека значењата им биле доста блиски. Во старословенскиот јазик акузатив со горново значење бил доста редок, додека во старорускиот се среќава како форма од имиња што означуваат населени пунктови.

Откако акузативот почнал да се употребува исклучително за изразување директен објект, дативот станал најчеста форма за изразување правец на движење. Освен него, во блиска улога како синоним па и како дублет се јавува акузативот со предлозите *въ* и *на*, како и дативот со предлогот *къ*, бидејќи дативот без предлози исто така станува сè повеќе објектен падеж. Освен овие, за изразување на блиски значења, се употребувале и конструкции *ѣрѣдѣ* + акузатив, *до* + генитив и други. Воопшто, постои тенденција на ограничување на адвербијалната употреба на беспредложните падежи. Со конструкциите со предлози, кои ги заменуваат беспредложните падежи, можат поиздиференцирано да се изразуваат не само одделни значења, но и нијанси на значењата.

Зборувајќи за беспредложниот датив, Правдин (8, стр. 6) потврдува дека месното значење, кое тој го изразува, е многу старо значење. Во датив стои името на предметот кон кој е насочено движењето во пространството.

Во зависност од значењето на зборот што стои во датив, Правдин издвојува три групи случаи, различни по степенот на распространетост во спомениците, по нијансите на месното значење што се изразува со датив без предлози, а делумно и по нивната понатамошна судбина. Тоа се: а) датив од општи именки — имиња на неодушевени предмети, што подоцна се адвербијализирале и за кои примери има во старословенскиот и старорускиот јазик; б) датив од именки што означуваат лице, за кое исто така се среќаваат примери во двата стари јазика, и в) датив од сопствени именки — имиња на градови, ако тие немаат определба при себе, за кои примери наоѓа само во старорускиот јазик.

Горнава положба на изразување местен однос со беспредложен датив е најстара положба. Во друга своја студија Правдин (9) ги

проучува промените што настанале во овој однос во спомениците од XII до XVII век. Тој смета дека паралелно со беспредложниот датив уште од прасловенскиот период почнува да се проширува со пространствено значење многу блиско до значењето што го изразува беспредложниот датив дативната предложна конструкција со предлогот *къ*. Со користењето на овој предлог значењето на насоченост се пројлабочува и се уточнува. Од пространствените нијанси на значењето, исто како и беспредложниот датив со глаголите кои имаат значење на правец на движење, доставување и слично, предложната дативна конструкција со предлогот *къ* означува: а) правец кон определен населен пункт или лице, со доаѓање во нивна близина; б) влегување во границите на пунктот, кога именката во датив означува име на населен пункт или е општа именка со соодветна семантика: в) допирање и г) вршење на некое дејство во близината на предмет означен со дативот.

Очигледно е дека и во старословенскиот и во старорускиот јазик се употребувала една иста предложно-падежна конструкција за неколку различни нијанси на ова пространствено значење.

Уште во старословенскиот јазик постои синонимика од конструкциите со предлозите *ѿрѣдъ, за, надъ, ѿодъ* — со акузатив и *до* со генитив (кои укажуваат на ексклузивност) и *въ, възъ, на, срѣде* со акузатив (кои укажуваат на инклузивност), за изразување уточнети положби во просторот, макар што понекогаш примерите не даваат потврда за строга издиференцираност на нивната употреба, туку напротив, нивно заемно заменување. Дури контекстот, употребата на одделни прилози или други конструкции во нивно соседство зборуваат во таквите случаи за вистински уточнетата положба. Во секој случај, од сите овие конструкции, конструкцијата *к + датив* во старословенскиот и старорускиот како и во современиот руски и македонски јазик во нејзиното максимално спротивставување истапува како немаркирана. Другите пак конструкции, погоре наведени, истапуваат како маркирани, укажуваат на уточнетата положба, која насочениот предмет треба да ја заземе при достигнувањето пространствена близост со предметот што служи како ориентациона точка, кон која е насочено движењето воопшто.

Сметаме дека не е неопходно да се објаснува какви уточнети положби привнесуваат покрај општото значење на насоченост ексклузивните предлози *ѿрѣдъ, за, надъ, ѿодъ, до*, како и инклузивните *въ, възъ, срѣде, на*, зашто тоа е јасно од нивното семантичко значење.

Во старословенските македонски споменици, за изразување правец на движење, каков што изразува конструкцијата *к + датив* во нејзиното максимално спротивставување, се среќаваат најчесто примери кои изразуваат правец на движење кон лице, изразено со сопствена именка или лична замена, вклучувајќи го тука и обраќањето на едно лице кон друго (сп. РЕЧЕ ЖЕ КЪ НЕМОУ ИСЪ), што во современите анализирани јазици најчесто се изразува со беспредложен датив, односно неговиот синтаксички еквивалент.

Примери:

ЕЖЕ СТВОРИШЖ ПОСЛАВЪШЕ И КЪ СТАРЪЦЕМ, 9 (Охр. апост. XII в.).

ПРИДЕ К НАМЪ И ВЗѦ ПАВЛОВЪ ПОЪСЪ, 188 (Карп. апост. XIII—XIV в.).

ДА НЕ ЛЪНИТЬ СѦ ПРИТИ КЪ НИМЪ, 17 (Вран. апост., XIII в.).

СИ ЖЕ ПРИСТѦПИШѦ КЪ ФИЛИПОУ, 17а (Рад. еванг., XIII в.).

Од примерите што изразуваат правец на движење кон предмет — општа или апстрактна именка, ќе ги наведеме следниве:

ПРИДОСТА КЪ ВРАТОМЪ ЖЕЛЪЗНЫМЪ ВЪВОДАЩИМЪ ВЪ ГРАДЪ, 14 (Карп. апост., XIII—XIV в.).

АЩЕ ОУБО ПРИНЕСЕНИ ДАРЪ ТВОИ КЪ ОЛТАРЮ, 26 (Рад. еванг., XIII в.).

ПРИДЕ КЪ МОРОУ ГЛАЛИЕИСКОУ, 28 (Макед. тетраеванг. XIV в.).

ПРИПАДЕ КЪ НОГАМА ЕГО, 75 (Охр. апост., XII в.).

Ако се свртиме сега кон современиот руски и македонски јазик, ќе видиме дека денес во рускиот јазик воопшто не се изразува значењето на правец на движење со беспредложен датив (Правдин укажува дека таа форма за изразување на ова значење во рускиот јазик исчезнала наполно околу XIII век), туку со предложна конструкција со предлогот *к* (*ко*) + датив. Во македонскиот јазик, кога насоченоста на движењето е кон лице, паралелно се употребува синтаксичкиот еквивалент на беспредложната дативна форма (сп.: Таа им се врати на родителите: Ќе ти дојдам во сонот; Ќе ви дојдеме во новата куќа) или предложна конструкција (Таа се врати кај родителите) со општа именска форма и предлогот *кон*, *кај*, *накај**.

Но ако станува збор за споредување, треба да се истакне дека ни оддалеку сите случаи на употреба во рускиот јазик на конструкцијата *к* + датив за изразување на ова значење не се покриваат со соодветните конструкции од македонскиот јазик. Напротив, доста нијанси од значењето на *к* + датив во рускиот можат да се предаваат, а понекогаш и неопходно се предаваат во македонскиот јазик со конструкции со други предлози. Но да се запреме прво на конструкциите со *кон*, *кај*, *накај*, задржувајќи се накратко и на она што е забележано по овој проблем кај македонските автори.

Тодор Димитровски (4) укажува дека „предлогот *кај* во литературниот јазик ги истиснува сè повеќе предлозите *ѝри* и *у* во нивното пространствено значење: наоѓање при некого или нешто, или управеност да се дојде во таква ситуација“. Тој исто така укажува дека во за-

*) Поради споредбениот карактер на оваа статија немавме можност да го проследиме развојниот пат на *к* во *кон*, *кај*, *накај*.

падните говори се употребува и предлогот *каде* (Отиде каде Петрета). За предлогот *кон* истиот автор вели: „Искажува обично правец на движење *накај* некој предмет (лице, место и т.н.) како крајна цел, но не го опфаќа во себе неговото достигнување (Патот кон селото води низ шума)“. Димитровски укажува уште на некои значења на овој предлог, но во оваа своја анализа тој воопшто не се задржал на предлогот *накај*.

Од друга страна пак во Речникот на македонскиот јазик (12) воопшто не му е одделено место на предлогот *кај* (*каге*).

Кај Конески (5, стр. 230) им е одделено место, покрај другите предлози и на сите предлози што овде се предмет на нашава анализа. Авторот констатира дека „*кон* се употребува со истите значења како *кај, накај* (Оди кон реката; Одам кај Стојана, кај чешмата, кај нивата).

Бидејќи во македонскиот јазик имаме поголемо богатство од овие предлози во споредба со рускиот (*к*), во нашата понатамошна анализа ќе се задржиме и на прашањето дали може да се утврди извесна диференцираност во нијансите на значењата на правец што се изразуваат со конструкциите со тие предлози (ќе го изоставиме *каге*, кој главно се употребува во говорите и во народната литература и изразувањето на статичност со сите тие предлози), а потоа ќе споредуваме со ситуацијата во современиот руски јазик и ќе се запреме и на синонимиката со некои други предлози.

Собраниот материјал ни овозможи да заклучиме дека предлогот *кон* и сложениот предлог *накај* се заемно заменливи и се употребуваат во конструкција за изразување правец на движење, ако пунктот кон кој е насочено движењето е лице кое го гледаме (Идам кон тебе, идам *накај* тебе) или предмет (Одам кон (*накај*) куќана, портана, рекана, дрвоно). Ако се работи за насоченост во границите на место, кука и слично, каде се наоѓа лицето, т.е. доаѓање во извесна средина, се употребува предлогот *кај* (ќе дојдам кај тебе, кај вас). Предлогот *кон* паралелно се употребува со *накај* и во однос на правец кон предмет — наменување на место во чии граници може да се навлезе, со еднаква можност да се оствари влегувањето во тие граници или да не се оствари, што значи недоследност во употребата на оваа конструкција и нејзино мешање со некои други конструкции, што исто така изразуваат просторен однос. При анализата на примерите од нашата современа проза често паѓа в очи оваа недоследност, мешање и можности за заемни заменувања.

Спореди:

1. Утрото уште рано в зора стана калуѓерот, се прости со домаќинот и домаќинката и си тргна кон Старавина (С. Попов).

2. ...но од тврдината пукаа пушки и пиштоли на време, и ги испраќаа кај големиот пророк сите оние правоверни што успеваа на некој начин да ги појават главите на сидиштата (С. Попов).

3. Одекна истрел. Гавазот се згромоли со лицето кон земјата и не се крена (И. Точко).

4. Гавазите не чекале повеќе. Се фрлиле на коњите и со радосни извици, како ветер полетале накај Охрид, да му ја однесат радосната вест на пашата... (И. Точко).

5. ...се запираше да покрие отскриени и пак куцаше се накај мене, додека, најназад, не се надвиси над мојот кревет (В. Малески).

6. Утредента ме повика кај него во зградата од наспроти (В. Малески).

7. Зарад нешто друго, зарад едно враќање кон скалпелот, кон живот (С. Јаневски).

8. Скалите од дворот водат кон чардакот. Скалите од тремот пак кон чардакот (Б. Пендовски).

9. Тогај до нас допреа гласови. Тие одеа одзади од по ридот и ближеа кон нас (С. Дракул).

10. Климе гледаше по нив дури не се изгубија сосем, а после полека се упати кон кајчето и го турна (Р. Петковски).

Првиот и четвртиот пример од наведените јасно зборуваат освен за правецот на движење и за намерата да се навлезе во границите на пунктот, кон кој е насочено движењето. Во македонскиот јазик како синонимични на горенаведените конструкции со *кон* и *накај* за изразување на тоа уточнето значење се употребуваат конструкциите од предлозите *за*, *за во* + општа именска форма.

Спореди:

а) Улицата што водеше за пристаништето вриеше од народ (Г. Абациев).

б) Се прекрстило и си рекло „Во имја оца и сина и светаго духа“ до три пати и си тргнало за в планина, да го бара татка си (Волшебни приказни).

Третиот пример укажува и на можноста за употреба на предлогот *до*, зашто се работи за допирање, односно доаѓање до границата на предметот кон кој било насочено движењето.

Вториот и шестиот пример укажуваат на доаѓање во средина каде се наоѓа извесно лице, за што регуларно се употребува предлогот *кај*.

Во седмиот пример последната конструкција „враќање кон живот“, не само што може да се замени со конструкцијата „враќање во живот“, но оваа последнава дури подоследно би го претставила нужниот однос.

Во осмиот пример предлогот *кон* е напoлно заменлив со предлогот *на* и *до*. До истата констатација за можностите на заемно заменување можеме да дојдеме ако споредиме некои примери во кои истиот однос се изразува со конструкцијата со предлозите *на* и *во*, а кои лесно и без какво и да е менување на значењето можат да се заменат со конструкција со *кон*, *кај*. Спореди:

Очите им беа свртени на север, откаде што требаше да се појават оние што веќе два часа ги очекуваа (Г. Абациев).

Господин Модижано жедно се вслушуваше во секое име, а истовремено ги следеше разговорите и виканиците долу на чешмата (Г. Абациев).

... со другото погледнуваше час во мудурот, час во часовникот (Г. Абациев).

Поаѓајќи од напред изнесеното, за анализираните конструкции во македонскиот јазик може да се каже следново:

Конструкцијата со *кон, накај* се употребува во однос на лица и во однос на предмети, но услов е, ако се работи за лице, да го гледаме лицето. Целта на ваквото движење е достигнување на пространствена близост. Можно е понекогаш навлегување во границите на пунктот, ако се работи за предмет со соодветно лексичко-семантичко значење. Во првиот случај не се исклучува и употребата на предлогот *кај*. Но, конструкцијата со *кај* скоро исклучително се употребува во однос на лица ако не се толку блиску за да се достапни на погледот. Тогаш целта на движењето е достигнување пространствена близост со лицето, т.е. доаѓање во средината каде тоа моментално се наоѓа или каде тоа живее. Во овој случај сосема ретко се употребува само уште *докај**, а инаку, воопшто нема синонимика со *до, за, во* и сите други предлози, што видовме дека се употребуваат како синонимични за изразување на правец на движење кон предмет или населен пункт. Значи, можеме да заклучиме дека предлогот *кај* си ја наоѓа вистинската примена во конструкција со именка што го означува лицето кај кое, во чија средина, се доаѓа, а во синтагма со глаголи на движење, и во ова свое значење тој во македонскиот јазик е маркиран, т.е. со точно одредено, уточнето.

Ќе се обидеме сега накратко да ги изнесеме нашите констатации до кои дојдовме при споредувањето значењата на горенаведените конструкции од македонскиот јазик (со *кон, кај, накај*) со значењата на соодветната предложно-падежна конструкција во рускиот јазик, во синтагмите со глаголите на движење.

Зборувајќи за пространствените значења на предлозите во рускиот јазик Бондаренко (1, стр. 12) ги обединува предлозите *в, на, за, ѿдог, ѿо* со акузатив, *до* со генитив и *к* со датив со општоста на нивното „достигнувачко“ значење, „бидејќи укажуваат на пункт или место во чиј правец е насочено дејството — движењето или кое тоа го достигнува“. Потоа укажува дека *к* во рускиот јазик е соодносен со предлозите *ош* и *из*. Авторот се враќа уште еднаш на овој предлог, кога дава таблица на синонимичните врски на предлозите со падежите. Од таблицата се гледа дека во изразувањето пространствените односи предлогот *к* + датив во рускиот јазик е синонимичен со *до* + генитив (лететь к самому солнцу — лететь до самого солнца), со *в, за* и *на* со акузатив (спускаться к оврагу — спускаться в овраг; садиться к столу — садиться за стол;

*) Меѓутоа, *докај* внесува и дополнителна нијанса на значење на насоченост и доаѓање во средина кај лице со намера за брзо враќање.

опоздаџ к поезду — опоздаџ на поезду). Исто така оваа конструкција е синонимична со беспредложниот датив (направитџ вам — направитџ к вам).

Од наведените примери се гледа дека и во рускиот јазик нема синонимика на оваа конструкција кога со неа се изразува одење во средина каде се наоѓа или каде живее некое лице. Ќе наведам некои примери од руската уметничка и народна проза:

- Всѣ ждала, что он возвратится к ней (К. Паустовский).
- Он ведь к нам отдыхать едет (А. Арбузов).
- Когда сын возвращается к родителям с девушкой, это обычно его невеста... (А. Арбузов).
- Однажды тетя Палаша привела ко мне двух партизан (Сп. „Юность“).
- Увидев Петра, подходит к нему (А. Арбузов).
- ...к хозяину хутора забрели в чайнии получить какую-либо работу (Сп. „Юность“).
- Но вскоре Андрей снова пришѣл к секретарю (Сп. „Юность“).

Соодветно на порано изведените заклучоци, во македонскиот јазик во сите случаи, како наведените шест, одговара превод со *кај*, а во случаите како што е:

- Увидев Петра, подходит к нему

можни се следниве синонимични варијанти:

- ...му се доближува
- ...доаѓа кон него
- ...доаѓа кај него
- ...се доближува до него

Во рускиот јазик за изразување на обата овие односи се употребува исклучително конструкцијата *к* + датив, значи и таму примарно е значењето на оваа конструкција за изразување на доаѓање во средина кај некое лице, доближување кај него, или како што констатира Ходова (11, стр. 87), оваа конструкција укажува на „достигнување просторно соседство меѓу две лица“.

Во рускиот јазик, и кога се работи за доближување до лице кое го гледаме, ја нема оваа синонимика како во македонскиот јазик, туку најчесто тој однос се изразува со конструкцијата *к* + датив. Дури кога се работи за насоченост или доближување кон предмет или географски поим, во рускиот јазик има извесна синонимика, најчесто со конструкцијата *до* + генитив, или во последниот случај и *в* + акузатив. Спореди:

- На следующий день с конвоирами отправили нас к Тарту (Сп. „Юность“).
- В конце войны дядин полк дошел до Австрии (Сп. „Юность“).

И покрај овие примери, што укажуваат на синонимичност во оваа област во рускиот јазик, сепак синонимиката во македонскиот јазик е многу повеќе застапена. Таа поголема синонимичност во македонскиот јазик може да се доведе во врска од една страна со префиксите на управувачкиот глагол од синтагмата. При споредувањето паѓа в очи дека и во едниот и во другиот јазик најчесто се совпаѓа употребата на конструкцијата *к + датив*, односно *кон, кај + општа форма од именката* во синтагми со глаголи што се без префикси, особено без префиксите *при-, иог-, ио-*. Спореди:

— лететь к солнцу	— лета кон сонцето
— плыть к лодке	— плива кон кајчето
— идти к берегу	— оди кон брегот
— бежать к сестре	— трча кон сестра си
— нести ко входу	— носи кон влезот
— направиться к двери	— тргне кон вратата
— влечь к себе	— влече кон себе

Кога пак во синтагмата се вклучуваат глаголи со префиксите *при-, иог-*, ситуацијата во извесен степен се изменува, т.е. во македонскиот јазик се појавуваат како соодветства и други синонимични конструкции, најчесто конструкцијата со предлогот *до*. Притоа често и самиот глагол во македонскиот јазик, за разлика од рускиот, е со префиксот *до-*. И во Академската граматика на рускиот јазик (2, стр. 659), се истакнува дека посебна улога во управувањето со именките играат глаголите со префикси. Во врска со тоа се потцртува дека многу глаголи со префиксот *при-* и некои глаголи со префиксот *иог-* се употребуваат со предлогот *к + датив*. И таму и во некои други граматички при тоа се наведуваат многу често употребуваните глаголи, како што се: *подойти, подъехать, подплыть, приблизиться, пододвинуться* и други.

Тука игра извесна улога од друга страна уште еден фактор, а тоа е видот на глаголот. Дека тој исто така има своја улога во оваа смисла, ќе можеме да се увериме, ако ги споредиме синтагмите со тукушто наведените глаголи.

Конструкцијата *к + датив* во синтагма со глаголите од свршен вид ќе даде како соодветство во македонскиот јазик поретко конструкција од *кон + општа именска форма*, а почесто *до + општа именска форма* со соодветно изменување и на префиксот од глаголот.

Спореди:

— подъезжать к дому	— се приближува кон куќата
— подъехать к дому	— се доближи до куќата
— подплыть к берегу	— доплива до брегот
— подплывать к берегу	— плива, се приближува со плив.) кон брегот
— приближать к глазам	— приближува кон очите
— приблизить к глазам	— доближи до очите
— подойти к столу	— дојде до масата

Се разбира, во литературниот и во разговорниот македонски јазик се среќаваат и варијантите како: се приближува кај масата, приближи кон очите, но тенденцијата на употребата е како во горните примери.

Можеби, анализирајќи ги примерите од овој тип, би било правилно да се изведе заклучок дека совпаѓањето меѓу конструкциите во македонскиот и рускиот јазик е почесто, кога се работи за глаголи од несвршен вид. Тогаш често и во македонскиот јазик се задржува префиксот *при-* кај глаголот и има соодветство меѓу руската конструкција *к + датив* и македонската *кон + општа именска форма*. Значи, кога истата конструкција се наоѓа во синтагма со несвршен глагол, бидејќи насоченоста се сфаќа како да тргнува од поголема далечина, во македонскиот јазик се допушта предлогот *кон* како предлог кој изразува помала определеност во однос на крајниот пункт; а кога во синтагмата се глаголи од свршен вид, се употребува конструкција со предлогот *до*, која означува како краен пункт поголема близост до предметот. Синонимиката или заемното заменување на овие две конструкции е поретко можна, како што видовме и во рускиот јазик, што е истакнато и од Бондаренко. Освен тоа, и при дефинирањето на значењето на оваа конструкција, не само кај Бондаренко, туку и во рускиот Словарь (13), е истакнато и нејзиното „достигнувачко“ значење, што значи дека целта на движењето може да биде доаѓање до границите на пунктот, означен со именката.

Ако се свртиме сега кон конструкциите што означуваат значење на вистинско доближување, односно допирање, тука ќе забележиме уште поголема синонимика во македонскиот јазик со заменување на предлогот *кон* со *за*, *на*, *до* и сл. На пример:

— ... и дядя Митя, чтобы удержаться на ногах, остановился и припал грудью к мерзлomu стволу сосны (Сп. „Юность“).

— Дядя Митя прислонился к притолоке и не мог вымолвить ни слова (Сп. „Юность“).

— Он почувствовал, что задыхается, с трудом снял с плеча аккордеон, прислонился к стене (Сп. „Юность“).

Сметаме дека најадекватен превод на овие конструкции би бил со предлозите *за* и *на*:

— ... и се залепи со градите за замрзнатото стебло од борот.

— ... се потпре на горниот праг од вратата и не можеше да проговори ни збор.

— ... се потпре на сидот.

Најпосле, ако се запреме ва конструкциите во кои именката претставува апстрактен збор, ќе видиме дека пак во некои случаи одговара конструкцијата со предлогот *на*, но не се исклучува и задржувањето на предлогот *кон*. На пример:

— Очевидно, именно отсутствие сена привело немца к мысли, что здесь никого нет, и он спустился обратно... (Сп. „Юность“).

Можни се две варијанти на превод:

- ...го наведе Германецот на мислата...
- ...го доведе германецот кон мислата...

Тоа се основните нијанси на значењето на правец на движење на конструкцијата *к +* датив во рускиот јазик во синтагма со глаголи на движење, како и соодветните конструкции во македонскиот јазик. Целата наша статија беше опфаќањето на значењето на правец на движење во неговите разновидности, без опфаќање на другите значења на оваа конструкција.

Резултатите од оваа анализа нè доведоа до следниве заклучоци:

1. Во современиот македонски јазик, исто како и во рускиот, се зачувале воглавно истите варијанти на значење на правец на движење кои се изразуваат и во старословенскиот и старорускиот јазик.

2. Кај сите варијанти на тоа значење, кои се појавуваат во зависност од лексико-семантичкото значење на именката, а во извесен степен и од структурата на глаголот (од тоа, дали е глаголот со префикс, а исто така и од видот на глаголот), при споредба се откриваат во двата јазика низа сличности и разлики. Во однос на формата, на рускиот датив му соодветствува општата форма на именката во македонскиот јазик (*casus generalis*), а на предлогот *к (ко)* во рускиот јазик, во македонскиот му одговараат предлозите *кон, кај, накај*.

3. При означувањето на правец на движење кон населен пункт, кога именката означува име на град и слично, во македонскиот јазик една иста синтагма може да означува насоченост со цел — или само достигнување пространствена близост, или влегување во границите на тој пункт, додека во современиот руски јазик оваа последна варијанта на значењето се изразува исклучително во синтагми со предлогот *в +* акузатив. Во македонскиот јазик се среќаваат неколку начини на изразување кога се работи за влегување во границите на пунктот, меѓу кои се среќава и укажаната конструкција *кон +* општа форма на именката.

4. За изразување на правец на движење кон лице во македонскиот јазик во синтагмата се можни предлозите *кон, накај* и ретко *кај*, ако лицето кон кое се приближуваме се наоѓа толку блиску до лицето што зборува, што говорникот може да го види. Ако движењето е насочено во кука или средина каде живее или се наоѓа лицето, се употребува скоро исклучително предлогот *кај*, а сосема ретко *докај*, во кој исто така се содржи елементот *кај*. За изразување на оваа варијанта на значење скоро не се среќаваат синонимични конструкции, и затоа авторот изведува заклучок дека оваа е основната функција на конструкцијата со *кај +* именка во македонскиот јазик, т.е. функција на означување правец на движење кон лице во кука или средина во која се наоѓа во дадено време. Во рускиот јазик исто така нема воопшто синонимија во случаите кога предмет, во чија насока се врши движењето е лице.

5. Ако предметот, кон кој е насочено движењето, претставува конкретен или апстрактен предмет, изразен со општа именка, во македон-

скиот јазик, при конкретен предмет, во синтагмата е можна употребата на сите три набројани предлози (*кон*, *кај*, *накај*) во конструкција со општата форма на именката, а исто така синонимичните конструкции со предлогот *до* + општата форма на именката, *во* (*во*) + општата форма и *на* + општата форма на именката (последниве две варијанти и предлогот *кон* од трите главни предлога особено при изразување насоченост кон апстрактен предмет).

Во рускиот јазик во сите такви случаи скоро исклучително се употребува конструкцијата *к* + датив. Примерите со синонимичните горенаведени предлози во него се скоро единични.

Додека кај глаголите на движење во рускиот јазик, што се одликуваат со голема честота на употреба — *приехать*, *прийти*, *подъехать*, *подойти*, *подплыть*, задолжително се употребува конструкцијата *к* + датив, во македонскиот јазик кај соодветните глаголски основи често се јавува префиксот *до-*, и соодветно на тоа, во синтагмите следува конструкцијата *до* + општа именска форма. Анализата на материјалот покажа дека во македонскиот јазик, по правило, во тој однос постои поголема диференцијација, а таа зависи од глаголскиот префикс, како и од видот на глаголот. При тоа, кај глаголите од свршен вид значително преовладува префиксот *до-* во синтагми со именската конструкција со предлогот *до*.

6. Со глаголи, што стапуваат во синтагми со анализираната конструкција и означуваат допир, уште повеќе се изразува во македонскиот јазик „достигнувачкото“ значење, при кое често префиксот од глаголот е идентичен со предлогот на конструкцијата, што следува по него.

7. Како обопштувачки заклучок може да се потцрта фактот, дека во македонскиот јазик, исклучувајќи го значењето на насоченост кон лице со цел доаѓање во средина во која се наоѓа лицето, синонимичката е многу побогата во споредба со рускиот јазик.

Мария Найческа-Сидоровска

ГЛАГОЛЬНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ С ИМЕНЕМ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫМ С ПРЕДЛОГАМИ *кон*, *кај* В СОВРЕМЕННОМ МАКЕДОНСКОМ ЯЗЫКЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С ГЛАГОЛЬНЫМИ СЛОВСОЧЕТАНИЯМИ С СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫМ В ДАТЕЛЬНОМ ПАДЕЖЕ С ПРЕДЛОГОМ *к/ко* В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

(Значение направления движения).

Резюме

В настоящей статье рассматриваются в плане сопоставления значение и варианты значения направления движения, выражаемые указанными в заглавии словосочетаниями в анализированных язы-

ках, бросая предварительно беглый взгляд на ситуацию в старославянском и древнерусском языках. Сопоставительный анализ вариантов этого значения дал нам возможность сделать следующие основные выводы:

1. В современном македонском языке, также как и в русском, сохранились главным образом те же варианты значения направления движения, которые выражались и в старославянском и древнерусском языках.

2. У всех вариантов этого значения, которые появляются в зависимости от лексико-семантического значения имени, а в некоторой степени и от структуры глагола (от того, является ли глагол приставочным, а также и от вида глагола), при сопоставлении обнаруживаются в обоих языках ряд сходств и отличий. В отношении формы русскому дательному падежу соответствует общая форма имени в македонском (*casus generalis*), а предлогу *к (ко)* в русском языке, в македонском соответствуют предлоги *кон, кај, накај*.

3. При обозначении направления движения к населенному пункту, когда существительное обозначает название города и подобное, в македонском языке идентичными словосочетаниями можно выразить направление с целью — или только достижения пространственной близости, или захождения в пределы этого пункта, тогда как в русском языке этот последний вариант значения выражается исключительно в сочетаниях с предлогом *в* + акузатив. В македонском языке встречается несколько способов выражения захождения в пределы пункта среди которых находится и указанная конструкция *кон* + общая форма имени.

4. Для выражения направления движения к лицу в македонском языке в словосочетании допускаются предлоги *кон, накај*, и реже *кај*, если лицо к которому приближаются находится так близко от говорящего лица, что говорящий может увидеть его. Если движение направлено в помещение, где живет или находится лицо, употребляется почти исключительно предлог *кај*, а редко *докај*, в котором опять-таки содержится элемент *кај*. Для выражения этого варианта значения почти не встречаются синонимические конструкции *кај* + имя существительное в македонском языке, т.е. функция обозначения направления движения к лицу в помещение, где оно обитает или находится в данное время. В русском языке тоже нет вообще синонимии в случаях, когда предмет в направлении которого совершается движение, является лицом.

5. Если предмет, к которому направлено движение представляет собой конкретный или абстрактный предмет, выраженный нарицательным именем существительным, в македонском языке возможно в словосочетаниях употребление всех трех перечисленных предлогов в сочетании с общей формой имени, а также синонимичные конструкции с предлогами *до* + общая форма имени, *в (во)* + общая форма имени (особенно при выражении направления к абстрактному предмету) и *на* + общая форма имени. В русском языке почти исключительно во

всех этих случаях употребляется конструкция *к* + дательный. Примеры с синонимичными вышеприведенными предлогами в русском языке почти единичны.

В то время как у глаголов движения в русском языке, отличающихся большой частотностью употребления — приехать, прийти, подъехать, подъезжать, подойти, подплыть, обязательно употребляется конструкция *к* + дательный, в македонском языке у соответствующих глагольных основ часто появляется приставка *go-*, и соответствуя этому, в словосочетании следует конструкция *go* + общая именная форма. Анализ материала показал, что в македонском языке, как правило в этом отношении имеется большая дифференциация, а это зависит от глагольной приставки, а также и от вида глагола. При этом, у глаголов совершенного вида значительно преобладает приставка *go-* в сочетании с конструкцией с предлогом *go*.

6. С глаголами, вступающими в словосочетания с этой конструкцией и обозначающими прикосновение, еще ярче выражается в македонском языке подчеркивание „достигательного“ значения, при котором часто приставка глагола идентична с предлогом следующей за ним конструкции.

7. В качестве обобщающего вывода можно подчеркнуть тот факт, что в македонском языке, исключая значение направления к лицу с целью прихода в помещение, в котором находится лицо, синонимия гораздо богаче по сравнению с русским языком.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бондаренко, В. С., Предлоги в современном русском языке. Москва, 1961.
2. Ред. Виноградов, В. В., Грамматика русского языка, I. Москва, 1960.
3. Гудков, В. П., Славянские предлоги... Сборник „Балканское языкознание“. Москва, 1973.
4. Димитровски Т. Значења и употреба на предлозите во македонскиот литературен јазик. Скопје, 1956.
5. Конески Б., Граматика на македонскиот литературен јазик. II. Скопје, 1954.
6. Конески Б., Историја на македонскиот јазик. Скопје, 1965.
7. Попова З. Д., Употребление падежных и предложно-падежных форм в современном русском литературном языке. Воронеж, 1971.
8. Правдин А. Б., Из истории предложных сочетаний в русском языке (дательный падеж с предлогом *к*). Ученые записки Тартуского университета, вып. 43.
9. Правдин А. Б., Дательный приглагольный в старославянском и древнерусском языках. АН СССР. Ученые записки Института славяноведения, т. XIII. Москва, 1956.
10. Ходова К. И., Падежи с предлогами в старославянском языке. Москва, 1971.
11. Ходова К. И., Система падежей старославянского языка. Москва, 1963.
12. Речник на македонскиот јазик, I. Скопје, 1961.
13. Словарь современного русского языка, V. Изд. АН СССР. Москва — Ленинград, 1956.

Olga MIŠESKA-TOMIĆ

ON THE SYNTACTIC CATEGORIES IN ENGLISH AND MACEDONIAN

The term category derives from a Greek word which can otherwise be translated as 'predication'. In Aristotelian (and scholastic) philosophy the 'categories' were the different ways, or modes, in which predications could be made and it was assumed that they represented differences in the objective world, the different modes of 'being' (matter) and 'signifying' (form)¹. In contemporary treatments of grammatical theory the term is employed, rather nontechnically, to denote any group of elements or notions which have uniform behaviour in given aspect(s). In this paper it will be used in a restricted sense, to refer to a number of formal properties manifested by the syntactic units.

We shall assume that in English and Macedonian eleven syntactic categories are in operation: *definiteness, person, number, gender, case, tense, modality, aspect, voice, status and comparison*. Traditional grammar associated each of these notions with a kind of extralinguistic meaning and connected it with the classes of words with which they are generally found. So, the category of gender was described as nominal category pertinent to male, female and sexless creatures; number was denoted as a category of nouns and verbs and defined as a feature differentiating between one and more than one; tense was characterized as a verbal category associated with time and mood as a verbal category used to distinguish statements of fact from possibilities or suppositions. However, gender must not be identified with sex number with counting or tense with time. The syntactic categories are linguistic entities and their exponents are morphosyntactic markers which can sometimes be restricted merely to imposing selectional restrictions of agreement or concord and government² upon the syntactic units when the latter interrelate.

¹ See J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge University Press, 1968, pp. 270—271.

² The dichotomy of agreement and government is a product of Latin grammar. Verbs and adjectives are said to agree with nouns when the forms of the nouns require corresponding forms of the verbs and adjectives, but nouns are said to be governed by prepositions and verbs when the prepositions and the verbs, and not their forms, require a particular form of the nouns. In Latin, the agreement-government patterns are all-important in establishing grammatical structure. But in languages where the syntactic relations between the words are indicated by word order, for example, in English, these patterns appear to be unnecessary luxuries. (That is why in the latter language, they exist to a much smaller extent.).

Categories and Classes

Different categories or different combinations of categories occur with different words. The groups of words which have in common the occurrence or absence of same categories represent separate classes of words. In English and Macedonian, as well as in most Indo-European languages, eight classes have been recognized: *nouns, verbs, pronouns, determiners, adjectives* (qualitative and quantitative), *adverbs, prepositions and conjunctions*.

In each of the two languages considered, English and Macedonian, the verbs have exponents of the same set of seven categories: person, number, modality, aspect, status and voice, while the adverbs operate in only one-comparison. The Macedonian nouns, however, have more categories than the English ones: while definiteness, number and case appear in both languages, gender is encountered only in the former. With regard to adjectives, pronouns and determiners there is a still greater discrepancy. As to the adjectives, to one category in English — comparison — there are three in Macedonian — gender, number and comparison. But the pronouns and determiners of the two analysed languages cannot be neatly juxtaposed: In both languages, the personal pronouns operate in the categories of person, gender, number and case and the possessive pronouns and determiners — in the categories of person, gender, number and definiteness. But the other pronominal and determiner subclasses of the two languages exhibit no uniformity. With the demonstrative pronouns and determiners, to the two categories in English — definiteness and number — there are three in Macedonian — definiteness, number and gender. With the indefinite pronouns, both languages have definiteness and status but Macedonian has number and gender, in addition. The relative and interrogative pronouns of the two languages appear to share two categories: case and gender (Macedonian operates in the category of number, in addition); however, their gender exponents are different: in Macedonian, they are masculine, feminine and neuter, in English — human, non-human and neuter. And finally, in the last two classes mentioned above, prepositions and conjunctions, neither of the two analysed languages has any syntactic categories in operation. The members of these classes themselves have roles similar to those of the exponents of the categories — they express the relations between the syntactic units.

The word classes in which more categories are in operation — verbs and nouns — might be treated as *word classes of first degree*, those which are characterized by a limited number of categories — adjectives, determiners and adverbs — as *word classes of second degree* and the classes whose only role is relational — prepositions and conjunctions — as *word classes of third degree*³. This treatment is in line with the relative position of the classes in the structures. The classes of first degree stand independently, those of second degree modify the ones of the first, while the classes of third degree express the relation of dependency or equivalence between any of the classes

³ Rankig of classes exists in all traditional grammars which distinguish between 'major and minor parts of speech'...

of first and second degree. Parallel to this ranking, there exists another — that of treating the noun as a word class of first degree, the verb and the adjective of second and the adverb of third⁴. This ranking is founded on the assumption that the noun is the basic word class and all other classes are defined in terms of it, which is plausible since traditional grammar has been defining the noun only mentalistically, as the word class that denotes the names of objects and ideas, whereas the other word classes have been given both notional and relational definitions. However, the syntactic primacy of the noun is questionable, for it never appears in full sentences without a predicate. The other assumption of this ranking, that of treating the verb and the adjective in a uniform way, has much more reality. In national treatments, the adjectives are said to denote qualities and the verbs either actions or states. But the difference between a quality and a state is less striking than the difference between an action and a state.⁵ Both verbs and adjectives take part in predication — the verbs carrying all the lexical and formal features by itself and the adjectives requiring the support of a dummy element (called linking auxiliary) for some of the load of the representatives of the syntactic categories. However, the members of each class are selectional in this respect and make similar selections at that. For example, in the two languages considered (and in many other languages, for that matter) the imperative modality is refused by a group of verbs and adjectives that have the feature 'stativity' and accepted by others, embodying 'activity'. Compare:

- (1) a. (E) Read!
 (M) Читай!
 b. (E) *Like her!
 (M) *Сакај ја!

and

- (2) a. (E) Be quite!
 (M) Биди мирен!
 b. (E) *Be handsome!
 (M) *Биди убав!⁶

The joint treatment of verbs and adjectives goes back to Plato and Aristotle who considered that both these classes were characterized by performing the functions of predication whereas the main role of the noun was that of naming the subject of predication. Later on, the mediaeval philosophers drew a sharp distinction between the verb and the adjective and, on the basis of the agreement of the latter with the noun, in number, case and gender, regarded the adjective as a subclass of the noun. The difference of attitude still persists. However, if we regard the exponents of the syntactic categories as mar-

⁴ See, O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, Allen and Unwin, London, 1922.

⁵ The fact that the majority of adjectives are stative and most verbs are active is a phenomenon that should not interfere with syntactic classification.

⁶ In fact, there are many languages in which there is no adjective versus verb distinction but rather a distinction between stative verbs and verbs of action.

kers of syntactic functions, as we do, preference should be given to the criterion of predication, which makes the distinction adjective: noun more prominent than the distinction adjective: verb.

And now let us have a close look at the nature of the categories and their exponents in the two languages considered.

Definiteness

The exponents of the category of definiteness denote the scope of the objects to which the nouns refer. Both in English and Macedonian, they can be *unmarked*, *indefinite* and *definite*, corresponding to nondetermined, nonspecifically determined and specifically determined scope, respectively. For example, the scope of the nouns *apple* and *jabolko* in:

- (3) (E) I like apples.
(M) Сакам јаболка.

is not determined. The scope of the same nouns in:

- (4) (E) I see an apple.
(M) Гледам едно јаболко.

is nonspecifically determined, whereas in:

- (5) (E) The apple is red.
(M) Јаболкото е црвено.

it is specifically determined.

If we consider sentences (4) and (5) as a sequence, we may take the former sentence as an environment that determines the scope of the noun in the latter. Consequently, we may conclude that sentences (4) (E) and (M) contain the referents of sentences (5) (E) and (M), respectively. But there are many cases in which these referents cannot be identified in a so straightforward manner; the information which the exponents of the category of definiteness carry often comes from some idea which has taken several sentences to describe.

The distinction unmarked: definite: indefinite has been exhaustively discussed only in reference to lexical items exclusively marked as definite or indefinite — the articles. Whereas the indefinite articles have been described as singularizing the objects to which the nouns refer, the definite articles have been treated as devices that show that these objects have been previously mentioned and are familiar⁷. But the category of definiteness is not restricted to articles. It appears in demonstrative pronouns, a grammatical category from the unstressed form of the members of which the definite articles have actually developed. It is present within a large class of pronominal modifiers, which includes demonstrative pronouns and which more or less contemporary grammarians call determiners:

⁷ Among others, definitons of this nature have given Jespersen, Sweet, Curme, Poutsma, Zandvoort and other English grammar analysts.

- (6) a. (E) There are some books on the table.
 (M) На масата се наоѓаат некои книги.
 b. (E) Any book would do.
 (M) Која било книга ќе ми сврши работа.

It exists in the pronouns that stand for Det+N (determiner + noun) syntagmas:

- (7) (E) Those books may be interesting but these are boring.
 (M) Тие книги може да бидат интересни, но овие се здодевни.

It is discernible even with unmodified nouns:

- (8) (E) Mother is coming.
 (M) Мајка доаѓа.

Therefore, definiteness should be treated as a category of the noun phrase, its exponents appearing within articles and determiners in general, as well as within pronouns or nouns.

In English, the definiteness feature is the only constituent of the feature matrices of either the definite or the indefinite articles; in Macedonian, the definite article is obligatorily accompanied by features denoting the distance of the objects referred to, relative to the speaker, addressee or referent. So, we have the postpositive article triplets *-ov, -on, -ot*; *-va, -na, ta-*; *-vo, -no, -no, -to*; *-ve, -ne, -te*, for definiteness and masculine gender, singular number; feminine gender, singular number; neuter gender, singular number and all genders, plural number, respectively.⁸

- (9) Донеси ми ја книгата и однеси му ја тетраткава на детено до прозорецот.
 Bring me the book and take this notebook to the boy near the window'.

This tripartite distinction (also present within Macedonian definite demonstrative determiners and pronouns) and the mobility of the Macedonian article, i. e. its ability to get loose from the noun and attach itself to the first adjectival modifier of the noun phrase, are the main differences between the English and Macedonian articles. As a consequence of these differences, (a) the distribution of the English demonstrative determiners (which have special distinctions, though not triple) is wider than that of their Macedonian counterparts, and (b) to the two English sets of possessive modifiers: *my, your, his, her, its, their* and *a---of mine, a---of yours, a---of his, a---of hers, a---of theirs*, expressing definite and indefinite possession, respectively, we have one single set in Macedonian with or without postposed articles. Compare:

⁸ The article denoting the distance of the object to the addressee is also used for reference to objects that are not present. Consequently, the *-ot, -to, -te*, members of the triplets may be considered as unmarked.

- (10) a. (E) My friend is with me.
 (M) Кај мене е мојата другарка.
 b. (E) A friend of mine is with me.
 (M) Една моја другарка е кај мене.

Person

The category of person classifies the participants of a speech act relative to the speaker. Both in English and Macedonian we distinguish three exponents: first person — when the speaker is the subject of discussion, *second person* — when the addressee is the subject of discussion and *third person* — when another referent is the subject of discussion. In both languages, third person differs from first and second; it (a) can refer both to persons and other objects, animate or inanimate and (b) need not take part in the same spacio-temporal situation⁹.

- (11) a. (E) The child cried, it got lost.
 (M) Детето плачеше, тоа беше се изгубило.
 b. (E) What you say may be true but it has to be proved.
 (M) Она што :о зборувате може да биде вистина, но тоа мора да се докаже.

Both in English and in Macedonian, the three exponents of the category of person are obligatorily operating in personal pronouns. The third person, is also found in demonstrative pronouns, determiners and adverbs (where it combines with the features of definiteness and proximity¹⁰) but, since it is in no opposition with any other exponent, we are inclined to ignore its existence. However, the fact that in Macedonian, both the personal pronoun for third person and the demonstrative pronoun and determiner which is unmarked for proximity or presence, is represented by the lexical item *toj*:

- (12) a. Тој нема да дојде.
 'He won't come'.
 б. Тој човек ми се допаѓа.
 'I like that man'.

should not be neglected. It lends independent evidence for conclusion that the distinction between personal and demonstrative pronouns has developed at a later stage of language development.

Outside pronouns, the category of person operates in verbs, but there it is secondary, derived through agreement with the pronouns which are

⁹ The referent may be absent.

¹⁰ This feature is of minor syntactic importance as compared to those for definiteness, person, number gender, case, tense, modality, aspect, voice, status or comparison. Consequently, it has not been treated as belonging to a syntactic category.

overtly present or standing in paradigmatic relationship with nouns of the respective sentences.

The two languages considered do not behave uniformly with respect to the markers of the category of person. Whereas in Macedonian all persons have distinctive markers, in English, as a rule, there is a separate form only for the third person of the singular number.¹¹ However, in neither language and in neither word class the markers of this category are expressed through detachable morphemes: in the verbs of both languages they amalgamate with the markers of the exponents of the categories of number, in the personal pronouns — with those of the categories of number, gender and case.

Number

Both in English and Macedonian the category of number rests basically upon the distinction between one and more than one members of the sets of objects to which the nouns refer and its exponents are *singular* and *plural*.

In English, the singular refers to one member of a set or to a plurality of members taken as a whole, and then it is labelled *collective*. In reference to certain objects (e.g. *government* or *committee*) the latter can be both singularizable and nonsingularizable:

- (13) a. The government is unanimous.
b. The government have decided.

In reference to other objects (e.g. *sugar* or *oil*) it can never be singularized; in this case it is called mass number.¹²

In Macedonian, the plural can be *countable* — when an exact number of more than one object is selected and *uncountable* — when reference is made to more than one objects, but their number is not given. The countable plural is, however, used only with nouns which operate in masculine gender.¹³ Compare:

- (14) a. I. Мојот брат е овде.
'My brother is here'.

¹¹ The verb *be* has a special form for first person, singular number, as well.

¹² It is important to realize that whether the sets of objects are singularizable or not depends on the lexical structure of the language in question. For example, in English, the word *grape* is a countable noun in the sense that it can be pluralized, whereas, in Macedonian, its counterpart *rpозje* is treated as mass:

(E) Will you have some grapes?

(M) Сакаш рпозје?

¹³ The only exception are the nouns *oko* 'eye', and *uvo*, 'ear', which, though of neuter gender, have both countable and uncountable plural:

a. Две очи трепереа во темнината.
'A set of eyes twinkled in the dark.'
b. Твоите очи ме следеа.
'Your eyes followed me'.

II. Моите два брата се овде.
'My two brothers are here'.

III. Моите браќа се овде.
'My brothers are here.'

I. Мојата сестра е овде.
'My sister is here'.

II. Моите две сестри се овде.
'My two sisters are here'.

III. Моите сестри се овде.
'My sisters are here'.

The uncountable plural is also used in a collective sense. However, the objects it refers to are never singularized and so no distinction collective versus mass number exists in this language.

While in Macedonian, the markers of the category of number are attached to each of the members of the noun phrase, in English, they appear only with the nominal and pronominal head and the exponents of determiners; the other members of the noun phrase not being inflected for number. However, the exponents of the category of number are not restricted to the noun phrases of the two languages; they also operate in the noun through the concord transformation.

Whether occurring in nouns, adjectives, pronouns or verbs, the markers of the exponents of number are always amalgamated with markers of exponents of other categories. So, the English verbal suffix *-s* is a portmanteau morpheme denoting third person and singular number, in opposition with the general form used for the two other persons in singular number and for all three persons in plural number. Or, the Macedonian verbal suffix *-at* is a portmanteau morpheme denoting third person and plural number in opposition with every one of the morphemes denoting singular number and third person, plural number and first person or plural number and second person. In the personal and possessive pronouns of both languages the exponents of the category of number amalgamate with those of the category of person, gender and case. So, *I* and *ja*, *we* and *ние*¹⁴ are markers for first person and singular number, and first person and plural number, respectively, *she* and *таа* — for third person, singular number and feminine gender, whereas *him* and *неј* are markers for third person, singular number, masculine gender and objective case.

Gender

The traditional names for the three genders of the Indo-European languages — *masculine*, *feminine* and *neuter* — reflect an association between sex and gender. However, at least in the Indo-European languages, sex differentiation is made regularly only with respect to animate objects

¹⁴ The plurality here is of a peculiar kind. Except when more than one person speak together, it actually refers to the speaker plus a number of other persons present or absent.

while tripartite gender distinctions occur in reference to all objects.¹⁵ Therefore, the gender of the persons and animals has been called *natural* and that of other objects—a device for showing the relation between the elements of the noun phrase — *grammatical*. In general, grammatical gender is dominant within the noun phrase but natural gender may prevail in pronominal reference and for concord with the predicate.

In Macedonian, both natural and grammatical gender appear, the former with all the pronominal subclasses, the latter with nouns and adjectives (participles included). So, we might say that while natural gender is inherent in pronouns, grammatical gender is a feature which the members of the noun phrase derive from the nominal head (through the agreement transformation) in order to exhibit relatedness. The markers of the exponents within a noun phrase tend to be the same:

- (15) Видов една убава бела кука.
'I saw a beautiful white house'.

though there are many cases of nonuniformity in the representative phonemes:

- (16) Купивме шарено теле.
'We bought a spotted calf'.

In English, only natural gender is formally represented. With personal, possessive, reflexive and emphatic pronouns it can be masculine, feminine and neuter; with interrogative and relative pronouns — human, non-human and neuter. The exponents of the former triplet, amalgamated with exponents of the categories of number and person, are represented by *him*, *her* and *it*, the last one being unmarked since it is also used for reference to nonhuman objects. The exponents of the latter triplet do not interrelate with the exponents of number and person. Two of them are the so called *wh*-words *who* (for human gender) and *which* (for non human gender); the third one is *that* (for neuter gender).

Both in English and Macedonian the marked exponents of natural gender operate only in conjunction with the exponents for third person and singularity. In combination with exponents of other persons and singularity, the gender distinction is probably of no relevance for the clarity of the sentence. So, the principle of language economy neutralizes its exponency.

Case

Of all the nominal and pronominal syntactic categories, case is the most typical one. So much so, that traditional grammar has been using the

¹⁵ It should be noted that the gender of the inanimate objects is logically independent of any particular semantic association that might be established between the gender and the physical or other properties of the denoted objects. On the other hand, it is a matter of empirical fact that, in most languages that have gender, there is some „natural“ semantic basis for the classification. This is not necessarily sex. It may be shape, texture, colour, edibility — in short, any set of 'natural' properties. The degree of correspondence between the classification and the objects denoted by them according to the relevant 'natural' properties will vary considerably from language to language. See J. Lyons, *Introduction Theoretical to Linguistics*, Cambridge University Press, 1968, p. 284.

notion of 'nominal and pronominal declension' exclusively in reference to this category.

Like many other grammatical terms, the term 'case' goes back to Ancient Greece; its meaning is 'deviation', implying a deviation from the 'normal' form which was the one of the subject. Today the cases are mere morphological devices for expressing the functions of the noun phrase. The number of cases varies from language to language, but there is no language in which all the functions of the nouns are distinguished by special formal morphemes. Even in the languages with fully developed case systems, such as Latin and Serbo-Croatian, that number seems to be restricted to the number of syntactically relevant basic functions and even these are fused with the forms for number and gender. An example of this „principle of economy“ may be given in reference to the forms for the Serbo-Croatian objective or accusative case. In this language (and in many other languages) separate forms exist for all the declensions of the animate nouns while the forms of the inanimate nouns are same as those for the subjective or nominative cases of the respective declensions:

(17) а. Петар је видео Павла.
'Peter saw Paul'.

б. Петар је видео сто.
'Peter saw the table'.

This is so because it is uncommon for two inanimate nouns to act as the subject and the object of the same transitive verb and the possible fronting of the unmarked inanimate object to suit functional sentence perspective would not cause the ambiguities it might have caused if the same shift was performed on an unmarked inanimate noun. Compare (17)a. and (17)b. with (18)a. and (18)b., respectively:

(18) а. Павла ј видео Петар.
'It was Peter who saw Paul.'

б. Сто је видео Петар.
'It was Peter who saw the table.'

In the English nominal system there are only two cases: *common* —unmarked and *possessive* — marked; in the Macedonian one — four: one marked — the *agentive* and four marked — the *possessive*, the *objective* and the *vocative*. But in neither language the marked cases are in fully fledged operation. The possessive nominal cases of the two languages are, as a rule, restricted to personal names:

(19) (E) This book is Peter's.
(M) Оваа книга е Петрова.

though they also occur in some hackneyed expressions and with nouns denoting time and money:

- (20) (M) a. Отидоа на дводневна екскурзија.
'They went on a two day's excursion.'
б. Кажете ми ја паричната вредност.
'Tell me the money value.'
- (E) a. She left without a week's notice.
б. John got his money's worth.

The case endings of the vocative appear only in Macedonian nouns operating in the singular number and masculine or feminine gender:

- (21) a. Еј, Петре, ела вamu!
'You, Peter, come here!'
б. Стојно, мори, каде е лажицата?
'You, Stojna, where is the spoon?'

and those of the objective are evidenced in Macedonian nouns operating in singular number and masculine or neuter gender:

- (22) а. Го видов Петра.
'I saw Peter.'
б. Книгата му ја дадов на Трајчета.
'I gave the book to Trajče'.

However, the objective functions of the Macedonian nouns (of all of them) are denoted by the clitics of the pronominal objective cases of the personal pronouns of that language.

While in English, the personal pronouns have two cases: the *agentive* and the *common* in Macedonian they have three: the *agentive* and two types of objective: *direct* and *indirect*. In protmanteau coalition with the exponents of the categories of person, number and gender, the English pronominal case system is phonetically represented by the pairs:

I; me, He; him, she; her and they; them, and the Macedonian one— by the triplets: *јас: мене ме: мене ми; ти: тебе те: тебе ти; тој: него го: нему му, таа: неа ја: нив ѝ: ним им*. The second parts of the Macedonian objective cases — the clitics, accompany regularly the definite nouns with which they enter in paradigmatic relationships:

- (23) а. Учителот му ја даде книгата на ученикот.
'The teacher gave the book to the student'.

and thus mark the functions of the direct and indirect object in that language.

In English, the above functions are denoted by putting the respective nouns in preverbal and postverbal position, respectively. For this reason, the English word order has been described as fixed. But the fixing and the pliability are relative. Word order is a grammatical device which different

languages use differently: English uses it for syntactic and the Slavic languages for functional perspective purposes.

The syntactic functions other than subject and object are, in English as well as in Macedonian, signalized by prepositions.¹⁶ It should be pointed out that the use of the latter is not restricted to languages with undeveloped case systems. But while in English and Macedonian the prepositions mark basic functions, in the highly inflected languages, like Latin, Russian or Serbo-Croatian, they are primarily reserved for temporal and spacial distinctions.¹⁷

Tense

While case has been treated as the nominal category of first order, tense has been considered the verbal category *par excellence*. It has been given such a precedence that the other categories have been used for subdividing the exponents of the category of tense.¹⁸ However, if we free ourselves from the prejudices acquired through traditional study of grammar, we can regard tense as one of the verbal categories that interrelate to yield the verbal system of a language.

The category of tense relates the time of the event referred to in the sentence to the time of utterance. It does not denote real, i.e. extra-linguistic time, but a speaker's subjective use of distinctions of time, drawn in accordance with the use of the language in question. In Greek and Latin, three exponents of the category were identified: *present*, *past* and *future*, referring to events at the moment of the utterance, preceding it or following it, respectively. But not all languages have three exponents. The moment of utterance may be segmented together with the period before or after and yield binary exponents of the category of tense: future versus non future and past versus non past, respectively. The period preceding and following the time of utterance can also be segmented together and become opposed to the time of utterance; in this case the exponents of the category of tense would be present and non-present. There are languages in which no tense distinctions are made. But this does not imply that the speakers of these languages are deprived of the privilege of referring to present, past and future time. The reference exists; its markers in these languages being adverbs and/or other lexical devices. Presence, pastness and futurity of time are independent realities, and the exponents of the category of tense represent segments of that reality which are language dependent.

¹⁶ There are languages where these distinctions are expressed through differential case endings. One such example are the locative and directional cases in Serbo-Croatian, answering to the questions *ige* and *kyga*, respectively. But in Turkish and Finnish, for example, there are elaborate case systems for expressing temporal and spacial distinctions.

¹⁷ Since the prepositions perform the same functions as the cases, traditional grammarians have been labelling the various combinations of prepositions and nouns with case names. But this leads to an identification of functions and cases which may be justified on national but not on syntactic grounds.

¹⁸ The English tense has, for example, been subdivided into present simple, present perfect and present perfect continuous,

In English and Macedonian the above exponents can be referred to as *past* and *non past* or *present*, the latter being the non marked member of the system since it is not restricted to events contemporaneous with the time or utterance but is also used to refer to 'timeless' or 'eternal' statements as well as to events that have taken place in the past or will take place in the future:

- (24) a. (M) Коњот е корисно животно.
 (E) The horse is a useful animal.
- б. (M) Ја отворам вратата и кого гледам!
 (E) I open the door and whom do I see!
- в. (M) Штом се најдеш насамо со него прашај го
 за сестра му.
 (E) As soon as you are alone with him ask him
 about his sister.

The treatment of English tense as past and non past is supported, if not confirmed, by the systematic suffixation of the first element in all verbal expressions: *state: stated, will state; would state, has stated; had stated, is stating; was stating*. No such systematicity exists in reference to futurity; in fact, what is traditionally described as the English future tense should be interpreted as a combination of the present tense and the exponents of the category modality. Similar interpretation should be given to the way of expressing future in Macedonian, where the modal *ќе* patterns with both the exponents of present tense and with those of past: *ќе одим, ќе одиш, ќе оди* etc.

Modality

The category of modality denotes the speaker's commitment with respect to the factual status of what is being said. Both in English and Macedonian it can be of two general types: *imperative* — expressing *orders* and *conditional* — varying upon the scales of *necessity, possibility* and *wish*.

In Macedonian, the most representative marker of the first type is lack of person and number endings¹⁹ and of the second — the combination of the modal verb *би*- and the suffix *-л*, attachable to the (base of) the respective verb:

- (25) Би одел кога би можел.
 'I would go if I could'.

But *би*+ *-л* is by far not the only marker of conditionality in that language. The occurrence of the modal *ќе* (wish) is almost as frequent and that of the

¹⁹ It is a striking fact that the imperatives are uninflected for person, number and tense in a majority of languages in which, otherwise, the categories of person, number and tense are in operation. Some linguists have taken this fact as evidence that giving commands, rather than making statements, is the more 'basic' function of language.

modals треба да (necessity), мора да (compulsion), има да (obligation) може да (possibility), is not uncommon.

In English, the imperative and the conditional can be morphologically realized through the deletion of the personal pronoun and the lack of number and person endings in the verb *be*;

- (26) a. Go there by all means!
b. If I were you I would go there.

However, the morphological realization of conditionality is rare as compared to the lexical expression of this type of modality through a closed system of verbs, the core of which is made by *will*, *shall*, *may*, *can* and *must*. These verbs represent complex networks of characteristics; though, in each of them, a feature may be singled out as most prominent. In *will* this feature is determination, in *shall* — resolution in *may* — permission, in *can* — potentiality, in *must* — compulsion. Some of these features are also shared by a number of items which may be regarded as marginal realizations of the category of modality: *need*, *dare*, *use(d) to*, *be (about) to*, *be going to*, *have to*, *want to ought to*.²⁰

The category of modality is tightly interwoven with that of tense. So, whereas in combination with the present tense the modals express the speaker's commitment with respect to the factual status of what is being said, when cooccurring with pastness they impart this commitment as well as the information that it could not be realized. Compare:

- (27) a. (M) Треба да одиш.
(E) You ought to go.
b. (M) Требаше да одиш.
(E) You ought to have gone.

Also, different modals when combined with same tense, incur different pre-suppositions since they reflect different relations between initiator of action and initiator of modality. While:

- (28) E) Имаше да оди и да го посети брата си.
(E) He was to go and visit his brother.

is ambiguous and implies either that the action was not performed or no information about its realization was given,

- (29) (M) Мораше да оди и да го посети брата си.
(E) He had to go and visit his brother.,

when not emphatic, makes it clear that the action took place.

²⁰ All the above mentioned verbs have often been classed together with *be*, *have*, *get*, and *do*, the so-called auxiliaries. However, the two groups form separate systems. For one they have quite different distributions: (a) While the auxiliaries are representative of a variety of verbal categories, the modals feature only one of them and (b) Whereas the auxiliaries are complementary, the modals are exclusive of each other. Also, to the elaborate systems of formal distinctions of the former correspond to the very defective paradigms of the latter.

A special combination of tense and modality is employed for expressing futurity. Most often, for this purpose, the languages discussed use the modals *will* and *shall* (English) and *ќе* (Macedonian). However, not all sentences with these verbs refer to the future. Note the temporal references of the sentences:

- (30) (E) a. She will be grown up by now.
 b. Detergents will sell well.
 c. You shall have what you deserve.
- (M) a. Ќе дојде, ќе се облече и ќе си оди.
 'He comes, dresses up and leaves'.
 b. Ќе се научиш ли да велиш „Добар ден“ еднашка!
 'Will you learn to say „Good day,, at last!?’

Although in many cases the English modals *would*, *should*, *could* and *might* are describable as past tense forms corresponding to *will*, *shall*, *can* and *may*, respectively, there are a number of instances in which they do not refer to past time:

- (31) a. This would be the end of it.
 b. You should come and see me.
 c. This assumption could prove false.
 d. I might have come if I knew.
 e. If they told him he would be here.

Likewise, the information about the tense of the action in the combination of the Macedonian modal *ќе* and the exponent of past tense is frequently backgrounded and unimportant.

- (31) a. Да знаев, ќе дојдев.
 'If I had known I would have come'
 b. Ако те фатев, ќе те отепав.
 'If I had caught you I would have killed you'.

In the above and similar examples the past tense seems to „modify“ the modal and yield a more tentative, observant, conditional modality in which the disposition of the actor towards the realization of the action overlaps with the degree of reality²¹.

²¹ Since when combined with the present tense the English modals do not contain any explicit information about the reality of the action, they can be used both in the case of cognitive unreality of the action and in the case of a mere statement. The sentence:

a. He can go to the theatre.
 does not explicitly say whether it will be realized in the future. It is unmarked, in contrast to the combination of the modals with the past tense, which marks potentiality, or to the combination of the modals with the past tense and the perfective aspect, which denotes unreality.

Aspect

The complicity of the relationship between tense and modality is further increased by the influence of the exponents of the category of aspect.

The term 'aspect' was originally used to denote the opposition between completed and processual action marked by the interplay of the verb bases and affixes in the Slavic languages. More or less recent grammarians of English have been employing it to describe the manner of distribution of action expressed by the presence or absence of the verb *be* and the suffix *-ing*. We are using *t* to refer to both of these verbal features as well as to two more.

In English, we speak of two major types of aspect: *progressive* and *perfective*²². Both of them have to do with the temporal distribution of the action, event or state, rather than with exact location in time, but while the former refers to the manner of distribution, the latter denotes the degree of completion relative to the speaker. The marked exponents of the progressive aspect are represented by the combination of the verb *have* and a suffix for which *-en* might be a cover symbol. In either case, these representatives act as discontinuous constituents; like a pair of earrings, which when stored are kept together and when used get separated by the head, they are treated as a whole, when listed as realizations of the category, and as two individual items, when interrelating with the lexical verb and the exponents of the categories of tense, modality, status and voice, to form the English verbal system.

Since the most common function of the English progressive aspect is to indicate duration, it does not, as a rule, combine with those lexical items which contain the feature of duration *a priori* — the stative verbs and adjectives. However, under appropriate circumstances any stative verbal can be given an active interpretation. So, the sentence:

(32) I am having an awful headache.

referring to the intensity rather than to the duration of the action, is perfectly acceptable.

In Macedonian, we distinguish three types of aspect: *durational*, *resultative* and *retelling*. The durational aspect refers to the completion of the action, its exponents being *processual*, *completed* and *repeating*... Basically, these appear in triplets: one member is represented by the base of the verb and the other two are derived from the former by one and two affixes, respectively. In a great majority of cases, the processual exponent is represented by the base, the completed by prefix + base and the repeating — by prefix + base + suffix:

²² In additions to these, there is a number of other aspectual distinctions of more limited distribution, such as the *habitual* (He used to come by bus) and the *mutative* (He got injured).

- (33) а. чита, прочита, прочитува²³ (read)
 б. пиша, напиша, напишува (write)
 с. мисли, помисли, помислува (think)

However, the completed exponent can also be basic:

- (34) а. умре — умира (die)
 б. задре — задира (penetrate)
 с. запре — запира (stop)²⁴

The Macedonian *resultive* aspect denotes the degree of completion of action relative to a given moment. Its marked exponent is represented by the verb *има* and the suffix *-но* and is comparable to the marked exponents of the English perfective aspect.

- (35) а. (М) Во таа земја немам бидено.
 (Е) I haven't been in that country.
 б. (М) Кога таа дојде, јас туку што ја имав завршено работата.
 (Е) When she came I had just finished my job.

The *retelling* aspect refers to the participation of the subject in the execution of the action. Its marked exponent, expressed through the verb *сум* and the suffix *-а*, can denote that (a) the subject has not paid attention to the action, that (b) whatever happened did so without the participation of the subject or that (c) what is talked about is alleged by a person other than the speaker and the referent:

- (36) а. Сме ја оставиле вратата отворена и некој нè обрал.
 'We had left the door open and somebody had robbed us.
 б. Тие дошле ама ние не сме биле дома.
 'They had come but we hadn't been at home'.
 с. Кога сум бил мал, сум паднал и сум си ја скршил ногата.
 'As a child I had fallen and broken my leg'.

It should be noted that the *сум* + *-а* markers are often used instead of the *има* + *-но* ones to express the degree of completion of the action relative to the moment of speaking (when combined with the exponents of present tense) or relative to a moment in the past (when combined with the exponents of the past tense)²⁵

²³ The derivations can proceed further and yield quadruples the fourth members of which (e.g. *podpročituvа*, *podnapišuvа*) denote that the action has been carried out as pre-quent as the other there. What's more its use is restricted to only a limited number of dialects.

²⁴ Out of inherent semantic reasons these verbs cannot have repeat members.

²⁵ Since when combined with past tense exponents the verbs with *има* + *-но* and/or *сум* + *-а* (as well as their English counterpart with *have* + *-ed*) relate to verbs that have exponents only of past tense in the same way as the latter relate to those that have exponents of present tense, traditional grammars have been treating the combinations of verb bases, past tense exponents and *има* + *-но*, *сум* + *-а*, or *have* + *-ed* as secondary or relative tenses. But they are no more relative than the respective combinations of verb bases, present tense exponents and *има* + *-но*, *сум* + *-а* or *have* + *-ed*.

(37) а. Уште не сум ја прочитал книгата.

'I haven't yet finished reading the book'.

б. Бев чул за неа, но за прв пат ја сретнав во февруари.

'I had heard about her but I met her for the first time in February'.

The replaceability of *има* + *-но* by *сум* + *-л* has different consequences in different sections of the language community. In some sections only the *сум* + *-л* form exists and operates both in the subcategory of resultive and in the subcategory of retelling aspect. In other sections the two forms exist but, while the retelling aspect is expressed always by *сум* + *-л*, the resultive one is signalled both by *има* + *-но* and *сум* + *-л*, with small or no stylistic preferences. There are sections, however, in which the resultive aspect is predominantly expressed through *има* + *-но*, *сум* + *-л* being reserved for the retelling one. The the exponents of tense, modality, retelling aspect, resultive aspect and durative aspect enter into a variety of relations thus producing a structured system of forms:

(38) а. читам

б. читав

с. прочитав

д. ќе читам

е. ќе прочитам

ф. ќе читав

г. ќе прочитав

х. сум читал

и. сум прочитал

ј. бев читал

к. бев прочитал

л. ќе сум читал

м. ќе сум прочитал

н. ќе бев читал

о. ќе бев прочитал

р. имам читано

q. имам прочитано

г. имав читано

с. имав прочитано

ф. ќе имам читано

и. ќе имам прочитано

в. ќе имав читано

w. ќе имав прочитано

х. сум имал читано

у. сум имал прочитано

z. ќе сум имал читано

aa. ќе сум имал прочитано.

bb.? ќе бев имал читано

cc.? ќе имав прочитано

As (38) shows, each two, each three, each four or all five of the above mentioned categories can interrelate. The occurrence of their exponents is not interdependent. However, whenever occurring, do so according to a given order: modality first, tense in portmanteau coalition with number and person — second, retelling aspect-third, resultive aspect — fourth and durational aspect fifth; all of them preceding the verb lexeme. So, in the deep structure, the Macedonian verbal expression (38) cc. would be expressed by the string:

(39) *ке, -м, сум + —а, има + -но, уро-, чуѿа-*

After the application of the verb-affix transformation, which attaches each affix to the following verb, the surface structure (38), cc. is obtained.

In the very fact of the ordering of the exponents of the verbal categories and in the applicability of the Verb-Affix transformation, Macedonian exhibits a striking similarity to English²⁶. One should, however, beware and not announce any equivalence since the categories that operate in the English verbal system differ considerably from those that operate in the Macedonian one. As a matter of fact, only the categories of tense of the above language are more or less equivalent, while the English perfective and the Macedonian resultive are relatively close. The exponents of the modal categories of the languages considered are hard to match and so are those of the English progressive and the Macedonian durational ones. As for the Macedonian retelling aspect, it has no counterpart in English²⁷, whereas the passive voice of the latter language has only a nominal equivalent in the Slavic language analysed.

Voice

Voice differs from tense, modality and aspect in being not purely verbal category but rather a category relating the actor to the verb. Its interpretation has been and still is a matter of considerable controversy.

The term 'voice' is classical but the Greek and Latin grammarians did not use it to refer to actor: action relationship; the latter was expressed by the term 'diathesis', meaning state²⁸. The Greeks distinguished three voices: *active*, *passive* and *middle*. The subject of the active was an actor, the subject of the passive — patient and that of the middle could be interpreted as non-agentive or agentive according to the context or the meaning of the verb. Under the non-agentive interpretation, the subject of the middle seems to merge with that of the passive and that was most probably the point of depart for the subsequent development of passives in the Indo-European languages.

In English, the relationship of the active and the passive has been accounted for through three rules that referred to (a) the relation of the subject of the passive to the object of the active sentence, (b) the „passivization“ of the verb through the operation of the passive voice exponents, the markers of which, *be* + *-ed*, are ordered between the exponents of the perfect and

²⁶ The ordering itself is different in English, though. It is: tense, modality, perfective aspect, progressive aspect, verb lexeme.

²⁷ It is most frequently translatable through the combination of perfective aspect and past tense.

²⁸ The Serbo-Croatian term 'stanje' is a perfect translation.

those of the progressive aspect and (c) the optionality of expressing the actor in the passive. However, although in many cases these three rules coincide, they are independent of each other. Ergative sentences i. e. sentences the subject of which represent the patient and not the actor, satisfy the first but not the second or the third rule.

(40) Detergents sell well.

The latter type of sentences, a development from the Indo-European sentences with middle voice exponents, are not uncommon in Macedonian. What is more, their verbs are marked by characteristic markers — *ce* which exist alongside the passive marker *сум* + *-но*.

(41) a. Наведените категории можат да бидат изразени преку разни средства.

'The above categories can be expressed by various devices.

b. Наведените категории можат да се изразат со разни средства.

'The above categories can be expressed by various devices'.

Consequently, we may conclude that the category of voice operates in Macedonian; however, its exponents are not active and passive, like in English, but *active*, *passive* and *ergative*. The uses of the markers of the two marked exponents merge with the meaning of ergativity prevailing.

Status

Status is a category which relates both to the verb and to the sentence. It can be of two general types: *interrogative* and *negative*.

The interrogative status is concerned with (a) questioning the relation between the predicate and the subject (*yes: no* questions) or/and (b) the identity or value of the nominal actants (*wh* — questions). In English, *yes : no* question markers are: subject and auxiliary inversion, addition of tag elements and emphatic stress and *wh*- question markers — interrogative pronouns, determiners and adverbs. In Macedonian, *yes : no* questions are marked by (да)ли and emphatic stress and *wh*- questions by interrogative pronouns, determiners and adverbs. In both languages, these markers interrelate with the markers of the other categories.

The negative status takes care of the negation of the subject: predicate relationship as well as of the values of the arguments. Its markers are the negative particles *not* and *ne* in English and Macedonian, respectively. These particles can (a) interrelate with the exponents of the other verbal categories and (b) be attached to pronouns, determiners or adverbs. While in Macedonian both (a) and b) can occur in the same sentence, in English they are mutually exclusive.

Very often, the verbs and sentences lacking both the interrogative and the negative type of status, i. e. the noninterrogative and nonnegative verbs

and sentences, are referred to as *affirmative*. This phenomenon of juxtaposing the absence of the exponents of a category to its presence is common to all categories. In the category of modality, the verbal expressions that do not contain marked exponents are called *indicative*, in the category of aspect and tense — *simple* and in the category of comparison — *positive*.

Comparison

The category of comparison denotes the relative scale of degree or intensity of attachment of the features expressed by adjectives and adverbs to the respective nouns and verbs to which they refer. This scale can be segmented in a variety of ways but English and Macedonian make three cuts: *positive*, *comparative* and *superlative*, the latter two being marked. The positive exponents in both languages can, however, be of two kinds: *unmarked* — simply ascribing the feature and *equalizing* — comparing it to the feature of an object in which the intensity content of the feature in question is taken as known.

- (42) a. (E) He is old.
 (M) Тој е стар.
 b. (E) He is as old as the hills.
 (M) Тој е стар како библија.

All the syntactic categories can be represented by devices other than the markers typical for them. On the other hand, the devices that express the syntactic categories can indicate other notions, as well. The linguistic notions and the linguistic devices are conceivably finite sets that interrelate but are not in one to one correspondence. In different languages different notions are represented by different devices. A given number of notions is systematically marked by morphological, syntactic and lexical contrasts, but it is always smaller than the overall number of notions operating in any given language.

Олга МИШЕСКА ТОМИЌ

ЗА СИНТАКТИЧКИТЕ КАТЕГОРИИ ВО АНГЛИСКИ И МАКЕДОНСКИ

Резиме

Дефинирајќи ги синтактичките категории како формални особености на синтактичките единици истакнуваме дека во англиски и македонски оперираат еднаесет основни синтактички категории: *определеност*, *лице*, *број*, *род*, *падеж*, *време*, *модалност*, *аспект*, *залог*, *соѕидба* и *споредување*. Експонентите на категориите се морфосинтактички ознаки кои наметнуваат ограничувања во сложувањето и конгруенцијата на синтактичките единици кога овие стапуваат во меѓусебни односи.

Различни категории или различни комбинации категории оперираат во различни зборови. Групите зборови во кои се присутни или отсутни исти категории претставуваат издиференцирани класи зборови. Во англиски и македонски, како и во сите индо-европски јазици, можеме да издиференцираме осум вакви класи: *именки*, *глаголи*, *заменки*, *дејтерминатори*, *придавки* (квалитативни и квантитативни), *прилози*, *предлози* и *сврзници*.

Категориите што оперираат по поедини класи во двата јазика понекогаш, но ни оддалеку не секогаш, се совпаѓаат. Така на пример, категоријата род во англискиот се појавува само во личните заменки и, секундарно, во именките кои со овие заменки се наоѓаат во парадигматски однос; во македонскиот, ознаки за род наоѓаме кај сите членови на именските изрази. Англискиот и македонскиот јазик се разликуваат и во однос на видот на експонентите на поедини категории: додека во англискиот експоненти на категоријата вид се *пројресивен* и *перфективен*, во македонскиот имаме *трајноствен*, *резултативен* и *повторувачки*.

За секој експонент може да се наведат типични изразни средства. Но тие не се исклучителни инструменти на синтактичките категории исто така како што ни самите категории не се единствените поими кои ги употребуваат дадените средства. Всушност, лингвистичките поими и лингвистичките средства претставуваат конечни низови кои се сооднесуваат, но не се во однос еден наспрема еден. Во различни јазици, различни поими се претставуваат со различни средства. Некои поими систематски се обележуваат со помошта на повеќе или помалку издиференцирани морфолошки, синтактички и лексички спротивставувања, но нивниот број е секогаш помал од општиот број поими што постојат во еден јазик.

Душан ТОМОВСКИ

АНГЛИСКОТО /v/, /w/ — НЕМСКОТО /b/, /v/

Секој зборуваач на немски и англиски јазик ги уочува следниве паралелизми во овие два јазика. Немски: *beißen, Bär, bringen, Blut* — англиски: *bite, bear, bring, blood*, значи, во иницијална позиција на англиското *b* одговара немско *b*. Од друга страна постојат и вакви паралелизми: немски *Liebe, sieben, Rabe, kerben, sterben*; англиски: *love, seven, raven, carve, starve*. Од овде се гледа дека на едно немско *b* во интервокална позиција или меѓу ликвид и вокал одговара во англиски *v* во истите позиции. Една трета серија од паралелни зборови се: немски: *Dieb, Laub, Kalb, halb*; англиски: *thief, leaf, calf, half*. Плуралот на овие англиски зборови е: *thieves, leaves, calves, halves* што значи дека овде имаме само обезвучување на *v* во финална позиција, па овој случај всушност се сведува на претходниот; и на крај постои и серијата од зборови: немски: *Lamm* <ст.-в.-нем. *lamb*, *Kamm* <ст.-в.-нем. *kamb*; англ. *lamb, comb*, во која на немското *b* во финална позиција зад назал одговара во англиски *b* во истата позиција. Ако овие зборови ги испитаме етимолошки, ќе видиме дека во сите примери за консонантите што се во прашање имаме и-е. *bh* (одн. *media aspirata*) или *p*. Така, англ. *bear*, нем. *Bär* се изведуваат од и-е. корен *bher*¹, англ. *seven*, нем. *sieben* од и-е. *septm*², англ. *love*, нем. *Liebe* од и-е. *leubh*³, итн., англ. *comb*, нем. *Kamm* од и. е. *gom-bh*⁴, англ. *lamb*, нем. *Lamm* од и-е. *lom-bh*⁵. Тоа значи дека и-е. фонема /bh/ во англискиот има три рефлекса, *b, v, f*, одн. три алофона, а во немскиот само еден *b* или два доколку се земе предвид дека немското финално *b* исто така се обезвучува во *p* во примерите како *Laub* итн.

Дистрибуцијата на алофоните во англискиот е: *b* во иницијална позиција или во финална позиција зад *m*; *v* во интервокална позиција или меѓу ликвид и вокал и *f* во финална позиција. Во немскиот се јавува *b* во иницијална и средишна позиција и *p* во финална позиција, зад вокал.

¹ J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, т. II. стр. 136.

² Истиот, цит. д., стр. 909.

³ Истиот, цит. д., стр. 684.

⁴ Истиот, цит. д., стр. 369.

⁵ Истиот, цит. д., стр. 304.

Целта на овој напис е да укаже зошто во англискиот алофонот во средишна позиција се фонемизира во фонема различна од онаа во иницијална позиција, а во немскиот тоа не се случува, туку во овие две позиции секогаш останува фонемата /b/.

За да се одговори на ова прашање, освен рефлексите на и.-е. *bh* во овие два германски јазици, потребно е да се следат и рефлексите на и.-е. *u*. И во двата јазици овој и.-е. глас дава рефлеси со граfiја *w*, но со различен изговор: во англискиот тоа е билабијал /w/ додека во немскиот е лабиодентал /v/.

Како што е познато и.-е. *u* во прагерманскиот, па следствено на тоа и во ст.-в.-нем. и ст.-англ. преоѓа во билабијал *w*. Тоа значи дека прагерманскиот не поседувал лабиодентал /v/ и таа состојба се пренесува и во ст.-в.-нем. и во ст.-англ. Во ст.-в.-нем. овој глас останува билабијал сè до рано-нововисоконемската епоха кога станува лабиодентал, додека во англискиот тој воопшто не се променил.

Овие две појави се во заемна врска, па затоа мора да бидат третирали паралелно.

1.

Нормално е да се претпостави дека и во ст.-в.-нем. постоел некој алофон во средината на зборот поинаков од иницијалното *b* < и.-е. *bh*. Според Паул на ова укажуваат латинските заемки од готскиот (во кој рефлексот на и.-е. *bh* е ист како и во ст.-в.-нем.), во кои во иницијална положба редовно се јавува *b*, а во интервокална положба *v*, особено во личните имиња, и ваквата консеквентна употреба „изгледа укажува на разликата во изговорот“, кој не одговара „ниту на латинскиот лабиодентал *v*, ниту на *b*, туку гласот имал нешто средно меѓу двата“, а тоа значи дека бил „чист лабијален спирант“, одн. билабијал⁶. Моултон наведува и друг доказ за ваквиот изговор. Имено, ако гласот што потекнува од и.-е. *bh* во готски се најде во апсолутен крај, тој поради готскиот закон за затврдување на крајните консонанти се обезвучува во *f*, значи во безвучен спирант, а не во безвучен експлозив *p*. Заклучок: *f* е безвучен алофон на некој звучен спирант, кој морал да биде /b/, а не /b/, зашто обезвучено *b* би дало *p*. Така имаме: инф. *giban*, но прет. синг. *gaf* (а не *gap*), дат. синг. *hlaiba*, но акуз. синг. *hlaif* (а не *hlaip*)⁷.

За точниот изговор на германскиот глас добиен од и.-е. *bh* во интервокална позиција може да се каже дека тој бил секако сличен со изговорот на германското *w*, одн. бил билабијал. За тоа зборуваат примерите на мешањето на овие два гласа. Англискиот збор *ever* етимолошки

⁶ H. Paul, *Zur Lautverschiebung*, PBB, I, стр. 149.

⁷ W. G. Moulton, *The Proto-Germanic Non-syllabics (Consonants)*, стр. 145. Во ст.-в.-нем., меѓутоа е *geben*—*gab*. Врз основа на граfiјата би можело да се заклучи дека во ст.-в.-нем. germ. *h* минало во *b* во сите позиции. Зашто ако беше билабијален спирант, тоа на крајот од зборот би се обезвучило во *f*, како во готски. Во ср.-в.-нем. е *geben*—*gap* што уште повеќе зборува за тоа дека на крајот на зборот тоа е навистина билабијален експлозив. Меѓутоа, со оглед на тоа дека во ср.-в.-нем. доаѓа до мешање на *w* и *b* (в. подолу), имаме право да мислиме дека во интервокална позиција germ. *h* и во ст.-в.-нем. било билабијал.

е поврзан со готскиот збор *aiw* (вечно)⁸ кое потекнува од и.-е. корен *aiu-*⁹. Значи во англискиот од и.-е. *u* имаме рефлекс *v*, ист како да е добиен од и.-е. *bh*. Во немскиот, меѓутоа, од овој корен потекнува зборот *ewig*, со рефлекс различен од оној на и.-е. *bh*, кој во немскиот би требало да биде *b*. Причината за немешањето на германскиот фонем /b/ < и.-е. /bh/ и герм. /w/ < и.-е. /u/ во ст.-в.-нем. во интервокална позиција лежи во тоа што фонемата /w/ во оваа позиција во ст.-в.-нем. е само преоден консонант, одн. во слободно варирање. Имено по долг вокал тој може да е присутен или да испадне (*sawen*, покрај *sāen*, *bluowen* покрај *bluoēn*, итн), додека во случаи во кои се јавува како хетеросилапски консонант тој се чува, како на пример во ст.-в.-нем. *ēwig*. Карактеристично е вметнувањето на *w* во ст.-в.-нем. *lewo* (лав) од латинскиот збор *leo*.

Меѓутоа, во поинакви позиции, меѓу ликвид и вокал, оваа фонема преоѓа во *b*, значи се меша со него, на пример, ст.-в.-нем. *swalewa* (ластовичка), ср.-в.-нем. *swalwe* и *swalbe*, н.-в.-нем. *Schwalbe*; ст.-в.-нем. *gelo* (жолт), ген. *gelwes*, ср.-в.-нем. *gël*, ген. *gëlwes*, од и.-е. корен *ghel-ua*¹⁰, н.-в.-мн. *gelb*.

И уште еден доказ за сличноста на изговорот на германските фонеме /b/ и /w/, одн. за нивното мешање: готскиот збор *Wadila* во латински се транскрибира со *Ubadila*¹¹.

2.

Од овде може да се заклучи следново: со оглед на тоа дека и во ст.-англ. и во ст.-в.-нем. (како и во другите германски јазици) во иницијална позиција се јавува билабијалот *b*, а во интервокална позиција или меѓу ликвид и вокал во ст.-в.-нем. се јавува *b*, а во ст.-англ. глас со граfiја *f* (англиските примери наведени погоре во ст.-англ. гласат: *lufu*, *seofan*, *hroefn*, *ceorfan*, *steorfan*), може да се претпостави дека германското *b* во интервокална позиција се јавувало со различни алофони во разни германски јазици или дека е тоа ист алофон, но со различна граfiја во разни германски јазици. Во секој случај, проблемот што се поставува пред нас е: зошто алофонот од и.-е. *bh* во интервокална позиција во англиски се фонемизирал во *v*, а во немски се слеал со фонемата *b*. Фаулер смета дека фонемата *b* < и.-е. *bh* се јавувала во сите позиции со „дистинктивна особина на отвореност“, но таа особина „некои негови членови од оваа класа под извесни ограничени услови (во почетокот на зборот како во англиски *bear*, санскрит *bhar-* или ако пред него се јавува хоморгански назал, како англиски *comb*, санскрит *jambha*) ја изгубиле, образувајќи на тој начин нова класа од билабијални експлозивни“¹². Но, и ако вака се постават работите во битноста не се менува ништо, бидејќи во тој случај проблемот само поинаку се поставува: зошто герм.

⁸ W. W. Skeat, A Concise Etymological Dictionary of the English Language, стр. 173; J. Pokorny, цит. д., стр. 17.

⁹ J. Pokorny, цит. д., н. и. м.

¹⁰ Истиот, цит. д., стр. 430.

¹¹ H. Paul цит. д., стр. 149.

¹² M. Fowler, Indo-European (bh) > English (v), Word, т. 19, Nr. 3, стр. 325

b > англ. *v* се сочувало, а герм. *b* во немскиот минало во *b* во интервокална позиција.

Според она што го рековме погоре можеме да допуштиме дека графемот *b* во ст.-в.-нем. во интервокална позиција не е експлозив туку спирант, како што е ст.-англ. графем *f* во истата позиција (*lufu*, *stearfan*). Понатаму може да се допушти дека фонетски тие два гласа се исти или слични. Кон овие два гласа се приклучуваат и гласовите добиени од и.-е. *p* преку дејствувањето на Вернеровиот закон, на пример и.-е. *septm* > стр.-в.-нем. *sibun*, ст.-англ. *seofon*. Во врска со ова се поставува прашањето дали во ст.-англ. германското *f* добиено од и.-е. *p* е исто со *f*-то добиено од и.-е. *bh* во интервокална позиција. Бидејќи иницијалното германско *f* < и.-е. *p* (ст.-англ. *foeder* < и.-е. *pāter*) останува како такво до денес, а средишното *f* < и.-е. *bh* (стр.-англ. *lufu* < и.-е. *leubh*) денес станува *v*, може лесно да се заклучи дека тоа не се исти гласови. Но, каков е односот меѓу ст.-англ. средишно *f* < и.-е. *bh* и средишно *f* < и.-е. *p* одн. меѓу *lufu* < и.-е. *leubh*- и ст.-англ. *nefa* < и.-е. *nepōt*. Во ср.-англ. овие два збора гласат *love* и *neveu*, додека во новоанглиски *love*, но *nephew*. Значи, имаме графичко совпаѓање во староанглиски и средноанглиски, додека во новоанглиски тие се разликуваат како две фонеме. Логично е да се претпостави дека *f*-то во *lufu* и *nefa* во ст.-англ. се различни гласови на ист начин како што се различни во *foeder* и *lufu*. Во ср.-англ. алофонот *f* < и.-е. *bh* во средишна позиција се фонемизира во лабиоденталот *v*. Фонемизацијата на германскиот алофон *b* во ср.-англ. фонема */v/* е овозможено поради фактот што во оваа епоха во англискиот јазик од старофранцускиот се пренесува фонемата */v/* во зборови како ср.-англ. *tuven* < ст.-фр. *movoir* (се движи), *sauven* (спасува) < ст.-фр. *sauver*, *saver*, *vice* < ст.-фр. *viz*. (порок) итн. Имено доаѓа до слевање на германскиот алофон *b*, во ст.-англ. обележен со графемот *f*, со фонемата */v/* која е пренесена од старофранцускиот.¹³ Под влијание на ст.-фр. *neveu* во ср.-англ. проникнува формата *neveu*, со *v*, но тоа мора да било само алограф. Правата состојба се воспоставува дури во новоанглиски, кога за овој глас во овој збор се употребува графемот *ph* со звуковна вредност на фонемата */ff/*, која е етимолошки оправдана.

Во ст.-в.-нем. постои опозиција *f* : *ff*, но не повеќе како опозиција симплекс — геминат, туку како опозиција фортис — ленис.¹⁴ Имено симплексот *f* во интервокална позиција станува ленис. Ленисот добива и специјална граfiја *v*. Така во ст.-в.-нем. постои опозиција *offen* (отворен) и *oven* (печка). Оваа опозиција несомнено покажува дека тука имаме работа со нова фонема.¹⁵ Меѓутоа */v/* како фонема во ст.-в.-нем. нема голема фреквенција и поради тоа е нестабилна.¹⁶

¹³ H. Paul, цит. д., стр. 161.

¹⁴ J. Raevskij, Die hochdeutsche Lautverschiebung und das altoberdeutsche System der Geräuschphoneme, PBB, Halle (Saale), т. 93, стр. 8—33.

¹⁵ W. G. Moulton, The Stops and Spirants of Early Germanic, Language, т. 30. Nr. 1. (1954), стр. 36—37.

¹⁶ Цитираната статија од Моултон се појави во 1954 година. Во 1972 година Моултон е автор на одделот The Proto-Germanic Non-syllabics (Consonants) во книгата Toward a Grammar of Proto-Germanic, стр. 160—1) каде овие гласови ги третира како алофони.

Неможнoста лабиоденталот /v/ да се зацврсти како фонема во ст.-в.-нем. се должи и на уште една причина. Тоа е ортографското мешање на *f* и *v* предизвикано од фактот што ст.-в.-нем., немајќи фонема /v/, мораше латинските зборови со фонемата /v/ да ги транскрибира со најблиската фонема, а тоа се фонемите /w/ или /f/. Според Паул¹⁷ латинското /v/ во ст.-в.-нем. се транскрибира со /f/, бидејќи оваа фонема, која од фонетска гледна точка е омекната, одн. ленизирана е најблиски до латинската фонема /v/.

Маст¹⁸ меѓутоа, обрнува внимание на фактот дека во првобитните заемки од латинскиот во германскиот, латинското /v/ било транскрибирано со германското /w/, на пример, латински *vinu* (вино), *val* (зид) — ст.-в.-нем. *iuin*, *iuul*. Меѓутоа, ова се заемки преземени преку усна традиција. Во зборовите преземени преку пишаната традиција се употребува и латинската граfiја, така лат. *cavea* — ст.-в.-нем. *cheuia*, но со изговор на /f/, бидејќи денес е *Käfig*. Причината за оваа промена во пишувањето, според Маст, се наоѓа во промените во самиот латински. Имено во латинскиот од времето на Меровингите, кога се земаат голем број зборови од латинскиот, во ст.-в.-нем. доаѓа до промената на *f* во *v*, така *pontivecum* наместо *pontificum*, *proveta*, наместо *propheta*, итн. Но постојат и спротивни примери, одн. пишување на *f* наместо *v*, како на пример, *efectus*, наместо *evectus*, *profectus*, наместо *provetus*. Тоа доведува до мешање на фонемите /f/ и /v/, а немските препишувачи ја внесуваат оваа конфузноста и во ст.-в.-нем. Последица на ова е фактот што во ст.-в.-нем. постои двојна граfiја за фонемата /f/: *f* и *v* и тоа така што во раниот период се употребува само граfiјата *f*, а подоцна, во меровиншкиот период кога во латинскиот почнува мешањето на *f* и *v*, во ст.-в.-нем. сè почесто се среќава граfiјата *v* за фонемата /f/, а во ср.-в.-нем. епоха оваа граfiја сосем преовладува. Но ова важи само за германското, а не и за ст.-в.-нем. *f*, кое е добиено од германското *p* по 2. консонантска мутација и за кое редовно се употребува граfiјата *f*, што го наведува Маст на мисла дека немското *f* имало поинаков изговор од германското *f* одн. дека првото било безвучен билабијал, а второто безвучен лабиодентал *f*.¹⁹ Така, ст.-в.-нем. *fater*, *faran* (герм. *f* < и.-е. *p*), ср.-в.-нем. *vater*, *varn*, но ст.-в.-нем. *sla(f)fan* — ср.-в.-нем. *slāfan* (немско *f* < germ. *p*).

Ваквата употреба на латинската граfiја *v* за ст.-в.-нем. фонема /f/, морала да повлијае и врз ленизираното *v* < *f* во германски зборови, кое, како што видовме, како фонема е нестабилно, да се слее со фонемата /f/. Така во 16. век опозицијата /f/ : /v/ престанува да постои. Таа е потисната од опозицијата на краток и долг вокал, одн. од законот за отворен и затворен слог што почнува да дејствува во оваа епоха. По слеањето на /v/ со /f/ првобитната опозиција *offen* : *oven* сега станува *offen* [ɔfən] : *Ofen* [o:fən].

¹⁷ Цит. д., стр. 170.

¹⁸ G. Must, The Spelling of Proto-Germanic /f/ in Old High German, Language, vol. 43, Nr. 2, стр. 457—460.

¹⁹ Цит. д., стр. 460.

4.

Што се однесува до ст.-в.-нем. $\text{b} < \text{i.-e. bh}$ во интервокална позиција тоа останува само алофон на иницијалното $\text{b} < \text{i.-e. bh}$, кое се зацврстува како фонема $/b/$. Тоа нема услови да се фонемизира, бидејќи се наоѓа во комплементарна дистрибуција (во интервокална позиција или меѓу ликвид и вокал) и таа комплементарност никогаш не е загубена; ниту има услови да се слее со некоја веќе постоечка фонема со слична звуковна вредност, како на пример со $/w/$, бидејќи оваа фонема во интервокална позиција, со незначителни исклучоци во хетеросилабична позиција (како *ewig*) е слободно варирана; или со лабиоденталот $/v/$, кој во интервокална позиција како ленис е нестабилна фонема, спротивно на положбата во староанглиски каде $/v/$ станува стабилна фонема благодарејќи на зборовите што во средноанглиската епоха навлегоа од старофранцуски, па германското интервокално b , кое во ст.-англ. има граfiја *f* се слева со старофранцуската фонема $/v/$ (в. т. 2.).

Затоа германскиот алофон b во интервокална позиција во ст.-в.-нем. доколку воопшто имал поинаква звуковна вредност од иницијалното b , сепак звуковно бил најблиску до иницијалното b и со него се слеал.

Поради овие причини германскиот алофон b во интервокална позиција или во позиција меѓу ликвид и вокал во ст.-англ. се слева со постоечката фонема $/v/$, а во ст.-в.-нем. со постоечката фонема $/b/$.

5.

Во директна врска со рефлексите $/v/$ во ст.-англ. и $/b/$ во ст.-в.-нем. на германското b се наоѓаат и рефлексите на германскиот билабијал w во овие два јазика во интервокална позиција.

Во англискиот билабијалот останува како таков, бидејќи лабиоденталот $/v/$ е добиен на горенаведениот начин и тој со билабијалот $/w/$ гради опозиции од типот: *vice : wise, vary : wary*.

Во немскиот, во кој звучниот лабиодентал $/v/$ не е создаден, неговото место останува празно во консонантскиот систем и тоа се пополнува на тој начин што билабијалот $/w/$ станува лабиодентал. Сè до 16 век, овој глас во немскиот е билабијал што Валентинус Икелсамер го опишува како глас што се слуша „како кога се дува во врело јадење“.²⁰ Овој премин на $/w/$ во $/v/$ е паралелен со губењето на $/v/$ добиено од ленизација на f во интервокална позиција. Имено, во 16. век ова $/v/$ преоѓа во $/f/$, а поранешната опозиција $/v/ : /f/$ се пренесува на опозиција на краток и долг вокал. Така, во немскиот упразнетото место на фонемата $/v/$ го зазема поранешната фонема $/w/$. Во англискиот фонемата $/w/$ останува, бидејќи $/v/$ се образува на поинаков начин. Така и во двата јазика опозицијата $/f/ : /v/$ е осигурена, при што во англискиот германската фонема $/w/$ останува незасегната.

²⁰ Valentinus Ickelsamer, Ein Teütsche Grammatica, стр. 18 (ненумерирана), во издание на Fechner, 1882.

Погоре рековме дека поранешната немска фонема /w/ пред ликвид преоѓа во *b* (*Schwalbe, gelb*, в. т. 1.), што зборува за звуковната сличност меѓу германските фонemi /b/ и /w/. Во англискиот ова /w/ < и.-е. *u* во оваа позиција останува незасегнато, па на горните немски зборови во англискиот одговараат *swallow, yellow*, итн. Така, освен паралелизмот *b* — *v*, меѓу овие два јазика се создава и паралелизам *b* — *w*.²¹

Меѓутоа, во англискиот постои зборот *oven* (печка), на кој во немскиот му одговара зборот *Ofen* со истото значење. Во ст.-англ. овој збор гласел *ofen* што значи дека *f*-то во немскиот збор е германско. Во ст.-в.-нем. овој збор гласел *oven* и како што видовме ова *v* е предизвикано од ленизација на *f*, но тоа не е одржано како фонема. Во средно-англискиот овој збор гласи *oven*, што значи дека овој збор е сосем паралелен со ст.-англ. *nefa* ср.-англ. *neveu*. Меѓутоа, новоанглиски е *oven*, но *nephew*. Овие два примера, ст.-англ. *nefa* и *ofen*, ср.-англ. *neveu* и *oven* зборуваат за тоа дека и во ст.-англ. имало ленизација на германското *f* и дека и во ст.-англ. оваа фонема била нестабилна. Затоа тој делумно се слеал со новата фонема /v/ (*oven*), а делумно со веќе постоечката фонема /f/ (*nephew*).

LITERATURA

- Fowler, M., Indo-European [bh] > English (v), *Word*, vol. 19, Nr. 3. 1963, стр. 322—327.
 Moulton, W., The Stops and Spirants of Early Germanic, *Language*, vol. 30, Nr. 1. 1954, стр. 1—42.
 Истиот: The Proto-Germanic Non-syllabics (Consonants) во: *Toward a Grammar of Proto-Germanic*, Tübingen, 1972.
 Must, G., The Spelling of Proto-Germanic (f) in Old High German, *Language*, vol. 43, Nr. 2. 1967, стр. 457—461.
 Paul, H., Zur Lautverschiebung, *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (PBB), Bd. 1, 1874, стр. 147—201.
 Pokorny, J., *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*, Bd. I. 1959, Bd. II, 1969, Bern und München.
 Raevskij, J., Die hochdeutsche Lautverschiebung und das altoberdeutsche System der Geräuschphoneme, PBB Halle (Saale), Bd. 93, стр. 8—33.
 Skeat, W., *A Concise Etymological Dictionary of the English Language*, Oxford, 1961.
 Valentinus Ickelsamer, *Ein Teutsche Grammatica*, Fechner, 1882.

²¹ Меѓу овие два јазика постои и паралелизмот англ. /f/ — нем. /b/ на пример, англ. *wife, life* — нем. *Weib, Leben*. Во ст.-англ. овие зборови гласат *wif, lif*, што значи дека овде се работи за обезвучено *v* на крајот од зборот. Во современиот англиски *f* само привидно се наоѓа во интервокална позиција, бидејќи финалното *e* е белег за отворен слог, односно еден графем чија улога е да обезбеди изговор *ai* на графемот *i* (Сп. X. Паул, цит. д., стр. 161).

Zusammenfassung

Nach dem Autor hatte der i.-e. Phonem /bh/ einen Allophon [b] im Anlaut und einen [b̥] im Inlaut, in intervokalischer Position oder zwischen dem Liquid und Vokal. Im Altenglischen hatte der Allophon [b̥] die Schreibung f aber die Aussprache muss stimmhaft gewesen sein. Beweis dafür: als die altfranzösischen Wörter mit dem Phonem /v/ ins Altenglische eingedrungen sind, phonemisierte sich dieser Allophon so, daß er mit dem altfranzösischen Phonem /v/ zusammenfiel. Im Althochdeutschen gab es den Phonem /v/ nicht (das lenisierte f > v befestigte sich als Phonem nicht), so daß der germanische Phonem /w/ im Englischen als Phonem geblieben ist, indem er die Opposition zum Phonem /v/ bildete, während er im Deutschen, in dem der Phonem /v/ im System fehlte, zu /v/ wurde.

Dimitrija GACOV

DIE VALENZTHEORIE ALS SELBSTÄNDIGE DISZIPLIN

Der Begriff der Valenz wird in der Literatur neueren Datums von den Dependenzgrammatikern oft promiscue gebraucht, was zu einer terminologischen Diskrepanz führte¹. Der Grund dafür liegt darin, die Polyfunktionalität, Aktualität und die Offenheit der Valenz als linguistisches Phänomen in ihren unterschiedlichen Konzeptionen zu explizieren und die Valenztheorie als autonome Disziplin zu etablieren. Dieses zeigt auch die alternative Formulierung K. HEGERS: „Entweder ist die Valenz. . . eine Eigenschaft formaler Einheiten und kann als solche am Verbum beobachtet werden. In diesem Fall ist sie eine jeweils nur innerhalb der Struktur einer gegebenen Einzelsprache anwendbare Kategorie, und alle Valenzanalysen haben von entsprechenden morphologischen und distributionellen Daten auszugehen. Oder aber sie ist eine Eigenschaft begrifflicher Kategorien und kann als solche an den durch Verben bezeichneten Vorgangsbegriffen. . . beobachtet werden“².

Als Pionier auf dem Gebiet der Valenztheorie gilt – neben L. TESNIÈRE – S. D. KACNEL'SON, der als einer der ersten³ den Begriff und Terminus „Valenz“ gebrauchte und ihn bestimmte als „Eigenschaft des Wortes, sich auf bestimmte Weise im Satz zu realisieren und in bestimmte Kombinationen mit anderen Wörtern einzutreten“⁴. Aber erst nach dem Erscheinen der fundamentalen Studie TESNIÈRES, einer der wichtigsten der theoretischen Linguistik⁵, haben sich die Forscher in Europa mit der Valenztheorie als spezifische Form der strukturalen Linguistik intensiv beschäftigt und die Dependenzgrammatik unterschiedlicher Versionen⁶ erfreut sich, insbesondere

¹ Vgl. G. Zifonun (1972), S. 171–205.

² K. Heger (1966), S. 140.

³ Vgl. J. W. Meiner (1781), S. 132 ff.

⁴ S. D. Kacnel'son (1948), hier zitiert nach: M. D. Stepanowa (1973a), S. 116.

⁵ Vgl. L. Tesnière (1959). Zu Tesnières „Elements. . .“ siehe auch K. Baumgärtner (1965), S. 31–53; J. Fourquet (1970), bes. S. 44–49; G. Helbig (1973), S. 198–204; G. Stözel (1970), S. 82–88; H. – J. Heringer (1970a), S. 42–98.

⁶ Angesichts der konzeptionellen Vielfalt der Valenztheorie kann man generell drei Gruppen von Linguisten unterscheiden:

1. Einige Dependenzgrammatiker betrachten den Begriff der Valenz als eine Eigenschaft, die allen Wortarten zukommt.

2. Andere Linguisten verstehen die Valenz als eine Eigenschaft, die nur dem Verb zukommt (Verbvalenz).

3. Schließlich gibt es einige Linguisten, die den Begriff der Valenz auf alle sprachlichen Elemente überhaupt anwenden, wie z. B. phonologische, morphologische usw. Valenz. Zu den Vertretern dieser Gruppen vgl. Helbig/Schenkel (1973), S. 21; B. A. Abramow (1967), S. 155 ff.

rische Aktanten müßten bei Ellipsen (6) „aus dem allgemeinen kulturellen und sozialen Kontext“¹² erschlossen werden.

(6) A: Wie ist Ihnen jetzt zumute?

B: Weiß nicht.

Die Valenzen des obligatorisch biaktantiellen Funktors *wissen* werden lexikalisch nicht manifestiert.

2. Mit Hilfe der Valenztheorie werden die homonymen Verben¹³ (syntaktische Homonymien) erkennbar und exakter beschrieben als mit den Methoden der traditionellen Grammatik. Die tiefenstrukturell bedingte Ambiguität des Satzes (7) wird auf der Oberflächenstruktur nicht eliminiert. Der syntaktischen Valenz $F_1 \rightarrow (A_1)$

(7) Die Textilien gehen ein

korrespondiert semantische Bivalenz, die in der Struktur des Funktors situiert ist. Es sind wenigstens zwei differente Sememe anzunehmen: S_1 mit dem Sem (Dyn) und S_2 mit dem oppositiven Merkmal (Stat). Diese Oppositivität wird auch unterstützt von der Zurückführbarkeit des dynamischen/statischen Funktors auf unterschiedliche semantische Äquivalenzen: $S_1 \rightarrow$ *ankommen, geliefert werden*; $S_2 \rightarrow$ *kürzer, schmaler werden*.

3. Die Valenztheorie, speziell die semantische Valenz, ist imstande, bei der semantischen Äquivalenz (Synonymie)¹⁴ die korrespondierenden und sich exkludierenden semantischen Merkmale zu konstatieren und unter dem Aspekt der semantischen Valenz zu verfeinerter Differenzierung zu gelangen.
4. Die Stellung der Negationspartikel *nicht* ist unter dem Aspekt der Valenz exakter zu begründen als mit herkömmlichen Methoden. In nichtemphatischen Sätzen *muß* die Satznegation *nicht* bei valenzgebundenen Elementen (Aktanten) (8) und (9) *vor* diesen stehen wegen der engeren Kohäsion zum Funktor, und bei nichtvalenzgebundenen Elementen (freien Angaben) (10/11) *kann* sie *davor* oder *dahinter* stehen¹⁵.
 - (8) Skopje liegt *nicht* an der Save
 - (9) * Skopje liegt an der Save *nicht*
 - (10) Es gefällt ihm an der Adria *nicht*
 - (11) Es gefällt ihm *nicht* an der Adria
5. Auch zur Klärung von nichtkorrekten Kombinationen liefert die Valenztheorie Kriterien für bestimmte im adnominalen Raum

¹² R Grosse (1971), S. 124. Zu dieser Problematik gibt es nur sporadische Ansätze: M. L. Michajlov (1971), S. 180—182.

¹³ Vgl. Helbig/Schenkel (1973), S. 74 f.

¹⁴ Unser Versuch ist, dem von E. Agricola (1972), S. 70—91 weit gefaßten Begriff der semantischen Äquivalenz, von der Identität bis zum Kontrast, nach dem Kriterium der semantischen Valenz engere Grenzen zu setzen.

¹⁵ G. Helbig (1972), S. 108 unterscheidet zwischen Satznegation (totale Negation) und Sondernegation (partielle Negation). „Die Satznegation (*nicht* — D. G.) muß ihren Endplatz auch an die valenzgebundenen Glieder abgeben, da diese eine engere Klammer mit dem Verb bilden“.

operierende Regularitäten¹⁶, die auf die aus den Funktoren resultierenden Regelmäßigkeiten zurückzuführen sind. So ist zu erklären, daß die Agrammatikalität der partizipialen Syntagmen (12) und (13) in der Inkongruenz der partizipialen Aktanten

(12) *der gelegte Bleistift

→ *er legt den Bleistift

(13) der besuchte Freund

→ er besucht den Freund

mit der aktantiellen Valenz des jeweiligen Funktors: *legen*₃, *besuchen*₂ fundiert ist; die Syntagmen (12) und (13) haben ein unterschiedliches attributives Minimum¹⁷.

6. Unter Zuhilfenahme der Valenztheorie, genauer der „inneren Valenz“, die von M. D. STEPANOWA „als Gesamtheit von Gesetzmäßigkeiten der Zusammenfügung von Wortelementen miteinander“¹⁸ definiert wird, lassen sich mikrostrukturelle Bedeutungsbeziehungen zwischen den Konstituenten der Derivationen und Komposita exakter beschreiben als traditionell. Vgl. die suffixale Bivalenz von *-ei*:¹⁹.

(14) -ei $\begin{cases} S_1 = ((-Dyn), (+Loc) \dots n) = \text{Ziegelei} \\ S_2 = ((+Dyn) \dots n) = \text{Bettelei} \end{cases}$

In den neueren Untersuchungen herrscht Einigkeit darüber, daß die Valenz als sprachliche Erscheinung auf verschiedenen Ebenen loziert ist. Nach dem Grad der Universalität läßt sich folgende Reihenfolge feststellen:

7. Bei der *logischen Valenz* unterschiedlicher Versionen, deren Vertreter Ch. J. FILLMORE²⁰, K. HEGER²¹, A. R. ARUTJUNOW²², W. BONDZIO²³ die Motivation nach den Valenzbeziehungen auf der ontologisch-denotativen Ebene zu begründen suchen, handelt es sich um extralinguistisch universale Relationen. Das Verb *open* kann z. B. in die folgenden „Kasus—Rahmen“ (case-frames) eingefügt werden:

¹⁶ Vgl. W. Schenkel (1971), S. 67–83; — (1972), S. 45 ff., 94 ff.

¹⁷ Mit Hilfe des Eliminierungstests stellt Schenkel (1971), S. 68 das „attributive Minimum“ fest.

¹⁸ M. D. Stepanowa (1971), S. 134. Zu diesem Problem siehe auch — (1967), S. 335–339; — (1973 a); S. Žepić (1970).

¹⁹ Vgl. M. D. Stepanowa (1973 a), S. 122.

²⁰ Ch. J. Fillmore (1968), S. 27. In seiner universalen Kasussemantik versteht er in der Tiefenstruktur eines Satzes die Proposition als Menge von Relationen. Die Proposition besteht aus einem Verb und einer oder mehreren Kasus-kategorien: Agentiv (A), Instrumental (I), Objektiv (O), Dativ (D) etc. Zur Kasus-Grammatik siehe u. a. auch J. S. Petöfi (1971), S. 94–103.

²¹ Vgl. K. Heger (1966), S. 140 ff.

²² Vgl. A. R. Arutjunow (1970), S. 1–16.

²³ W. Bondzio (1971), S. 89 geht es um eine begriffslogische Bestimmung der Valenz: „Die Eigenschaft einer Bedeutung, Leerstellen in dem... relationslogischen Sinne zu haben, soll mit dem Terminus 'Valenz' bezeichnet werden“.

- (15) The door opened [—0]
 (16) John opened the door [—0+A]
 (17) The wind opened the door [—0+I]
 (18) John opened the door with a chisel [—0+I+A]

Dem Verb *open* kann also folgendes Rahmen-Merkmal zugeordnet werden:

- (19) *open* + [—0 (I) (A)]

8. Im Unterschied zur logischen Valenz als Reflexion der Sachverhalte in der objektiven Realität ist die *semantische Valenz* monolingual determiniert. Die semantische (Verb-) Valenz ist von den innerhalb der Sequenz operierenden semantischen Kompatibilitätsregularitäten abzuleiten; sie ist in der Mikro- und Makrostruktur der kombinierten Sememe situiert primär im Funktor, der die syntagmatische Extension suggeriert, aber auch blockiert. Der semantischen Valenz in ihrer Komplexität und ihren Konzeptionen ist unser Augenmerk gewidmet.
9. Die *syntaktische Valenz*²⁴ ist ebenso monolingual konditioniert; sie meint die Quantität der obligatorischen oder/und tolerierten Aktanten, von KACNEL'SON²⁵ auch quantitative Valenz genannt, in ihrer kategorialen Präsentation. Im Valenzmodell HELBIG/SCHENKEL²⁶ ist die syntaktische Valenz auf *Stufe II* fixiert:

(20) I. sich anstellen₂ (V₄=sich benehmen)

II. sich anstellen → Sn, Adj/pS

...

In unserem Modell wählten wir die von uns modifizierte Symbolisierung des Aktantenmodells von A. J. GREIMAS:²⁷

(21) sich anstellen: F₂→(A₁, A₃/AAdj)

10. In Parenthese zu diesem Punkt sei noch hinzugefügt, daß die Artikulation der Valenz in logische, die mehr oder minder eine Vergrößerung der Valenzbeziehungen darstellt, syntaktische und semantische aus den angeführten Gründen notwendig ist; ihre korrelativen Überführungsregeln, die nicht immer korrespondieren, sind wenig erforscht.

²⁴ Im Unterschied zur semantischen ist die syntaktische Valenz besser erforscht, aber das Verhältnis zueinander noch nicht geklärt. Nicht immer korrespondieren die semantischen Valenzen mit den syntaktischen, wie es im „Wörterbuch“ (1973) praktiziert wird. So z. B. ist das Verb *bescheren*_{1/3} obligatorisch syntaktisch monoaktantiell: *Die Eltern beschenken*. In seiner Tiefenstruktur dagegen triaktantiell — mit der Bedeutung: *jmdm. etw. schenken*. Für dieses Beispiel sind wir W. Schenkel zu Dank verpflichtet.

²⁵ Vgl. S. D. Kacnel'son (1972), S. 182.

²⁶ Vgl. Helbig/Schenkel (1973), S. 51.

²⁷ Vgl. A. J. Greimas (1971), S. 140 ff. Zu unserer Symbolisierung siehe auch Abkürzungsverzeichnis.

1.1. ZUR SEMANTISCHEN MONOVALENZ W. PORZIGs

Das Verdienst, als einer der ersten Linguisten — allerdings unter einem anderen Gesichtspunkt — die Aufmerksamkeit auf „wesenhafte Bedeutungsbeziehungen“²⁸ gelenkt zu haben, gebührt W. PORZIG. Im Gegensatz zur paradigmatisch und extralinguistisch orientierten Wortfeldtheorie von G. IPSEN²⁹, J. TRIER³⁰ und A. JOLLES³¹ loziert PORZIG auf der Suche nach linguistischen Kriterien diese Bedeutungsbeziehungen der „elementaren Bedeutungsfelder“³² auf den syntagmatischen Plan. Diese syntaktischen Strukturen betrachtet er allerdings als Wortfeldstrukturen, später auch „syntaktische Felder“³³ genannt. Dabei stellt PORZIG die Behauptung auf, daß in Verben wie z. B. *bell*en und Adjektiven wie *blond* stärkere Selektionsbeschränkungen vorliegen als bei den Substantiven und anderen Wörtern, weil hier die Lexeme *Hund* bzw. *menschliches Haar* „implicite mitgesetzt“³⁴ sind. „Wie das *gehen* die *füße* voraussetzt, so das *greifen* die *hand*, das *sehen* das *auge*, das *hören* das *ohr*, das *lecken* die *zunge*, das *küssen* die *lippen*“³⁵. Bei einigen Verben und Adjektiven ist die Selektivität so stark, „daß im verbum das subject oder das object oder gewisse adverbiale ergänzungen schon mitgesetzt sind“³⁶. Diese zwischen dem Verb und Subjekt, Verb und Objekt, oder Adjektiv und Substantiv bestehenden semantischen Relationen nennt PORZIG „wesenhafte Bedeutungsbeziehung“, da es sich um eine Beziehung handle, „die im Wesen der gemeinten Bedeutungen selbst gründet“³⁷. Damit legt PORZIG den Akzent auf die semantische Syntagmatik und bestimmt das syntaktische Feld aufgrund der niederfrequenten, (fast) einzig möglichen Kollokation. Im Unterschied zu TRIERs paradigmatisch-korrelativen Feldverhältnissen und zu

²⁸ W. Porzig (1934), S. 70—97.

²⁹ Vgl. G. Ipsen (1924), S. 225.

³⁰ Vgl. J. Trier (1931), S. 1—26.

³¹ Vgl. A. Jolles (1934), S. 97—109.

³² W. Porzig (1934), S. 72. Zur Feldtheorie sei auf einige Publikationen neueren Datums verwiesen: W. Betz (1954); K. Gabka (1967); R. Hoberg (1970); W. H. Veith (1971). In seiner Studie zur hierarchischen Bedeutungsstruktur der Verwandtschaftsbeziehungen definiert M. Bierwisch (1969), S. 68 das semantische Feld als „Gruppen von Wörtern, deren Bedeutung eine bestimmte Merkmalverbindung gemeinsam haben“. E. Coseriu (1970b), S. 48—50 unterscheidet fünf Typen von Strukturen:

oppositiver Typ	}	Wortfeld Modifikation Entwicklung	}	Paradigmatik des Wortschatzes
relationeller Typ		Derivation Solidarität		Syntagmatik des Wortschatzes

³³ W. Porzig (1971), S. 125. Außerdem unterscheidet er noch „parataktische Felder“ (S. 120). Ein parataktisches Feld ermittelt nach der Substituierbarkeit dessen Feldkonstituenten auf dem syntagmatischen Plan.

³⁴ Porzig (1934), S. 70. J. Erben (1966), S. 237 hat „... mit sog. festen (Verbal-) Wendungen zu tun“.

³⁵ W. Porzig (1934), S. 70.

³⁶ W. Porzig (1934), S. 74.

³⁷ W. Porzig (1934), S. 70.

JOLLES' lexematisch-oppositiven „Bedeutungsfeldern“³⁸ geht es hier — um es moderner auszudrücken — um Kollokationsfelder³⁹, exakt: um monovalente Kollokationen nach streng linguistischen Kriterien⁴⁰.

Die beiden Wortklassen, das Verb und das Adjektiv, haben die Fähigkeit, „als kern (Valenzträger — D. G.) eines elementaren bedeutungsfeldes aufzutreten. Die aussagefunktion scheint für den zusammenhalt einer *wesenhaften bedeutungsbeziehung* wichtig zu sein (Sperr. vom Verf.). Dagegen ist vom substantiv aus gesehen die beziehung weniger eindeutig. *Greifen* kann man nur mit der hand, aber die *hand* kann noch manches andere tun als greifen“⁴¹. Der Normalfall in der Sprache ist aber der, „daß das *verbum seinen bestimmten umkreis* für seine beziehungen hat“⁴². (Sperr. vom Verf.) Und in seiner späteren Studie wird das aktive Verhältnis des Verbs zu seinen Kontextpartnern noch deutlicher formuliert: „*Jedes Verbum* kann nur einen *ganz bestimmten Kreis von Subjekten* und, wenn es transitiv ist, *von Objekten* haben, auch die sonstigen Bestimmungen, mit denen es im Satze zusammentritt, werden durch *seinen Inhalt bestimmt*“⁴³. (Sperr. vom Verf.)

Dieses linguistische Phänomen, auch „Sinnkopplung“⁴⁴ oder „inhaltliche Kopplungen“⁴⁵ genannt, wurde von der Dudenredaktion unter der Leitung P. GREBEs neu aufgenommen mit dem Ziel, die innere Struktur der Lexik zu ermitteln. Alle von einem Wort ausgehenden Sinnkopplungen konstituieren „... den semantischen Hof dieses Wortes“⁴⁶.

Betrachten wir in diesem Zusammenhang statt PORZIGs stets zitierten Beispiels *bellen* die Kollokabilität von *miauen*:

- (1) Die Katze miaut
- (2) *Der Hund miaut
- (3) **Der Fisch miaut
- (4) ***Die Frau miaut
- (5) ****Die Sirene miaut

Bei einem Vergleich der angeführten Kombinationen lassen sich differente von der semantischen Kollokabilität/Inkollokabilität der miteinander kombinierten lexikalischen Einheiten abzuleitende Inkompatibilitätsgrade zwischen dem Verb (Valenzträger) und dessen Ergänzungen (Aktanten) konstatieren. Während im Satz (1) entsprechend der vom Verb als semantische

³⁸ Vom Typ „rechts“ und „links“, „Tag“ und „Nacht“.

³⁹ Nach E. U. Grosse (1970), S. 33 ist ein — Kollokationsfeld „eine Gruppierung von inhaltsverwandten Kollokationen, in denen ein bestimmtes Wort (eine bestimmte Lexie) vorkommt.“ Weiter differenziert er noch: „paradigmatisches Feld“ (S. 28), beschränkt auf inhaltlich verwandte Lexien der gleichen grammatischen Kategorie; „lexematisches Feld“ (S. 28) auf der Identität des Lexems beruhend; „konnotatives Feld“ oder das Feld übertragener Bedeutungen (S. 31f.).

⁴⁰ Vgl. E. Coseriu (1970a), S. 107.

⁴¹ W. Porzig (1934), S. 76.

⁴² W. Porzig (1934), S. 73.

⁴³ W. Porzig (1971), S. 124.

⁴⁴ Für P. Grebe (1966), S. 394 sind die Sinnkopplungen bereits syntaktisch infinite Reduktionen vorausgegangener Sätze und jede Sinnkopplung sei das Minimum des jeweiligen Satzes z. B. *Acker — pflügen*.

⁴⁵ R. Hoberg (1970), S. 123

⁴⁶ P. Grebe (1966), S. 373

Determinante ausgehenden strikten Selektionsrestriktion (—Hum), (—Plant) die semantische Verbalenz realisiert wird, liegt in (3), (4), (5), aber auch in (2) trotz der in der Aktantenposition erfüllten klassematischen Kondition (+Anim), eine deutliche Normabweichung in der syntagmatischen Verknüpfung von *miauen* und *Hund/Fisch* vor. Die Asemantizität ist noch deutlicher durch den oppositiv (+Hum) gewählten Aktanten (4) bzw. durch das hypotaktische Klassen (+Artefakt) (5). Der Grund für die semantische Normabweichung liegt in der begrenzten Kombinierbarkeit des Funktors — oder mit PORZIG zu sprechen — in der „wesenhaften Bedeutungsbeziehung“ des Verbalkerns *miauen*. Genauer: Der Grund für die Asemantizität der Sätze (2), (3), (4) und (5) liegt in der semantischen Monovalenz des Valenzträgers *miauen* (1).

Eine Möglichkeit, die unterschiedliche Semantizität der aufgeführten Sequenzen zu explizieren, sehen wir in der Einführung einer Valenz-/Devianzgradation. Die Adäquatheit (1) bzw. „Inadäquatheit“ (2, 3, 4, 5) der miteinander kombinierten Sememe ist in den Selektionsbeschränkungen des Funktors bzw. im differentiellen Abweichungsgrad begründet. Und damit befinden wir uns im Vorhof der semantischen Devianz⁴⁷. Um solche deviante Kombinationen zu blockieren, müßte in der Sememstruktur von *miauen* das Lexem *Katze* als distinktives Sem impliziert werden.

$$(6) F_1 \rightarrow (A_1 (\dots < +Katze >))$$

Anders ausgedrückt: Hier handelt es sich um lexikalische Solidaritäten⁴⁸ bzw. um Implikationen. „Bei der Implikation funktioniert das ganze erste Lexem als unterscheidender Zug im zweiten“⁴⁹. E. COSERIU illustriert dies an folgender Formel:

$$„\text{'Lexem A' — 'B(x + Sem A)'}“^{50}$$

Vom Begriff der wesenhaften Bedeutungsbeziehungen bzw. der semantischen (Mono-) Valenz bietet sich der Zugang zur Erklärung der Metaphorik: „Eine metaphor ist... die verbindung von gliedern zweier bedeutungsfelder zu einem sinnvollen ausspruch“⁵¹. Mit anderen Worten beruht die stilistische Wirkung der Metapher nach PORZIG darauf, daß das Wort außerhalb seiner potentiellen Valenz gebraucht wird. Damit unterstreiche die Metapher

⁴⁷ Hier begnügen wir uns nur mit der Skizzierung des Problems, da das weitere Verfolgen dieser Frage den Rahmen unserer Arbeit sprengen würde. Das komplementäre Verhältnis zwischen der semantischen Valenz und der sematischen Devianz ist Gegenstand einer kleineren Studie „Zum Problem der Poetizität unter dem Aspekt der semantischen Valenz“, gehalten am Kolloquium „Die ästhetische Funktion der Sprache“ am 21. und 22. November 1974 in Halle (Saale). Soll erscheinen in: *Linguistische Studien* 1975 (Berlin).

⁴⁸ E. Coseriu (1970 b), S. 55, 110 f. unterscheidet drei Typen von Solidaritäten: Affinität, Selektion und Implikation. Hierzu vgl. auch — (1966), S. 47 f., 92 f.

⁴⁹ E. Coseriu (1970 b), S. 55

⁵⁰ E. Coseriu (1970 b), S. 55. Die einseitige Implikation läßt sich mit Hilfe eines Lerntestbestätigen: in die LS ... *miaut* muß *Katze* obligatorisch eingesetzt werden; und in LS *Die Katze* ... könnte eingesetzt werden: *läuft, spielt, frißt, knurrt, schnurrt, faucht* u. a.

⁵¹ W. Porzig (1934), S. 78

die Existenz von wesenhaften Bedeutungsbeziehungen⁵². „Diese Art von inhaltlicher Beziehung zwischen Wörtern ist nun für den Bau der Rede besonders wichtig, weil sie die sinnvolle Verknüpfung der Wörter im Satz ermöglicht“⁵³.

Von PORZIGs Ansichten über die semantische Monovalenz⁵⁴ und die Metapher als konträre linguistische Phänomene ist es nicht weit zur semantischen Kongruenz/Inkongruenz E. LEISIs⁵⁵.

1. 2. ZUR SEMANTISCHEN KONGRUENZ E. LEISIs UND SEMANTISCHEN VALENZ W. SCHMIDTs

1.2.1. Als semantische Parallelerscheinung zur grammatischen Kongruenz leitet E. LEISI aus den Gebrauchsbedingungen⁵⁶ (=Semen) das Prinzip der „semantischen Kongruenz“ ab: „Wird. . . ein Substantiv und ein Verb zugleich auf dasselbe Ding angewendet, so dürfen sich die beiden Klassifikationen nicht widersprechen, sondern sie müssen entweder gleich sein: *‘Die Flüssigkeit fließt’*, oder aber die Klasse des Verbs muß weiter sein als die des Substantivs: *‘Das Wasser fließt’*“⁵⁷. Die geforderte Korrespondenz in den Klassifikationen durch Substantiv und Verb nennt LEISI die „s e m a n t i s c h e K o n g r u e n z“⁵⁸. Die beiden Klassifikationen müssen kongruent sein (7) und dürfen keine semantische Inkongruenz (8) erzeugen:

(7) Das Wasser fließt

(8) *Das Wasser weht

Solch eine semantische Kongruenz besteht nicht nur zwischen demjenigen Substantiv, das Subjekt, und demjenigen Verb, das Prädikat ist, sondern auch zwischen dem Prädikat und dem Objekt⁵⁹.

(9) Er schießt Rehe

(10) *Er schießt Menschen

⁵² W. Porzig (1934), S. 78

⁵³ W. Porzig (1971), S. 124

⁵⁴ Die heftige Kritik am Feldbegriff richtet sich vor allem gegen die Feldauffassung J. Triers und L. Weisgerbers, aber nicht — wie wir nachzuweisen versuchten — gegen die „wesenhaften Bedeutungsbeziehungen“ PORZIGs. Um Irrtümer zu vermeiden, wäre es besser, wenn man bei den von Porzig aufgedeckten Beziehungen gar nicht von (Kollokations-) Feldern spräche, sondern von semantischer (Mono-)Valenz.

⁵⁵ Vgl. E. Leisi (1967), 68 f.

⁵⁶ Leisis „Gebrauchsbedingungen“ entsprechen mehr den Noemen G. F. Meiers als den Semen.

⁵⁷ E. Leisi (1967), S. 69

⁵⁸ Leisi (1967), S. 69. Erst in der dritten Auflage des „Wortinhalts“ wird von Leisi auf die von Porzig geleisteten Vorarbeiten zu dieser Problematik verwiesen, die er offenbar nicht kannte. Vgl. Fn 3, S. 118.

⁵⁹ Vgl. E. Leisi (1967), S. 69, 119. Die semantische Inkongruenz des Satzes (10) kann nicht unter semantischem Gesichtspunkt erklärt werden, sondern unter pragmatischem Aspekt. Das Korrektiv der Umwelterfahrung blockiert die Kombination des Verbs mit einem A₁(+Hum). Zum Problem der Wirkung des Korrektivs siehe F. Hundsnurscher (1970), S. 82.

Sollten diese intersememischen Bedingungen in der Kombination nicht respektiert werden, so wird die geforderte semantische Kongruenz nicht mehr gewahrt, wie z. B. in (8) und (10). Bei einer simultanen Artikulation inkompatibler Seme (Liquid) vs (Aerial) in (8) wird semantische Inkongruenz erzeugt, dagegen in (7) die klassematischen Konditionen (+Liquid) in beiden Sememen beachtet werden. Die richtige Handhabung der semantischen Kongruenz als Regelmechanismus ist für den Gebrauch einer Sprache genauso relevant wie die Kenntnis der grammatischen Regeln⁶⁰. Wird gegen das Prinzip der kongruenten Sememkombinationen bzw. der Kompatibilität der Sememe verstoßen, so führt dies nicht in jedem Fall zu Fehlern, sondern es entsteht der metaphorische Prozeß⁶¹ als Devianz von der semantischen Norm (Semantizität). LEISI demonstriert dies an folgendem Beispiel:

(11) Die Steine schweigen

(12) Die Steine reden

Besonderes Verdienst gebührt ihm für die Differenzierung der direkten Metapher (12): eine absolute Inkongruenz und der indirekten Metapher (11): relative Inkongruenz⁶².

Zweifelsohne ist der Begriff der semantischen Kongruenz mit dem der semantischen Verbvalenz wie auch der Kompatibilität zwar eng verbunden, doch nicht identisch mit ihm, wie es von manchen Forschern zu interpretieren versucht wird⁶³. Einige zwischen der semantischen Kongruenz und der semantischen Valenz, exakt: der semantischen Verbvalenz, bestehenden Differenzen seien kurz skizziert:

1. Der erste und entscheidende Unterschied liegt in der z. T. extralinguistisch definierten semantischen Kongruenz, die von LEISIs Bedeutungsauffassung⁶⁴ bzw. von der Definition der Gebrauchsbedingungen abzuleiten ist. LEISI differenziert außer- und innersprachlichen Bedingungen⁶⁵, die die Mikrostruktur der Sememe konstituieren. Seine theoretischen Betrachtungen zur „physikalischen Semantik“⁶⁶ leisten einen wertvollen Beitrag zur semantischen Klassifikation der lexikalischen Einheiten und zur Differenzierung zwischen semantischen Mikro- und Makrostrukturen⁶⁷, die sich auf die semantische Kongruenz reflektieren.
2. Ein weiterer nicht weniger relevanter Unterschied zur semantischen Verbvalenz liegt u. E. darin, daß die semantische Kongruenz

⁶⁰ Eine große Rolle spielt die Frage der semantischen Kongruenz/Inkongruenz im Fremdsprachenunterricht. Vgl. hierzu R. Lado (1967), S. 40

⁶¹ Vgl. E. Leisi (1967), S. 70

⁶² Vgl. G. Wotjak (1970 a), S. 70; G. Helbig (1969 b), S. 35 ff.

⁶³ Vgl. Leisi (1967), S. 70—75

⁶⁴ E. Leisi (1967), S. 15 ff. definiert den Wortinhalt als Summe der inner- und außersprachlichen Bedingungen, die den Gebrauch der betreffenden lexikalischen Einheiten bestimmen.

⁶⁵ Leisi (1967), S. 17 hebt die notwendige Scheidung der linguistischen von den extralinguistischen Bedingungen zwar hervor, doch gelingt es ihm kaum, seine physikalisch orientierte Semantik zu überwinden. Siehe Kritik dazu A. Neubert (1965), S. 80-84

⁶⁶ E. Leisi (1967), S. 119

⁶⁷ Hierzu siehe G. Wotjak (1970 a), S. 67-77

als bloße Linearität von Sememen verstanden und die Hierarchie des Satzes bzw. die Dominanz des Verbs ungenügend berücksichtigt wird⁶⁸.

3. In seiner bereits erwähnten Studie plädiert LEISI für eine Reduzierung der Bedeutung auf die jeweilige kontextuale Bedeutung und vertritt die Ansicht, daß es außerhalb des Kontextes keine Bedeutung gäbe bzw. die Bedeutung mit dem Gebrauch gleichzusetzen sei⁶⁹. Damit wäre aber die semantische Kongruenz, ähnlich wie bei W. SCHMIDT⁷⁰, aus der langue exkludiert und auf den diskursiven Plan beschränkt.

In seinen theoretischen Ausführungen über die semantische Syntagmatik bietet LEISI interessante Ansätze zu den engen Beziehungen zwischen der semantischen Mikro- und Makrostruktur, jedoch gelingt es ihm kaum, über die bloße Konstatation der Verb-Subjekt- und Verb-Objekt-Relationen hinauszugehen. Trotz seiner Bestrebungen, von den zwischen der Summe der Gebrauchsbedingungen und der Distribution existierenden engen und direkten Beziehungen seinen Bedingungen einen linguistischen Status zuzuschreiben und den Inhalt als „distributionelle Beschränkung“⁷¹ aufzufassen, vermag LEISI nicht, der Gefahr des Abgleitens in linguistisch nicht mehr relevante Faktoren des Semems zu entgehen. Seine Forderung, die „physikalische Semantik“ müsse der strukturalen Semantik vorausgehen, wie die Phonologie ohne phonetische Grundlagen nicht denkbar sei⁷², steht aber auf keinen Fall mit der strukturalen Semantik in einem 1 : 1 Verhältnis.

1. 2. 2. Besonderes Interesse verdient W. SCHMIDTs Theorie durch den Versuch, die Wortbedeutung in atomare Elemente (=Seme) zu zerlegen⁷³. Bei der Determination dieser Elemente wird u. a. auch die Frage der „syntaktischen Wertigkeit“ diskutiert, die die Verbindbarkeit mit anderen Satzgliedern in einem Kontext angibt. Im Unterschied zu dieser wird die „semantische Valenz“ näher bestimmt als „die in einer aktuellen Wortbedeutung gesetzten Bedingungen zur Verbindung des Wortes mit Kontextpartnern, daß heißt mit anderen Worten: die lexikalisch-semantischen Bedingungen, unter denen allein eine bestimmte aktuelle Wortbedeutung in der Rede realisiert werden kann“⁷⁴. Das Problem der semantischen Valenz wird von SCHMIDT nicht weiter verfolgt und die Frage, wie die semantischen Valenzen inhaltlich

⁶⁸ Nach *Leisi* (1967), S. 63 f. besitzen die Substantive größere Autorität in der Sememkombination als die Verben. Beispielsweise seien die Verben der Nahrungsaufnahme durch das Subjekt bedingt; sie können entweder nur für Menschen (*essen*) oder Tiere (*fressen*) gebraucht werden.

⁶⁹ Vgl. *G. Wotjak* (1971), S. 104 ff.

⁷⁰ Vgl. *W. Schmidt* (1967), S. 45 f..

⁷¹ *E. Leisi* (1967), S. 119

⁷² Vgl. *Leisi* (1967), S. 119

⁷³ Nach *W. Schmidt* (1967), S. 49 enthält das Verb *fallen* folgende denotative Bedeutungskomponenten: 'schnelle' (a), 'unwillkürliche' (b), 'nach unten gerichtete' (c) 'Bewegung' (d).

⁷⁴ *W. Schmidt* (1967), S. 45 f. Der von ihm gebrauchte Terminus „Bedingungen des Wortgebrauchs“ darf mit *Leisis* „Gebrauchsbedingungen“ (=Seme) nicht identifiziert werden,

bestimmt werden können, bleibt offen, kann aber nach dem Kontext seiner Ausführungen wohl so bestimmt werden, daß diese Valenzen als Begriffswerte des Lexems aufgefaßt werden müssen, die sich in den Morphembedeutungen reflektieren⁷⁵.

Unter der Bedeutung (Wortbedeutung) versteht SCHMIDT weder den Begriff, noch die Denotatsbeziehungen selbst, sondern vielmehr den mit einem Lautkomplex zur strukturellen Einheit des Wortes verbundenen Inhalt⁷⁶. Die de SAUSSURE'sche Dichotomie von *langue* und *parole* deutet SCHMIDT als eine solche von Möglichkeit und Wirklichkeit⁷⁷ und mit Hilfe dieser dialektischen Kategorien versucht er, die Bedeutung näher zu präzisieren: Die *lexikalische*/potentielle Bedeutung eines Wortes kann man nach ihm auf der Systemebene darstellen als „Gefüge semantischer Möglichkeiten. . . , die im Kontext realisierbar sind“⁷⁸. Die *aktuelle* Bedeutung eines Wortes ist demgegenüber die Realisation der lexikalischen Bedeutungsmöglichkeiten auf der Ebene der Rede, die sich darstellen läßt als strukturelle Einheit der dinglichen oder stofflichen Bedeutung des Stammorphems, der Ableitungsbedeutung der Wortbildungsmorpheme und der grammatischen Bedeutung der formbildenden oder grammatischen Morpheme⁷⁹. Kurzum: „Das strukturelle Gefüge aller aktuellen Bedeutungen ist die lexikalische Bedeutung“⁸⁰.

Aus den exkursiven Ausführungen läßt sich folgendes Argument für unsere Untersuchung gewinnen: Das Wort im Lexikon enthält die Möglichkeiten seiner aktuellen Verwendung dadurch, daß die ihm inhärenten semantischen Valenzen sowie die Bedeutungen der morphematischen Struktur die Kombinativität mit Kontextpartnern regeln. Dadurch wird es zum „linguistischen Ort aller seiner aktuellen Bedeutungen“⁸¹.

Einige Gedanken SCHMIDTs bedürfen eingehender Klärung. Die alte dichotome Unterscheidung de SAUSSUREs zwischen *langue* und *parole*, die von der modernen Linguistik, insbesondere der generativen Grammatik heftige Kritik erfuhr⁸², wird auch von SCHMIDT aufgegriffen und im dialektischen Sinne als Möglichkeit und Wirklichkeit interpretiert. Indem jedoch — bei SCHMIDT ebenso wie bei de SAUSSURE — die kontextualen Beziehungen ausschließlich der Perfomanz zugesprochen werden und die semantische Valenz nur auf die Realisation reduziert wird, wird im Grunde genommen die gesamte Syntax, damit auch die semantische Valenz, aus der *langue* exkludiert⁸³.

Ein zweiter Punkt, für die semantische Valenz nicht minder relevant, muß noch präzisiert werden. Nach der Ansicht von SCHMIDT ist die semantische Valenz des Verbs *fallen* „praktisch nur durch die Gegebenheiten der objektiven Realität begrenzt; wir können *fallen* mit den Substantiven

⁷⁵ Vgl. S. J. Schmidt (1969), S. 96

⁷⁶ Vgl. W. Schmidt (1967), S. 16

⁷⁷ Vgl. Schmidt (1967), S. 9

⁷⁸ Schmidt (1967), S. 28

⁷⁹ Vgl. Schmidt (1967), S. 21 f., 28

⁸⁰ Schmidt (1967), S. 28

⁸¹ Schmidt (1967), S. 24

⁸² Zu diesem Problem siehe u.a. H. Glinz (1971), S. 92-98

⁸³ Dies wird kritisiert auch von G. Helbig (1969 b), S. 36 f.

Stein, Laub, Regen, Schnee, Ziegel, Schlüssel, Glas, Baum, Kind, Weg, Bahnlinie usw. verbinden, so daß wir hier... von 'relativ freier' Wortbedeutung sprechen dürfen⁸⁴. Akzeptiert man diese Behauptung, so müßten beispielsweise dt. *fallen* und engl., *to fall* die gleiche(n) semantische(n) Valenz(en) haben. Daß dies aber nicht der Fall ist, beweisen auch die Ergebnisse der Konfrontativistik, die die semantische Valenz als interlinguales Phänomen negiert. Im Gegenteil: Die in beiden Systemen existenten unterschiedlichen Valenzen können für den Lernenden oft unüberwindbare Interferenzquellen sein.

Im Unterschied zu LEISIs mehr nach der Linearität definierten semantischen Kongruenz wird von SCHMIDT die „semantische Relevanz“⁸⁵ des Verbs besonders artikuliert: „Als Subjekte oder Objekte können nur Wörter fungieren, die den in der semantischen Valenz des Verbs gesetzten Bedingungen entsprechen“⁸⁶.

1.3. ZUM VALENZMODELL G. HELBIGS

Von praktischen Belangen des Fremdsprachenunterrichts, speziell des Deutschunterrichts für Ausländer, geleitet, ist unter der Leitung G. HELBIGS ein neues Valenzmodell entstanden.⁸⁷ Der theoretische Ausgangspunkt für HELBIGS Valenzmodell ist — wie bei den meisten Dependenzgrammatikern⁸⁸ — die Akzentuierung des Verbs als „strukturelles Zentrum des Satzes“⁸⁹, das Vakanzen⁹⁰ (Leerstellen)⁹¹ um sich eröffnet. Vom Valenzträger gehen unterschiedliche Dependenzrelationen aus im Hinblick auf seine Aktanten.⁹² Je nach der Obligatorität bzw. Fakultativität der Aktanten wird nach dem Eliminierungs-/Grammatikalitätstest⁹³, um Unterschied zu den anderen Dependenzgrammatikern, keine binäre, sondern eine ternäre Scheidung — das ist das eigentliche Verdienst HELBIGS — vorgenommen:

⁸⁴ W. Schmidt (1967), S. 72

⁸⁵ Schmidt (1967), S. 91 ff.

⁸⁶ Schmidt (1967), S. 91

⁸⁷ Unter der redaktionellen Leitung von W. Schenkel als Ergebnis eines Arbeitsvorhabens der Abteilung Deutsche Sprache am Herder-Institut der Karl-Marx-Universität Leipzig. Anmerkungsweise sei auf die neueren Arbeiten verwiesen: G. Helbig (1971 b), S. 31-40; — (1969 a), S. 159-169; — (1969 b), S. 11-46; — (1971 a), S. 269-282; Helbig/Schenkel (1973).

⁸⁸ L. Tesnière (1959), S. 109; J. Erben (1966), S. 231 ff.; W. Flämig (1972), S. 64 ff.

⁸⁹ G. Helbig (1971 b), S. 33. „Auf Grund ihrer Valenz legen — nach W. Flämig (1972), S. 130 — die Verben das syntaktisch-strukturelle Minimum der Grundstruktur des Satzes fest.“

⁹⁰ Vgl. S. D. Kancel'son (1972), 177

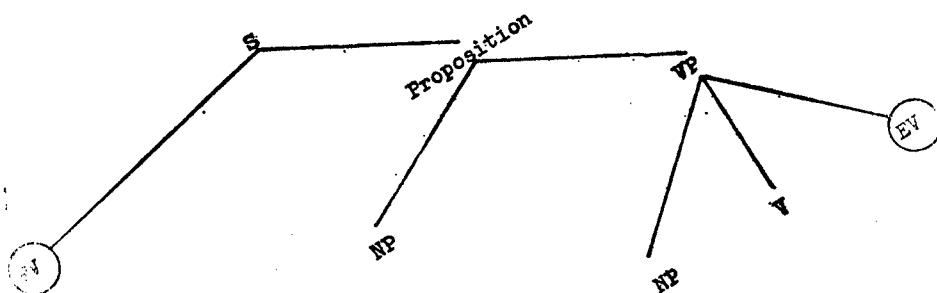
⁹¹ Vgl. K. Bühler (1934), S. 173

⁹² Sie werden nach genannt: Mitspieler, Ergänzungen, Komplemente, Argumente.

⁹³ Vgl. G. Helbig (1971 b), S. 35 ff.; Helbig/Schenkel (1973), S. 31 ff. Von H. Glänz (1961), S. 93-94 „Weglaßprobe genannt“.

- a) valenzgebundene Elemente (Aktanten):
- a_1 — obligatorische Aktanten
 - a_2 — fakultative Aktanten
- b) nichtvalenzgebundene Elemente
- b_1 — freie Angaben

Die valenzkonditionierten und valenzdistanten Relationen demonstriert HELBIG an folgendem Diagramm⁹⁴ (1):

Leicht zu erkennen ist HELBIGs Tendenz nach einem flexibleren Modell, nach einer Synthese der Dependenzgrammatik und der generativen Transformationsgrammatik. Problematisch bleibt aber die doppelte Einführung der NP — und dies wird von J. BALLWEG⁹⁵ mit Recht kritisiert — einmal unter den Knoten „Proposition“, zum anderen unter den VP-Knoten, deren Verhältnis zueinander unklar bleibt. Das Erscheinen der NP unter dem Knoten „Proposition“ ist nach den Kriterien der Valenztheorie unbegründet, da HELBIG in Übereinstimmung mit den meisten Dependenzgrammatikern, um nur einige zu nennen — L. TESNIÈRE⁹⁶, FOURQUET/GRUNIG⁹⁷, J. ERBEN⁹⁸, das Subjekt stets zu den Aktanten rechnet.

Bei der Lokalisierung der Valenzbeziehungen in der Tiefenstruktur⁹⁹ stellt HELBIG berechtigt die Frage nach der Motivation dieser strukturellen

⁹⁴ G. Helbig (1971 b), S. 37, aber auch Helbig/Schnekel (1973), S. 35. Im Diagramm steht EV für die von der Valenz erfaßten Aktanten, die sich an der Oberfläche obligatorisch oder fakultativ realisieren; FV steht für „freie Verbergänzung“, die an der Oberfläche als „freie Angaben“ manifestiert werden. Die ersten konstituieren die Verbalphrase, die letzteren sind direkte Konstituenten des Satzes.

⁹⁵ Vgl. J. Ballweg (1972), S. 102 ff.

⁹⁶ Vgl. L. Tesnière (1959), S. 109

⁹⁷ Fourquet/Grunig (1971), S. 12 stimmen Tesnière zu, „wenn er das Subjekt als Teil der verbalen Gruppe ansieht...“ gegenüber der generativen Grammatik, die das Subjekt aus dem verbalen Gefüge (Verbalphrase, VP) ausschließt. „Dagegen ist VP eine nicht-abgeschlossene verbale Gruppe, der noch wenigstens ein Glied fehlt.“ (S. 12).

⁹⁸ Vgl. J. Erben (1966), S. 231 ff.

⁹⁹ G. Helbig (1969 a), S. 163, auch (1969 b), S. 21 ff. unterscheidet vier Tiefenstrukturen: „konnexive Tiefenstruktur“, „syntaktische Tiefenstruktur“, „logische Tiefenstruktur“, „semantische Tiefenstruktur“ und lokalisiert die Valenzbeziehungen in der oberflächennächsten Stufe „konnexive Tiefenstruktur“.

Valenzrelationen, was „hinter“ den Valenzrelationen steht, und wie sie motivierbar sind — auf semantischer, logischer oder ontologischer Ebene.¹⁰⁰ Bei der Begründung der Valenzbeziehungen sind vier Wege möglich:

1. Sie sind situiert in der „semantischen Kongruenz“ E. LEISIs¹⁰¹ bzw. „semantischen Valenz“ W. SCHMIDTs.¹⁰²
2. Sie werden reduziert auf die extralinguistischen Begriffselemente (Noeme) G. F. MEIERs¹⁰³, die die Kombinationsfähigkeit bestimmter Sememe regulieren.
3. Ihre Motivierung liegt nach W. BONDZIO¹⁰⁴ in den relationslogischen Eigenschaften der Begriffsstruktur.
4. Sie fundieren in den Sememkombinationen und werden nach A. F. GREIMAS¹⁰⁵ eruiert von der Kompatibilität/Inkompatibilität der Sememe, genauer der Seme.

Nach HELBIG/SCHENKEL „... spiegelt die *semantische Valenz* die Tatsache, daß ... die Verben bestimmte Kontextpartner mit bestimmten Bedeutungsmerkmalen fordern, andere Kontextpartner mit anderen Bedeutungsmerkmalen ausschließen.“¹⁰⁶

- (2) *Er stirbt manchmal
- (3) *Er kennt ihn auf dem Flugplatz

Der Grund für die semantisch devianten Sätze (2) und (3) liegt in der Inkollokabilität der in den Adverbialien fungierenden semantischen Merkmale: (Frequentativ) in (2) und (Local) in (3) mit den Merkmalen der Valenzträger.¹⁰⁷ Bei der Aufdeckung der kohäsiven Beziehungen geht es primär um semantische Selektionsfähigkeit¹⁰⁸ bzw. um die Selektionsrestriktionen,¹⁰⁹ die aufgrund der intersememischen Relationen reguliert werden.

Im Modell von HELBIG/SCHENKEL ist die semantische Valenz auf *Stufe III* festgelegt.¹¹⁰ Hier wird die aktantielle/quantitative (Stufe I)

¹⁰⁰ Vgl. Helbig (1969 a), S. 166 ff.; — (1969 b), S. 34 ff.

¹⁰¹ Vgl. E. Leisi (1967), S. 68

¹⁰² Vgl. W. Schmidt (1967), S. 45 f.

¹⁰³ Vgl. G. F. Meier (1964), S. 590

¹⁰⁴ Vgl. W. Bondzio (1971), S. 88 f.; — (1969), S. 234 ff.

¹⁰⁵ Vgl. A. L. Greimas (1971), S. 45

¹⁰⁶ Helbig/Schenkel (1973), S. 65

¹⁰⁷ Vgl. Helbig/Schenkel (1973), S. 65

¹⁰⁸ Vgl. B. A. Abramow (1971), S. 61

¹⁰⁹ Die Selektionsrestriktionen J. J. Katz' (1971), S. 138 ff., 254 ff. sind eigentlich obligatorische Seme, die den Semkern konstituieren und sowhol auf der Ebene der Immanenz wie der Manifestation kontextuell immer realisiert werden. Zur Typologie der Seme siehe G. Wotjak (1971), S. 245-251.

¹¹⁰ Vgl. Helbig/Schenkel (1973)

und die kategoriale/syntaktische Valenz (Stufe II) qualitativ bzw. semantisch fixiert.¹¹¹

(4) I.	sich aufführen	→ (V4=sich benehmen) ¹¹²
II.	sich aufführen	Sn, Adj/pS
III.	Sn →	Hum (<i>Der Junge</i> führt sich schlecht auf.)
	Adj. →	Mod (Er führt sich <i>schlecht</i> auf.)
	p=wie,	
	pSn →	Mod (Er führt sich <i>wie ein dummer Junge</i> auf.)

Unter der Annahme, daß es möglich sein müsse, aus der Distribution der lexikalischen Einheiten auf ihre Semantik zu schließen bzw. einen Parallelismus zwischen der Ausdrucksebene und der Inhaltsebene im Sinne A. Ju. APRESJANS¹¹³ zu sehen, glaubt HELBIG von der Stufe, II, die von ihm als die wichtigste angesehen wird, zu semantischen Differenzen auf Stufe III zu gelangen.¹¹⁴ Die oft durch die Tiefenstruktur bedingten semantischen Differenzen und Gemeinsamkeiten werden nicht immer auf der Oberflächenstruktur distributionell als formaler Reflex lexikalisiert. Die Inkongruenz der semantischen Valenz mit der syntaktischen wollen wir statt des oft zitierten Beispiels *kommen*¹¹⁵ am Verb *bekommen* demonstrieren:

- (5) Sie bekommt ein Geschenk
(6) Sie bekommt ein Kind

Die Sätze (5) und (6) haben die gleiche syntaktische Valenzstruktur.

- (7) $F_2 \rightarrow (A_1, A_2)$

Um die syntaktische Ambiguität auszuschließen, müßte größere Polyvalenz des Funktors angenommen werden, als dies in HELBIGs Modell der Fall ist. Die Funktoren haben differente Makrostruktur und suggerieren demnach entsprechende Aktanten:

A_1 (+Fem), (+Adult), A_2 (+Hum) (—Adult) in (6), dagegen in der A_1 -Position (5) keine Selektionsbeschränkungen, aber in der A_2 -Position das Merkmal (—Hum).

¹¹¹ Vgl. Helbig (1971 b), S. 39

¹¹² Bei polyvalenten Verben unterscheiden Helbig/Schenkel (1973), S. 50 f. mehrere Varianten (V1, V2, V3, ...). Auf Stufe I werden die aktantielle Minimalvalenz (ohne Klammern) und die aktantielle Maximalvalenz (in Klammern) notiert. Beide zusammen ergeben die Quantität der valenzgebundenen Elemente. Bei unserem Demonstrationsbeispiel beschränken wir uns nur auf Variante 4 (S. 291).

¹¹³ Vgl. A. Ju. Apresjan (1971), unter 4.2. Auch G. Zifonun (1972), S. 192 nähert sich der Semantik von distributionellen Faktoren her und stellt sich auf die Seite der Vertreter, die einen Isomorphismus zwischen der Ausdrucksebene und Inhaltsebene sehen. „Die Distribution von Zeichen innerhalb bestimmter Strukturen ist auffaßbar als die formale Widerspiegelung semantischer Relationen.“

¹¹⁴ Vgl. Helbig/Schenkel (1973), S. 61 f.

¹¹⁵ Vgl. W. Schmidt (1967), S. 35–43, 95–100; G. Wotjak (1971), S. 84–91.

Mit der auf Stufe III in generellen Semen (Klassemen) fixierten Notation sei nach HELBIG die Möglichkeit für einen Regelmechanismus gegeben, der es erlaubt, nur „well-formed“ Sätze der deutschen Sprache zu erzeugen.¹¹⁶ Um das Funktionieren dieses Regelmechanismus zu objektivieren, müßte u. E. eine weitere Verfeinerung der semantischen Analyse vorgenommen werden — über die allgemeinen Klasseme hinaus — bis weniger rekurrente und idiosynkratische Merkmale, die zur Abgrenzung der Äquivalenzen (Synonyme) im engsten Sinne und zur Blockierung der Interferenzkonstruktionen im Fremdsprachenunterricht und in der Translation von größter Bedeutung sind. Zur Aufdeckung der distinktiven Seme könnten die Ergebnisse der Konfrontativistik und Translativik wesentlich beitragen.

1.4. ZU DEN ÜBERTRAGUNGSMERKMALEN U. WEINREICHs

Trotz der unterschiedlichen Aspekte der Dependenzgrammatik, wo das Verb als funktionaler Kern der Sequenz fungiert — einerseits, und der generativen Transformationsgrammatik, in der der Satz als Ausgangsknoten des semantischen Kontinuums interpretiert wird — andererseits, sind im generativen Modell von J. J. KATZ,¹¹⁷ insbesondere U. WEINREICHs¹¹⁸ Dependenzstrukturen in der semantischen Interpretation der Sequenz bereits existent.¹¹⁹ Diese Dependenz-/Valenzstrukturen haben nach der Auffassung der Vertreter der strukturalen Semantik GREIMAS¹²⁰, COSERIU,¹²¹ GAK¹²² u.a. nichts mit der Linearität der Redekette zu tun, vielmehr sind sie in der satzdominierenden Verbsemantik fundiert.

In seiner detaillierten Studie zur kombinativen Semantik, „Explorations in Semantic Theory“¹²³, schreibt WEINREICH dem Verb große Bedeutung zu, besonders in der Einführung des Begriffs der sogenannten „Übertragungsmerkmale“.¹²⁴ Ihr Funktionieren expliziert er am Demonstrationsbeispiel *educate*. Das Verb erfordert „als Subjekt und Objekt Nomina mit dem Merkmal (+Belebt)“.¹²⁵

(1) *educate* (a, b, K < +Belebt > → c, d < +Belebt' >)

¹¹⁶ Vgl. G. Helbig (1971 b), S. 42.

¹¹⁷ Vgl. J. J. Katz (1969). Zum Modell Katz' siehe u.a. auch U. Weinreich (1970), S. 5—28; F. Hundsnurscher (1970).

¹¹⁸ Vgl. U. Weinreich (1970). Zu seiner Bedeutungsauffassung siehe auch G. Wotjak (1971), S. 122—128.

¹¹⁹ K. Baumgärtner (1965), S. 42—46, auch (1967), S. 61 ff. verweist auf die komplexen Interessen beider Grammatiktypen und plädiert für eine Synthese der generativen (in der Version von Weinreich) und der Dependenzgrammatik (nach dem Modell von, Tesnière).

¹²⁰ Vgl. A. J. Greimas (1971).

¹²¹ Vgl. E. Coseriu (1970b).

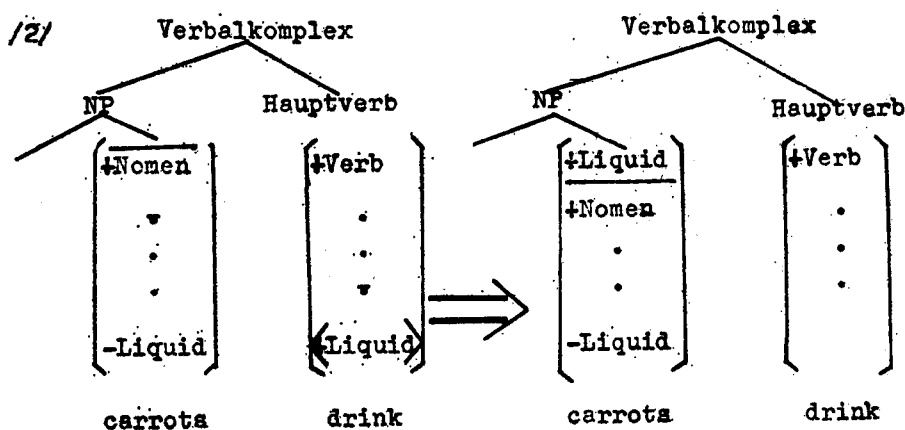
¹²² Vgl. V. G. Gak (1971).

¹²³ Des weiteren wird aus der deutschen Übersetzung der „Explorations“, erschienen in der Reihe *Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft* 4 „Erkundungen zur Theorie der Semantik“, zitiert.

¹²⁴ U. Weinreich (1970), S. 51 ff.

¹²⁵ U. Weinreich (1970), S. 53.

Diese durch Spitzklammern symbolisierten Übertragungsmerkmale operieren nicht wie die Selektionsmerkmale im Modell N. CHOMSKYs;¹²⁶ während CHOMSKYs Gramantik die Korrespondenz/Inkorrespondenz der Selektionsmerkmale des Verbs mit den inhärenten Merkmalen der Substantive nur konstatiert, funktioniert die Theorie WEINREICHs aktiver, „indem sie *das Merkmal vom Verb auf die Substantive überträgt*.“¹²⁷ (Sperr. vom Verf.) Der Mechanismus funktioniert folgendermaßen:

In der Sememstruktur des Verbs *drink* fungiert das Transformationsmerkmal $< + \text{Liquid} >$, das durch die Übertragungsregel auf das mit dem immanenten Merkmal ($- \text{Liquid}$) markierte Nomen *carrots* transferiert wird. Der Mechanismus konstatiert die konträr wirkenden Klasseme, ohne daß es zu ihrer Neutralisation kommt, sondern das transferierte Merkmal $< + \text{Liquid} >$ ist für die semantische Satzinterpretation relevant.

WEINREICHs Ausgangskonzeption zur größeren Autorität der Verbsemantik über die qualitative Besetzung der kontextualen Umgebung ist u. E. von besonderer Relevanz für eine valenzorientierte Semantik, sie bedarf aber einiger Präzisierungen, die wir in etwa folgenden Punkten zu skizzieren versuchen:

1. Die Übertragungsmerkmale des Verbs werden u.E. in die Häufungen oder Konfigurationen inhärenter Merkmale anderer Lexeme *nicht transferiert*, wie es im semantischen Kalkulator geschieht.

¹²⁶ Vgl. N. Chomsky (1970), S. 112—118.

¹²⁷ U. Weinreich (1970), S. 53.

2. Der theoretische Status der transferierten und der inhärenten Merkmale ist in der Studie WEINREICHs ungenügend expliziert¹²⁸ und nach dem Kriterium der Valenztheorie sind die so definierten Übertragungsmerkmale unhaltbar.

Die wechselseitige Nichtüberführbarkeit der beiden Grammatiktypen, der generativen und der Dependenzgrammatik, resultiert trotz der hervorgehobenen gemeinsamen Dependenzstrukturen u.E. aus

3. der Nichtautonomität der Verbsemantik bzw. aus dem komplementären Charakter der Funktoren.¹²⁹ Die Verbsemantik/Satzsemantik wird nicht allein von den Funktoren konstituiert, sondern an ihr partizipieren auch die jeweiligen Aktanten.
4. Deshalb schlagen wir vor, die inadäquat definierten Übertragungsmerkmale WEINREICHs *Determinationsmerkmale* zu nennen. Sie werden von den Funktoren, den situierenden Elementen der Satzhierarchie, *semantisch determiniert*.¹³⁰

Der Verbalregulator (F) eruiert die meisten sequenzinternen Kollokabilitäten und steuert bei ihrer Verletzung den metaphorischen Prozeß; er „bildet die Matrix für die Bedeutung dieses Satzes.“¹³¹

In unserem Bescheribungsmodell übernehmen wir die von uns modifizierten Übertragungsmerkmale und sie werden durch Spitzklammern < . . . > symbolisiert. Das sind eigentlich obligatorische Seme in der Makrostruktur der jeweiligen Funktoren bzw. semische Konstanzen der präverbalen und postverbalen Aktanten.

1.5. ZUM AKTANTENMODELL VON A. J. GREIMAS

Einen wertvollen Beitrag zur kombinatorischen Semantik hat A. J. GREIMAS mit seiner repräsentativen „Semantique structurale“¹³² geleistet. In der komplexen Abhandlung bietet er eine Fülle von Problemen, Vorschlägen und neuen Umpulsen.

Angeregt von der strukturalen Dependenzgrammatik L. TESNIÈRES¹³³ unternimmt GREIMAS den Versuch, diese hierarchische Syntax, deren Präzisierungen und Modifikationen in den theoretischen Ausführungen zur Semantisierung der Syntax diskutiert werden, auf den Inhaltsplan zu expandieren und anzuwenden. Besondere Aufmerksamkeit verdienen seine theo-

¹²⁸ Dgl. A. Steube (1972), S. 107 f.

¹²⁹ Vgl. B. A. Serebrennikov (1972), S. 273 f.

¹³⁰ Zur Inkongruenz der semantischen und grammatischen Determination siehe Serebrennikov (1972), S. 274 ff.

¹³¹ K. Baumgärtner (1967), S. 62.

¹³² Im weiteren zitieren wir aus der von J. Ihwe besorgten deutschen Übersetzung, erschienen in der Reihe *Wissenschaftstheorie, Wissenschaft und Philosophie* 4 „Strukturelle Semantik“.

¹³³ Vgl. L. Tesnière (1959).

retischen Erörterungen zum Aktantenmodell¹³⁴ bzw. zur semantischen Valenz. Neue für die semantisch orientierte Valenztheorie sehr interessante Akzente werden — neben den intrasememischen Relationen — auch auf die intersememischen Beziehungen syntagmatischer Art und auf ihre hierarchische Strukturiertheit gelegt.

Die Nachricht wird nach GREIMAS von der Kombination eines Prädikats (F) und zumindest eines Aktanten (A) konstituiert.¹³⁵ Die die Nachrichten eruierende sprachliche Aktivität erscheint als ein Beziehungsensemble von einer kleinen Sememanzahl: den Funktionen, den Aktanten, den Circumstanten.¹³⁶ Die Aktanten sind eine Teilklasse der als diskrete Einheiten definierten Sememe, dagegen das Prädikat als integrierte Einheiten angesehene Sememe.¹³⁷ Die Klasse der Prädikate wird nach dem Kriterium der Oppositivität (Statismus) vs (Dynamismus) weiter artikuliert in Funktionen (F) und Qualifikationen (Q), je nachdem welches der oppositiven semantischen Merkmale realisiert wird.¹³⁸ Deshalb müsse die Nachricht in ihrer Eigenschaft als Semem-Kombination entweder eine Funktion oder eine Qualifikation einerseits, andererseits eine begrenzte Anzahl von Aktanten aufweisen.¹³⁹ „Je nachdem ob sie das Sem 'Statismus' oder das Sem 'Dynamismus' aufweisen, sind die *prädikativen Sememe* imstande, Aufschlüsse entweder über die die Aktanten betreffenden *Zustände* oder die sie betreffenden *Prozesse* zu liefern.“¹⁴⁰ (Sperr. vom Verf.) Das statische (1)/dynamische (2) Verhalten des Prädikats erklärt GREIMAS am Beispiel des Verbs *aller*:

(1) Cette robe lui va bien (Dieses Kleid steht ihr gut)

(2) Cet enfant va à l'école (Dieses Kind geht zur Schule)

Nach GREIMAS' Ansichten, wie auch anderer Vertreter der strukturalen Semantik, operiert die Sequenz auf der Ebene der diskursiven Manifestationen nicht als ein lineares Nebeneinander, sondern als ein hierarchisches Ensemble von Bedeutungen.¹⁴¹ Weiter führt GREIMAS aus, „daß . . . die *Funktionen*“, im weiteren von uns Funktoren genannt, „ebensogut wie die *Qualifikationen Schöpfer von Aktanten* sind.“¹⁴² (Sperr. vom Verf.) Demzufolge repräsentieren die Aktanten Klassen von den Funktoren (Valenzträgern). Den *doppelten* Status der Aktanten sieht GREIMAS auf zwei differenten Plänen:

¹³⁴ Vgl. A. J. Greimas (1971), S. 108—122. Dabei beschränken wir uns nur auf das sequenzbezogene Aktantenmodell, und seine weitere Ausdehnung auf das (Makro-) Textem wird in unserer Arbeit nicht verfolgt. Zu Greimas' Konzeption siehe auch die sehr detaillierte Rezension von E. U. Grosse (1971), S. 359—393; G. Wotjak (1971), S. 144—148.

¹³⁵ Vgl. Greimas (1971), S. 110. Damit sind aber O-aktantielle Funktoren nicht erfaßt, die zwar auf der Ausdrucksebene monoaktantiell sind, semantisch dagegen avalent, etwa: frz. *il pleut*; dt. *es regnet, schneit* u.a. Zur Unterscheidung von Ausdrucksvalenz und Inhaltsvalenz siehe die gut fundierte Studie von G. Stötzl (1970 a), bes. Kap. 5; H.—J. Heringer (1967), S. 13-34.

¹³⁶ Vgl. Greimas (1971), S. 107

¹³⁷ Greimas (1971), S. 110

¹³⁸ Greimas (1971), S. 111

¹³⁹ Greimas (1971), S. 111

¹⁴⁰ Greimas (1971), S. 111

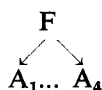
¹⁴¹ Greimas (1971), S. 60

¹⁴² Greimas (1971), S. 117

1. Auf der Ebene der Syntax sind sie als syntaktische Teilklassen Prädikaten vorgeordnet und attribuieren den Einheiten Eigenschaften.¹⁴³
2. Auf der Inhaltsebene werden die Aktanten als investierte Inhalte — wie WEINREICHs Übertragungs-bzw. unsere Determinationsmerkmale — durch die Funktoren eingesetzt,¹⁴⁴ exakter: sie werden vom Funktor semantisch determiniert.¹⁴⁵

Das aktive Verhältnis des Funktors (F) zu den von ihm konditionierten Aktanten (A) sei etwa folgendermaßen illustriert:

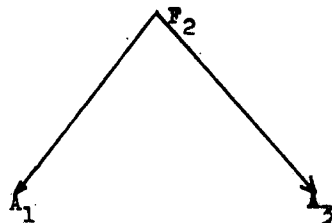
(3)

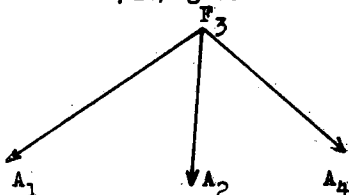
Die Anzahl von Aktanten, ihre Kumulation (Maximalvalenz) und Reduktion (Minimalvalenz), wird von der Semantik des Funktors bestimmt. Im Deutschen sind folgende aktantielle Modelle möglich: O-aktantielle (I), monoaktantielle (II), biaktantielle (III),¹⁴⁶ triaktantielle (IV) und tetraaktantielle (V) Valenz.

/4/

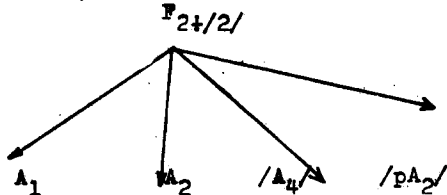
/i/ schnellen /ii/ einschlafen /iii/ sich benehmen

/iv/ geben

/v/ schicken

¹⁴³ Greimas (1971), S. 117

¹⁴⁴ Greimas (1971), S. 117

¹⁴⁵ Vgl. B. A. Serebrannikov (1972), S. 273 ff.

¹⁴⁶ Biaktantielle Valenz, syntaktisch und semantisch, hat die Äquivalenzreihe der 'Verhaltens'-Verben, die im Kap. 3 unserer Dissertation (1974 a) analysiert werden, Triaktantiell sind die Verben des Sagens und Gebens.

Besonders geeignet für die semantische Analyse der Funktor-Aktanten-Beziehungen ist GREIMAS' Beschreibungsinstrumentarium, angewandt bei der Beschreibung der Bedeutung in mikro- und makrostruktureller Sicht.¹⁴⁷

1. 5. 1. EXKURS: DAS SEMEM ALS FUNDAMENTALE BESCHREIBUNGSEINHEIT

In den neueren Untersuchungen der modernen strukturellen Semantik herrscht Einigkeit darüber, das Semem als fundamentale linguistische Beschreibungseinheit auf der Inhaltsebene zu etablieren. An der Annahme des mit einem bestimmten Formativ verknüpften Semems kann, wie die bisherigen Untersuchungen eindeutig beweisen, ebensowenig wie an der Zerlegbarkeit dieser Beschreibungseinheit in kleinere Inhaltselemente (= Seme) gezweifelt werden.

Mit dem Versuch, de SAUSSUREs Einsicht in das strukturell-oppositive Organisationsensemble der Sprache als Zeichensystem und in konsequenter Analogie zur Phonologie¹⁴⁸ für die strukturelle Semantik nutzbar zu machen, definiert GREIMAS das Semem als Struktur (=geordnete Gruppierung) semantischer Merkmale.¹⁴⁹ Das Semem (Sm) besteht nach seiner Auffassung aus einem invarianten Semkern (*noyau sémique*: Ns), der „ein permanentes Sem-Minimum, eine Invariante darstellt.“¹⁵⁰ (Sperr. vom Verf.)

Die Variationen der „Bedeutung“ bei der Verwendung dieses invarianten Semkerns können kontextkonditioniert sein; „der Kontext muß... die Sem-Variablen ausweisen, die allein den Änderungen in den *Bedeutungseffekten* [*effets de sens*], die man registrieren kann, Rechnung tragen können.“¹⁵¹ Diese Semvariablen, die auf Grund ihrer spezifischen Funktion bei der Kombination der Sememe auf der Ebene der parole eine besondere Rolle spielen, nennt GREIMAS kontextuelle Seme (*sème contextuels*: Cs) oder Klasseme¹⁵² (*classèmes*). Der Bedeutungseffekt bzw. das Semem wird definiert als Kombination aus einem semischen Kern und semischen Variablen:¹⁵³

$$\text{Semem Sm} = \text{Ns} + \text{Cs.}$$

Ein Semkern, der durch hierarchische Relationen, wie z.B. die der Implikationen ($s_1 \rightarrow s_2$) konstituiert wird und die Dimensionen eines Lexems nicht überschreitet, wird von GREIMAS als einfache Kern-Figuration bezeichnet.¹⁵⁴ Erstrecken sich demgegenüber die hierarchischen Sem-

¹⁴⁷ Zur Mikro- und Makrostruktur siehe G. Wotjak (1970 a), S. 67-77.

¹⁴⁸ Vgl. A. Neubert (1966), S. 106-116

¹⁴⁹ Vgl. A. J. Greimas (1971), S. 35-46; G. Wotjak (1971), S. 42 f. Als Semstruktur wird die Bedeutung definiert auch von G. Hilty (1971), S. 242-263; (1972), S. 40-54.

¹⁵⁰ A. J. Greimas (1971), S. 37

¹⁵¹ Greimas (1971), S. 37

¹⁵² Es handelt sich hier nur um eine terminologische Unterscheidung. Greimas (1971), S. 38 behauptet, „daß das kontextuelle Sem immer mit dem Sem überhaupt, d.h. mit der minimalen Bedeutungseinheit identisch ist. „Zum Klasseme siehe S. 42 f.

¹⁵³ Vgl. Greimas (1971), S. 38

¹⁵⁴ Vgl. Greimas (1971), S. 42.

relationen über zwei oder mehrere Lexeme eines Syntagmas, dann handelt es sich um komplexe Kern-Figurationen.¹⁵⁵ Neben den von GREIMAS postulierten beiden Strukturtypen konfigurativer Sembeziehungen dürfen im Sinne WEINREICHs auch einfache Häufungen (*clusters*) bzw. Kombinationen von Konfigurationen und Häufungen angenommen werden.¹⁵⁶

Den semischen Variablen/Klassemen (Cs), die für die syntagmatische Organisation der Inhaltsseite der Sequenz von besonderer Relevanz sind und die syntagmatische Extension der Sememe suggerieren bzw. restringieren, wird von GREIMAS, auch von GAK potenziert, eine Bifunktionalität zugeschrieben:¹⁵⁷

- a) eine klassifizierende und
- b) eine valente/kombinative Funktion.

Die (Klas)seme in ihrer valenten Funktion werden von GAK auch „Syntagmeme“ genannt.¹⁵⁸ Sie spielen besonders auf der Ebene der Satz-/Textbildung eine entscheidende Rolle. Die Klasseme determinieren die Kompatibilitäten¹⁵⁹ der Sememe in einem Satz und begründen die semantische Kohärenz oder Isotopie eines Textes.¹⁶⁰ Daraus ergibt sich, daß eine Äußerung bzw. irgendein Teil eines Textes nur dann als „isotop“ angesehen werden können, wenn sie mindestens ein gemeinsames Klassem besitzen. Die Valenzfunktion des (Klas)sems wird manifestiert in syntagmatischen Gruppen: Attribution und Prädikation. Wichtig ist festzuhalten, daß das Semem als eine Einheit der langue betrachtet werden muß, deren Einbettung in die parole durch die kontextkonditionierten n-(Allo)seme auf Grund ihrer spezifischen

¹⁵⁵ Vgl. Greimas (1971), S. 42.

¹⁵⁶ Eine ungeordnete Menge von Merkmalen nennt U. Weinreich (1970), S. 35 Häufung (*cluster*) und eine geordnete Menge Konfiguration. Weinreich nimmt weiter an, „daß die semantischen Strukturen komplexer Ausdrücke und einfacher Ausdrücke grundsätzlich in der gleichen Form darstellbar sind, das heißt mit Hilfe von Häufungen und Konfigurationen semantischer Merkmale.“ (S. 36). Hinzugefügt sei nur, daß beide Strukturtypen zwar semantisch äquivalent interpretierbar sind, jedoch die semantischen Strukturen einfacher Ausdrücke (Denominationen nach der Terminologie von Greimas) immer von der Suspendierung einer bestimmten Anzahl von Semen begleitet wird bzw. die Denominationen in Bezug auf die Transformationen — Definition und Expansion — immer eine Verarmung an Semen darstellt. Hierzu siehe Greimas (1971), S. 67.

¹⁵⁷ Vgl. A. J. Greimas (1971), S. 69 f. und V. G. Gak (1972), S. 375 f. Die Artikulation der semantischen Merkmale in Seme und Klasseme nach dem Kriterium der Iterativität (Greimas) und nach dem von E. U. Grosse (1971), S. 375 f. vorgeschlagenen Kriterium der Permanenz, das „nicht mehr das 'univers immanent', sondern lediglich die Kontinuität der Klasseme und Seme in den verschiedenen Sememen eines Lexems“ betrifft, scheint uns für die Beschreibung der semantischen Valenz wenig praktikabel zu sein. Diese Klassifikation nach der Iterativität, die davon ausgeht, in der semantischen Notation das gleiche Klassem zu unterschiedlichen Semen mindestens zweimal zu registrieren (etwa: $Sq = N_1Cs_1 + N_2Cs_2 = (N_1 + N_2)Cs_1$), findet ihre Berechtigung in der Attribution, aber nicht in der Verbvalenz, da der Funktor Träger der Selektionskompetenz ist. Aus diesem Grund operiert das von uns modifizierte Komplex-Sem (Cs) im konnotativen Bereich.

¹⁵⁸ V. G. Gak (1972), S. 376.

¹⁵⁹ Semantische Kompatibilität heißt nach Greimas (1971), S. 45, „daß zwei Sem-Kerne sich mit dem gleichen kontextuellen Sem verbinden können.“

¹⁶⁰ Die elementarste Einheit für die Isotopiebildung ist das Syntagma, das mindestens zwei semische Figuren vereint. Vgl. Greimas (1971), S. 62 f.

Funktionen in der syntagmatischen Dimension bei der Verbindung der Sememe ermöglicht wird.¹⁶¹ Ausgehend von der primär kommunikativen Funktion der sprachlichen Zeichen bestimmt WOTJAK „das Semem als eine Größe . . . , die allen durch eine bestimmte sprachliche Einheit evozierten individuellen Abbildern gemeinsam ist und die damit als eine gesellschaftlich-kommunikative Invariante fungiert.“¹⁶² Oder mit anderen Worten: das Semem kann als intersubjektiver Durchschnitt individueller Abbilder betrachtet werden, die üblicherweise mit dem jeweiligen Formativ im Bewußtsein aller fluent and native speakers verknüpft wird.¹⁶³ Im Unterschied zu den Semen, „die als begrifflich-noetische Abstraktionselemente, als Grundelemente der Widerspiegelung der Realität im menschlichen Bewußtsein, mit großer Wahrscheinlichkeit als universell betrachtet werden können“¹⁶⁴ ist das Semem bzw. seine semantische Mikrostruktur nur monolingual bestimmbar.¹⁶⁵ Zwischen den Sememen lassen sich auf Grund ihrer virtuellen semantischen Valenzen, bestimmte Relationen auf der Ebene des Systems nachweisen, die von WOTJAK als semantische Makrostrukturen bezeichnet werden.¹⁶⁶

Neben den denotativen semantischen Merkmalen, die dem Semem eine gewisse Stabilität verleihen, gehen in die Sememe auch gesellschaftlich-überindividuelle Konnotationen ein.¹⁶⁷ Die ersten wollen wir Noteme nennen, die letzteren Konnoteme. Mit der Integrierung der Konnoteme in das Semem, die dem Beschreibungsmodell GREIMAS' ohnehin fehlen, repräsentiert etwa durch Stileme und Appraisoren, wird z.T. auch der kommunikativ-pragmatischen Funktion des Semems Rechnung getragen. Je nach der Präsenz/Absenz der Konnoteme sind die Sememe auch Träger konnotativer Informationen. Zwischen den Stilemen¹⁶⁸ und Konnotemen, genauer: den Appraisoren, dürfen Inklusionsbeziehungen angenommen werden. Das Klassen (App)raisor¹⁶⁹ kann in die Semembeschreibung als semantische

¹⁶¹ Vgl. Lorenz/Wotjak (1974), S. 109. Auch G. Hilty (1972), S. 52 vertritt die Ansicht, daß die Sememe der Ebene der *langue* angehören, auch wenn es sich um Reduktionsmöglichkeiten im Hinblick auf die Aktualisierung handelt.

¹⁶² G. Wotjak (1971), S. 47.

¹⁶³ Vgl. Lorenz/Wotjak (1974), S. 111 f.

¹⁶⁴ Wotjak (1971), S. 222.

¹⁶⁵ Vgl. Lorenz/Wotjak (1974), S. 112.

¹⁶⁶ Vgl. Lorenz/Wotjak (1974), S. 112, auch Wotjak (1970a), S. 67–77.

¹⁶⁷ Die konnotativen Merkmale werden von Lorenz/Wotjak (1974), S. 112 enger gefaßt, wenn er seine Auffassung so formuliert: „In die Sememe gehen auch gesellschaftlich-überindividuelle emotionale Wertungen ein.“

¹⁶⁸ Zu Recht weist J. Dubois (1974), S. 252 darauf hin, daß die Stileme nicht dauerhaft sind. Innerhalb der Diachronie können die stilistischen Werte schnell und vollkommen ersetzt werden.

¹⁶⁹ Die Aufgliederung der appraisiven Komponente übernehmen wir von Ch. Moris (1971), S. 160: „Appraisors signify along a positive-negative continuum, and so may be classified as *positive* or *negative*.“ Im Unterschied zur von G. Lerchner (1974), S. 108 vorgenommenen ternären Gliederung der appraisiven Komponente in ästhetische, ethische und „pragmatische“ Bewertung, die eine ausschließlich referentielle Funktion (siehe Fn 16) haben, operieren die Appraisoren (Pos) vs (Neg) als semantische Polaritäten der semantischen Achse (App).

(App)

(Pos) (Neg)

1.6. ZUSAMMENFASSUNG UND AUSBLICK

¹⁷² Vgl. G. F. Meier (1964), S. 581—595; — (1965), S. 51—59. Zur Kritik an der Noematik siehe G. Wotjak (1971), S. 138—144.

Angesichts der von uns diskutierten Konzeptionen der semantischen-Valenz darf man grosso modo zunächst zwei Gruppen von Linguisten unterscheiden:

1. Einige sind darum bemüht, die semantische Valenz sozusagen von dem Kontext ausgehend linguistisch zu definieren und sie als streng linguistisches Kriterium zu etablieren.
2. Im Unterschied dazu verwenden andere (LEISI, MEIER) den Begriff der semantischen Valenz unter der Voraussetzung, daß Bedeutungsstrukturen mit referentiellen Strukturen kongruieren.

Zur Illustration der letzteren sei die Auffassung MEIERs angeführt: „Die Noeme stellen nicht nur Begriffselemente innerhalb einer bestimmten Bedeutung dar, sondern sind auch die Verknüpfungsglieder der kontextuellen Bedeutung. Sie haben somit eine semantische Valenz. Bestimmte Noeme schließen sich aus, andere bedingen sich gegenseitig oder ergänzen sich.“¹⁷³ Unter dem Begriff der semantischen Valenz verstehen wir intersememische Relationen, die strikt genommen nicht von den Sememen generiert werden, sondern von den semantischen Merkmalen, aus denen die Sememe konstituiert sind. Mit einer so verstandenen Definition kann man die semantische Valenz lexikalischer Einheiten mit großer Akribie feststellen und die Konfiguration der Satzsemantik sowohl auf der zwischen dem Funktor und seinen Aktanten bestehenden Dependenzrelation wie auch auf der für die Valenztheorie nicht weniger relevanten Interdependenzrelation zwischen den Aktanten untereinander aufdecken.¹⁷⁴

Über die Valenz zu reflektieren, heißt, die Sprache in ihrer primären Funktion als gesellschaftlich-kommunikatives Mittel bzw. sie als „System von Zeichen“¹⁷⁵ anzuerkennen. Die Anerkennung der Systemhaftigkeit der Sprache impliziert auch Systemhaftigkeit von Beziehungen zwischen den sprachlichen Zeichen. Aus diesem Postulat resultiert die Erforschung der semantischen Valenz(en) als intersememische Regularitäten, aber auch als Prädiktabilität¹⁷⁶ dieser Systembeziehungen. Mit Recht potenziert HILL die Voraussagbarkeit der Systembeziehungen: „All linguistic items which belong to the system at all are partially predictable.“¹⁷⁷ Der Grad der Prädiktabilität hängt in erster Linie von der Intuition ab, denn — nach der Ansicht von ŽEPIĆ — „das ‘Gefühl’ ... ist nichts anderes als die Kenntnis der Regeln, der Einschränkungen und Möglichkeiten, die in der Sprache vorhanden sind; denn das ‘Sprachgefühl’ ist nichts anderes als die unterbewußte oder unbewußte Anwendung von Regeln (von Distributionsbeschränkungen),

¹⁷³ Meier (1964), S. 590.

¹⁷⁴ Näheres hierzu siehe D. Gacov (1974a), § 3.3.

¹⁷⁵ F. de Saussure (1931), S. 19.

Über die Prädiktabilität als linguistischen Terminus schreibt A. A. Hill (1958), S. 413: „By predictability is meant systematically describable occurrence. Anything is totally predictable if its conditions of occurrence are so rigidly describable that its presence or absence can be known before the event.“

¹⁷⁷ Hill (1958), S. 414. Zur Prädiktabilität und Valenz siehe auch E. L. Ginzburg (1967), S. 142; M. D. Stepanowa (1971).

die ein inhärenter Bestandteil der Sprachstruktur sind.“¹⁷⁸ Die Prädiktabilität der Systemrelationen zu erkunden, ist vor allem Aufgabe der semantischen Valenz, sie ist aber auch Gegenstand der semantischen Devianz.¹⁷⁹

In Parenthese zu den kritischen Ausführungen über die semantische Valenz sei der Versuch gewagt, eine eigene Definition zu geben: Unter dem Begriff der semantischen Valenz verstehen wir monolingual konditionierte Semembeziehungen und -kombinationen, die auf der Ebene des Systems als stabilisierte Virtualitäten fungieren und auf der Ebene der parole im konkreten Kontext als (ihre) Aktualisierungen operieren. Die bewußt allgemein gehaltene Definition müßte unter dem Aspekt der Verbvalenzgrammatik, so wie wir sie in der vorliegenden Studie verstehen, noch ergänzt werden, denn nicht alle Klassenvalenzen sind von gleicher Relevanz. Als Ausgangsknoten der Satzhierarchie konstituieren die semantischen Valenzen der Funktoren Expansions- und Restriktionsregeln für die Nutzung der jeweiligen aktantiellen Valenzen. Bei der semantischen Valenz handelt es sich nicht nur um Kombinativität auf der Dependenzrelation zwischen dem Funktor und seinen Aktanten, sondern auch um auf der Interpendenzrelation situierte intersememische Kompatibilitäten, die in den bisherigen Valenzuntersuchungen ungenügend beachtet und erforscht wurden. Die Aufdeckung der semantischen Beziehungen zwischen den Aktanten untereinander, die wahrscheinlich nicht nur als determinierte Komplemente figurieren, sondern vielmehr scheint ihre Partizipierung an der Satzsemantik komplexer Natur zu sein — einerseits, andererseits ist die Klärung von Fragen der interaktantiellen Kompatibilität¹⁸⁰ für jede Art von Valenzuntersuchung theoretisch und praktisch eine *conditio sine qua non*.

Aus der skizzierten Problematik und den noch offenen Fragen, die nicht im Vordergrund unserer Überlegungen standen, ergibt sich eine Vielzahl von Aufgaben, von denen hier allerdings nur einige für die Valenztheorie besonders wesentliche herausgestellt werden sollen:

1. Eine Präzisierung der vom Funktor semantisch determinierten Aktanten, die auf der Interpendenzrelation wahrscheinlich nicht nur als situierte Inhalte fungieren.
2. Versuch einer Klärung des Verhältnisses von logischer, semantischer und syntaktischer Valenz — dazu bieten sich neue Perspektiven für die Valenztheorie in der Zusammenarbeit mit der Kasus- und Kasus- und ihren korrelativen Überführungsregeln, die nicht immer korrespondieren.

¹⁷⁸ S. Žepić (1970), S. 33.

¹⁷⁹ Zum Problem der semantischen Devianz siehe Fn 47 unserer Studie.

¹⁸⁰ Beziehungen der semantischen Valenz bestehen nicht nur zwischen dem Verbalregulator und den Aktanten, auch nicht nur zwischen den Aktanten untereinander, sondern auch zwischen Elementen, die dem syntaktischen Status nach nicht Aktanten, sondern frei Angaben sind. Für diesen Hinweis ist der Verfasser Herrn Prof. Dr. G. Helbig zu Dank verpflichtet.

3. Die Klärung der kontextuell konditionierten Eliminierbarkeit der Aktanten unter Wahrung der Semantizität der Sememkombinationen als spezifische Erscheinung der Isotopie, was auch für die Textlinguistik von besonderem Wert wäre.
4. Eine Untersuchung darüber vorzunehmen, welche Regularitäten in der sequenzextern bedingten Nichtrealisation auch obligatorischer Aktanten — wie z. B. im Dialog — und ihre Motivationen als Mittel zur Steigerung der Satz- und Textspannung möglich sind. Hier sehen wir eines der komplementären Interessen der Valenztheorie, Situattonik (= Delotik), aber auch der Soziolinguistik und Pragmatik.
5. Die Ausdehnung von valenzorientierten Untersuchungen auf interlinguale Basis. Dieses könnte zur Lösung vieler Probleme im Fremdsprachenunterricht und in der Translativik verhelfen.

Mit den hier angedeuteten Fragen könnte zum heuristischen Wert der Valenztheorie wesentlich beigetragen werden, denn trotz der intensivierten Semantikforschung haben weder Semantik noch Valenztheorie kein adäquates Beschreibungsinstrumentarium entwickelt, das die Möglichkeit bietet, wie von WEINREICH postuliert, „die Art und Weise zu erklären, in der sich die Bedeutung eines Satzes mit bestimmter Struktur aus den vollständig bestimmten Bedeutungen seiner Teile ableiten läßt.“¹⁸¹

Димитрија ГАЦОВ

ТЕОРИЈАТА НА ВАЛЕНТНОСТА КАКО САМОСТОЈНА ДИСЦИПЛИНА

Резиме

Теоријата на валентноста спаѓа во пошироката област на т.н. *дејенгентина граматика* (= зависна граматика). Јадрото на депendentната граматика го чини *теоријата на валентноста*. Валентната теорија ги опишува меѓуелементните депенденции во реченицата на првиот степен каде што глаголот функционира како централно јадро („le poed sepfra!“), односно како појдовна точка на реченичната хиерархија.

Актуелноста на теоријата на валентноста како централен проблем во модерната лингвистика почива на нејзината многустрана примена. Од аспектот на валентната теорија поегзактно и пообјективно можат да се докажат и разјаснат поголем број лингвистички феномени: семантичката еквивалентност, семантичката поливалентност, уточнување на микротекстемата и нејзиното разграничување од макротекстемата,

¹⁸¹ U. Weinreich (1970), S. 33.

граматичноста на реченицата, експликација на синтактичката амбивитетност (= двозначност), граматичноста / аграматичноста на партиципијалните синтагми, интерната валентност на деривациите и композициите и др.

Полифункционалноста се огледува и во рецепцијата на валентната теорија како автономна дисциплина — за кое пледира и авторот — и специфична форма на структуралната лингвистика. Кон расветлувањето на оваа јазична појава особено придонесле лингвисти кои јасно го согледале проблемот од разни аспекти: од аспектот на традиционалната семантика (В. ПОРЦИХ), физикалната/референцијалната семантика (Е. ЛАЈЗИ), лексичката семантика (В. ШМИТ), генеративно-комбинаторната семантика (Џу. ВАЈНРАЈХ), структуралната семантика (А. Ј. ГРЕМА), ноематиката (Г. Ф. МАЈЕР), но и од аспект на нејзината примена во наставата по странски јазици (ХЕЛБИХ/ШЕНКЕЛ).

Вербалната валентост резултира од комплементарноста на глаголското значење. Вербалната семантика не ја конституира само глаголот туку во неа учествуваат и соодветните актанти облигаторни или факултативни. Во тој сооднос на значења глаголот има доминантна улога; тој е творец на семантичкиот контекст односно на реченичната конфигурација.

ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS

- A ... Es symbolisiert die Aktanten: A₁ — Aktant-Subjekt, A₂, A₃, A₄, A₅ — Aktant im Akk., Nom, Dat., Gen.
- F₂₍₁₎ Funktor (Valenzträger). Die obligatorischen Aktanten stehen ohne Klammern, die fakultativen in Klammern. Die Inkongruenz zwischen der syntaktischen und semantischen Valenz wird mit einem Schrägstrich (/) symbolisiert: die erste Nummer — syntaktisch, die zweite — semantisch.
- p Präposition
(Zu p rechnen auch Synsemantika wie *als* und *wie*, die die syntaktische Position von Präpositionen einnehmen).
- S Semem
- s Sem
- 1. Implikation in der Symbolisierung mit F
2. Transformation bei den Kontexten
- * Zeichen für abweichende Kombinationen

LITERATUR

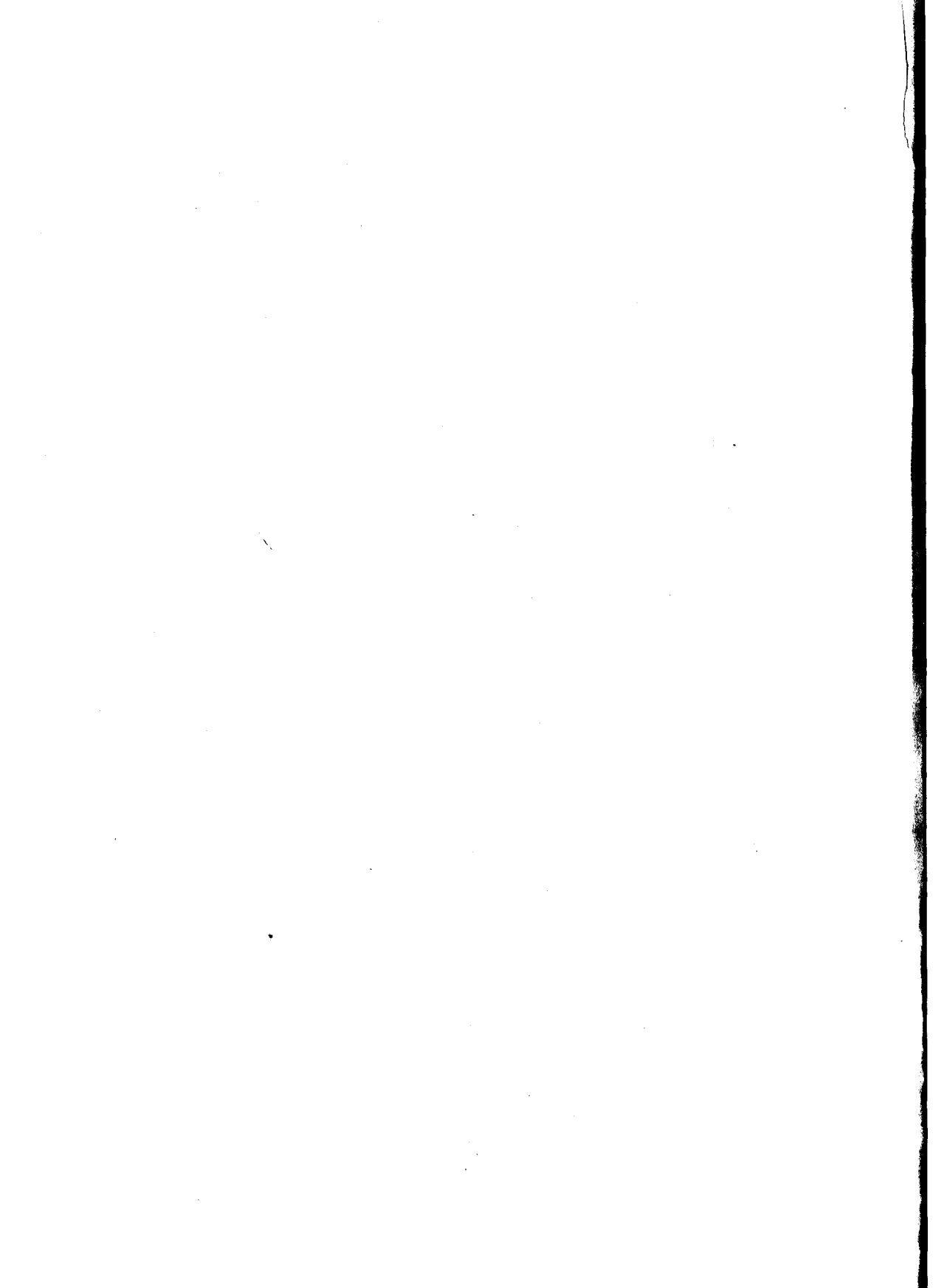
- Abramow, B. A. (1967): Zum Begriff der zentripetalen und zentrifugalen Potenzen. In: Deutsch als Fremdsprache 3, S. 155—168.
- Abramow, B. A. (1971): Zur Paradigmatik und Syntagmatik der syntaktischen Potenzen. In: Beiträge zur Valenztheorie. Halle (S.) und The Hague/Paris, S. 51—66.
- Agricola, E. (1972): Semantische Relationen im Text und System. 2. bearb. Aufl. Halle (S.).
- Arutjunow, A. R. (1970): Zu einem beschreibenden Modell der Semantik. Beilage zu „Deutsch als Fremdsprache“ 4, S. 1—16.
- Apresjan, Ju. D. (1967): Eksperimental'noe issledovanie semantiki russkogo glagola. Moskva.
- Apresjan, Ju. D. (1971): Ideen und Methoden der modernen strukturellen Linguistik. Übers. von B. Haltorf u. E. Mai. Berlin u. München.

- Baldinger, K.* (1957): Die Semasiologie. Versuch eines Überblicks. (=Vorträge und Schriften der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin 61), Berlin.
- Ballweg, J. [u. a.]* (1972): Valenzgebundene Elemente und logisch-semantische Tiefenstruktur. In: *Linguistische Studien II.* (=Sprache der Gegenwart 22), Düsseldorf, S. 100—145.
- Ballweg, J.* (1973): Einige Bemerkungen zu einem Valenzmodell mit semantischer Basis. Vortrag, gehalten auf dem 4. Linguistischen Kolloquium im März, Kopenhagen, 21 S. (hekt.).
- Baumgärtner, K.* (1964): Zur strukturellen Semantik. In: *Zeitschrift für deutsche Sprache* 1/2, S. 79—90.
- Baumgärtner, K.* (1965): Spracherklärung mit den Mitteln der Abhängigkeitsstruktur. In: *Beiträge zur Sprachkunde und Informationsverarbeitung* 5, S. 31—53.
- Baumgärtner, K.* (1967): Forschungsbericht „Syntax und Semantik“. In: *Deutschunterricht für Ausländer* 2/3, S. 49—67.
- Becher, J. [u. a.]* (1971): Einführung in die generative Transformationsgrammatik. (=Linguistische Reihe 2), 2. Aufl., München.
- Betz, W.* (1954): Zur Überprüfung des Feldbegriffes. In: *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiet der indogermanischen Sprachen* 3/4, S. 189—198.
- Bierwisch, M.* (1965): Eine Hierarchie syntaktisch-semantischer Merkmale. In: *Syntaktische Studien.* (=Studia Grammatica V), Berlin. S. 29—86.
- Bierwisch, M.* (1969): Strukturelle Semantik. In: *Deutsch als Fremdsprache* 2, S. 66—74.
- Bierwisch, M.* (1970): Selektionsbeschränkungen und Voraussetzungen. In: *In Linguistische Arbeitsberichte* 3, S. 8—22.
- Bierwisch, M.* (1972^a): Strukturalismus. Geschichte, Probleme und Methoden. In: *Literaturwissenschaft und Linguistik.* Bd. I. Frankfurt/M., S. 17—90.
- Bondzio, W.* (1969): Das Wesen der Valenz und ihre Stellung im Rahmen der Satzstruktur. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität Berlin, GSR,* 2, S. 233—240.
- Bondzio, W.* (1971): Valenz, Bedeutung und Satzmodelle. In: *Beiträge zur Valenztheorie.* Halle (S.) und The Hague/Paris, S. 85—103.
- Brekke, H. E.* (1970): Generative Satzsemantik und transformationelle Syntax im System der englischen Nominalkomposition. (=Internationale Bibliothek für Allgemeine Linguistik 4), München.
- Bühler, K.* (1934): Sprachtheorie. Jena.
- Chomsky, N.* (1970): Aspekte der Syntax-Theorie. Übers. von E. Lang [u.a.] Berlin.
- Coseriu, E.* (1965/66): Probleme der romanischen Semantik. Vorlesung gehalten im WS 1965/66 an der Universität Tübingen. Autorisierte Nachschrift besorgt von D. Kostowsky u. W. Müller.
- Coseriu, E.* (1967): Lexikalische Solidaritäten. In: *Poetica* 1, S. 293—303.
- Coseriu, E.* (1970a): Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik. In: *Sprachwissenschaft und Übersetzen.* München, S. 104—121.
- Coseriu, E.* (1970b): Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes. Übers. von E. Brauch und G. Köhler. (=Tübinger Beiträge zur Linguistik 14), Tübingen.
- Dubois, J. [u. a.]* (1974): Allgemeine Rhetorik. Übers. u. hrsg. von A. Schütz. München.
- Engel, U.* (1970a): Die deutschen Satzbaupläne. In: *Wirkendes Wort* 6, S. 361—392.
- Engel, U.* (1970b): Satzbaupläne und Satzanalyse. In: *Zielsprache Deutsch* 3, S. 104—122.
- Erben, J.* (1966): Abriss der deutschen Grammatik. 9. Aufl., Berlin.
- Fillmore, Ch. J.* (1968): The Case for Case. In: *Universals in Linguistic Theory.* New York, S. 1—88.
- Fillmore, Ch. J.* (1971): Plädoyer für Kasus. In: *Kasustheorie.* Frankfurt/M., 1—118.
- Flämig, W.* (1971): Valenztheorie und Schulgrammatik. In: *Beiträge zur Valenztheorie.* Halle (S.) und The Hague/Paris, S. 105—121.
- Flämig, W. [u. a.]* (1972): Skizze der deutschen Grammatik, Berlin.
- Fourquet, J.* (1970): Prolegomena zu einer deutschen Grammatik. (=Sprache der Gegenwart 7), 2. Aufl., Düsseldorf.
- Fourquet, J./Grunig, B.* (1971): Valenz und Struktur. In: *Beiträge zur Valenztheorie.* Halle (S.) und The Hague/Paris, S. 11—16.
- Gabka, K.* (1967): Theorien zur Darstellung eines Wortschatzes. Mit einer Kritik der Wortfeldtheorie. Halle (S.).

- Gacov, D. (1974a): Studien zur semantischen Valenz. Eine Untersuchung über die Verhaltens-Verben unter Berücksichtigung der *wie*-Aktanten. Phil. Diss., Halle (S.).
- Gacov, D. (1974b): Überlegungen zur Sprachwirkung unter dem Aspekt der semantischen Valenz. In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, GSR, 5, S. 89–90.
- Gacov, D. (1975): Zum Problem der Poetizität unter dem Aspekt der semantischen Valenz. In: Linguistische Studien (Berlin (Ost)). [im Druck].
- Gak, V. G. (1972): K probleme semantičeskoj sintagmatiki. In: Problemy strukturnoj lingvistiki. Moskva, S. 367–395.
- Ginzburg, E. L. (1967): Pozicija: valentnost' i značimost'. In: Semiotika i vostočnye jazyki. Moskva, S. 141–155.
- Glinz, H. (1961): Die innere Form des Deutschen. Eine neue deutsche Grammatik. 2. Aufl., Bern/München.
- Glinz, H. (1971): Linguistische Grundbegriffe. (=Studienbücher zur Linguistik und Literaturwissenschaft 1), 3. verb. Aufl., Frankfurt/M.
- Grebe, P. (1966): Der semantisch-syntaktische Hof unserer Wörter. In: Wirkendes Wort 16, S. 391–394.
- Greimas, A. J. (1971): Strukturelle Semantik. Autorisierte Übersetzung von J. Ihwe. (=Wissenschaftstheorie, Wissenschaft und Philosophie 4), Braunschweig.
- Grosse, E. U. (1970): Semantik und Lexikographie. Grundbegriffe und Methoden der Linguistik. Freiburg i. Br.
- Grosse, E. U. (1971): Zur Neuorientierung der Semantik bei Greimas. Grundgedanken, Probleme und Vorschläge. In: Zeitschrift für romanische Philologie 3/4, S. 359–393.
- Grosse, R. (1971): Zum Verhältnis von Form und Inhalt bei der Valenz der deutschen Verben. In: Beiträge zur Valenztheorie. Halle (S.) und The Hague/Paris, S. 123–132.
- Hays, D. G. (1964): Dependency Theory: A Formalism and some Observations. In: Language 4, S. 511–525.
- Heger, K. (1966): Valenz, Diathese und Kasus. In: Zeitschrift für romanische Philologie 1/2, S. 138–170.
- Heger, K. (1969): Die Semantik und die Dichotomie von Langue und Parole. In: Zeitschrift für romanische Philologie 1/2, S. 144–215.
- Helbig, G. (1969a): Valenz und Tiefenstruktur. In: Deutsch als Fremdsprache 3, S. 159–169.
- Helbig, G. (1969b): Valenz, Tiefenstruktur und Semantik. In: Glottodidactica III/IV, S. 11–46.
- Helbig, G. (1971a): Zu einigen Spezialproblemen der Valenztheorie. In: Deutsch als Fremdsprache 5, S. 269–282.
- Helbig, G. (1971b): Theoretische und praktische Aspekte eines Valenzmodells. In: Beiträge zur Valenztheorie. Halle S. und The Hague/Paris, S. 31–49.
- Helbig, G. (1972): Probleme der deutschen Grammatik für Ausländer. Leipzig.
- Helbig, G. (1973): Geschichte der neueren Sprachwissenschaft. 2. unv. Aufl., Leipzig.
- Helbig, G./Schenkel, W. (1973): Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben. 2. überarb. u. erw. Aufl., Leipzig.
- Heringer, H.-J. (1967): Wertigkeiten und nullwertige Verben im Deutschen. In: Zeitschrift für deutsche Sprache 23, S. 13–34.
- Heringer, H.-J. (1970): Einige Ergebnisse und Probleme der Dependenzgrammatik. In: Der Deutschunterricht 4, S. 42–98.
- Heyse, J. C. A. (1908): Deutsche Grammatik. Hannover/Leipzig.
- Hill, A. A. (1958): Introduction to Linguistic Structures. New York.
- Hilty, G. (1971): Bedeutung als Semstruktur. In: Vox Romanica 2, S. 242–263.
- Hilty, G. (1972): Und dennoch: Bedeutung als Semstruktur. In: Vox Romanica 1, S. 40–54.
- Hoberg, R. (1970): Die Lehre vom sprachlichen Feld. Ein Beitrag zu ihrer Geschichte, Methodik und Anwendung. (=Sprache der Gegenwart 11), Düsseldorf.
- Hundsnurscher, F. (1970): Neuere Methoden der Semantik. (=Germanistische Arbeitshefte 2), Tübingen.
- Ipsen, G. (1924): Der alte Orient und die Indogermanen. In: Stand und Aufgaben der Sprachwissenschaft. Festschrift für Streitberg. Heidelberg, S. 200–237.
- Irtjenewa, N. F. (1971): Valenz und Satztiefenstruktur. In: Beiträge zur Valenztheorie. Halle (S.) und The Hague/Paris, S. 17–29.

- Isenberg, H.* (1972²) Überlegungen zur Texttheorie. In: Literaturwissenschaft und Linguistik. Bd. I., Frankfurt/M., S. 155—172.
- Jolles, A.* (1934): Antike Bedeutungsfelder. In: Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 58, S. 97—109.
- Kacnel'son, S. D.* (1948): O grammatičeskoj kategorii. In: Vestnik Leningadskogo Universiteta. Serija istorii, jazyka i literatury, 2.
- Kacnel'son, S. D.* (1972): Tipologija jazyka i rečevoe myšlenie. Leningrad.
- Kade, O./Kade, W.* (1972): Valenz und Semantik der Verben. In: Zeitschrift für Slawistik, 5, S. 657—673.
- Katz, J. J.* (1969): Philosophie der Sprache. Übers. von R. Kruse. Frankfurt/M.
- Lado, R.* (1967): Moderner Sprachunterricht. Übers. von R. Freudenstein. München.
- Leisi, E.* (1967): Wortinhalt. 3. durchges. u. erw. Aufl., Heidelberg.
- Lerchner, G.* (1974): Die Analyse funktionaler Textkonstituenten als methodologisches Konzept der Sprachwirkungsforschung. In: Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 1/3, S. 105—113.
- Lorenz, W./Wotjak, G.* (1974): Die Beziehungen zwischen Bedeutungs- und Abbildstrukturen. In: Beiträge zur Soziolinguistik. Halle (S.), S. 99—117.
- Meier, G. F.* (1964): Semantische Analyse und Noematik. In: Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 4, S. 581-595.
- Meier, G. F.* (1965): Ein Beispiel der Monosemierung durch noematische Textanalyse. In: Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 1, S. 51-59.
- Meiner, J. W.* (1781): Versuch einer an der menschlichen Sprache abgebildeten Vernunftlehre oder Philosophie und allgemeine Sprachlehre. Leipzig.
- Michajlov, M. L.* (1971): Zu fragen der Reduzierung der Valenz im Dialog. In: Deutsch als Fremdsprache 3, S. 180-182.
- Morris, Ch.* (1971): Writings on the General Theory of Signs. (= Approaches to Semiotics 16), The Hague/Paris.
- Neubert, A.* (1965): Besprechung zu Leisi, E., Der Wortinhalt. In: Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik 1, S. 80-84.
- Neubert, A.* (1966): Analogie zwischen Phonologie und Semantik. In: Materialien des I. Internationalen Symposiums „Zeichen und System der Sprache“. Bd. III., Berlin, S. 106-116.
- Petöfi, J. S.* (1971): Transformationsgrammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie. (= Linguistische Forschungen)3, Frankfurt/M.
- Porzig, W.* (1934): Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen. In: Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 58, S. 70-97.
- Porzig, W.* (1971): Das Wunder der Sprache. 5. durchges. Aufl., München.
- Robinson, J. J.* (1971): Kasus, Kategorie und Konfiguration. In: Kasus-theorie. Frankfurt/M., S. 119-153.
- de Saussure, F.* (1931) Grundfragen der Allgemeinen Sprachwissenschaft. Übers. von H. Lommel. Berlin/Leipzig.
- Schenkel, W.* (1971): Die Valenz im adnominalen Raum. In: Beiträge zur Valenztheorie. Halle(S). und the Hauge/Paris, S. 67-83.
- Schenkel, W.* (1972): Zur erweiterten Attribuierung im Deutschen. Halle (S.).
- Schippan, Th.* (1972): Einführung in die Semasiologie. Leipzig.
- Schmidt, S. J.* (1969): Bedeutung und Begriff. (=Wissenschaftstheorie, Wissenschaft und Philosophie 3), Braunschweig.
- Schmidt, W.* (1976 Lexikalische und aktuelle Bedeutung. (= Schriften zur Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung 7), 4. durchges. Aufl., Berlin.
- Serebrennikov, A.* [u.a.] (1972): Obščee jazykoznanie. Moskva.
- Stepanova, M. D.* (1967): Die Zusammensetzung und die „innere Valenz“ des Wortes. In: Deutsch als Fremdsprache 6, S. 335-339.
- Stepanova, M.D.* (1971): Die „innere Valenz“ des Wortes und das Problem der linguistischen Wahrscheinlichkeit. In: Beiträge zur Valenztheorie. Halle S. und The Hague/Paris, S. 133-142.
- Stepanova, M. D.* (1973a): Methoden der synchronen Wortschatzanalyse. Übers. von G. Helbig. Halle (S)..

- Stepanowa, M. D.* (1973b): Problemy teorii valentnosti v sovremennoj lingvistike. In: Inostrannye jazyki v škole 6, S. 12-22...
- Steube, A.* (1972): Zum Verhältnis von Grammatik und Poetik (eine Untersuchung der Metapher). In: Linguistische Arbeitsberichte 6, S. 100-114.
- Stözel, G.* (1970): Ausdrucksseite und Inhaltsseite der Sprache. (= Linguistische Reihe 3), München.
- Tesnière L.* (1959): *Éléments de syntaxe structurale*. Paris.
- Trier, J.* (1931): *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*. Heidelberg.
- Trub, V. M.* (1971): Semantičeskaja valentost' slov i avtomativacija perevoda na informacionnoj jazyk RX-kodov. In: Semantičeskie problemy avtomatizacii informacionnogo poiska. Kiev, S. 40-57.
- Veith, W. H.* (1971): Zum Terminus *Feld* in des Linguistik. In: Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik 3. S. 347-355.
- Vernay, H.* (1970): Zur semantischen Struktur des Verbalkontens und des Nominalknotens. In: Sprachwissenschaft und Übersetzen. München, S. 93-103.
- Weinreich, U.* (1970): Erkundungen zur Theorie der Semantik. Übers. von L. Lipka. (= Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft 4), Tübingen.
- Weisgerber, L.* (1969): Vier Stufen in der Erforschung der deutschen Sprache. In: *Wirkendes Wort* 3, S. 145-163.
- Wotjak, G.* (1970): Semantische Mikro- und Makrostrukturen. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg*, GSR, 3/4, S. 67-77.
- Wotjak, G.* (1971): Untersuchungen zur Struktur der Bedeutung. Berlin u. München.
- Zifonun, G.* (1972): Über die Unverträglichkeit verschiedener Valenzbegriffe und ihre Verwendbarkeit in semantischen Beschreibungen. In: *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik* 2, S. 171-205.
- Žepić, S.* (1970): Morphologie und Semantik der deutschen Nominalkomposita. (= *Zagrebačke germanističke studije* 3), Zagreb.

Харалампие ПОЛЕНАКОВИЌ

**ПРВИТЕ ПРЕВОДИ НА И. А. КРИЛОВ НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
НАПРАВЕНИ ОД АНДРЕЈА Д. ПЕТКОВИЌ**

*Во спомен на граѓиниот пријател
ВЛАДАН НЕДИЌ*

Помладиот од браќата башиноселци, Андреја Д. Петковиќ (1837—1897)¹, автор на две песни испеани на македонски јазик во годините кога штотуку се раѓаше македонската поезија, особено се истакнува со својот сатиричен тон во песната „Глас од далека землја“, којашто до нашево време му се припишуваше на Константин Миладинов, а по откритието на Александар Спасов² се покажа дека е таа заправо стихотворба на Андреја Д. Петковиќ, и се утврди со мојот труд³ откритието на А. Спасов, при што беше идентифициран велешкиот владика, чии недела се жигосуваа во стихотворбата на А. Петковиќ.

Објавувајќи ја како песна на Андреја Петковиќ, покрај песната „Глас од далека землја“, А. Спасов ја донесе и втората оригинална песна на А. Петковиќ: „Могила в гора“, за да му послужи на читателот како материјал за јазични, стилски и поетски карактеристики, кои им одговараат на соодветните од песната „Глас од далека землја“, со што се даде уште еден доказ во полза на утврдувањето авторство на песната „Глас од далека землја“.

1

Хронолошки прва по ред е напечатена песната „Могила в гора“, во Цариградски вестник“, X, бр. 465 од 9 јануари 1860 година (стр. 3). Втора по ред е напечатена стихотворбата „Глас од далека землја“, во истиот весник, X, бр. 474 од 12 март 1860 (стр. 2).

¹ X. Поленаковиќ, Андреја Димитриевиќ Петковиќ (1837—1897). Годишен зборник на Филолошкиот факултет, Скопје, кн. 1, 1975, 157—159.

² А. Спасов, Кој е автор на стихотворбата „Глас од далека землја“? Македонски јазик, III — 7, 1952, 155—166;

³ X. Поленаковиќ, Против кој владика е испеана песната на Андреја Петковиќ „Глас од далека землја“? Во книгата: Во есот на народното будeње. Скопје, 1973, 121—131.

Во меѓувреме—и пред да се напечатат оригиналните стихотворби на Петковиќ — во „Цариградски вестник“ прво беше објавена дописката: „Слово, изјасено во Велескојо училиште. Изјасил Андреј Д. Х. Пејков браќа Конјанининов“, год. В, бр. 57 од 20.X.1851! Всушност станува збор за текст напишан на еден смешан бугарско-руско-словенски јазик, со неколку збора од велешкиот говор. Ова „Слово“ го прочитал при крајот на школската година Андреја Петков, како ученик кога „окончах првото лето в наставлението на тојшто учител на тојшто“. Најверојатно е оти ова „Слово“ го напишал учителот, а ученикот го изговорил во присуство на велешкиот владика Авксентија, во чијашто чест и било напишано. Ова беше, можеби, првата средба меѓу црковниот поглавар и неговиот иден огорчен противник, кој во песната „Глас од далека земља“ (наистина под псевдоним) остро ја осуди безмерната експлоатација на владиката Авксентија на македонското население.

Три години и два месеца по печатењето на „Словото“ на А. Петков, нападите против владиката Авксентија ќе ги започне велешанецот Јордан Хаџи Константинов Џинот, во истиот „Цариградски вестник“!⁴

Од печатењето на „Словото“ требаше да минат доста години, додека со своите оригинални стихови и со преводите од И. А. Крилов се јави од Одеса, како ученик на тамошниот Ришелевски лицеј „Андреј Петкович, Башино—Селец“.

Името на Андреја Д. Петковиќ го носат покрај спомнатите оригинални творби и три препеви од прославениот руски баснописец Иван А. Крилов.

Иван Андреевич Крилов (1769—1844) уште додека беше жив, доживеа своите басни да ги издаде во девет книги. Последното издание на Басните, додека беше И. А. Крилов жив, излезе 1843, а потоа до нашево време следат бројни комплетни изданија и такви во кои е издаван избор од басните и другите дела на Крилов.

Басните на И. А. Крилов се преведувани на многу јазици: полски, германски, англиски, италијански, француски, украински, дански, српски, романски, чешки, хрватски, бугарски, арапски, турски, унгарски, шведски, словенечки, грчки, шпански, јапонски, на јазиците на кавказките народи и на есперанто (според ракописната магистерска работа на Марија Марковиќ, Преводи Криловљевих басана код Срба, бранета во Белград, на Филолошкиот факултет, во 1972 година).

Користејќи ги резултатите од работата на М. Марковиќ, се дознава дека кај Јужните Словени први преводи (препеви) има кај Србите, 1838 година, кај Хрватите 1855, кај Словенците 1885. Во ракописот на М. Марковиќ се констатира дека „Кај Бугарите, меѓу најраните преводи на басните од Крилов спаѓаат преводите на познатиот бугарски поет П. Славејков, објавени 1865“ (стр. 8 од ракописот). Давајќи го хронолошкиот ред на појавените преводи на басните од Крилов, М. Марко-

⁴ Др. Харалампие Поленаковиќ, спом. книга, 1973, 102, 129—131.

виќ (стр. 7) наведува дека бугарски преводи има од 1861 година, не споменувајќи го името на преведувачот!

Во магистерскиот труд на Марија Марковиќ не се споменуваат преводите на Крилов на македонски јазик. Нема податоци ни за оној препев, што го направил Ацо Шопов: И. А. Крилов, Басни, Скопје 1953, 1963². За препевите на Андреја Петковиќ од Крилов нема ни збор во прилично опширниот приказ на препевот од Ацо Шопов, што е објавен во „Литературен збор“ I, 4-4, 1954, 194-200.

Според податоците што ги дава М. Стојанов во Българска пре-рожденска книжнина, том I, Софија, 1957, 285, се гледа дека Андреја Петковиќ во „Цариградски вестник“ објавил три препеви од басните на Крилов:

1. Вранја в павунови пера, ЦВ, X, бр. 462 од 19.XII.1859,
2. Младо дрвце, ЦВ, X, бр. 467 од 23.I.1860 и
3. Сочинителъ и разбојник, ЦВ, X, бр. 479 од 16.IV.1860.

2

Басната „Вранја в павунови пера“ (Враня в павуновы пера) претставува препев од басната на И. А. Крилов В о р о н а (објавена во: Басни И. А. Крылова в IX книгах... пятое, полное издание, Санкт-петербург, 1852; ова издание можеби го користел Андреја Петковиќ, бидејќи е најблиско до времето на неговиот престој во Русија; за моните потреби сум се користел и со: И. А. Крилов, Сочинения в двух томах, Библиотека „Огонек“, издательство „Правда“, Москва, 1969. Со оваа басна завршува книга VII на изданието од 1852 година; во новото издание, што го користам, објавена е и басна со број 27, која ја нема во тоа од 1852.

Оваа басна ја користи Андреја Петковиќ како илустрација — са-тира уперена против непријателите на првиот „бугарски“ владика, Пар-тенија Зографски, и одделно против Драган Цанков (1828—1911), уред-ник на весникот „България“ и човек кој стоел на чело на унијатското движење во Бугарија и (Македонија). Во забелешката што оди пред препевот, Петковиќ ја изнесува содржината на басната за жабите кои крекале, барајќи цар, па го добиле жеравот за цар, а тој за секој обед (ручек и вечера) ќе проголташе по неколку жаби, па тогаш жабите ста-нале и против него! Несмасно стилизирана споредбата, Петковиќ ги спореди „Бугарите“ со жабите. Само во случајот со владиката, тој „сиро-мах“ не бил како жеравот, дури не знаел, откако на барање на „Бу-гарите“ бил назначен за владика, главата каде да ја „подклопит“. Про-должувајќи ја споредбата, Петковиќ додава дека викотот против „бу-гарскиот“ владика доаѓал од „тија мрзливи Латинци, што немаат кој во царштината им да верува, искат прости челоцеци барат, за да ги изл’жат.“

Во последниот пасус од забелешката Петковиќ директно му се обрнува на Цанков (наречувајќи го: „Драганчу“): нека се поучи од „при-казката“ (место басната!), која е преведена од прочуениот Иван Крилов

Препевот на басната Петковиќ го потпишал: „Состави Андреј Петкович“.

Еве го првиот македонски препев од една басна на И. А. Крилов. Се разбира, во „Цариградски вестник“ препевот е напечатен со тогашната граѓанска кирилица, којашто ја употребуваа повеќе словенски народи, меѓу кои и Бугарите. Препевот се донесува со денешната македонска кирилица, при што се запазени сите јазични особености на оригиналот-препевот.

*Некеш ли никој да не ти се смее,
Держи си харно свој род и ѝлемја,
Ош ѝрјовца ми сја орач далеку држи.
Ако ми си малечек создаген, милиј,
Немој ми сја ти в ѝлемци дијај,—
Нека ти ѝвој рости на ѝамјај лежи.**

*Врана ми сја ѝрехубаво најќмила,
С ѝаунови ѝерја ојаш наќиѝила
И ми шеѝа с ѝауни ѝреѝорделиво.*

*Она мисли, шѝо ѝријаѝели нејзини,
И близки и далеки роднини,
Сѝрмјав ке сја ош секаде ѝрчај,
Да ово невидено ошѝе чудо видјај;*

*Шѝо дошло веќе времја
Која ке сја и врана земе
За украшение у царска куќа
На месѝо ѝаунка мјлка.—*

*Но оле-ле, леле. оле
Шѝо би они шѝојај видели?—
Пауни ојаш врани оскубали
И за срамоѝа ја жива оѝѝушѝили.*

*Врана ми взе ѝујај да беѝа
И назад веќе не ѝледа:
Не е, вели врана, ошѝе шѝеѝа ѝолема
Шѝо ја ѝаунови изѝубих, сирѝа ѝерја,
Но моја е жаљба ошѝ ѝоѝолема
Шѝо ми е ѝолку цели осѝанаха крилја:*

*Анѝон П. Сѝошлов во својата книга: Български книжовници от Македония, I, 1704—1878, Софија, 1922, 87, во кратката белешка: „Константин и Андрей Петкович“, ги цитира „началните стихове на едно стихотворение“. Ја цитира првата строфа од препевот на басната на Крилов, не прецизирајќи за чии стихови станува збор!

*Каде ке она сеја
Сиротиа да беја?
Пак до свои сџари
Мили врани —сесџри.—*

*Но они ја желна не ѝознали,
И ми ја љушо доскубали.*

* * *

Во препевот од Крилов, Петковиќ започнувајќи од самиот наслов, па одејќи до крајот на басната, доста слободно се однесувал кон оригиналот, гледајќи да ја сочува основната смисла и порака на басната, но таа да биде и прифатена од читателот, пред сè од македонскиот читател, бидејќи во прв ред нему му била наменета.

Од едноставниот наслов на басната во рускиот оригинал: „Ворона“, во печатениот текст се дојде до проширување на насловот. Претполагам дека овој наслов не го дал Андреја Петковиќ, туку некој во редакцијата на „Цариградски вестник“ (веројатно уредникот). Ова да го помислам ми даваат повод следниве факти: во препевот на сите места се употребува обликот *в р а н а*, наместо *в р а н я* од печатениот текст на насловот; место обликот: *п а в у н о в ы* од насловот во печатениот текст, во целиот контекст од препевот се употребува обликот *паунови*, *пауни*, *паунка*!

Крајот на басната, кој во оригиналниот текст има десет стиха и во кој баснописецот му дава еден близок пример на рускиот читател, земен од животот на руските луѓе: желбата на девојката Матрена, ќерка на некој богат трговец, со пари да се мажи за барон, — па и таа ја доживува судбината на враната од басната:

„И сделалась моя Матрена
Ни Пава, ни Ворона“

— Петковиќ го испушта, бидејќи овој пример ништо не му кажувал на македонскиот читател!

Додека рускиот оригинал има 25 стиха, македонскиот препев има 33 стиха. Препејувајќи го Крилов, Петковиќ, при сета слобода што си ја дозволил, барајќи соодветни, прифатливи решенија во препевот, го одбегнувал ропското држење на лексиката и фразата на оригиналот, но притоа настојувајќи да не го изневери рускиот баснописец во основната замисла, така што препевот се чита со задоволство.

Првата строфа од басната претставува поука, или „наравоучение“, како би рекол Доситеј Обрадовиќ. Препевот на оваа строфа ги носи основните белези на целата басна: прилагодување кон разбирањата на македонскиот читател. Еве примери од тоа прилагодување: рускиот текст:

.....
„Держися звания, в котором ты рожден,
Простолюдин со знатью не роднися“

ја добил оваа македонска финеса:

„Держи си харно свој род и племја,
От трговца ми сја орач далеку држи.“

Во препевот место „звания“, кое делува службено, и учено, дадено е поблиското до народното разбирање: род и племја. Во вториот стих, од цитирање, во препевот се даваат други ликови, конкретни: трговец и орач, место „простољудин“ кој не се ородува „со знатју“ — од рускиот оригинал. Македонскиот читател ги знаел трговците како нешто што отскокнува од орачот; на рускиот читател, и воопшто, му беше познат благородникот кој го експлоатирал обичниот човек. Со замената: трговец место благородник на читателите од Велес, Башино Село, и инаку од Македонија, му се даваше пореална слика, која се дополнуваше и со одредувањето на орачот во македонскиот препев место кој било од простољудието од рускиот оригинал.

Многу интимно му се обрнува на македонскиот читател поетот-препејувачот, кога ја пренесува на македонски пораката на рускиот баснописец:

„И если карлой сотворен,
То в великаны не тянися,
А помни свой ты чаще рост“—

„Ако ми си малечек создаден, милиј,
Немој ми сја ти в големци дигај,—
Нека ти твој рост на памјат лежи.“

По „наравоучението“, со два стиха Крилов ја прикажува „мајсторијата“ на враната:

„Утыкавши себе павлиным перьем хвост,
Ворона с Павами пошла гулять спесиво—“

На Петковиќ му беа потребни три стиха интонирани со народната дикција, за да ја даде сликата на лекоумната врана:

„Врана ми сја прехубаво нат'кмила,
С паунови перја опаш накутила
И ми шета с пауни прегорделиво“

при што ја зајакнува сликата во првиот стих со придавката „прехубаво“, а во третиот со „прегорделиво“, м. само горделиво!

И следните стихови на оригиналот:

„И думает, что на нее
Родня и прежние приятели ее
Все заглядятся, как на диво;

Что Павам всем она сестра
И что пришла ее пора
Быть украшением Юнонина двора.

Петковиќ делумно ги проширува во осум стихови, со заменувањето претставата каде се чувале пауните: место на „Юнонина двора“ — „у царска кукја“ и со некои други додавања „и близки и далеки роднини“, „стрмглав“ и др.

Испуштајќи го стихот на Крилов:

„Какой же вышел плод ее высокомерья?“

и вметнувајќи свои, слободни, во духот на народното творештво,

„Но оле-ле, леле, оле-ле
Што би они тогај видели?
Пауни опаш врани оскубали
И за срамота ја жива отпуштили.

Врана ми взе тугај да бега
И назад веќе не гледа:
Не е, вели врана, оште штета голема
Што ја паунови изгубих, сирота перја,
Но моја е жалба ошт поголема
Што ми е толку цели останаха крилја:

Каде ке она сега
Сирота да бега?
Пак до свои стари
Мили врани-сестри —

Но они ја жална не познали,
И ми ја љуто доскубали“

Андреја Петковиќ дал речиси на полно своја верзија на оригиналот кој гласи:

„Что Павамы она ощищена кругом,
И что, бежав от них, едва не кувырком,
Не говоря уж о чужом,
На ней и своего осталось мало перья.
Она было назад к своим; но те совсем
Заклеванной Вороны не узнали,
Ворону вдосталь ощипали.
И кончились ее затей тем,
Что от Ворон она отстала,
А к Павам не пристала.“

3.

Втората басна на И. А. Крилов во прелев на Андреја Петковиќ е: „Младо дрвце“. Ја има во двете изданија од басните на Крилов со кои се користев при пишувањето на овој труд и има наслов: *Дерево*. Објавена е во III книга на басните од Крилов и носи број XIV.

Басната е посветена на познатиот бугарски трговец во Одеса Николај Миронович Тошков (1816—1874), кој парично помагал школи во Бугарија и Македонија (Неврокоп, Охрид). Кон прелевот Петковиќ пропуштил да го истакне фактот дека е тоа басна од Крилов, а под прелевот стои: „Состави Андреј Петковиќ.“*

Басната „Дерево“ има 31 стих, а прелевот „Младо дрвце“ 40 стихови! Еве го прелевот на втората басна од Крилов:

„На память родољубивому Н. М. Тошкову

Младо дрвце

Младо дрвце видело дрвара

С тежка и остра в рацѝ секира

И ѝихо му вели:

„Пријателе милиј!

„Ти околу мене ѝора изсечи,

Која ми многу да расѝам ѝречи:

С'нцу не дава да до мен' дојде,

Ни кој' излезе, ни која заведе.

„На кор'ни сејде је ѝесно место

Никојаш нема да веѝри место.

„Такви она сѝлела над мене леси,

Шѝо мене, желно, и не ѝраша ѝде си.

„Да беше она мало ѝодалеко

Ја би било веќе дебело и високо.

„Мои би честѝи зелени ѝранки,

Покриле с сенка равни долчинки.

За ѝова с ѝажно ѝлачам ја срдце,

Шѝо сам си ѝанко как лесно ѝерце!

„Дрвар ми дољо не чекал,

Остра ми секира размахнал;

Појатале вековѝи зелени дрѝа

Оѝворил се равни—широки ѝолја.

*М. Стоянов, Българска възрожденска книжнина, I, 285, Софија, 1957, додека за првата и третата басна на Крилов, означува дека се работи за преводи од басните на Крилов, во случајов за „Младо дрвце“ тоа не го чини.

*„Која ми дрвце остана младо—једнечко,
Зарадуја ми се ои душа и нежно срдечно.*

*„Но скоро жешко оинено с' лице
Зело да ѝече младово дрвце.
Град и дожд му иранчици крии
Сосема ѿ најосле бура доврши.*

*„Рече ѿојај змија премудра:
Ум ѿи немаш ни за една ѿара,
Не можеш да се на никојо љуѿиши,
Заѿто ои своја ѿава си ѿеѿнеш.*

*„Ако да беше ѿи дружески расѿло
Сос друѿи дрѿја на једно месѿо
Не би ѿи ни бури, ни жешѿине врегиле
Сѿари би ѿе дрѿја ои сички беги чувале.*

*„Мало—ѿомало ѿи би израсѿнало,
Усилило би се и дебело сѿанало.
Тоѿај би и само моѿло да се чуваш,
Ои секакви беги и бури браниш.“*

Како и при случајот со препевот на првата басна од Крилов, и во овој втор препев од Крилов, Петковиќ доста слободно се однесува кон оригиналот, обично проширувајќи го (Проширувањата ги давам со курзивен текст).

Од насловот во оригиналот „Дерево“ се дојде до „Младо дрвце“ во препевот!

Потоа, уште во почетните стихови, може да се забележи слободното однесување на Петковиќ.

Крилов пее:

„Увидя, что топор Крестьянин нес“, а Петковиќ расположен, да е што посликовит во својот препев, вака го пренесува Крилова, облакајќи го во македонска облека:

*„Младо дрвце видело дрвара
С ѿежка и оѿира в раѿи секира. . .“*

За да продолжи со проширувањата:
„Голубчик“, — Деревцо сказало молодое, — пее Крилов, а Петковиќ препевува:

*„И ѿихо му вели
Пријателе милиј!“*

Следниот стих е доста добро препеан, но оние кои потоа доаѓаат, уживаат во слободата:

„Ј не могу расти в покое:
 Ни солнца мне не виден свет,
 Ни для корней моих простору нет,
 Ни ветеркам вокруг меня свободы,
 Такие надо мной он сплестъ изволил своды!“

„Која ми многу да растам пречи:
 С'нцу не дава да до мен' дојде,
Ни кој' излезе, ни која заводе.
 На кор' ни сегде је тесно место
 Никогаш нема за ветри место,
 Такви она сплела над мене лееси,
Што мене, желно, и не праща иде си.

Следните четири стиха од оригиналот ги дава со шест македонски во препевот, доста слободни, од кои два сосем оддалечени од Крилов:

„Когда б не от него расти помеха мне,
 Я в год бы сделалось красною сей стране,
 И тенью бы моей покрылась вся долина;
 А ныне тонко я, почти как хворостина“

„Да беше она мало подалеко
 Ја би било веќе дебело и високо,
 Мои би чести зелени гранки
 Покриле с сенка равни долчинки.
За шова с ташно илачам ја срдце,
 Што сам си танко как лесно перце!“

И во продолжението на препевот Петковиќ слободно се оддалечува од оригиналот:

„Взялся Крестьянин за топор,
 И Дереву, как другу,
 Он оказал услугу:
 Вкруг Девца большой очистился простор;

„Дрвар ми дојдо не чекал,,
 Остра ми секира размахал;
Појаѓале вековити зелени дрвја
 Отвориле се равни—широки полја.
Која ми дрвце остана младо—јединечко
Зарадуја ми се ој душа и нежно, срдечно.“

Натаму Крилов пее:

„Но торжество его недолго было!
 То солнцем дерево печет,

То градом, то дождем сечет,
И ветром, наконец, то Деревцо сломило.“

А македонскиот препејувач вака ги преточува стиховите од оригиналот на македонски јазик:

„Но скоро *жеешко* оинено с' лице
Зело да пече младово* дрвце.
Град и дожд му *транчици* крши,
Сосем го најпосле бура доврши.“

И ми се чини убаво. со полна мелодичност и рима.

До крајот на препевот, Петковиќ се придржува до оригиналот, со лесен стил пренесувајќи ја материјата од еден на друг јазик.

Забелешка: При препечатувањето на оваа басна извршив некои поситни интервенции, сметајќи дека станува збор за технички грешки.

Така во стихот	7	би требало:	до мен' а не домен'
„ „	8	„ „	ни ког' а не никог
„ „	8	„ „	ни кога а не никогa
„ „	12	„ „	не праша где си а не Непраша гдеси
„ „	21	„ „	вековити а не веко выи
„ „	24	„ „	зарадуја ми а не зарадујами
„ „	36	„ „	стари би а не „Стари бисте

4

Третата басна од Крилов, што ја препеал Андреја Петковиќ е басната: *Сочиниџел и разбојник* (кај Крилов: Сочинитель и разбойник XXIV басна во VI книга). Под препевот е означена годината 1860, а името на препејувачот е дадено само со: А. Петкович. Редакцијата на „Цариградски вестник“ можеби мислела оти Петковиќ со својата оригинална песна и двата препева веќе се здобил со популарност, па било доволно да се даде само првата буква од името со презимето на препејувачот!

Оригиналниот текст на басната има 75 стиха полиметриски, наместа римувани, а препевот има 103 стиха исто така полиметриски, блиски до народната поезија, наместа и тие римувани. При препевот на оваа басна Петковиќ си дозволил најголема слобода во проширувањето, менувањето на детали, испуштањето на одделни зборови. Во препевите на првите две басни од Крилов, Петковиќ беше доста воздржан во користењето на поетската слобода. Преведувајќи ја третата басна од кај Крилов нашиот препејувач е веќе здобиен со опитност и наместа тој од мирната констатација кај Крилов, во препевот добиваме текст директен, исполнет со живост и ангажираност.

* Во забелешката кон зборот младово објаснува, на македонски јазик, дека можело да се каже и: младоно дрво, Целата оваа мала граматичка дискусија на А. Петковиќ ја донесувам на друго место.

Како и во првите два случаја, и на овој пример ќе се оди од стих до стих, за да се види слободното оперирање на Петковиќ, при што ќе може да се констатира дека Петковиќ никогаш не го изневерил оригиналот!

Еве како ги слика двајцата јунаци од басната Крилов:

„В жилище мрачное теней
На суд предстали пред судей
В один и тот же час: Грабитель
(Он по большим дорогам разбивал,
И в петлю, наконец, попал);
Другой был славою покрытый Сочинитель:
Он тонкий разливал в своих твореньях яд,
Вселял безверие, укоренял разврат,
Был, как Сирена, сладкогласен
И, как Сирена, был опасен.

Македонскиот препенувач ги дава на овој начин:

„Тамо, дека темни сенки ходат,
Дошли в едно време да се судат:
Разбојник, што *по грумишџа* ходил

И џајници
како врабци
Безжалосџно он џубил.
И сос неџо сочинител
Натоварен с слава
За премудра му глава.
Он в свои сочиненија танки
Блујал *бездни* јадови *јорки*.
Безжалосџно сејал *неверсџво*
И размножујал распуство.

Глас му бил сладок
И како в *Славеја шеџок*
Звучен како в *Сирена*,
Но опасен *оџ сека сџрана*.

Курзивниот текст претставува—како и во случајот на препенот на првите две басни од Крилов—интервенција на Петковиќ: проширување, заменувања на зборови.

Крилов продолжува со раскажувањето за судењето на злосторниците:

„В аду обряд судебный скор;
Нет проволочек бесполезных:
В минуту сделан приговор.
На страшных двух цепях железных
Повешены больших чугунных два котла:
В них виноватых рассадили,

Дров под Разбойника большой костер взвалили;
Сама Мегера их зажгла

И развела такой ужасный пламень,
Что трескаться стал в сводах адских камень.

Во продолжение, во првиот стих сторена е печатна грешка:

„В *ј*аг се многу не мајат
И суд скоро гледајат
Нихна скоро разбрали работџа
И дали своја секому заплата.

На два синжира железни страшни
Обесиле *тешки* два котла *црни*
В *једин* *т*урили *т*раби~~т~~елја
А в *групиј* сочинителја.

Набуцали под Котел разбојника
Дрва сухи, како *сухјарка*

Магера ги сама запалила
И таков ми пламен дигнала
Што потрескали зицишта
В адски високи сводишта.

Казната што го стигнала сочинителот, според басната, била потешка и долготрајна:

„Суд к Сочинителю, казалось, бил не строг;
Под ним сперва чуть тлелся огонёк;
Но там, чем далее, тем боле разгорался.
Вот веки протекли, огонь не унимался.
Уж под Разбойником давно костер погас:
Под Сочинителем он злей с часу на час.

Во прелевот на Петковиќ, таа вака е прикажана:

Едвај огин под сочинителја тлејал
И го само, туку речи, грејал,
Но *ош ден на ден*
Се ми се усилиуел огин;
И која зел силно да треје
Кошел ми начел да врие.

А под разбојника *одамна*
Огин силни изгасна.

До крајот на басната се изнесува дијалогот меѓу сочинителот и правдата. Прво се жали писателот:

„Не видя облекчєня,
 Писатєль, наконец, кричит среди мучєня,
 Что справедливости в богах нимало нет;
 Что славой он наполнил свет
 И ежели писал немножко вольно,
 То слишком уж за то наказан больно;
 Что он не думал быть Разбойника грешней.

Жалбата на писателот, вака народски ја препејува Петковиќ:

„Тогај Сочинителот от мака
 Зе *до небо* да вика:
 Што боги не судат право
 И ми го осудиле криво
 Штото сичко он землја
 Растурил *не секое времја*
Вечна јолема слава,
Што ја така нигде нема.
 Ако и не пишујал секогаш право,
 Но за то е многу осуден
 Што он *никогаш* не мислил
 Да повеч от разбојник согрешил.

Одговор на поплаките на писателот ќе даде:

„Тут перед ним, во всей красе своей,
 С шипящими между волос змеями,
 С кровавыми в руках бичами,
 Из адских трех сестер явилася одна.

„Несчастный! — говорит она, —
 Ты ль Провидению пеняешь?

И ты ль с Разбойником себя равняешь?

Во препевот на Петковиќ оваа реплика еве како е пренесена:

„Истрга се тогај једна
 От адски сестри *жедна*
 С кржави в раце *ножови*
 С змии в коси *црвени*.

Море несреќниј човече!
Она му *јневно* изрече:
Што се *ти* *љуйши*
 И боги *хулиш*

И ти л' с разбојника сакаш
 Да свои *јрешки* *мериш*?

Греовите на писателот се неизмерни, според правдата:

„Перед твоей ничто его вина.

По лютости своей и злости,

Он вреден был,

Пока лишь жил;

А ты... уже твои давно истлели кости,

А солнце разу не взойдет,

Чтоб новых от тебя не осветило бед.

Твоих творении яд не только не слабеет,

Но, разливаясь, век от веку лютееет.

Смотри (тут свет ему узреть она дала),

Смотри на злые все дела

И на несчастья которых ты виною!

Вон дети, стыд своих семей,

Отчаянье отцов и матерей:

Кем ум и сердце в них отравлены? — тобою.

Кто, осмеяв, как детские мечты,

Супружество, начальства, власти,

Им причитал в вину людские все напасти

И связи общества рвался расторгнуть? — ты.

Не ты ли величал безверье просвещеньем?

Не ты ль в приманчивый, в прелестный вид облек

И страсти и порок?

И вон опоена твоим ученьем,

Там целая страна

Полна

Убийствами и грабежами,

Раздорами и мятежами

И до погибели доведена тобой!

В ней каждой капли слез и крови — ты виной,

И смел ты на богов хулой вооружиться?

А сколько впредь еще родится

От книг твоих на свете зол!

Терпи ж; здесь по делам тебе и казни мера!“ —

Сказала гневная Мегера

И кришкою захлопнула котел.

Очигледно, дека баснописецот на едно место ги собрал лошите страни на мнозина писатели и тој, како што е познато, одредено не целел на еден писател. Од литературата се знае дека преводот на оваа басна, со уште две други, на француски јавик предизвикал полемика во француската критика, бидејќи во Франција се помислило оти нападот бил уперен против Волтер! Меѓутоа од едно писмо на И. А. Крилов во кое станува збор и за ова прашање, се дознава дека тој и не помислувал на Волтер (стр. 506 од изданието на Басните на Крилов, што го користам во овој труд).

Гревовите на писателот (писателите) од басната на И. А. Крилев
вака ги препеа Андреја Петковиќ:

„Колку твои грешки
Не се негови *шерки*.

Пакостен он бил и љут,
Додека живеил *на свет*.

Но ти... твои век' изгнили коски
Сé нови от тебе маки
Мило с'нце осветуе
Кога се на землја јавуе.

Погледни (сички му свет *показала*)

Погледни на онија лошави дела,

На онија сички несреќи терки,

Кои се плод од твоји грешки

Ене за срамота деца,
Коим си ти ум и срце
Љуто отравил,
На веки погубил.

Ти си хулил супружество,
Вера, власт и началство,
Штел си вес свет да обориш
И сичко наопако превртиш.

Не ти ли гносоти до небо хвалеше?
И неверие за просвештение броеше?
Не ти ли китеше с китки
Пороци на страсти — сладки?

Мене от учение твоје напојена
Цела земја тлее напоена.
П'лна от секакви безспокојства.
Грабежи и љути убијства.

Ти, ти си сичка причина
Што је до погибелъ она доведена.
И што рони крвави с'лзи,
Ош сѝрашни љушци врази.

И смејеш оште да се сртиш
И божиј суд хулиш.
А не знаеш ти човече трди
Колку ошт' зло ќе се роди
От твои книги погани
По сички широки сѝрани.

Трпи, *трпи*, харно!
Заслужил си верно!
Мегера му договори
и котел *сосема* затвори.

5

Интересна е појавата и губењето на Андреја Д. Петковиќ како поет!

За многу кратко време, како ученик во одескиот Ришелевски лицей, од 19. XII. 1859 до 16. IV. 1860 година, за неполни четири месеци, Андреја Петковиќ во истиот „Цариградски вестник“ објави две оригинални песни и три препеви од на времето многу популарниот руски баснописец И. А. Крилов, И оригиналните песни, како и преводите, испеани се на убав народен јазик, со метриката на народната поезија дури и со поетиката на народната поезија. Според обичајот на времето, во препевите Петковиќ гледал да ја даде основната порака на поетот, доста често проширувајќи го текстот на оригиналот со зборови и изрази својствени на македонскиот јазик. Карактеристично е оти првата басна Петковиќ ја употреби за да земе учество во антиунијатската борба, апострофирајќи го еден од водачите на унијатското движење, Драган Цанков!

Поради недоволното познавање на животот и дејноста на Андреја Петковиќ, во овој час не би можел со сигурност да навлезам во објаснувањето феноменот на многу краткиот поетски блесок на башиноселецот. Дали жестоките напади, што го пречекаа неговиот „Глас од далека земља“, објавени токму во бројот на „Цариградски вестник“, во којшто беше објавен третиот превод од басните на И. А. Крилов (нападот на „Безпристрасниј“ — Васил Друмев), беа причина убаво на-јавениот поетски изблик така бргу да загасне?

Секако дека уредникот на „Цариградски вестник“ морал да води сметка за реакцијата на која наиде сатирата на Петковиќ, уперена против Авксентија велешки. Можеби и самиот А. Петковиќ, читајќи ја критиката на „Безпристрасниј“ се замислил над своите постапки (иако наполно оправдани), и блиските изгледи за настапување на универзитетот во Петроград, му диктираа воздржливост во поглед на објавувањето поезија. Во секој случај, само може да се зажали оти така бргу пресуши поетскиот извор на помладиот од браќата Петковиќ, Андреја, незаменливиот сатиричар и одличен препејувач на И.А. Крилов.

Haralampie POLENAKOVIĆ

LES PREMIÈRES TRADUCTIONS D'I. A. KRILOV EN MACÉDONIEN
FAITES PAR ANDREJA D. PETKOVIĆ

R é s u m é

Le présent article apporte une contribution à l'étude des trois traductions en macédonien d' I. A. Krilov, oeuvre du poète macédonien Andreja D. Petković. Ces traductions furent publiées dans le No 462 du 19 décembre 1859 du „*Carigradski vesnik*“ („*Vranja v paunovi pera*“), ainsi que dans le No 467 du 23 janvier 1860 („*Mlado drvce*“) et le No 479 du 16 avril 1860 („*Sočinitelj i razbojnik*“). Analysant ces traductions, l'auteur souligne le fait que ce sont là les premières traductions du célèbre fabuliste russe I. A. Krilov en langue macédonienne.

Несколько ли никой да не ти се сече,
Держи си харпо свои родъ и племе,
Отъ търговци ми си сраго, да не се държи,
Ако ми си малчешекъ съветувашъ, мило,
Не мож ми си ти въ голѣмъ дѣла,
Нека ти твои рости на пачаи дѣла.

Врана ми си прѣсудило натрѣнито
Съ наукомъ перла опани извѣнито
И ми смета си науки прѣтордонито.
Она мисли, но прѣиде вѣснито,
И бѣло и дѣло рѣшито,
Стрѣлава те се отъ сега въ дѣлито,
Да се и мисли още будо видито.

Що донде те е времѣ
Кога те е и врана земе
За укрѣпѣе у вѣрка куле
На мѣсто е и мѣсто. —
Но рече, рече, рече
Що би си тога видѣти ?
Наука онаи вранѣ оскубѣти
И за срамота и живогинушѣти.

Врана ми се тугаи да бѣга
И назадъ рече не гледа
Не е, вели врана, още смета голѣма
Що и наукомъ изгубихъ, сирота перла,
Но моя е жалба още поголѣма
Що ми е толку цѣмъ останаха врана.

Кадъ се она сега
Сирота да бѣга ?
Накъ до стѣнъ стари
Мила врана-сестри.

Но она я жедѣ не познаи,
И ми я дѣто до служби.

Состави Андриј Петковски.

НА ПАМЯТЬ РОДОЛЮБЦЕВУ Н. М.
ТОШКОВУ.

МЛАДО ДЪРВНѢ.

Младо дърво вадѣю прѣрѣ
Съ тежкѣ и остра въ рацѣ бѣрѣ

И ТАКО МЪ БЪЗНА:

• **Прінтєрє аудіо :**

„Ты окол' мене горя на бачи,

• Коя ни много да растат пръсти:

• Стъпцу, не дава да дойде, дойде.

• Някогъ излезе, ридога заведе.

— На мор'ях кораблі і тісно і багато

• **Нумерация полей за строчку шифро.**

„Тыжы ола сызла нда ммо гсы,

Що жене, жовно, и непрана гдѣси.

• А. ближе она калю по дласко

— Я бы было все же добрее и выше.

Мои бы чести зельны гранди.

Покрило съ стъка раница, дръжки.

За това съ тужно вълчане и оръло;

„Що сам си тащо каже, дотле верне !

Львиръ ни долго не чекать,

Остри на стъбра рязнахналь;

Ночью же много птиц зорены дёрны

Отворна се раскоп-широки поја.

Когато ни дървце остана' млядо-й дичко.

Зарадуйте се отъ души и пѣнно сърдечно.

11

Но скоро жажо огненно сълнце
Зело да-моче младова (!) дървце.
Градъ и дождъ ну граници върши
Сосена го най после буря довърши.

Рече тогач змія пресудре;

„ Унѣ тѣ нежашѣ ни за една пара.

„Но можеш да се ни явяваш звитъ,“

„Защо отъ своя глава си темишъ.“

«Ако да бѣш' ты дружески расто

„Сосъ други вървим на едно място,

7 Не быти ни бури, ни жёсткие времена

Старик бысто дървѣмъ отъ сѣтки бѣды чувиле.

— Ну, пожалуй ты бы израсствало.

„ Усилено бм се и лебело стирало.

— Тогай бы и само могло да се чувише,

„ (1) въ сѣмъ бѣды и буры бранишъ.

Адрей Петковичъ.

*) На яето ово младо дърво така че то може да се рече: младо дърво — на яето онова младо дърво, старинен чорба, мий тополя — това је за единствено число, а за множествено число се собира: старини, старини чорби; младине и младине дърва. Това едно слово оныя частици употреблявати позволено соврешенно, кога сикалы да показават отъ близко расстояние се находити и оный предмет, а кой се собира: таки на пр. кога се употребени глаголы: ови, овои, овом оныя значи, що предметъ је близоко отъ насъ, а кога се употребени частици: оныя, оны и оныи значи — далечеко отъ насъ.

Х. ПОЛЕНАКОВИЌ

АНДРЕЈА ДИМИТРИЕВИЌ ПЕТКОВИЌ (1837—1897)

— Биографска скица —

Со оглед на тоа дека за овој наш поет и руски дипломатски службеник немаме некоја поцелосна биографија¹, — досега не беше со сигурност утврдена ни годината на раѓањето и на смртта — од расфрлените податоци за Петковиќ во литературата — ја давам оваа биографска скица, за да послужи како појдовен чекор кон поцелосното составување на неговата биографија.

Конкретен повод да ја составам оваа скица ми даде пишувањето на мојот труд: „Првиџе иреводи на И. А. Кривов на македонски јазик најравени од Андреја Д. Пејковиќ во 1859—1860 г.“, кога констатирав колку е сиромашно нашето познавање за овој многу интересен човек, кој иако стапил во руска дипломатска служба не го забораваше својот народ, пишувајќи на својот роден говор оригинални стихотворби и препејувајќи три басни од И. А. Кривов.

Андреја, син на Димитрија (според кого, следејќи го рускиот обичај, се пишувал Димитриевиќ) Петковиќ, е роден на 30 декември 1837 година во Башино Село, недалеку од Велес. Од времето на школувањето во Велес имаме едно „Слово“, одржано при крајот на школската година секако пред учениците, родителите и велешкиот архиепископ, владиката Авксентија. „Словото“, пишувано на еден смешан бугарско-словенско-руски јазик со некои примеси од велешкиот говор (најверојатно сочинение на учителот на Петковиќ), беше објавено во „Цариградски вестник“, г. В, бр. 57 од 20. X. 1851 година. На крајот на печатеното „Слово“ се наоѓа потписот: „Изгласил Андреј Д. X. Петков, брат Константинов“. Константин е, се разбира, Константин Д. Петковиќ, кој

¹ Антон поп Стоилов, Български книжовници от Македония, I, 1704—1878, София, 1922, 87; *Петар Косић*, Сима Андрејевић Игуманов, Јужни преглед, Скопје, 1930, св. 11, 498—499 (објавено писмото на А. Петковиќ од 28.III.1865); А. Сисаков, Кој е автор на песната „Глас од далека земља“?, Македонски јазик, Скопје, III, 1952, 155—166; Истиот, Константин и Андреја Петковиќ, Разглед, Скопје, II, 1955, бр. 14 (41), 10 јуни 1955, 10; Манџо Стојанов, Българска прерожденска книжина, I, 285, София, 1957; Архив Г. С. Раковски, II, 1957, 506—508; д-р Харалампие Поленаковиќ, Во ескот на народното будене, Скопје, 1973, 125—127.

во таа година ги привршуваше славистичките студии на универзитетот во Петроград.

Околу 1855 Андреја е учител во Велес (А. Спасов, Константин и Андреја Петковиќ, „Разглед“, Скопје, II, бр. 14 (41), 10 јуни 1955, 10).

Школувањето го продолжил на Ришелевскиот лицеј во Одеса. Веќе од 16. IX. 1855 година постои соопштение дека е во Одеса и дека си „врши работата добре“ (Из архивата на Н. Геров, II, 71, и сл.). На 14 мај 1860 година од Одеса Петковиќ му пишува на Г. С. Раковски (Архив на Г. С. Раковски, II, 1957, 506). Како што се гледа од мојот прилог: „Првите преводи на И. А. Кривов на македонски јазик, направени од Андреја Д. Петковиќ“, кој се печати во нашиов зборник, во оваа година Петковиќ објавува во „Цар. вестник“ две оригинални песни и препеви од две басни на И. А. Кривов, откако при крајот на 1859 година го објави првиот препев од Кривов.

Од Одеса минува во Петроград на студии на тамошниот универзитет. Штом ги заврши студиите во 1863 година, Андреја го прими руското државјанство и стапи во руска дипломатска служба, започнувајќи, во средината на 1863, како канцелариски службеник, за да ја заврши кариерата како државен советник, во 1897 година.

Познато е едно писмо од Андреја Д. Петковиќ од 28 март 1865 година од Петроград, упатено до Сима Андреевиќ Игуманов. Во писмото Андреја му се заблагодарува на С. Игуманов на податоците што му ги испратил за положбата на христијанското население во областите на Стара Србија (Споменица педесетгодишњице Призренске богословско-учитељске школе 1871—1821, Београд, 1925, 14—15; д-р Харалампије Поленаковиќ, Во екот на народното будење, Скопје, 1973, 125—127).

Во почетокот на 1866 година Петковиќ е назначен за секретар на рускиот конзулат во Јаш: „Господин Андрей Димитриев Петкович отиде секретар в Яшъ в Влашка при Российский консул“ (Из архивата на Н. Геров, II, 246).

Од средината на јуни 1871 е секретар и драгоман на рускиот конзулат на Крф. Од јануари 1873 г. е конзул на Риека. Од неколкугодишното службување во Риека останале податоци во тамошниот архив. Станува збор за известувања што Петковиќ ги испраќал до локалната власт за своите отсуствувања од Риека. Во Опатија имал средби со Петковиќ познатиот наш славист Ватрослав Јагиќ, како што забележал во своите „Спомени мојега живота“. (II, 1934, 145)

Во 1893 Андреја Петковиќ е конзул во Мимел и во Преславље.

Андреја Петковиќ умре во својата 60 година, на 12 декември 1897 година.

Во текот на службувањето, Петковиќ често бил одликуван со руски, а добивал и српски, црногорски и пруски одликувања.

Haralampie POLENAKOVIĆ

ANDREJA DIMITRIJEVIĆ PETKOVIĆ (1837—1897)

R é s u m é

L'auteur de la présente contribution offre une esquisse du portrait du poète macédonien et diplomate russe en même temps, A. D. Petković, originaire de Bašino Selo, aux environs de Veles (aujourd'hui Titov Veles). L'esquisse est faite d'après des données d'Archives et les études consacrées à Petković.

Х. ПОЛЕНАКОВИЌ

УШТЕ ЕДНА ВАРИЈАНТА ОД МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА УМОТВОРБА „ЦАР ФИЛИП СОС СЛОНЦЕ ОБЛОК ЧИНИЛИ“ (1845)

Меѓу прилозите, што ги донесува на крајот на својата монографија д-р Иван Доровски: *České země a Balkán. Kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*, Brno, 1974, кон првиот прилог, се наоѓа и факсимил од еден запис на В. И. Григорович од „една македонска народна песна“ од заоставштината на П. Ј. Шафарик.

Ова е веќе четврта варијанта од текстот на македонската народна песна (поточно: приказна) „Цар Филип сос слонце облок чинили“. Еден препис од оваа умотворба В. И. Григорович му го упатил од Казан на својот колега, И. И. Срезневски во Петроград (Списание на БАН, кн. 54, 38—44).

Во мојот труд: *Makedonske narodne pesme u Vrazovoj zaostavštini* Граѓа JAZU, 21, 1951, пишував за овој текст (стр. 269) и објавив два факсимила од две варијанти (веројатно) од текстот за кој станува збор. Едниот факсимил претставува препис што на Станко Враз му го отстапил В. И. Григорович (сл. 2), а вториот (сл. 3) со наслов *Příčísá*, претставува препис, што го направил С. Враз. Сите четири варијанти се лоши. За првите три реков дека во понешто се разликуваат едната од другите. Новиот запис—делот што е објавен во книгата на И. Доровски—пишуван е со руска кирилица (веројатно со раката на В. И. Григорович) и — во стихови! Очигледно дека ни оваа форма не му дава на текстот никаква поетска вредност. При тоа, и записот од заоставштината на Шафарик во неколку детали се разликува од другите варијанти. Сево ова го прикажува В. И. Григоровича како прилично слаб запишувач на народни умотворби (водејќи при оваа оценка сметка за условите под кои ги запишувал народните умотворби. За тоа кај мене, во: „Студии од македонскиот фолклор“, Скопје, 1973, 109—113). Новата варијанта дава податок дека записот на умотворбата е направен на 3 мај 1845 г. Во оваа варијанта има едно отстапување во поглед на одредувањето оддалеченоста на селото Острово од Воден. Таа оддалеченост изнесува 6 часови, а во варијантата кај Враз — 7 часови!

Haralampie POLENAKOVIĆ

ENCORE UNE VARIANTE DU CONTE POPULAIRE MACEDO-
NIEN „TZAR FILIP SOS SONCE OBLOK ČINILI“ (1845)

R é s u m é

La première variante de ce conte populaire macédonien a été publiée par l'auteur de la présente contribution, accompagnée de deux fac-similés, dans son étude *Makedonske narodne pesme u Vrazovoj zaostavštini* (Građa Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 21, 1951).

Dans sa monographie intitulée *Česke země a Balkán. Kapitoly z dějin česko-makedonských a makedonsko-českých styků*, Brno, 1974, Ivan Dorovsky a publié encore un fac-similé du même texte, mais en vers, recueilli par V. I. Grigorović. En réalité ce conte est également en prose.

Вера АНТИЌ

ЕДЕН АПОКРИФЕН СОСТАВ ВО ЈУЖНОСЛОВЕНСКАТА И ВО РОМАНСКАТА СРЕДНОВЕКОВНА КНИЖЕВНОСТ

Во старозаветните апокрифи видно место зазема циклусот за прататкото на човечкиот род, — Аврам, според толкувањата на Библијата. Текстовите за неговиот живот се наоѓаат обично собрани во т. н. „Аврамова книга“, во која ќе ги сретнеме настаните од детството на Аврам, кој ќе се побуни против многубожечката вера на својот татко; женењето на Аврам со Сара, добивањето на машки наследници, средбата со светата троица, одењето на Аврам во рајот и пеколот. Обично на крајот се наоѓа апокрифот за Аврамовата смрт, што ќе биде предмет на разгледување во ова изложување¹.

Последниот апокриф од „Книгата Аврамова“ се среќава со два наслова: Смртта на Аврам и Откровението на Аврам. Во повеќе словенски текстови со наслов Откровението на Аврам, покрај вознесувањето на Аврам на небо, се содржи и детството Аврамово и сознанието за единствениот бог. Во првиот апокриф смртта на Аврам е изнесена многу покусо, а доминираат маките на грешниците. Апокрифот е познат и како Апокалипса Аврамова.

Проследувајќи го историјатот на овој апокриф, доаѓаме до старите еврејски книжевни состави, во кои е искористен еден момент од Библијата, во кој е нагласена доверливоста на господа кон Аврама². Аврам уште за времето од својот живот бил запознат со извесни состојби од задгробниот живот. Врз основа на еврејските раскази се појавила и апокалипсата Аврамова. Апокалиптични моменти среќаваме и во многу постарите книжевности, но во случајов апокрифните моменти од Аврамовото откровение и од неговата смрт настанале под влијание на еврејските состави. Аврам уште пред смртта вкусил од изворот на вечниот живот³. „Может быть под влиянием этого предания, которое, перешедши

¹ Емил Георгиев: Литература на изострени борби в средновековна България. София, 1966, 93—103.

² I књига Мојсијева, 18—17.

³ И. Порфирьев: Апокрифическія сказанія о ветхоз. лиц. и соб. по рукописям Соловецкой библиотеки, Спб. 1877, 253—256. (Во грчката митологија се јавуваат три адски судии: Минос, Радамант и Еак. Во „Прашањата на Јован Богослов кон Аврама“ — последниов раскажува за состојбата на душите во задгробниот живот. Н. Тихонов: Памятники. . . II, 193—204).

к христијанам, получило христијански колорит и соединило со евангелски учением и воопште христијанскими представлениями о загробной жизни, и возникли те повести о восхождении Авраама на небо, которые указаны у Ламбеция и на которых, может быть, переделаны Откровение и Смерть Авраама⁴.

Овој апокриф се среќава и во средновековната грчка книжевност под наслов: „Διήγησις καὶ διαθήκη τοῦ ὅσιον πατρὸς ἡμῶν καὶ δικαίου καὶ πατριάρχου Ἀβραὰμ δὲ καὶ τὴν πείραν τοῦ θανάτου αὐτοῦ“. Познато е дека многу апокрифни состави преоѓаат од грчката книжевност во јужнословенските книжевности.

Ако се осврнеме врз словенските апокрифни ракописни текстови овој апокриф ќе го сретнеме уште во XIII—XIV век, објавен од Тихонравов, според зборник од Румјанцовиот музеј, под број 27⁵. Овој текст се наоѓа и во интересниот Белградски ракопис, познат во литературат под бр. 104, со потекло од XIV век. Овде не смее да се превиди и Атонскиот ракопис од XV век, со наслов: „О смрти Авраамовѣ. Како приде архангелъ Михаилъ къ Аврааму⁶“. Од XV век се среќава и во глаголскиот Оксфордски ракопис, кој покажува сличности со апокрифите објавени од Тихонравов и Поливка⁷. Повеќе состави потекнуваат од XVI век⁸. Во почетокот на истиот век се наоѓа и во дубровичкиот зборник „Либро од мнозијех разлога“. И во наредните векови, сè до XIX век, ќе среќаваме слични текстови во словенските ракописи⁹.

Текстот за смртта на Аврам се наоѓа и во еден интересен зборник, т. н. Тиквешки, најден во селото Мрзен — Тиквешко, во Македонија, од српска редакција, но со повеќе елементи од современиот говорен македонски јазик¹⁰. Овој ракопис се наоѓа во Народната библиотека во Софија.

Во натамошното изложување точно се задржувам на паралелите на овој текст со другите слични јужнословенски текстови, како и со еден романски текст.

Кон тиквешкиот текст се приближуваат со сличноста следните словенски ракописи: текстот од Букурешкиот зборник, опишан од Хаж-

⁴ И. Порфирьев: Апокриф. сказ. . . издание од 1872, 253.

⁵ А. И. Яцимирский: Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности, вып. I, Петроград 1921, 95—96. (Го издал Тихонравов: Памятники. . . III, 1—8; потоа и Поливка).

⁶ П. А. Лавров: Апокрифические тексты, Спб. 1899, 78—81.

⁷ P. Strohal: Stare hrvatske apokrifne priče i legende, Bjelovar, 1917, 57—60; i vo Hrvatska književnost, Zagreb 1969, 168—173.

⁸ Н. Тихонравов: Памятники отреченной русской литературы, Спб. 1863, т. I, 79—91.

⁹ А. И. Яцимирский: Библиографический. . . 95—99. Види: Тихонравов: Памятники, I, 32—54, 54—79; И. Порфирьев, Апокриф. сказ., изд. од 1877, 111—130; А. Пыпин: Памятники стар. рус. лит т. III, 24—26.

¹⁰ Тиквешкиот зборник е разработен од книжевен аспект во дисертацијата на Вера Антиќ: Литературните текстови од Тиквешкиот зборник и нивниот одраз во народното творештво, одбранета во 1974 година во Скопје.

деу¹¹, со потекло од XVI век; текстот од Атонскиот ракопис од XV век, како и споменатиот дубровнички зборник.

Содржината на тиквешкиот текст накусо е следната: Господ го пратил архангелот Михаил да му ја земе душата на Аврама. Последниов го помолил господа пред смртта да му покаже сè што е надвор од земјата. Архангелот го води на небо. На четвртото небо го видел Адама. Маките на грешниците му ги толкувал архангелот. По враќањето на земјата Аврам поживеал уште 30 години, потоа господ му ја зел душата, подавајќи му ја болко и гулаб¹².

Тиквешкиот текст покажува содржински сличности со следните ракописи: Букурешкиот, Атонскиот и Дубровничкиот, но очигледна сличност се јавува меѓу Тиквешкиот и Букурешкиот. Букурешкиот текст од овој апокриф успеав да го фотокопирам од описот на Хаждеу¹³. Поцетоците на двата текста се следниве:

Тиквешкиот текст: Слово ѿ смърти и ѿ жит авраамове. Аврамъ живѣше въ домѣ своемъ. и желаше како да виднѣ въсѣ строещася на свѣтѣ. и стана моитве къ боу. посла гъ архггъа миѡанна. да възмешъ емѡ дшюу. въ то време аврамъ беше не галъ г. днн. понеже врагъ оудръжалъ беше все гости. да не прндетъ никто. архггъа сътвори се. гакон пѣтннкъ.

Букурешкиот текст: Слово ѿ житиѣ и ѿ смърти авраамовѣ. како прѣнде архггъа възати дшъ его. Авраам живѣше въ домоу своемъ. и желаше видѣти въсѣ строящася на свѣтѣ. и ста на мѣтвѣ къ боу, и посла въ архггъа миѡанна да възметъ емоу дшъ. въ то врѣмѣ не бѣ алы авраам хлѣвъ. г. днн понеже врагъ бѣ оудръжалъ въсѣ гостѣ да никто непрѣдетъ архггъа сътвори се гакъ едина пѣтннкъ.

Веднаш паѓа в очи големата текстуална сличност меѓу двата ракописа. Со подетална анализа може да се установи дека текстот од Тиквешкиот зборник е сепак позапазен и поцелосен. Понејасните места од Букурешкиот зборник можат да бидат дополнети и појаснети со Тиквешкиот. Овие сличности посочуваат на заедничкиот прототип, кој најверојатно настанал на словенскиот југ под влијание на некој ист грчки ракопис.

Во Романија под влијание на словенскиот текст од овој апокриф настанал романскиот превод, што го направил попот Григорие во Трансилванија. Попот Григорие бил Романец. Го познавал словенскиот јазик и го превел овој текст. Паралелен романски и словенски текст се наоѓа кај Хаждеу.

Овој текст, кој настанал кај Јужните Словени, преминал во Романија, а оттука кај Украинците, каде што бил допишан „лечебниот травник“. Од Украина повторно се вратил во Романија. Ова зборува за блиските културно-книжевни врски меѓу Јужните Словени, Романците и Русите

¹¹ B. PetriceŃu-Hâjdău: Cărtile poporane ale românilor în secolul XVI, București, 1879, 189—193.

¹² Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, София, т. III, 413—415. (СБНУ).

¹³ Види фуснота 11, 187—194.

во условите на средниот век¹⁴. Затоа, имено, во Букурешкиот зборник се среќава руско влијание, но и грчко. (Пример за руско влијание: коверъ, лобода, садокъ, хыстъ, болше, матирино; примери за грчко влијание: сврагида, ромџеа (‘ρομφαία), зоуница, матакокии¹⁵).

Романскиот превод на овој текст не е буквално направен според словенскиот. Попот Григорие самостојно скратувал и додавал извесни делови, а тоа во очите на романските лингвисти, според Хаждеу, ја наголемува неговата вредност. Ова, пак од друга страна, на многу истражувачи им изгледало дека попот Григорие не го познавал доволно словенскиот јазик.

Во секој случај, словенскиот текст е покомплетен, а неговиот крај останал непреведен на романски јазик. За да се види нивната поголема сличност, а и различност и од лингвистичка страна, ги давам фотокопиите на двата паралелни преводи. Еве го и почетокот на романскиот превод:

Cuvînt despre viața și mórtea lui Avram, cum a venit *arcangelul să iea sufletol lui*

Къндо тремѣсе. домноул архаггль Михаилъ. кѣтрж Аврам. ши коу бокоріе. съ ѿ софлетол. юбиторюлуи ла васпеси Аврам. ши децинсе архаггль соушту кодру. ши фу ка оу кѣлѣтору. . .

Содржината на досега споменатите текстови од овој апокриф им е иста, со понезначителни разлики. Главно господ го праќа архангелот Михаил претворен во патник да му ја земе душата на Аврам. Аврам, зажелен за гости, го прима „патникот“ и доаѓаат до „дубу амбрискому (во Дубровничкиот зборник); „дубоу амбрску (во Тиквешкиот зборник); доубоу амбриискоу (во Атонскиот зборник); „дѣбоу амвриискому (во Белградскиот зборник). И во четирите текстови листовите на дабот говорат: „свет, свет, свет“. Во нив Сара му ги мие нозете на патникот и открива дека се тоа „бесплотните“ нозе како на луѓето што ја уништиле Содомата и Гомора. Во Дубровничкиот зборник завршетокот ги предава маките на жената што спиела со својот зет, додека текстовите од Атонскиот и Тиквешкиот зборник продолжуваат со поголеми и помали сличности и различности во изложувањата за маките на грешниците, преку кои ќе прозбори искрениот народен дух и бунт. На четвртото небо ќе го види Адама кој ги спроведува грешниците во пеколот, а праведниците во рајот. Белградскиот текст е позбиен и апокрифот изгледа како недовршен.

На оваа тема е разработен и еден глаголски хрватски апокриф од Петрисовиот зборник од 1468 година, за што податоци ни оставил Јагиќ¹⁶. Овој текст не покажува поголеми сличности со Дубровничкиот зборник, па според тоа нити со Тиквешкиот.

¹⁴ П. Сырку: Отрывок малорусскаго простонароднаго лечебнаго травника и два заговора, Филологическія записки, Воронеж, 1883, вып. I, 1—4.

¹⁵ А. Веселовскій: Болгарскія повѣсти Букурештскаго сборника, ЖМНПР. ССXXXI, Спб. 1884, янв. 76—90.

¹⁶ V. Jagić: Arkiv za povjestnicu. . . Zagreb 1868, knj. IX, 89—92.

При споредувањето на другите словенски текстови не смее да се превиди важноста на апокрифот од Панаѓурскиот бугарски зборник, чијшто ракопис се наоѓа во Народната библиотека во Софија¹⁷. Самиот почеток од Панаѓурскиот зборник не се доближува веднаш до Тиквешкиот зборник, но содржината им е еднаква. Овој бугарски текст повеќе се доближува до друг ракописен текст, а тоа е српскиот апокрифен зборник, кој исто така се наоѓа во Народната библиотека во Софија¹⁸.

Може да се набројат и други текстови кои повеќе или помалку покажуваат блискост со наведените апокрифни текстови. Во сите нив доминира народната фантазија, која ги определува маките на грешниците, првин според христијанскиот морал и религија, а потоа според своите сфаќања, кои не ретко оделе во расчекор со званичните општествени норми и барања. „И виде на единомъ мѣстѣ члкъ засѣдающе; да е ги друзи людие доиду: они биаху ихъ и въземаху имъ еже имаху“. Таквите „хусарие“ Аврам ќе ги накаже со пламен. Ќе бидат накажани клеветниците, додворниците на силните, на луѓето од власта. Тие ќе бидат предадени на бесните волци.

По враќањето Аврам поживеал 30 години, потоа умрел. Во опширниот апокриф што го издал Тихонравов се наоѓаат интересни детали, на пример Аврам посакал да ја види смртта онаква каква им се прикажува на сите луѓе. Кога ја виделе децата, сите седум од страв умреле, но потоа пак оживеле¹⁹.

Апокрифите оставале траги во народното творештво. Конкретно овој апокриф оставил видливи траги во рускиот фолклор²⁰.

Многу приказни од јужнословенскиот фолклор, во кои децата плачат поради смртта на таткото, потсетуваат на апокрифниот момент — Исаковиот плач, поради навестувањето на смртта на татко му Аврам. Во народното творештво постои толкување зошто смртниот час е неминовен. Тоа го толкува и македонската приказна од Штип „Зашто е смртта слепа, глува, нема, невидима и немилостива“²¹. Овие приказни се приклучуваат кон општонародниот мотив за божјето правосудие — господ се грижи за сите живи суштества, па дури и за првот што се наоѓа во каменот на дното од морето.

Според народното верување смртта им се прикажува на грешниците многу страшна, додека пред праведниците таа е тиха и мирна. Во Тиквешкиот зборник господ му ја зел душата на Аврам со јаболко и гулаб. Во македонскиот фолклор постојат повеќе народни творби во кои архангелот му ја зема душата на човекот.²² Особено, многу варијанти со овој

¹⁷ Б. Цонев: Славянски ракописи и старопечатни книги на Народната библиотека в Пловдив, София, 1920, 446.

¹⁸ Б. Цонев: Славянски... 315, српска редакција.

¹⁹ Н. Тихонравов: Памятники... I, 89.

²⁰ Во руските стихови кај Афанасеев (Нар. рус. легенды, 1860, 183—188) се наоѓаат одгласи од апокрифот, додека пак разговорот на Аврам со смртта напомува на разговорот на Аник со смртта — Дух. Вѣсти, 1864, т. IX, 336—337.

²¹ СБНУ, X, 145—146.

²² СБНУ, II, 200—201, од Прилеп; СБНУ, I, 109; СБНУ, II, 195, од Прилеп; влашка варијанта кај Шапкарев, бр. 275; Драганов, бр. 114, од Дојран.

мотив ќе сретнеме во бугарскиот фолклор. Најчесто архангелот поучен од господа им ја зема душата на девојките со златно јаболко²³.

Овој апокриф не оставил видливи траги во македонскиот фолклор, не толку силно како што е случајот со апокрифниот состав за „Исакото жртвување“.

Vera ANTIC

AN APOCRYPHAL TEXT KNOWN IN YUGOSLAV AND ROMANIAN MEDIEVAL LITERATURE

Summary

Apocryphal writing was a very popular form of literature for medieval man. Many apocryphal texts are well known among the Slavic peoples. One such example is the apocryphal text *The Death of Avram* or as it is also known *Revelation of Avram*. This apocryphal text was handed on to the Yugoslav peoples by Greek literature. The manuscripts prove the origin of this text. From Yugoslavia it went to Romania and through it even reached Southern Russia, whence it returned to Romanian Literature.

In this work I treat the variants of this apocryphal text which appear in the following manuscript collections: Tikvesh, Bucharest, Dubrovnik, Athos, Panagjurište and Belgrade. By comparing them I have come to the conclusion that the Tikvesh and the Bucharest texts as well as the Romanian translation included in the latter are the most similar. All the above mentioned manuscript collections are South Slavic. The Romanian translation is based on the Bucharest Slavic manuscript.

²³ С6НУ X, 23 — Архангелите и Јанка; С6НУ, XLVI, 42; С6НУ, XLVII, 526; С6НУ, XXXV, 148; С6НУ, I, 27; С6НУ, VII, 166—162.

189

(Cuvint despre viața și moartea lui
Avram, cum a venit arhangelul să
lea sufletul lui)

Кѣндо тремѣсе. домноу ар-
хаггѣ Миѣанѣ. катрѣ Яврам.
ши коу бокорѣ. сѣ м софле-
тол. юенторюаши ла васпеци
Яврам. ши дециинсе архаггѣ
соунтѣ кодрѣ. ши фѣ ка оу
кхлаторю. ши авѣ Яврам по-
норѣ лѣче фѣрѣ wspе. сѣ но
мѣрѣче. ши лтр'ачѣ врѣмѣ.
лѣнсе. врѣжмашоу. тоате ка-
нае. сѣ нѣ мѣрѣгѣ wspе. ла
каса лѣн Яврам. ши фѣрѣ. е.
еиле де но мѣрѣж. немикѣ.
ши грѣи фѣюаши сѣс. лѣн Ісакѣ
ши ешимѣ доарѣ врем ведѣ.
154. оуидѣра | вр'ѣ wms. сѣ-лѣ л-

Слово ѡ житїи и ѡ смѣрти
авраамовѣ. како прїиде архггѣ
взѣати душѣ его.

Яврам живѣше въ домоу
своемъ. и желаше видѣти взѣ-
строжижасѣ на свѣтѣ. и ста
на матѣ кѣ воу. и посла кѣ
архаггѣ миѣанѣ да взѣмет
емоу душѣ. въ то врѣмѣ не
бѣ ала авраам хлѣбѣ. г. днїи по-
неже враг бѣ оудрѣжал вѣсѣ гѣс-
тѣ да никто непрїидет. архггѣ
схѣборисѣ ѡдѣ единѣ ѡжтник. и
видѣ ег авраам издалече и взѣ-
радѣласѣ и рече: прихѣдит кѣ
мнѣ гѣстѣ. хѣиѣж ко нѣз сѣнѣстѣи
хлѣбѣ. изшеѣ въ стрѣтенїе его
и реч. доврѣ градѣиѣу тѣи нѣ-
тем трѣиѣ. ѡнѣже тѣжѣе емоу

Cândo tremese Domnul arhagghelū Mihailū cātrā Avram și cu bo-
coriē sǎ ȳa sofielol iubitōriului la oaspeți Avram, și deștinse arhag-
gelū suptu codru, și fu ca u cǎlătoriu; și avē Avram porurē lēge
fǎrǎ ospe sǎ no mǎrānce: și intr'acēla vrēmīa închise vrǎjmașul toate
cǎile, sǎ nu mērgǎ oapre la casa lui Avram, și fūrǎ 5 zile de no
māincǎ nemicǎ; și grǎi t'ulul sǎu lui Isacu: și eșimu, doarǎ
ar-m-... unde-va... aducemu elu la casa noastră, cǎ.

двечемъ еанъ ла-каса. нощтре.
ка амъ апоцинъ-се софаетол
мѣвъ а мере. ши еширѣ. ши
взвѣрѣ. архаггалъ Мнѣхалъ ка
нъ кжалторю успе. ши атре-
карѣ еанъ. де оунде еше. ар-
хаггалъ вѣсе де сосъ сѣмтѣ. а-
врамъ вѣсе еамъ сѣ прѣдѣмъ.
архаггалъ вѣсе. маре трѣбъ амъ.
ши оустенинъ сѣмтѣ. вѣсе а-
врамъ сѣ юеши домнол тѣ. ар-
хаггалъ вѣсе салѣс сѣмтѣ пи-
чореле мѣ дорѣ. ши вѣсе а-
врамъ аши Исакъ фѣюхъ сѣ.
до-те акѣс. ши адъ калѣс.

155. сѣ двечемъ честъ успе ко нон.
архаггалъ вѣсе но оустенинъ фе-
чорѣ. че еамъ катнаирѣ. грѣ-
нидъ мѣрсѣрѣ. кѣтрѣ оу-а ар-
вѣре. ши акирѣ-се пѣрѣ ла нѣ-
мѣнѣ. ши грѣн сѣнѣ. сѣнѣ.
сѣнѣ. грѣнѣ прѣдѣнѣнѣнѣ.
аврамъ аши нѣрѣ кѣ дерѣнѣ
еанъ се акирѣ лемѣс. ши грѣн
нѣрѣ аши по пѣнѣ чирѣ мѣрѣ-

реч. авраамъ реч. брате прѣдѣмъ
вѣ домъ мой да сѣнѣмъ хѣнѣ.
внѣ же речъ вѣрѣсѣ тѣ мѣ рѣ-
бѣта. авраамъ мѣнѣсѣ зѣнѣнѣ
архаггалъ речъ прѣдѣмъ сѣ рѣ-
сѣнѣ. и послѣ авраамъ оу-а то-
вѣти трапѣзѣ, и речъ прѣдѣнѣ
мѣ конѣ да прѣдѣмъ. архаггалъ
речъ, лѣгко сѣнѣши и прѣдѣмъ.
грѣдѣнѣмъ же вѣнѣмъ. прѣдѣнѣ
нѣ аѣбоу амерѣнѣскомоу. аѣбоу
анѣнѣнѣ гѣаашѣ. сѣ. сѣ. сѣ
прѣдѣнѣнѣмъ и вѣнѣ аѣбоу
поклѣнисѣ до зѣмѣ. авраамъ
мѣнѣше его рѣдѣнѣ аѣнѣ тако
творѣнѣ. понѣже не вѣдѣше кѣ
есъ грѣдѣнѣ сѣ нѣмъ. и дѣнѣ-
сѣ кѣ домъ. и прѣдѣ сѣрѣвѣнѣ.
вѣмѣнѣ нѣсѣ. вѣ. нѣкоже вѣ
вѣнѣнѣ. еѣдѣ вѣсѣ нѣсѣ речъ.
вѣ вѣлѣ чѣдо и сѣго чѣка сѣнѣ
нѣсѣ, нѣкоже и тѣхъ. нѣже по-
сѣнѣнѣмъ сѣдомъ и гѣомѣрѣ. а-
враамъ вѣспѣнѣнѣ сѣрѣнѣ сѣ

amă împotîna-se sofielol mieu în mere; și eșiră și vădura arhaggheli
Mihailă ca u călătoru ospo, și întrebă elu: de unde ește? arhag-
gheli dișe: do sosu sântu; Avram dișe: blămu să prăindînu; ar-
haggheli dișe: mare trebă amu, și ustenitu sântu; dișe Avram: să
îubești domnol tu! arhaggheli dișe: shabu sântu, picioarele mă doru;
și dișe Avram lui Isacu fiului său: do-te a-casă și adu calulu, să du-
cemu cestu ospo cu noi; arhaggheli dișe: no usleni fecorul, ce blămu
cătiliru. Căindu, merseră cătră uin' arbure, și închiră-se pără la
pănăntu și grăi: sfântă-sfântă-sfântă—grăiaște; pravedniculu Avram
îi pără că dereptu elu se închiră lemzul și grăi; pără adu

ГРЕШЬНЫМЪ ГЛАГОЛѢ, ПОЧТО ПРИНИМАЮЩІИ
ГРЕШНИКА ИХЪ СЪЗНАЮТЪ. ЕЩЕ ЖЕ
ХОТѢЮЩІИ АСТІ, НЕЗНАЮЩІИ ГЛАГОЛѢ
НЕВИДНОМУ И БЛАЖЕННУМУ НА НЕБЕСИ СЕ
ПРЕСТОЛУ И РЕЧУ ГЛАГОЛѢШИИ АМИ
ГЛАГОЛѢ ПРѢДЪ СЛОВОМЪ ГЛАГОЛѢ АМИ
ХАНАЕ ГЛАГОЛѢ, И РЕЧУ АМИХАНАЕ, А
БРАДЪМЪ НИЖЕ МАСО ПРѢДЪАДЪАЕ ГЛАГОЛѢ
РЕЧУ, ЕЩЕ ТОГО ВИДИШИ АДАМА
И ТЫ АДАМА, ЕКЪ ТОИ ЖЕ ЧАС
СЪЗНАЕ, И СКАЖЕ АДАМА, ЕЩЕ
ЕЩЕ ВЪЗДАЮЩІИ АДАМУ СЪЗНАЕ
ТЕМЪ, ЕЩЕ ЖЕ ТАКОУ ОБЪЯВИ
СВѢДѢТЕ ЕКЪ НИЖЕ ХРАНИТЕ
ИСТАКА И РЕЧЕТОУ ЕКЪ ПОЛОУ
НОУИ ЖЕ СКАЖЕ ИСТАКА ИСТАКА
ИСТАКА И РЕЧЕТОУ, ПРИНЪАЕ
ПРѢДЪ ХРАНИТЕ ЕКЪ АМИ СЪЗНАЕ
РЕЧЕТОУ АМИ ГЛАГОЛѢ АМИ ДА
ЕЩЕ ТАКОУ ОБЪЯВИ, ПОНИМЕ
ИСТАКА ЕЩЕ ПО ТАКОУ ПРѢДЪ
СВѢДѢТЕ И РЕЧЕТОУ, И СЪЗНАЕ ИСТАКА

ꙗ краце. ши аѣ сѣрота. ши а-
 марѣ плажце. ꙗврам ꙗкѣ плаж-
 це. ꙗцера ꙗкѣ плажце. Сара
 ꙗкѣ плажце. лажжамле ꙗце-
 рѣши але се фѣже ꙗетри фѣрѣ
 прецѣ. ꙗврам вѣсе домне. спо-
 дре-ми чире еши тѣ. архаггѣ
 160* вѣсе еоу сѣмтѣ архаггѣ миѣана.
 ши сѣмтѣ тремесѣ. сѣ аѣ софле-
 тѣа тѣѣ. ꙗврам вѣсе домне сѣ
 фѣѣ аѣсѣ кѣ трѣпѣа. ла домнѣа
 домне. атонче ꙗцера сѣи ꙗ че-
 рю. ши кѣ фѣрикѣ грѣи кѣтрѣ
 домноу. ши-и порѣжчи домноа.
 сѣ ꙗ ꙗврам кѣ трѣпѣа. ши досе
 елѣ. ꙗцера ꙗ черю. ши мѣрсе
 ꙗврам. кѣтрѣ прѣстола. ши се
 рѣжѣ домноаши. ши фѣ аѣсѣ ла
 прѣстола херувимлорѣ. акѣлѣ
 амѣ мира-се. тоате силе ꙗ че-
 черюаши. де. ꙗврам. ши вѣсе
 домноа. кѣтрѣ ꙗцера до-те кѣ

поими дѣлѣ моѣ нѣтѣ. вселѣи
 ми вѣдѣко и дѣлѣ ми вѣдѣти
 что творитѣся по сѣкѣтоу. тогда
 ѡтпоустѣи емоу бѣ и реч ар-
 хаггѣлоу. да възвѣдет на дѣрѣ
 сѣ авраамомѣ да покажет емоу,
 да видѣт вѣсѣ-строжѣжѣса по
 вѣселѣннѣи. и дѣст емѣ власть
 да еже хошет да творит. и
 поат его архаггѣ, и възвѣде
 на дѣрѣ. и ѡтврѣзе гѣ авраамоу
 сѣдѣннѣи ѡчи и видѣ вѣсѣ и
 разоумѣ. и видѣ на едином
 мѣстѣ на четврѣтѣмѣ неси
 чѣка-вѣлѣлѣнна, и по малѣу ра-
 довѣшѣа а по мноѣоу плачѣашѣ.
 и-вѣпрѣси авраамѣ архаггѣа и
 реч. кто ест сѣи чѣка, что ли
 сѣи толико творѣх. архаггѣ реч
 тои ест прѣвоздѣннѣи адам. и
 урѣважѣаетѣ правѣднѣа вѣ рѣи

*) In manuscris s'a intervertit aci la legat ordinea foilor.

lu sărorta, și amaru plânge. Avram încă plânge; ingerul încă plânge;
 Sara încă plânge. Lacrămile ingerului ȳale se făce pietri fără prețu.
 Avram dise: Domne, spoinre-mi, cire ești tu? Arhagheli dise:
 eu sântu arhagheli Mihailu, și sântu tremesu să ȳau sofietu
 tău. Avram dise: Doamne! să fiu dusu cu trupul la Domnul,
 Doamne! Atonce ingerul sui în certu, și cu frică grăi către Domnul.
 Și-i porânci Domnul să ȳa Avram cu trupul. Și dise elu ingerul în
 certu. Și mēse Avram către prēstolu și se rugă Domnolui, și fu dus
 la prēstolu heruvimiloru. Aculu amu mira-se toate silele certului de
 Avram. Și dise Domnol către ingeru: dă-te cu iubitorul mieu cu

Вера Јанева — Стојановиќ

СПЕЦИФИКАТА НА УМЕТНИЧКОТО ПОЗНАВАЊЕ НА КАРЕЛ ЧАПЕК ВО РОМАНОТ „КРАКАТИТ“

Во опсесија на хаотичен немир и апокалиптичен страв од војни лежи изворот на творечката инспирација на Карел Чапек за романот „Кракатит“. Објавен само неколку години по Првата светска војна (1924)¹ овој роман е истовремено и модерна сказна и утопистичко дело. Во себе и во своето движење кое го разгорува носи знаци и инструменти на својот сопствен конфликт, обележува простор, во кој влегуваат во процес текстот и идеологијата.

Основното прашање поставено и обработено во мошне сложена композициска постапка, драматичниот нерв во оваа полиморфна фактура е прашањето на одговорност на научникот — творец за судбината на човештвото среде неодговорниот и нерамномерниот развој на техничката цивилизација. Ова прашање е овладеано од писателот во еден драмски конфликт, конфликт меѓу светот кој го осакатува човечкиот тоталитет, кој го загрозува неговото постоење воопшто и хипертрофираниот интелект. Самиот материјал, со својот карактер, со присутните односи во романот создава база за конфликтна фабула, во која морализмот се појавува како една од важните компоненти во неа. Во овој свој морализам Чапек има обележја карактеристични за една микроутопија. Во тие знаци се формулира правилото на играта која усмерува кон истакнување на оние точки од текстот, кои бараат и дозволуваат лектира симултана врз триве изотопии: сказна, реален настап, алегорија. Лектира во самиот почеток плуралитетна, лимотрофен текст потхрануван од неколку наративни слоеви.

Трагичната судбина на главниот лик во романот „Кракатит“, инженерот Прокоп, е заснована врз два основни творечки принципи: самоодбивање и самовеличање на интелектот. Во

¹ Романот „Kvakati“ е објавуван најпрвин во наставки во „Lidové noviny“ од 25. XII 1923 до 15. IV 1924. Истата година романот е и книжно објавен. Цитатите наведувани во текстот се земени од 12-тото издание на „Kvakati“, Praha, 1958 год.

романот Чапек се задржува врз реализацијата човекот (творец) и судбината на човештвото. На таа линија го истакнува дуализмот на конфликт меѓу активноста на инвентивниот дух на инженерот Прокоп во допир со она што ја ограничува таа активност и го вовлекува во несопствена егзистенција. Во ова се имплицирани и противречните тенденции во нерамномерниот развој на модерната цивилизација, кои Чапек ќе настанат, колку тоа наивно да изгледа, да ги хармонизира преку етичката проекција на егзистенцијалната проблематика.

Чапековиот морализам, кој тука ја досега својата врвна точка, поникнува од трагичното искуство на авторот од Првата светска војна, кога како нејзин сведок имаше можност да се убеди како резултатите на науката се применуваат во уништувачки цели, свртени против човекот. Извесна коинциденција меѓу неговото искуство и надворешната стварност предизвикуваат во тој песимист и механофоб неизбежно прашање: каде оди техниката, каде усмерува? Тој блесок на идеја, таа пукнатина во неговиот сензитивен свет создава сказна, епос и истовремено модерен роман наречен „Кракатит“ со лајтмотивска мисла: човекот — творец во механизираниот свет.

Кракатит — тоа се гротескни сказочни претстави и ситуации, откината стварност на живиот збор, во која ревербира дејствието во две рамнини — тоа е алогичко нарушување на законитостите на надворешниот свет, тоа е свет на пародија, парадокс, апсурд, во кој инженерот Прокоп согледува како неговиот „волшебен предмет“ проникнува во „забранета област“.

Темата на романот е содржана во чувството и копнежот на хиперцеребралниот ум по голем чин и сфаќање на неможност за неговата реализација. Прокоп е автостилизација на својот творец, особено очигледна во лирските пасажии, во кои лирскиот елемент се појавува секогаш како реакција на проблематизираното објективно. Прокоп ја претставува истовремено и најсилната амбивалентност на експресионистичкиот уметник. Интелектуалецот во експресионистичката уметност се чувствува едновременно и како надмоќен, возвишен гигант и како маченик, спасител на човештвото. Тој балансира меѓу двата екстрема: самоодбивањето и самовеличањето. Дихотомијата на двата принципа е доведена во „Кракатит“ до најголема тензија.

Застрашувачкиот интелект на Прокоп го вознемирува светот. Но она што е решавачко во неговата надмоќ тоа не се состои во надворешниот продукт (пронадојкот на експлозивниот прав), ами во неговата внатрешна раскинатост, двоумење, нестабилност. Оваа таинствена внатрешна рана е симбол на инхибираната изолираност и револуционерната природа на интелектот: таа ја открива бесмисленоста, апсурдноста на неговиот чин, интелектот го силогизира целиот тој комплекс на немир и го присилува да ја спречи по секоја цена реализацијата на пронајдокот. Но интелектот ќе биде исто така онаа сила, која ќе му

помогне да ги совлада во себе изолацијата и нихилизмот и да стане херој на секојдневниот труд, откривајќи му ја на творецот вредноста во антиличниот функционализам. Преку драматични ефекти, во ужасен „атмосферски притисок“ авторскиот субјект, скриен во епските пасажии зад својот лик, ќе ја изложи вистинската природа на херојството како пацифизам и самопожртвување.

Основната концепција на авторот, содржината и идејата на романот се соединуваат во едно: „Кракатит“ е драматична формулација на егзистентниот облик на авторот. Прокоп ја симболизира идејата на авторот за односот на индивидуата кон колективот. Оттука и онаа импресија на субјективна тематска детензија со лирско настроение.

Основното сиже на романот е во следното: инженерот Прокоп пронашол бел експлозив со ужасен интензитет, кој стапува во дејство под влијание на електромагнетски бранови (проблем на деструктивната хемија, аналоген на карбураторот од „Фабрика на апсолутното“).²

Преку овој свој пронајдок Прокоп сака да ја реализира својата личност, да го досегне врвот на својата автентичност и себеизраз, но бргу осознава дека во општеството постојат сили, кои сакаат да го отуѓат неговиот труд и да го усмерат замислениот план во непредвидлива и опасна врвица за човештвото. Првата сила е самата материја. Инспириран најпрвин од нејзината семожна моќ, Прокоп ја користи во пронајдокот и во творечка екстаза му објаснува на својот колега, инженерот Томеш: „Материјата е нужна, но јас ќе направам да се распадне наеднаш, бум! Експлозија, разбирате! На парче! На молекули, на атоми. Но јас ги разбив и атомите. Јас знам дека веќе Рутерфорд...³ Но тоа беше само мала работа со зрачење, знаете? Тоа ништо не е. Тоа ќе треба en masse. Ако сакате, јас ќе ви разбијам тона бизмут, ќе раскинам сè — целиот свет, но тоа е веќе сеедно. Сакате ли?“⁴ Во трескава визија Прокоп го следи дејството на материјата: „Чујте, знаете ли вие, колку си — сила во еден грам жива? Четиристотини шеесет и два милиона килограмометри. Материјата е ужасно силна. Материјата е регимент кој тупоти наместо: рас, два, рас, два, но ако додадете права команда, региментот ќе избие во напад, en avant! Тоа е експлозија, разбирате? Ура!“⁴

² „Továrna na absolutno“, Praha, 1922.

³ Rutherford Ernest (1871—1937) англиски физичар, професор во Кембриџ, којшто се занимавал со прашањата на радиоактивноста и структурата на атомската јатка. 1911 година ја даде теоријата за составот на атомите и ја потврди во 1919 со разбивање на азотските атоми. Овој настан во научната мисла е секако импулс за создавање на „Кракатит“ засилен и со ситуацијата во светот по Првата светска војна и неурозата на повоеното време.

⁴ „Kvakit“, стр. 16.

Втората сила, втората власт се оние таинствени и непријателски сили, оние воени заседи и групи, кои се борат очажнички за да го придобијат за себе Прокоп, за да им ја каже формулата на крататитот. Прокоп е свесен дека користењето на прашокот во воени цели секој момент може да предизвика катастрофа, уништување на целото човештво, на сите негови вредности, плодови и соништа. Оттука и онаа атмосфера на немир, неспокојство, страв до лудило, присутен на секоја страница на романот. Во сонливите монолози на Прокоп (стр. 37, 38) се преплетуваат и вкрстуваат многустраните односи, се открива заплетканата мрежа во која е уфрлен проблемскиот лик. Во нив се одразува целиот микрокосмос и макрокосмос на средината во која Прокоп живее. Во сите негови дијалози со сказочната принцеза или со претставниците од воените заседи ликот на Прокоп се пројавува како пресек на тие спротивности, кои создаваат тензија во романот. Затоа се сите негови монолози и дијалози извонреден дијагностички текст за романот. Во нив има полно смисла, силна филозофска разиграност, која условува пореметување на класичните епски правила, предизвикува една трансгресија, маскирана преку наративните и дескриптивните партии. Последниве се особено функционално претставени како знак на едно „отаде“ (другаде). Индиректните претстави се интерпретирани според еден алегоричен и симболичен кодус.

Сиџето на романот Чапек го сафаа всушност како сказочен. Принцезата не требало да биде сосема материјална, зашто нејзината улога во романот е да ги растрепери и стави во движење внатрешните сили и потсвесните размислувања на Прокоп. Полустварноста, преминувањето од светот на реалноста во сонливи претстави и во сказочна фантастика се елементи на сказочна ноетика и поетика.

Сонливиот и сказочниот облик на принцезата, нејзините вибрации стануваат за Прокоп импулс за да премине тој преку сите градуси на сетилното доживување, за да ја доживее и пројивее во себе целата таа кошмарна стварност. Преку својот однос кон сказочната принцеза Прокоп доаѓа во конфликт со непријателските сили. И токму во таа негова борба се ослободуваат во него потиснатите инстинктивни сили, придушуваниот отпор кон големите чинови.

Поставен во светот на не—јас, во светот кој се заканува со својата машинерија, Прокоп го осознава военото значење на својот пронајдок. Во дијалог со Карсон избива ужас од мислата на евентуална војна: „Претставете си на пример... војна! Кој ќе го има во рацете крататитот, ќе може... може... кога ќе посака...“... да крене во воздух цели градови, цели војски... и сè. Доволно е... доволно е само да се распукне! Може-те ли тоа да си го претставите?“

Карсон: „Можам, красно.“

Прокоп: „И затоа... во интерес на светот... никогаш...
никогаш нема да го дадам, никогаш“⁵

Предизвикувачката, демаскираната разумност на Прокоп ги разјари и до беснило ги доведе капиталистичките трустови кои сакаа со своето семожно средство, парите, да го откупат пронајдокот. Кога не им успева, ја употребуваат жената: „Прекрасната принцеза, сметаа тие, нејзиниот шарм, ќе го расколеба студениот интелектуалец“. Меѓутоа, силата на разумот ги согледува последиците на тој чин и ги уништува во него чувствата. Така Прокоп се опира на најголемото искушение и станува судбоносен обновувач на духот:

„Која сте вие, всушност? Принцеза? Кој ве испрати? Размисли, ништожна, дека сакаше да убиеш илјада илјади, дека му помагаше на тоа да бидат избришани градовите и овој наш свет, наш а не ваш, светот на нас луѓето да биде уништен! Вие сите мислевте и... имате своја претстава за честа... Е па страшно сте се излажале. Јас не сум кавалер. Јас сум... син на чевлар... Тоа не е важно, ... но... јас сум парија, разбирате? Низок и ништожен селанец. Јас немам никаква чест... Можете да ме исфрлите како злосторник... но нема да ви го дадам кракатитот. Јас сум бил во војна... и сум ги видел отровните гасови... и знам што се луѓето кадарни на сторат. Кракатитот ќе остане кај мене“. Монологот го истакнува социјалниот дуалитет: ние — вие, се сондира општествениот аспект во романот, се создава тензија меѓу двата спротивставени елемента, која во текот на дејствието треба да се реши.

Во романовата структура на „Кракатит“ Чапек намерно внесува разни литературни жанрови како функционална диференцијација на текстот, но жанрот на сказната е доминантен, зашто токму преку неа Прокоп можеше да го изрази својот детински копнеж за ослободување од реалниот и сериозно припадниот свет. Во сказната Чапек ги истакнува нејзините карактеристични знаци, кои можеа најалекватно да се врежат во неговата поезика. Во своите теоретски студии за сказната, во „Марсиас“⁷ тој вели: „Неопределеност на одредување, посебно просторно и временско оддалечување, откинување од актуелната стварност, ослободување на односите кон реалниот и сериозно припадниот свет“. Преку сказната Чапек најавтентично го доживува свалиот со неприфатениот, отфрлениот свет. При тоа фантастичната гротеска се појавува како потенцијална структура, чии начини на обликување се усмерени кон искривување на нашето секојдневие. Во отфрлениот свет инженерот Прокоп тепо наоѓа ориентација и во таков метеж само студениот и загри-

⁵ Ibid. стр. 56.

⁶ Ibid. стр. 245—6.

⁷ K. Čapek, „Marsyas čili na okraj literatury“, Praha, 1931.

жениот поглед на творецот можеше да проникне во целиот тој вител и тој морничаво сенишен свет да го претстави во целата длабина на проблемот, да собере сили и да ги совлада демоните што се појавија од бездната на животот за да го разбијат секојдневието на незащитениот човек. „Сказната е“, вели Чапек, „епска импровизија“. Зборот во оваа импровизиација со јавува како основна единица. Магијата на зборот, која може сè да објасни или да раскине, која ги уредува зборовните односи преку реални противречности, која им дава превласт на умните и им се потсмевнува на глупавите, тоа беше далекусежно откритие, кое некогаш — во сите јазици на светот — закри во струење на пријателско раскажување⁸.

Со помош на оригиналната употреба на јазичките елементи, со необично зборовно спојување и нивно многузначно користење, со иконичноста во изразот, Чапек во рамките на волшебното, сказочното, ја реализира својата претензија кон една симболична двозначност, така што и целиот роман добива двозначна функција, непрекината осцилација меѓу сон и стварност, меѓу копнежот и неговата реализација. Како во сказна и топографијата во романот има легендарен знак, значење на симбол. Да го наведеме примерот на волшебниот замок Закура и дематеријализираната појава на принцезата: „Јас сум принцезата захурска, а ти си големиот Крокопокопак, кралот на духовите. Но јас сум маѓепсана, над мене се изговорени: оре, оре, балене, магот малиста маниголене, а затоа ќе ме грабне рибата, рибата со рибји очи и целото рибје тело и ќе ме однесе во рибиниот замок. И тогаш ќе долета големиот Прокопокопак на својот плашт од ветрот и ќе ме грабне... Збогум...“⁹ Дејствието на романот преминува во сонлива, фантастично-сказочна зона. Ова наизменично применување на двете зони, реалната и сонливата се одразува доследно и во изразниот систем, во описите. Најпрвин следиме чиста, остра пластика, како да е вистински живот, луѓето материјални, настанати сфатени до детал под чија поврвнина струи најфина флуидна лирска вибрација и дејствието претставено во сета просирна и доследна логика на стварноста. Потоа темпото се забрзува, секавањето во трескава состојба на Прокоп го прекинува логичкиот ток, епската линија на раскажувањето постепено се поетизира, временскиот ток на сижетот е недоместен со безвременски, доминантниот тематски слој во романот е пред сè раскажувачот и неговиот однос кон стварноста, а не дејствието во својот објективен временски ток. Ликовите никнуваат во потсвеста гротескно заострени, се сменуваат немотивирано. Целата сценерија струи во нематеријално движење, ликовите се изедначуваат со дематеријализирани чудовишни сенки, претставите неочекувано се спојуваат. Во рамки на овој изразен систем се појавува сосем ненадејно и

⁸ Ibid. стр. 152.

⁹ „Kratit“, стр. 209.

немотивирано таинствената жена со црн превез, тајната радиографска станица во Швајцарија, се менува лабораторијата во Хибшмонк и се затвора во некаков невидлив круг. Човечките ликови доживуваат три метаморфози: во почетокот се појавуваат тие со своето телесно човештво, потоа се менуваат во гротескни расцерени обесчовечени маски и на крајот се сосема дематеријализирани.

Зависно од поетиката на двозначност и секој лик е подложен на неколку интерпретации. Демон би можел, на пример, да биде човек мудар и човек на злото, демон со натприродна сила. Имињата Крафт и Холц ја содржат во себе својата симболика. Конечно и Прокоп е претставен во својот дуализам. Би можело да се претпостави дека присуството на Демон исполнето со деструктивна, застрашувачка сила се јавува како омразен лајтмотив на Прокоповиот комплекс на големина. Демон е просто тука, за да го предизвика Прокоп. Демон е навестување на опасност што се обликува во упорната гордост на Прокоп, во неговата склоност кон титанизам. Ако се гледа од овој аспект, Демон е тука присутен не за да ја истакне својата личност, ами нејзината функција во животот на Прокоп. Така Демон станува симбол, којшто добива функција на израз, се појавува значи како вагнеровски лајтмотив. Слична е постапката и со немотивираното појавување на непознатото девојче, како израз на Прокоповиот постојан копнеж по Љубов.

Ваквите ликови се појавуваат како различни аспекти или можности, кои постојат потенцијално во главниот лик. Тие се музикални варијации на една тема¹⁰. Во спротивност на прстодушниот идеализам (симболизиран во старецот), Демон образува материјалистички контрапункт во композицијата на романот. Тој ја злоупотребува месијанската тема за смислата на животот на материјалистички начин како технички прогрес и збогатување. Бруталните пресметнувања со Прокоп се еден акорд, кој ја акцентира оваа контрапунктска функција на темата на Демон. Демон е Чапеков Мефисто, кој го предизвикува Прокоп: „Вашата ситуација е беспримерна. Никаков Џингисхан или Наполеон нема да ви каже што треба да правите и каде се вашите еграници. Никој не може да ве советува, никој не може да се вживее во безграничноста на вашата моќ. Ќе треба да биде сам, ако сакате да стасате до крај. Не пуштајте никого кај себе, кој би сакал да ви постави граница или смер. Ни вас, Демоне, го запраша остро Прокоп. Ни мене, јас стојам на страна-

¹⁰ За функцијата на музиката во романовата структура, како и за особеностите на експресионистичката поезика в. Walter Sokel, *The Writer in Extremis*, California, Stanford, 1959; за синкретичниот бран во Чапековата проза зборува Јан Мукаржовски во студијата: „*Próza Karla Čapka jako lyrická melodie a dialog*“ во *Kapitoly z české poetiky II*, Praha, 1948, стр. 366, За музичко интуитивниот уметнички став и вагнеровската теорија од *Gesamtkunstwerk* аплицирана кај Чапек зборува и Jaroslav Tax во „*Problém muzikalizace moderní české prózy*“ во *Slavica pragensia XIV*, 1972, стр. 20.

та на силата... Дајте ми ја раката, Демоне, рече Прокоп, полн со сомневање. Не, ќе се испечете, се насмевна Демон, имам стара, прастара треска“.¹¹

И самиот Прокоп во кулминација на својот индивидуализам, понесен од својата интелектуална моќ, во еден момент, кога анархистичката група сакаше да се здобие со кракатитот, ќе рече за себе: „Сè е во мене срастено, доброто и злото и највисокото. Оној кој живее, работи и добро и зло, како да се дробн. Работев тоа и тоа, но сега ќе треба да го дадам она највисокото. Тоа е откупување на човекот. Во она што сум направил, тоа го нема, во мене е срастено... како в камен. И ќе треба да се растргнам... со сила... како што се растрга набојот, и нема при тоа да прашам што ќе здобам. Но јас треб... треба да го дадам она највисокото“.¹²

Од овој краен, екстреман индивидуализам, кој во една хаотична и обешчовечена стварност требаше да предизвика најстрашен конфликт, Чапек му доделува на малиот човек¹³ функција на спас, во облик на епифанија на старецот. Дедото, кој се појавува како епифеномен, со планетите, симбол е на доброто или човечката совест која го спасува Прокоп, кршејќи ги во него последните остатоци на индивидуализмот. Во сцената со старецот Прокоп осознава дека над неговиот индивидуализам стои вчленувањето во народниот колектив и секојдневниот труд за доброто на сите.

Автостилизиран во старецот, авторот интегрира рафинирано во една од своите мисии. Тука се појавуваат знаци на еден комплексен однос меѓу раскажувачот и стратегијата на утопистичката реч, преку кој, на заобиколен пат се појавува врската на идентичност која го врзува со светот. Тука фигурира авторското Јас, неопходно и неизбежно како стимулативна сила и како знак на несогласување со постојната структура на светот и конечно како морална, етичка порака на авторот, која станува и естетски проблем на делото.

На естетски план се решава тензијата од опозицијата Прокоп — демонските сили на технократскиот свет. Оваа детензија има секако свои дисонанци, не е плодна, таа е таква, каква што ја сака авторот и неговата концепција за животот, неговата етика. Тоа е субјективно смирување со ситуација, но не и нејзино надминување, но во тоа субјективно продолжување таа детензија е адекватна и делува естетски. Преку богатите лирски интерлудии Чапек ни дава извонредна транспозиција

¹¹ „Kratit“, стр. 251.

¹² Ibid. стр. 252.

¹³ Чапеквата концепција за „малиот човек“ асоцира на Масариковата претстава за малиот човек и улогата на „малиот народ“, V. T. G. M. Problém malého národa, Praha, 1905.

на објективниот свет на платформата на сознанието, како името се рефлектира тој во внатрешните и сонливите монолози на главниот лик, инженерот Прокоп.

Револуционерната филозофија на Прокоп не произлегува од ресентименти на слаби луѓе. Нејзиниот извор е во сочувството со луѓето воопшто, од стравот од евентуална војна. Интелектуализмот на Прокоп се појавува како заштитна брана на nihilизмот. Тоа е ново вреднување на интелектот и интелектуалниот труд. Интелектот, кој ја поткопува животната сигурност на човекот, може одново интерпретиран да стане сила, која ќе го стимулира човекот и заштити од уништување. Тоа е мисијата на Чапековиот апстракционизам, според кој човекот се гледа како творечки субјект, кој со силата на својот конструктивен дух може да внесе ред во надворешниот хаос (идеја, која прв пат ја наоѓаме во расказот Стапалка¹⁴). Прокоп е во рамките на вакво размислување претставител на церебралниот ум, којшто ставен во служба на човештвото станува конструктивен дух применувајќи ја модерната техника во хуманистички цели.¹⁵

Во пацифизмот Чапек ја досега сублимацијата на неурозата на своето време, но истовремено и парадоксот на поразен интелект во мигот, кога е тој на самиот врв на својата творечка моќ. Тоа е преценување на практичната дејност како кондензација на целата вистина за животот проживеан во едноставност. Решение, кое од денешен аспект ни изгледа и наивно и дидактично, но за идејниот систем на Чапек единствено прифатливо, зашто тој ја преценуваше улогата на микросредината и само во нејзините рамки бараше единствена сигурност. Конститутивната парадигма, која се резимира во идентификацијата на Јас со народниот колектив, ја губи својата уверливост зашто не е проектирана врз синтагматската оска на целокупниот општествен развој, во кој интегрално се вклучени прогресивните сили како носители на револуционерната преобразба на светот.

¹⁴ Во расказот „Stopa“ од збирката „Boží muka“ 1917, стр. 14, Чапек го поставува интелектот во граничен миг на двоумење. Инспиративната искра за овој расказ, а како што потврдува материјата во „Кракатит“ и во него делумно потекнува од англискиот филозоф Дејвид Хјум (David Hume) и неговите размислувања во „Испитувања за човечкиот разум“ имено, познатата негова мисла за трага на една нога во песокот на морскиот брег (в. III глава XI дел) од споменатиот есеј.

¹⁵ Во 1924 год. во Прага е објавен преводот на Жорж Диамеловата книга есеи „La possession du monde“. Неговиот идеалистички хуманизам, врз кој се засновани есеите, беше прифатен од Чапек, неговата генерација и брненската експресионистичка „Литерарна група“. Диамеловата мисла: „Вистинскиот прогрес се однесува само на душата, сосема независна од помошта на науката и научното испитување“, добива кај Чапек облик на восхит од апстрактното човештво. Но во тој контекст не можат да се превидат и импулсите на Жил Роменовиот унанимизам, безграничниот хуманизам на Леонард Франк, протестот против емоционалната атрофија на Макс Брод (Замокот Норнепиг), чувство на одговорност на секој уметник за човечката судбина (Јакоб Васерман и неговиот роман „Заблудата на Христијан“, како и етичкиот идеализам на Лав Толстој.

Затоа со своето решение Прокоп можеше само да се наднесе над отуѓената реалност, а неговиот чин, колку и да е хуманистички замислен, да заврши како индивидуална драма на единка поставена во конфликт со неразбирлив, механизирани и отуѓен свет.

Vera JANEVA-STOJANOVIC

LA SPECIFICATION DE LA CONNAISSANCE ARTISTIQUE DE KAREL TCHAPEK DANS LE ROMAN „KRAKATIT“

L'objet de cette étude est le roman „Kratit“ de Karel Tchapek. De l'aspect du genre littéraire cet oeuvre présente les traits essentiels et caractéristiques d'une structure narrative multiforme. Le projet idéologique de l'auteur et son affabulation exigent le double jeu, auquel se livre le texte, et le traitement fantastique. Cela impose une référence constante à l'allégorie. Ces principes sont clairs, ils sont à la base d'une double signification.

Dans une réalité non authentifiée l'écrivain nous découvre la dimension étouffée de l'homme, en perçant avec cela le cercle de l'universum énigmatique, mettant en évidence le problème de esprit inventif de l'ingénieur Prokop avec une force inhumaine, qui esprit inventif de l'ingénieur Prokop avec une borie inhumaine, qui limite cette activité et l'introduit dans une existence impersonnelle. Le humanisme de Prokop est nourri par l'illusion de créer le monde, dans lequel, l'aliénation et la déshumanisation peuvent être vaincues par la métamorphose morale de chaque individu conscient, qui éveillé d'après ses possibilités pourrait choisir sa véritable existence.

La métamorphose morale, la modification existentielle doit restituer la communication interrompue de l'homme avec le monde, rétablir les valeurs humaines, anéantie par le travail aliéné, dans une psychose neurotique avec les menaces perpétuelles de la guerre. Il réussit à maîtriser l'isolation solipsiste de l'homme renfermé en soi, la désintégration de la personnalité et d'élever la problème du sujet individuel vers l'entité du monde objectif.

L'auteur va donc essayer de régler ce conflit avec un paradigme constitutif, qui se projette sur l'axe syntagmatique de l'identité du „Je“ à la collectivité du peuple. Dans l'univers de cette polarité, — l'aliénation — modification existentielle — par un procédé très compliqué et très ingénieux, Tchapek a créé un drame authentique, qui évoque l'ultime drame de l'homme devant son destin.

Ташко БЕЛЧЕВ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИТЕ ИДЕИ НА МИХАЛ ЧАЈКОВСКИ ВО РАМКИТЕ НА ПОЛИТИКАТА НА „ХОТЕЛ ЛАМБЕРТ“

Идејата за обединување на јужните Словени во силна држава, во првата половина на XIX век, или поконкретно кажано во времето на МИЛОШ ОБРЕНОВИЌ и АЛЕКСАНДАР КАРАГОРЃЕВИЌ, е тесно поврзана со полската агенција на кнезот АДАМ ЧАРТОРИСКИ, со седиште во Париз, во познатиот „Хотел Ламберт“.

Главен претставител на оваа агенција, за балканското и блискоисточното прашање, беше бившиот полски кавалериски офицер МИХАЛ ЧАЈКОВСКИ. Под негова директна управа спаѓаше и Белградската агенција со Лудвиг ЗВЕРКОВСКИ — ЛЕНОАР, кој беше испратен во Србија со француски паспорт и неговиот соработник ФРАЊО ЗАХ, кој ќе го замени него во Белград.

По неуспехот на Ноемвриското востание во Полска 1831 год. настана големата емиграција, која главно се прибра во Франција и Англија и поретко во другите западноевропски земји. Тоа беше разбирливо, бидејќи Франција не беше окупатор и секогаш Французите се застапувале за Полјаците. Оттука Париз ќе стане центар на полската емиграција. Таа беше поделена, главно, на три партии: монархистичката, на чело со кнезот Адам Чарториски; демократската, на чело со Лелевел и мисијанистичката, на чело со Анђеј ТУВЈАЊСКИ.

Чајковски прво бил на страната на „Демократското друштво“, од чии рамки беше испратен на конгресот на историчарите во Париз, а малку подоцна, разочаран од политиката на демократите се ставил во служба на кнезот Адам Чарториски.

Михал Чајковски е роден 1804 год. во Украина. Произлегува од полско благородничко семејство тесно поврзано со културата на козаците, испреплетена со полската култура на исток. Од полската критика најчесто е наречуван „полски благородник со козачко срце“, и навистина не погрешил Зигмунт Крашински кога го определил него имено како таков. Живее повеќе во светот на фантазијата. Бил човек на сабјата и перото.

Пишувал повеќе „на колено“. Уште пред Ноемвриското востание (1831), во кое ќе земе живо учество, ги ослободил крепостните селани од своето доста големо земјиште. Во востанатата полска армија служел како поручник и бил одликуван со орден за храброст. Како потомок на богато семејство добил салонско лицејско образование. Се запишал на Варшавскиот универзитет за да го продолжи своето образование, но смртта на мајка му и Ноемвриското востание биле причина да се посвети на „сабјата и перото“. Напишал поголем број книги со наполно оригинален стил. Еве неколку од поважните позиции кои ќе му донесат писателска слава и ќе го стават во редот на најдобрите прозаисти во периодот на романтизмот: „Козачки повести“ (1837), „Вернихора“ (1838), „Крџали“ (1839), „Стефан Чарњецки“ (1840), „Анна“ (1840), „Гавенди“ (1840), „Кошовата“ (1841) „Украинки“ (1841), „Овручанин“ (1844), „Бугарија“ (1872), „Немолак“ (1873), „Босна“, завршен 1871 год., а не објавен до денес на полски јазик и др.

Како војник на востанието целиот свој живот ќе го посвети на делото на поробените словенски народи. Тој заедно со кнезот Адам Чарториски се противставил на рускиот панславизам и со помошта на отоманските козаци се грижеше да создаде словенска армија со цел да ги ослободи поробените Словени и да создаде огромна словенска федерација со главен град Киев.

Се самоубил на 4 јануари 1886 год. во Борек — Украина.

Чајковски во својот политички живот на емиграција бргу сфатил дека кнезот Адам Чарториски е единствениот перспективен Полјак кој може да застане на чело на полската емиграција, бидејќи сите западни земји го признаваа единствено како наследник на полскиот трон, на кој никогаш нема да седне, туку само ќе си остане со името „некрунисан полски крал“. Единствено него за таков го сметаа и Русите, бидејќи тој на своето време држеше едно од најважните министерства во царска Русија и беше еден од најблиските соработници на цар Александар I.

Тоа што најмногу го заинтересира Чајковски во рамките на Политичката агенција на кнезот Адам Чарториски во „Хотел Ламберт“ во Париз беше широкиот план за дејност меѓу јужните Словени. Овој терен (од Цариград до Белград и Сараево) кнезот Адам Чарториски му го поверува на Михал Чајковски со претставништво и седиште во Цариград, кое ќе се прошири со уште две филијали — белградската и сараевската.

Колку тешка работа му претстоеше на Чајковски, особено со српското прашање кое се наоѓа во центарот на вниманието на источното претставништво, сведочат следниве зборови на проф. др Горѓе Живановиќ: „Знаеја Полјаците дека Србите во длабочината на својата душа се русофили и тешко би било сега да ги насочиш против Русија. А беа неопходно потребни, бидејќи Србија сè повеќе и повеќе се развиваше, па затоа многу

би значело ако се определи за политиката на кнезот Чарториски“.¹

Од кореспонденцијата² на Чајковски, со двата свои потчинети Леноар и Зах, како и со кнезот Адам Чарториски, се гледа дека историските настани на Балканот во 30 — 50 години на XIX век напoлно совпаѓаат, при опишувањето, со тие што ги забележа историјата на јужните Словени.

*
* *
*

По убиството на Ѓорѓе Петровиќ — Караѓорѓе во 1817 год. Народната скупштина пак го избра за кнез на Србија Милош Обреновиќ и бараше од Русија и Турција да биде признат. Русите никогаш не биле за него и неговата политика. Тие не биле одушевени со неговиот преизбор и затоа не брзале да го исполнат неговото барање. Благодарение на неговото богатство 1830 год. го признале неговото кнежевско достоинство во Србија. Турците и тие не сакале да го признаат за кнез на Србите.³

Според „Мемоарите“ на Чајковски Милош Обреновиќ сметаше дека со турските паци, па дури и со јаничарите, полесно можело да се разбереш отколку со руските бојари; нив можеа да ги исплашиш или да ги поткупиш, а Русите од ништо не се плашат, што се однесува до поткупување тие и без тоа се богати. Чајковски Србите ги сметал за премногу бедни да можат да ги поткупат Русите.

„Тој (кнез Милош н. б.) сметаше дека е подобро да се игра шах со Турците, отколку билјард со Русите, во шахот можеш

¹ Ѓ. Живановиќ, Срби и полска књижевност (1800 — 1871) стр. 64.

² Кореспонденцијата на Михал Чајковски е вклучена во целокупната документација на Политичката агенција на кн. А. Чарториски, подврсана по години, како што течела дописната работа меѓу него, како шеф на Цариградската филијала, главно со кн. Адам Чарториски, со грофот Владислав Замојски, со ген. Крашевски, со Људвик Зверковски — Леноар, со Фрањо Зах и др. Подврзаните томови ракописи се назначени со сигнатура како на пример: А. Чар. ркп. (Адам Чарториски ракописи) 5414, 5488, 5433, 5646, 5669, 5969, 5489, 5490, 5491, 5492, 5487, 5486, 5489, 5490, 5491, 5492' 5412' 5493' 5415' 5416 итн.

Кореспонденцијата не е средена ни тематски ни по земја за која се однесува, единственото, до извесна степен е зачувана хронологијата. Од поголемите трудови на разните историчари и филолози, чија библиографија ја користам и јас, како на пример Марцели Ханделсман, Равита Гавројски, Марија Чапска, Љубомир Дурковиќ — Јакшиќ, Ванда Смоховска — Петрова, не се заинтересирале за издавањето на овој огромен материјал, со исклучок на последнава која ја издаде кореспонденцијата на М. Чајковски и А. Чарториски со Неофит Возвели која се однесува на Бугарското црковно прашање (В. С. Петрова, Неофит Возвели и Българският црковен въпрос — Българска Ак. на Науките — София 1964 г.).

³ Д-р Васа Чубриловиќ, Историја политичке мисли у Србији XIX стр. 134.

да маневрираш, да го измориш противникот и да го победиш, а во билјардот — ако куглата падне во дупката, сè е свршено.“⁴

Чајковски не случајно го наведува овој пример, тој знаел повеќе работи од интимниот живот на српскиот кнез, а меѓу другото знаел дека бил страстен љубител на шах и билјард.⁵

Кнезот Милош беше неписмен човек, бистар, но некултурен и неверојатно властољубив, самоволен, човек без чувство за мерка за она што се може и што не. Тој беше човек со деспотска природа, нешто што ќе се одрази во неговата внатрешна политика по 1815 год. Тој немаше смисла за законитост, пишува д-р Васа Чубриловиќ, за ред во работата. Го презираше човечкото достоинство. Немаше доволно вера во истите тие маси кои го издигнаа и го носеа на своите плеќи и од чобан направил од него српски кнез. Иако самиот неписмен, го исмејувал дури и Вук Стефановиќ Караџиќ. „Од таков владетел не можеше да се очекува да ја унапреди просветата.“⁶

Токму така него го олицетворува во своите „Мемоари“ и Михал Чајковски. Симпатијата, која може да се види во спомениите за Милош Обреновиќ, Чајковски не само што не ја сокрива, туку ги подвлекува и изворите. „Вукашин“⁷ вели дека Милош има намера да ги обедини Србија, Босна, Херцеговина, Банат, Словенците, Илирите, Далмација, Монтенегро (Црна Гора) и албанските планини и да создаде јужнословенско царство и дека во врска со ова собирал пари.“⁸

Во врска со ова Чајковски го известува и кнезот Адам Чарториски во Париз и го предупредува нешто да стори и ова обединување да не падне во туѓи раце, бидејќи тоа е сила која може да биде од корист за големото дело на ослободувањето на сите Словени, како основа за реална политичка и државна сила на идејата на словенофилството, но не во рацете на Австрија и Русија, туку под закрилство на францускиот „гениј“.⁹

2

Во жестоката борба за власт се лееше крв. По убиството на Молер власта за кнез Милош стана неограничена. Петар Молер, Павле Цукиќ и прота Матија бараа децентралистичко (федеративно) уредување, но сакаа да бидат и тие севласници во своите области. Додека Милош Обреновиќ беше за централистичко уредување на кнежевството и апсолутизам. Судирот беше неизбежен меѓу овие две струења. Цукиќ го убива пријате-

⁴ Руская старина, април 1898 год. стр 173.

⁵ Пак таму.

³ Д-р Васа Чубриловиќ, Историја политичке мисли у Србији XIX в., страна 136.

⁷ Еден од дипломатите на М. Обр.

⁸ Русская старина, април 1898, стр. 174.

⁹ Пак таму.

лот на Милош кнезот Петар Тврдоевиќ, а народот навалува да го убие Цукиќ и Молер. Тука кнезот Милош тактизира и не брза со одмаздата за да не го ослабне второто востание. Ја избегнува на секој начин граѓанската војна.

Есента 1817 год. Народната скупштина го прогласува Милоша за наследен кнез на Србија. Кнезот веднаш побрзал да испрати свои депутати во Цариград за да добие согласност и потврда од Портата.¹⁰

Русија беше готова да му помогне на Милоша под услов Србија да добие некаков устав за уредување на земјата. Тоа го бараа руските дипломати со цел да ја врзат за својата оска оваа ослободена балканска земја. Турската Порта исто така гледаше на секој начин, со помошта на одделни личности, да ја држи врзана Србија за Турската империја.¹¹

Иако селанец, по своите сфаќања Милош Обреновиќ беше вистински буржој. Тој ужичанин знаеше да ја оцени вредноста на парите во државата во XIX век. Милош беше добар економ за младата држава, а уште повеќе лично за себе. Беше штедлив, живееше скромно, радо грабеше пари, знаеше да го „заработи“ динарот од секој друг подобро. Нерадо трошеше и за своите и за државните потреби.¹²

Чајковски во своите „Мемоари“ го наречува него „плачкација“ и „човек на лесен живот“. А на друго место го определува како „народен паша“. Кнезот Милош, благодарение на неговата политичка способност, пишува Чајковски, правел големи печалби во Австрија, се збогатувал со земји во Унгарија и Романија, а Српското кнежевство останувало под протекторат на турскиот султан, но без да плаќа „харач“. Тој тука го спомнува Сретенскиот устав од 1835 год. и турскиот устав од 1830 год. Едновременно ја споменува Конституцијата од 1838 год., кога во државата започна да се води остра политичка борба меѓу кнезот Милош и неговите противници.¹³

По 1815 год. тој заграбил милиони од вишокот на порезот кој го собрал од народот и не го предал на царската каса. Кнез Милош ја присвоил најдобрата земја во Србија, водениците, зградите, во своите раце го зел монополот на солта и трговијата со стока. Тој во 40-те години на XIX век се сметаше за еден од најбогатите луѓе во Европа. „Освен големото богатство лома и во странските банки, тој имаше големи поседи во Романија и Унгарија.“¹⁴

¹⁰ Јаша Продановиќ, Српски народ у деветнаестом веку, стр. 22 и 23.

¹¹ Јаша Продановиќ, Српски народ у деветнаестом веку, стр. 22.

¹² Д-р Васа Чубриловиќ, Историја политичке мисли Србији, стр. 136.

¹³ Русская старина, април 1898 год. стр. 173. Во врска со искажувањето на Чајковски за неплаќање на „харач“ од страна на Србите историски не е точно.

¹⁴ Д-р Ваза Чубриловиќ, Историја политичке мисли у Србији, стр. 137.

Безбојни се и љубовните афери кои ги имаше со жените во Србија во времето на своето прво владеење (1815 — 1839) и тоа во една патријархална и високо морална средина, каква што беше Србија во почетокот на XIX век.¹⁵

Ни денес не може да се даде подобра критика на неговото прво владеење од таа што му ја направи Вук Стефановиќ Караџиќ во неговото познато писмо 1832 год. Тој во писмото набројува многу примери од злосторствата на Милош, од неговите престапи и неморални дела. По наредба на кнезот Милош беа убиени: Младен Миловановиќ, претседател на сенатот за време на Караѓорѓе; Аврам Стојковиќ, Глигорие Радојковиќ, архимандрит на манастирот Благовештење, пријател на Милош кој му префрлувал, со најдобри намери, за неговиот начин на управување; Андрија Јакиќ, јасенички кнез; Петар, кмет од Селевац; Милиќ Радовиќ, драгачевски сердар; Алекса Поповиќ, Милошев секретар; Никола Николаевиќ и др.¹⁶

Јован Хациќ, карактеризирајќи го како човек Милоша, пишува дека тој беше непостојан на сè, а единствено постојан беше во неговото непостојанство.¹⁷

Чајковски со своите „Мемоари“ иде да го дополни списокот на сверствата на кнезот Милош Обреновиќ. Уште пред заминувањето за Цариград Чајковски се запознал во Франкфурт со Србинот Вукашин. Тој бил испратен од кнезот Милош на специјална мисија во Западна Европа (Германија, Франција и Англија) со цел да ги изучи тие земји и да ја испита положбата за евентуална помош на Српското кнежевство. Вукашин откако ја извршил успешно својата должност спрема српскиот господар, бил назначен за секретар на Српскиот конзулат во Цариград. Чајковски веќе запознат со него во Цариград се зближува уште повеќе и како шеф на Источната агенција на кнезот Адам Чарториски му дава големо значење на ова познанство. Тој соработувал со Вукашин по низа балканско-словенски прашања и особено по српското прашање како јадно за обединување на јужните Словени, како политичка, и со време, — военopolитичка сила на Балканот и во Европа.

Вукашин, според „Мемоарите“ на Чајковски, беше интелигентен и високообразован човек. Студирал во Пеншта и Бон. Вукашин бил син на еден стар пријател и другар по оружје на кнезот Милош Обреновиќ, уживал големи симпатии и привилегии во српскиот двор. Татко му на Вукашин бил убиен во една борба во која учествувал и самиот Милош Обреновиќ. Всипност тој пораснал во дворот на Милош. Својата политичка кариера ја започнал во канцеларијата на Милош Обреновиќ, под директното раководство на Авраам Силиндар.

¹⁵ Пак таму, стр. 137.

¹⁶ Јаша М. Продановиќ, Српски народ у XIX-ом веку, стр. 36 и 37.

¹⁷ Јован Хациќ, Огледало српско, св. III, стр. 72.

Обата заинтересирани за делото на поробените Словени на Балканот и во Централна Европа, честопати дискутирале, барајќи општ пат за ослободување и збратимување на јужните и западните Словени, како единствен начин за реална самопомош во нивната заедничка борба.

Чајковски се заинтересирал за Авраам Силиндар, — според неговите „Мемоари“ — човек кој заземал во Србија високи државни постови. Тој исто така своето образование го добил во странство и по враќањето во Србија станал десна рака на кнезот Милош Обреновиќ. Тој бил Милошев советник. Имале со кнезот општ јазик. Само едно не му се допаѓало на кнезот: „Авраам Силиндар беше предан човек од сè срце на словенството и Русија јагледал како глава дадена од господ на Словените за нивното ослободување од германскиот јарем и турската власт; и затоа тој сакаше, по секоја цена, да го натера кн. Милоша да бара да се зближи со Русија. Но кнезот се плашеше од моќта на таа држава и претпочиташе да се расправа со турскиот султан отколку со рускиот монарх, бидејќи првиот, пишува Чајковски, можеш да го излажеш и да се откажеш со времето, да ги исполнуваш неговите наредби, но со рускиот цар не можеш да постапиш така, треба да му се потчиниш на неговата волја и слепо да му се покориш на неговата власт, инаку Србите може да ги снајде истата судбина што и Полјаците.“¹⁸

Силиндар решил сам да се обрати кон рускиот император за помош со цел да ја спаси честа на Србите и да ја подигне славата на кнезот Милош Обреновиќ.

Милош тврди и настојчив решил да го обезглави својот соработник Силиндар со кој си дозволил да се меша во проблемите на надворешната политика на кнезот. Тоа во политиката, според зборовите на англискиот полковник Хоџес, прикажани од Михаел Чајковски, — на кнез Милош значело избавување на Србија од руското влијание. Чајковски додава во своите „Мемоари“ дека е „познато оти секој Англичанин престапот го смета за добродетелство, ако е во корист на Англичаните и нивната политика; престапот само тогаш е престап и предизвикува ноти во англискиот кабинет, кога тоа не се сложува со мислењето на Англија.“¹⁹

Со ова Чајковски индиректно стои на становиште дека и малите народи, како што беше српскиот, треба да имаат свој збор, кога станува збор за доброто на општеството во дадената земја. Но англискиот полковник Хоџес кој присуствуваше при извршувањето на смртната казна на Авраам Силиндар го демантира ставот на Чајковски по ова прашање.

¹⁸ Русская старина, април 1898, стр. 173.

¹⁹ Пак таму, стр. 174.

Англискиот конзул Хоџес му пишува на лордот Палмерстон, англиски министер за надворешни работи на 17 октомври 1837 год. за Милош Обреновиќ и неговото управување:

Во Србија не постои никаков устав. Не само што нема устав, туку право да се каже, нема никакви напишани граѓански или кривични закони. Во земјава владее апсолутната волја на кнезот. Ниту еден договор не важи туку само неговата сила; не може да се изврши венчање додека тој не одобри, не може да биде префрлен имот ако не дозволи тој; ниту тестамент може да вреди додека тој пред сè не го испита и не рече дека чини. Тој сам им суди на злосторниците и ги казнува како што сака тој, а најчесто многу строго; има чести случаи кога кнезот осудува човек на смрт, (подвлеченото е мое) само за тоа што кутриот нешто украде.²⁰

Не еден си го поставил прашањето: на кој начин Милош Обреновиќ успеал да го зацврсти во Србија својот личен режим, да направи толку незаконитости и самоволии и сепак да се задржи на власт. Тоа на прво место му успеало, благодарейќи на посебните општествени и политички услови под кои се граделе таа власт. Српскиот народ видел многу поголеми сверства од турските паши и башибузуци. Милош имаше сепак посебен однос спрема широките народни маси и особено односот со таа средина која го поддржуваше. Второ, Србија во XIX век имаше големи народни трибуни, но сепак Милоша не го стигаше ни еден. Трето, неговото селско потекло му овозможи темелно да го запознае српското село. Под Милошева власт од 1815 — 1839 год. беше извршена таква аграрна револуција во Србија каква не доживеа ни една земја во Европа во XIX век.

Само хатишерифот 1830 год. и бунтовите на српска почва го принудиле Милоша да се откаже од власт 1839 година.

Чајковски по оваа прашање се искажа индиректно во два негови романи — „Крџали“ и „Босна“. Тој во дигресиите го фали српскиот кнез Милош Обреновиќ како човек во кого се роди идејата за обединување на сите јужни Словени околу Србија и создавање на југословенска федерација. Чајковски беше против среброљубците, за еден од нив го сметаше и Милош, но ете овој кнез не ја заборавил Србија и тоа стои кај него повисоко, во споредба со неговото среброљупство. Тој е човекот кој ја поставил Србија на нозе и ја одгледувал како најсакано дете и затоа во почетокот на вториот дел од романот „Босна“ ќе жали веќе стариот Чајковски:

²⁰ Спом. XVII стр. 53 и Јаша М. Продановиќ, Српски народ у деветнаестом веку, стр. 39

„Во Белград го нема веќе стариот Милош, а беше тој српски човек — Словен, дај боже такви на камен да се родат. Ја оставил Србија, бидејќи не можеше да излезе на крај со Србите.“²¹

Милоша и целиот негов род Чајковски го симпатизираше заради големиот српски патриотизам и настојчивост да ја зачува независноста на Србија од руското влијание и наспроти преломните моменти во животот на Чајковски (политички и писателски), тој во романот „Босна“ со задоволство се враќа на тие моменти кои оставиле кај него траен впечаток и во вид на реминисценции го овековечил со најсимпатични слики српскиот деспот во полската литература.

3

По успехот на уставобранителите, со кој ја ограничија власта на Милош Обреновиќ, кнезот навикнат на апсолутистичко владеење на можеше да ја поднесе таквата власт на Советот во кои беа собрани сите негови противници. Тој по потпишувањето на наредбата за уредување на Централната управа и Кнежевската канцеларија на 1 јуни 1839 год. даде оставка, откажувајќи се од престолот и замина за Романија на својот имот. Во Србија власта ја презеле Аврам Петронијевиќ, Јеврем Обреновиќ и Тома Вучиќ Перишиќ. Тие, придржувајќи се за уставот, за наследник на Милоша го прогласија неговиот постар син кнез Милан, кој живееше неполн месец од прогласувањето за кнез на Србија (умрел на 26 јуни 1839). По неговата смрт престолот во Србија го презел помладиот син на Милоша — кнез Михајло.

Портата, издавајќи берат на кнез Михајло, за специјални советници му ги поставила Тома Вучиќ и Аврам Петронијевиќ — чувари на уставот.

Судирот беше неизбежен и заврши со прогонство на уставобранителите од земјата. Така групата на Вучиќ, која се состоеше од Аврам Петронијевиќ, прота Матија, Стефан Стефановиќ, Стојан Симиќ, Лазар Теодоровиќ, Милутин и неговите синови Лука и Илија Гарашанин и нивните приврзаници кои избегаа, откажаа да се вратат во Србија.

Кнез Михајло, откако извршил чистење во редовите на српската администрација, се зацврстил на власт. Портата и Русија не можеа да не се вмешаат во новосоздадената ситуација во Србија. Тие побараа од кнез Михајло да им дозволи да се вратат во земјата на сите емигранти. Кнезот им дозволил 1841 год. да можат да се вратат сите освен Вучиќ, Симиќ и Милутин Гарашанин, а во месец март 1842 год. им одобрил и ним да се вратат.²²

²¹ Милал Чајковски, „Босна“ II, стр. 17.

²² Јаша М. Продановиќ, Српски народ у XIX-ом веку, стр. 99 — 108.

Михал Чајковски, како шеф на Политичката агенција на полските емигранти во Цариград, беше запознат со политичката ситуација во Србија, без да губи време наврзал контакт со српските уставобранители и приготвил терен за работа меѓу Србите. Главните личности на француската амбасада, со кои ќе соработува за делото на јужните и западните Словени беа: Пантоа (Pantois) и Кор (Cor) со кои Чајковски нашол општ јазик. Во својот извештај од 7 септември 1841 год. Кор го карактеризира Чајковски како човек не многу бистар и политичар не од голема класа, но Кор добро ја разбираше турската држава од кој било друг Француз во амбасадата. Охрабрувачки делувал тој на Чајковски со неговата благонаклоност кон делото на Полјаците, им сочувствувал и искрено ги сакал. Во писмото до Адам Чарториски, Чајковски пишува дека Кор знаел и доста полски зборови и добро ги изговарал. Бил сакан и ценет од турските управувачки кругови во Цариград; знаел да биде сериозен држејќи ја Франција на соодветно ниво. На ист начин Чајковски го карактеризира Кор и на грофот Владислав Замојски.

Со запознавањето со Србите во Цариград, поетски настроениот Чајковски, успеал веднаш да се зближи со овие луѓе. Особено бил восхитен од Тома Вучиќ Перишиќ, наречуван во емиграција меѓу Полјаците „Српски Хлопицки“. За оваа соработка пишува и проф. д-р Ѓорѓе Живановиќ.²

Чајковски еве како го карактеризира него во своите „Мемоари“:

„Вучиќ е човек со прекрасно срце, тој е смел војник со неограничена репутација во Србија, втора личност, веднаш по Милоша. Станал пламенен патриот во името на Србија. Србија е единствениот народ меѓу јужните Словени кој има во себе сè што треба за да застане на чело на словенските народи и да ги собере околу себе. Таа има, така да се каже, аристократија на разумот и дејството, нешто што другите народи воопшто го немаат, тие поседуваат живот и политичка енергија.“

Така стои во извештајот на Чајковски од 8 октомври 1841 год. испратен до кнезот Адам Чарториски. Тој го уверуваше не само кнезот, туку и сите други околу него. Единствено нешто што ги делеше револуционерните функционери на полската и српската емиграција беше католицизмот и православиеот и затоа мораше да тактизира во својата работа во влогата на проповедник меѓу нив. Вучиќ и Петронијевиќ беа луѓе со кои можеа Чарториски и Замојски да најдат општ јазик за делото на сите

² Д-р Ѓорѓе Живановиќ, Срби и полска книжевност, стр. 66 — 68.

поробени Словени. Чајковски успеа во тоа и со гордост бележи три децении подоцна во своите „Мемоари“:

„Тоа беше реализирање на мојата политичка програма — да наврзам контакт меѓу Полјаците и Словените (јужните Словени н. б.) без разлика на религиозното прашање, што всушност е главна пречка на отуѓувањето на Појаците од Јужните Словени. Тоа отуѓување ме тераше мене од сè најмногу да се плашам дека нема да можам да го реализирам мојот план, сега таа пречка беше отстранета и меѓу нас беа воспоставени врските.“²⁴

Чајковски трогнат од судбината на српските емигранти, што всушност ја делеше со нив, сакаше не само да им помогне туку бараше потесни врски, бараше координација во заедничката борба и, се разбира, под притисокот на началството на Полската агенција во Париз мораше да ја наметнува поставената линија од Чарториски, со извесни негови отстапувања, или поправо речено, извесни негови елементи кои се раѓаа во директната практика при исполнувањето на директивите во неговата Источна агенција.

Чајковски побара од српските емигранти да се вратат во Србија, а во Цариград да останат само тие кои се директно загрозени. Тие, според него, треба да работат таму, во својата земја, организирано за евентуална реставрација на кнезот Милош Обреновиќ, или најмалку да работат за реализирање на идејата на Милош, за обединување на сите јужни Словени околу Србија.²⁵

Со овој план на Чајковски, за политичка дејност во Србија, се согласил наполно и Кор. И така, всушност, тоа беше првиот чекор на Французите (Cor и Bourgeney) да наметнат своја политика на Балканот. Чајковски немаше и не сакаше да има ништо општо со англиските дипломати и беше изненаден кога слушнал дека и Стратфорд (Stratford) е против подржувањето на Србите од страна на Французите, нити пак го интересираше руското влијание во таа земја.

Всушност Чајковски не ги сакаше англиските дипломати, бидејќи тие имаа своја, сосем посебна политика на Балканот и Блискиот Исток. Така, во своите мемоари за односите со Черкезите, чиј проблем спаѓаше во областа на неговата Агенција, пишува во 46-тата глава на своите „Мемоари“:

²⁴ Русская старина, тош III, месец август 1898 год. стр. 436.

²⁵ „Вучиќ и Петронијевиќ се вратија во Србија и го извршија со успех превратот во 1842 год. и за кнез го избраа Александар Караѓорђевиќ.“ — Пишува д-р Горѓе Живановиќ во својот труд „Срби и полска книжевност“ на 67 стр. За изборот на овој кнез се залагаше и Михал Чајковски.

Јас не би сакал да имам ништо општо со Англичаните и затоа ги одбегнував на секој начин англиските дипломати, но јас многу сакав да ја дознам вистината за Кавказ и да им докажам на англиските дипломати дека можам да сторам многу повеќе отколку нивните агенти кои беа платени добро од нив.²⁶

И факт е дека Чајковски никогаш не се зближил со англиските дипломати и ќе остане сè до крај ладен и рамнодушен спрема нив. Тој ги мразеше заради тоа што не ги интересираше нив ништо друго освен пазарите и трговските трансакции и сè ценеа преку призмата на обични трговци на Балканот и на Блискиот Исток.

Чајковски знаеше дека со новосоздадената ситуација во Србија се изменија и многу работи во внатрешната политика на таа земја. Знаеше дека кнезот Милош Обреновиќ и неговата кариера на голем државник е кон крајот. Но не остана рамнодушен на тоа, кој ќе го замени него и каква ќе биде политиката што ќе ја води во Српското кнежевство. Чајковски веднаш побрза да испрати некого во Белград за да ја испита ситуацијата на лице место и да се увери што е вистина и што не од тоа што го кажуваат српските емигранти во Цариград. Во ноември — декември 1841 год. го испратил со специјална мисија во Белград Људвик Зверковски, со француски паспорт како Леноар. Чајковски со ова, всушност, ја зголемил уште со еден центар на Балканот својата Источна агенција.

Људвик Зверковски, заедно со неговиот брат Валенти Зверковски, беа на страната на Демократското друштво и со голема недоверба гледаа во политиката и политичката дејност на кнезот Адам Чарториски, наречувајќи го „глупав Адам“. А само по неколку години ова мислење го изменил, откако се запознал со Михал Чајковски и навлегол во суштината на дејноста на Источната агенција. Тој се уверил дека единствено правилно ситуацијата на Балканот и Блискиот Исток ја сфатил имено кнезот Адам Чарториски и неговите соработници и дека тие луѓе дејствуваат реално и затоа се решил да му стане соработник на Чајковски. А последниов го засакал него заради искреноста и истиот развоен пат на револуционер и политичар. (Чајковски исто така произлегуваше од редовите на Демократското друштво). Безграничната доверба на Чајковски спрема Зверковски — Леноар се гледаа во неговиот рапорт од 7 април 1842 год. со кој му јавува на кнезот Адам Чарториски дека смета на довербата на Зверковски во врска со мисијата која му ја доверил

²⁶ Михал Чајковски, „Мемоари“, „Русская старина“ том III, месец август 1898 год., стр. 436.

во Белград.²⁷ Оваа вест, Агенцијата на Чарториски во Париз, ја прими со недоверба, бидејќи на него гледаа со голема резерва, поради неговите отстапувања од принципите на кнезот Чарториски во работата. Шефот на Агенцијата во Париз, знаејќи го ставот на Зверковски спрема него и неговата политичка дејност, само по 20 дена, на 27 април истата година побрза да ја „спаси“ ситуацијата во Белград, соопштувајќи му на Чајковски да не брза многу во својата работа, бидејќи српското прашање е доста деликатно и затоа секоја избрзаност може само да наштети на Агенцијата. Тука јасно се гледа дека збор станува за недоверба во лицето на Зверковски, а не за пребрзаност и нежност на српското прашање, како и во самиот потфат на Чајковски кој се решил да соработува со „отворени непријатели“ на полскиот некрунисан крал — Адам Чарториски.

Чајковски си имаше свој принцип во работата со Агенцијата. Тој на своите соработници гледаше од подруг аспект. За него важно беше општото гледиште на Полјаците спрема делото на Словените на Балканот, а не политичката припадност во минатото. За Чајковски најмалку значеше дали Зверковски — Леноар си останува на демократски позиции или преминал на монархистички. Тој видел, разбрал и оценил дека јазикот на неговиот „нов“ пријател и соработник е општ со неговиот и неговите сфаќања за балканското и источното прашања, поврзано со интересите на Полска како голема словенска нација, без разлика дали таа во иднина ќе ја раководи монарх или демократите. Најважното беше општата словенофилска идеја и општиот јазик за српското прашање како најактуелно и затоа Чајковски решил, од негово име (од името на Источната агенција), да го испрати во истиот тој месец април 1842 год. Људвик Зверковски — (како Леноар со француски паспорт) во Букурешт, а оттаму во Белград со конкретна мисија да ги запознае француските дипломати и конкретно грофот де Сиврак (de Sivrac) за улогата на Словените во Европа и посебно улогата на Полјаците меѓу јужните Словени, за значењето на кнезот Адам Чарториски во дипломатскиот свет и сите други актуелни прашања поврзани со ситуацијата на Балканот и посебно во Србија.²⁸

Зверковски — Леноар се настанил како Француз — учител по француски јазик кој знаел и „малку“ руски. Зверковски по порака на Чајковски требаше усилено да работи за преврат во Србија, значи да ги пронајде сите опозициони елементи во Белград и да создаде соодветна почва за полската политика, која всушност беше против руското и австриското влијание во Ср-

²⁷ Мисијата на Леноар беше да ги увери српските државници дека единствено Франција, а не Русија може да ѝ биде од корист на Србија. „Од тој момент српското прашање станува средиште во програмата на полската емиграција“, — пишува д-р Ѓорѓе Живановиќ во својот труд „Срби и полска књижевност“, стр. 67.

²⁸ Мihal Чајковски, „Мемоари“, Русская старина, месец април 1898 год.

бија, значи политика на зацврстување на прозападните словенофилски идеи или уште поконкретно — обединување на сите јужни Словени околу Србија со помошта на Полјаците и Французите.²⁹

Д-р Васа Чубриловиќ во својата „Историја политичке мисли Србије XIX в.“ пишува дека со паѓањето на кнез Михајло Обреновиќ и неговото истерување започна борба на уставобранителите со руската дипломатија 1842 — 1843 год. за избор на нов кнез. Во оваа борба Русија бидува отуѓена, а Србија побара заштита и најде во лицето на Франција и др. европски држави, во тој број и од Англија. Ова го искористува кнезот Адам Чарториски кој всушност има врски со српското прашање уште од 1803 — 7 год., како министер за надворешни работи на Русија и личен пријател на Александар I, а сега противник на руските и австриските планови на Балканот. Во Цариград Чајковски се зближува со Аврам Петронијевиќ и Тома Вучиќ — Периски (1842 година). Тие по барање на Русите беа протерани во Цариград.³⁰

Кнезот Адам Чарториски имаше свои концепции и план за дејност во Србија. Луѓето кои ги прекршија инструкциите на кнезот Адам Чарториски по деликатното српско прашање беа Михаил Чајковски и Лудвиг Зверковски — Леноар и за да го смират кнезот на 17 декември 1842 год. Леноар од Белград му пишува, во својот извештај на шефот на политичката агенција дека бил многу внимателен со партијата на Милош Обреновиќ и дека нема опасност да бидат изложени како дипломати и Политичка агенција во Србија.

Востанието кое избувна во септември 1842 год. покажа дека мнозинството од српскиот народ стоеше на страната на Вучиќ. Кнезот Михајло беше, речиси, наполно осамен, бидејќи неговите министри немаа никаква почва, никаква основа во српското општество и само за три дена сè беше ликвидирано. Михајло избегал во Австрија. Земјата останала без влада и оваа празнотија бараше бргу да биде пополнета. Но тоа не беше лесно, ни еден од победителите ги немаше потребните можности да седне на српскиот трон. На прво место се бараше соодветен авторитет. Меѓу победителите започна да расте зависта.

Разногласија настанаа и меѓу странските дипломати. Русијата и австриската амбасадор од една страна и англиската и француската од друга противречеа на многу прашања. Ситуацијата беше напната, а Леноар на 1 октомври го известува кнезот дека секој Србин е вооружен од пети до глава, се фаќа за нож или револвер и вели: „А вие господа од Париз сте барале ли дозвола да ја создавате вашата револуција или сте загри-

²⁹ Пак таму.

³⁰ Д-р Васа Чубриловиќ, Историја политичке мисли Србије XIX век, страна 160 — 163.

жени дека ја признаваат?“ Според Леноар во извештајот до кнез Адам Чарториски би требало да се бара средство и излез од оваа ситуација. Тие би требало да се базираат на некоја основа — напoла легитимна.

За најсоодветна личност, па дури и легендарна, го пронајдоа Александар, син на Караѓорѓе, водачот на I српско востание од 1804 год. и така на 13 септември 1842 год. го прогласија за српски кнез. Тоа значеше, според Михал Чајковски и Леноар, дефинитивна победа на полската политика во Србија. Французите и тие се радуваа, бидејќи новата политичка линија всушност треба да биде профранцуска. Чајковски и Леноар имаа зошто да бидат силно загрижени. Новите српски политичари очекуваа многу од новосоздадените контакти со полските политичари од емиграција и поконкретно од Чајковски и Леноар, луѓето кои ги држеа дипломатските нишки на Балканот и од кнезот Адам Чарториски, првиот човек на Полската политичка агенција во „Хотел Ламберт“ во Париз. За српските политичари не помал авторитет беше и поетот Адам Мицкјевич. Тој беше познат во широките кругови на револуционерната и прогресивната српска младина. „Мицкјевич беше изгледа еден од најсаканите поети на тие младинци, иако неговите идеи не оеаа многу во прилог на „словенството“.³¹

Многу поголем беше интересот кај Србите за Мицкјевич како професор на словенската книжевност во Париз и особено кога се разнесе дека Мицкјевич во неговите предавања зборува и за Србите и посебно за српската народна поезија и дека необично ја фали.³²

На 14 октомври 1842 год. Леноар со писмо бара бездруго од Адам Мицкјевич да каже нешто за Србија, да го запознае француското општество со денешна Србија, да им каже и на неговите сонародници, кои го слушаа во Колеж де Франс, кои се и каква улога можат да одиграт Србите меѓу јужните Словени.³³

На 17 декември 1842 год. Леноар пак силно вознемирен не им дава мира на водачите на „Хотел Ламберт“ во Париз:

„Ме молат Србите да направи Мицкјевич план за народна едукација. Што ќе каже тој, тоа и ќе биде.“³⁴

Во својот извештај ја опишува целата положба. Леноар е на мислење дека ниту Колар, ниту Шафарик не можат ништо да сторат. Тие работеле во руски дух, спротивен од духот на Белградската агенција. Во новосоздадената ситуација тие биле бессилни. Леноар ги моли да пратат колку што се може

³¹ Д-р Г. Живановиќ, Срби и полска книжевност, стр. 86.

³² Пак таму, стр. 102

³³ М. Хандельсман, Адам Чарториски.

³⁴ Пак таму.

побргу книги, нека тоа бидат од учебниците за основно образование во Франција за да можат што побргу да ги преведат и да ги напечатат Србите. Едното писмо на Леноар го гони другото. На 24 декември пак интервенирал што сторил Мицкјевич за Србија, дали е готов планот за народна едукација, ако тој е пре-зафатен, нека го состави кој било друг Полјак, само да биде потпишан од Мицкјевич, бидејќи тој за Србите бил најголемиот словенски авторитет.³⁵

4

По ова востание настапија и многу други тешкотии. Тврка се мисли на тешкотиите надвор од границите на Србија, бидејќи сега минале во контранапад Русите. Метерних беше ослабнат, тој имаше многу посериозни проблеми да решава во внатрешноста на својата монархија и затоа се ограничил само на улогата да ги потиснува Русите да ја преземат ситуацијата во Србија во свои раце. Новата ситуација не им се допадна ниту на англиските дипломати и затоа започнаа да се мешаат во внатрешните работи на Србија. Тие се плашеа од врските на новите српски водачи, бидејќи биле во блиски односи со револуционерната пропаганда и дека тие работеле отворено со цел да ги поткопаат темелите на монархијата и конзерватизмот.

Чајковски добил писмо од Лудвиг Зверковски — Леноар во кое му објаснува дека српската влада бара да ѝ се испрати способен дивизионен генерал, неколку бригадни генерали, полковници и штапски офицери кои би можеле да застанат на чело на словенската армија и дека владата одделила за таа цел 120.000 франци и дека можат да бидат подигнати тие пари од банката на браќата Моле (Mollet). Леноар, исто така, го известува него дека можат, ако сакаат Полјаците кои живеат во Галиција, да се присоединат кон ова движење и да организираат одделен полски легион. Србија, т. е. српската влада, ветува да даде материјални средства за формирањето на тој легион, да им плаќа за службата во Србија.³⁶

Чајковски бил „поразен“ од овој гест на Србите и толку многу се изградувал, па забележал во својот дневник:

„Јас во тоа ги видов плодовите на нашата политика.“³⁷

Не помина време и во Цариград со писмо од Фрањо Зах се јавил кај Чајковски грофот Нугент. Моравецот Зах, кој го заменува Леноар во Белград му го препорачуваше на својот шеф Чајковски, како пламенен словенски патриот, човек кој

³⁵ Марцели Хандељсман, Адам Чарториски.

³⁶ Русская старина, август 1898 год. стр. 451.

³⁷ Пак таму.

има желба да наврзе контакт со него. Откако чул неколку збора за ситуацијата во Србија и воопшто за балканските Словени, Чајковски се уверил дека има работа имено со таков човек каков што му препорача Фрањо Зах. Тој открил кај него топло словенско чувство на искреност и оданост на делото на илиризмот.

Нугент истовремено му го предал и писмото на Чајковски од банот Јосип Јелачиќ, во кое се искажува многу сочувствено и топло за дејноста на Чајковски. Во тоа писмо, меѓу другото Јелачиќ му пишува дека грофот Нугент е негов пријател и дека тој ќе му расправи за сè што очекуваат Словените од него и Полјаците и посебно од приврзаниците на кнезот Адам Чарториски (Се мисли на сите балкански Словени под Австрија и Турција).³⁸

Грофот Нугент му соопштил на Чајковски дека тој дошол со молба да побара од него помош за содејство со Србите, Хрватите и другите Словени во нивната борба со „Швабите“ и Мадарите и да му се осигури помош на општословенското дело од страна на турските власти и од самиот султан, а исто така и од Франција.

Според кажаното од грофот Нугент, банот Јелачиќ сакал да извојува, со помошта на кнезот Адам Чарториски, заем од француската влада за издржување на хрватската војска и за вооружување на сто илјади војници. Во врска со ова во Париз бил испратен, од името на Јелачиќ, кнезот Брлиќ. Чајковски го карактеризира него во „Мемоарите“ како еден он најдаровитите и способни хрватски политичари.³⁹

Во разговорите меѓу Чајковски и хрватскиот гроф Нугент беа разгледани повеќе прашања во врска со актуелните проблеми на Српското Кнежевство. Според грофот Нугент, банот Јелачиќ не фантазирал со никакви нереални работи во врска со судбината на Јужните Словени, но смета дека со ослободувањето од власта на „Швабите“ и Мадарите, за нив најдобро ќе биде да организираат федеративен сојуз под закрилата на султанот, како потомок на српските кралеви по женска линија.⁴⁰

Адам Чарториски во Париз го примил српскиот пратеник од името на Симиќ Алекса, министер на надворешните работи.⁴¹ Откако го ислушал, му ветил дека ќе стори сè што е во негова моќ да ја здобие симпатијата на француската влада спрема новата српска влада. Тој им ветил на Србите дека безрезервно ќе застане на нивна страна и како доказ им испратил на Србите поголем број офицери и инженери за изработување на муниција, како охрабрување на нивната праведна борба, за која го уве-

³⁸ Пак таму.

³⁹ Пак таму.

⁴⁰ Пак таму, страна 451 — 452.

⁴¹ Д-р Љубомир Дурковиќ — Јакшиќ, Србијанско — црногорска сарадња (1830 — 1851), стр. 75.

рил пратеникот дека ја смета и за негова, бидејќи збор стануваше за ослободувањето на сите поробени словенски народи во Европа, а тоа значеше истовремено и јака коалиција против турско влијание на Балканот.

Чајковски во Цариград, откако го ислушал грофот Нугент, веднаш побарал прием кај Решид-паша и кај Риза-паша со цел да ги запознае подробно со ситуацијата во Србија и со намерите на Хрватите за обединување на Словените под турски протекторат. Чајковски создал свој план за дејствување во Србија и бараше сега од турските државници дозвола за дејствување. Решид-паша и Риза-паша побарале од Чајковски само еден ден време за размислување. Наредниот ден, Решид-паша, му пренесува на Чајковски дека во врска со ова треба да се испрати верен човек во Париз и да му соопштит на кнезот Адам Чарториски дека турската влада го прифаќа планот за дејност во Србија.

Според „Мемоарите“ на Чајковски, Решид-паша не сакал да се искаже писмено за овој проблем, бидејќи го сметал за многу деликатен и се плашел да не го разобличат англиските дипломати. Но тој наполно се согласил да го прими на турска служба секретарот на Чајковски — Суфељс де Сољденгов, како чиновник при турската амбасада. Решид-паша барал Суфељс да замине веднаш за Париз со документацијата и плановите на Чајковски во врска со Србија и другите јужни Словени. Во присуство на Чајковски Суфељс беше снабден со сите неопходни работи за пат и порака од Турците. Пораката од Чајковски за Суфељс беше сè што ќе работи, треба да се консултира претходно со кнезот Адам Чарториски и да биде посредник меѓу него и турската амбасада во Париз. За сите работи поврзани со проблемот на Србија се бараше едномисленост, бидејќи Турците и Полјаците ги сврзуваат општи интереси и општа цел, т. е. создавање со помошта на Словените силна и голема отоманска држава и независна Полска.

„Никогаш нема да ја заборавам пријатната насмевка со која тој ги изрече последниве зборови.“⁴²

По целава церемонија грофот Нугент, придружен од Јуљ Корсак го напуштил Цариград, задоволен дека наполно ја исполнил својата должност и се вратил преку Белград во Загреб. Чајковски врската со грофот не ја изгубил, преку Зверковски и Зах контактираше со него и со Кибризли-Мехмед-паша соработувал и со другите претставители на султанот во Српското Кнежевство.

За свој интимен претставител во оваа новоизградена мрежа, за реализирањето на планот на Чајковски со главна цел зајакнување на Србија, обединување околу неа на сите други јужни Словени и заздравување на Отоманската Империја, го

⁴² Русская старина, август 1898 год. стр. 452.

испратил Винценти Будињски, бивш другар од полската армија каде што служеше Чајковски како кавалериски офицер 1831 год. — човек, според искажувањата на шефот на Источната агенција на Адам Чарториски, многу способен и топол патриот, готов на секакво жртвување во името на словенските народи, а заедно со него, за Париз заминале Илински и Вроновски, последниов бил полски артилериски офицер.

Меѓу другите пораки, Чајковски барал да зборуваат лично со кнезот Адам Чарториски околу прашањето за Хрватска и Србија и соработката меѓу овие две земји. Чајковски, предвидувајќи ги семожните случки, испратил и неколку агенти во Белград со специјална порака да ги испитаат можностите за самостојна дејност во Србија, независно од сето друго организирано како легална соработка меѓу Србите и Полјаците.⁴³

Полјаците и Французите работеле живо во полуофицијална соработка со турски државници, но не стоеја со скрстени раце и Русите. Тие не сакаа да ја остават Србија под француско-полско влијание. Започна со жива дипломатска дејност да интервенираат кај сите западни амбасади и дипломати, не исклучувајќи ја и Франција. Французите, не сакајќи да стекнат непријатели во лицето на Русија, започнаа да му откажуваат соработка на кнезот Адам Чарториски во врска со поширокиот план на Чајковски за дејност меѓу јужните Словени. Англија се држеше наполно „неутрално“.

Кнезот Чарториски беше најзаангажираниот човек во Политичката агенција со српскиот проблем. Ова сведочи дека тој најмногу, од сè друго, се интересираше не како нешто изолирано, одделно, туку како најсоодветна почва „за реализирање“ на неговата словенофилска идеја, како општословенски проблем кој му лежеше на срце со голема доза на љубов и сентимент, како спрема општословенски проблем на Балканот и проблем кој не го делеше од проблемот на Словените во Европа воопшто. Благодарение и на неговата усиленa работа, српскиот проблем стана меѓународен. Чарториски не само не се очаја од пасивноста на Франција и Англија, напротив тој уште со поголем елан се фрли во битката за оцелување на придобивките во Србија. Во јануари 1843 год. со помошта на своите инструктори и инструкции во Србија и на Блискиот Исток го користи овој случај и ги подготвува Черкезите, Украинците и другите народи кои граничат со Русите, со помошта на Михал Чајковски, и сето ова го оправдува со ситуацијата и гледиштето во Србија и другите словенски народи на Балканот, создавајќи почва за еден поголем и комплексен проблем наречен „Блискиот Исток“. Тој многупати и силум ги тераше западните дипломати да гледаат на овој проблем од негов аспект и низ негова призма. Еве

⁴³ Пак таму.

како приближно ја создал таа „благопријатна“ почва за политичка и дипломатска дејност.

Во тоа време, бележи Чајковски во своите „Мемоари“, во Цариград пристигна младиот Терлецки од Галицката земја, бивш поручник на руската армија. Овој офицер прекрасно го владееше татарскиот јазик и можеше слободно да зборува со Шамил. На Чајковски баш таков човек му требаше. Терлецки му раскажал нему дека дал оставка за да може да се врати во татковината — Полска. Но ете за дејноста на Чајковски знаел и водачот на Татарите, Шамил и тој го испратил него во Цариград. Терлецки слушал за Чајковски, имал можност да се запознае и со неговите романи и раскази, факт кој зборува дека литературната дејност на овој полско-украински писател била позната не само во Полска и меѓу емигрантите, туку и меѓу офицерите кои служеле во руската армија.

Чајковски успеал да го наговори да стане негов соработник, да служи на делото на Полска и на словенството. Го испратил со мисија кај кнезот Лев Сапег и Владислав Сангушко со доверливи писма во кои Чајковски им го изложува големиот план за обединување на Словените кои се наоѓаат под турска и австриска власт со чија помош смета да ја ослободи полската земја. Истовремено испратил порака и до Пшибиљски, човек кој се сметаше за душа на полските комитети и Михал Грудински, близок другар на Чајковски од времето кога служеле во полската армија. Чајковски не само што се сметаше за десна рака на Чарториски на Исток и источните прашања, туку на дело тој беше основна движечка сила во овој дел на светот за Политичката агенција „Хотел Ламберт“.

Изгледа дека нему најмногу му успеаваше соработката со „туѓите“ луѓе, а бараше и сакаше да има верни соработници и меѓу неговите некогашни другари по оружје, за доброто на татковината и словенизмот. Никогаш не бил така оскрбен како од спомнатиот Терлецки кој му пишува, како одговор на едно негово писмо во врска со големиот план за обединување на јужните Словени:

„Галичаните не сакаат да знаат за твоите Словени.“⁴⁴ Чајковски си признава во своите „Мемоари“ дека тоа му беше грешка, бидејќи тие луѓе едвај ли знаеја што значи зборот Словени на Балканот.

Михал Грудински во одговор на писмото на Чајковски го жали и му сочувствува, бидејќи напразно се зафатил да ги просветува Полјаците и да им соли памет:

„Што им објаснуваш за Словените на Полјаците, кога тие пијат унгарско вино и пеат:

⁴⁴ Пак таму, страна 454.

Węgier polak dwa bratanki
i do konia i do szklanki.

Бегај кај Унгарците и кај Швабите, остави ги Словените. Пожали се самиот себе. Остави ја политиката, стани Турчин и основај харем па живеј мирен живот, како јас, не мешај се во ништо и немој да водиш политика со Полјаците, ако не сакаш да те споулават.⁴⁵

Всушност за новата политика на Србија единствениот покровител остануваше да биде Турција, а тоа го радуваше Чајковски, бидејќи имаше во оваа победа и дел од политичката работа на Источната агенција на кнезот Адам Чарториски. Чајковски сметаше дека по примерот на Србија ќе тргнат и другите Словени на Балканот, создавајќи нова антируска сила.

Кнезот Адам Чарториски и Михал Чајковски во својата работа беа доста внимателни со Австрија, бидејќи таа беше непосредно заинтересирана за разбивањето на Словените и словенското единство. Во случај на поголем успех во обединувањето на балканските Словени, таа автоматски отпаѓаше од редот на силните држави во Европа. Австрија иако работеше во тој правец, за агенцијата на Чарториски не претставуваше најголема опасност. Најгрозната сила на политиката на Чарториски спрема Србија беше и си остануваше Русија, како држава најдиректно заинтересирана за балканските Словени. Чарториски и Чајковски знаеја дека Русите ќе можат еден ден да го наложат својот протекторат, како за Србите така и за останатите јужни Словени, бидејќи тоа нешто ѝ го овозможуваше на прво место православнието; второ, Русија беше агресивна велесила и си остануваше; трето, ни Англија ни Франција 1843 год. немаа право да имаат свое претставништво во Србија. Тие беа лишени од дипломатските врски. Им остануваше само индиректниот пат со помошта на Отоманската империја и само преку неа беа решаваачи најтешните меѓудржавни проблеми, а со Русите остануваше само една алтернатива: да се тактизира, да не им се даде повод за интервенција во Србија.

Чајковски стоеше на становиште дека Франција може да биде принудена и треба да биде принудена од страна на „Хотел Ламберт“ да разбере дека балканските Словени по примерот на Србија можат и треба да станат државна сила (со присоединување кон Србија), која ќе биде од голема корист за Франција.

Чајковски само едно не можеше да разбере, дека Французите никогаш не биле словенофили, иако тие од памтивек биле антигермански настроени, и ако Чарториски склучил со нив сојуз, тоа го сторил, бидејќи немаше друг избор.

⁴⁵ Пак таму.

Според Чајковски, Англичаните како трговци и заинтересирани само од овој аспект за Србија, не би имале ништо против да биде создадена една силна српска држава со море (како почеток со излез на Јадран, а перспективно и на Егеј).

Имајќи ги предвид овие работи, кнезот Адам Чарториски, заедно со своите соработници во Цариград и Белград подготвуваше соодветна почва меѓу новите српски раководители за една подалекусежна програма. И најважната негова сила, која се стремеше да ја калема беше: ако не сака Србија да исчезне како држава на Балканот, треба да се стреми кон проширување на нејзините граници. Таа треба будно и непрестано да ги има под внимание сите соседни Словени. Се мисли на Црногорците, Босанците, Херцеговците, Бугарите, Хрватите и Македонците. Всушност овој план датира заедно со почетокот на работата на Источната агенција. Оваа идеја, иако не беше лично негова, а се слушаше за неа уште пред грчкото востание 1821 год., фрлена како парола за спасување на православните христијани од исламизмот. Чарториски и Чајковски, со помошта на Фрањо Зах и Зверковски — Леноар ја прифатија и ја кристализираа како словенофилска идеја, која сè повеќе и повеќе ги загрејуваше.

5

Така приближно накратко изгледаше инструкцијата на кнезот Адам Чарториски. Првиот човек и државник кој се запознал со оваа материја беше Илија Гарашанин. Тој тогаш го заменуваše Вучиќ, а подоцна стана негов наследник. Идејата на таканареченото „Начертание“ е тесно поврзана со целата спомената дејност на Полската политичка агенција во Париз — „Хотел Ламберт“ и нејзината филијала во Цариград, водена од Михал Чајковски.

Најважното нешто за Српското кнежевство беше, според кнезот Адам Чарториски, да излезе на море, а затоа требаше да се бара соединување со Црна Гора и по ред да може да ги поврзе околу себе и сите други Јужни Словени кои се под Турција и Австрија. Чарториски советуваше да биде внимателна Србија со големите сили и посебно со Русија и нејзините планови. Неа треба да ја почитува како заштитник, но да се одбегнува да бара од неа заштита, бидејќи лесно може заштитникот да се претвори во господар.

„Никако не треба да се навредуваат Русите кои се браќа по раса и еден ден можат да станат сојузници на сите Словени против својот сопствен деспотизам.“⁴⁶

Со Австрија треба само да се тргува и да се чува од „секакви други врски“. Австрија од секогаш барала прилика да ја присоедини Србија кон себе.⁴⁷ Кнезот Адам Чарториски совету-

⁴⁶ П.-р Васа Чубриловиќ. Историја политичке мисли у Србији XIX-ог в. стр. 164

⁴⁷ Пак таму, стр. 165.

ва Србија да се базира на Франција и Англија, бидејќи е уверен дека тие држави секогаш се готови да ѝ помогнат на Србија.

За внатрешната политика, кнезот Адам Чарториски, нема да им советува на Караѓорѓевиќевци, освен да ја зацврстат монархијата, да организираат добра и поштена управа, јака војска, да ја развијат трговијата и прометот, да го изградат сообраќајот, да ја зајакнат народната просвета и култура. Кнезот Адам Чарториски иако беше против Николај I и неговиот деспотизам во Русија, во неговите државни концепции не излегуваше од рамките на задачите на државата во епохата на просветениот апсолутизам во XVIII век.⁴⁸

Од советите на Чарториски, Илија Гарашанин усвоил неколку основни постапки: дека Србија мора да води самостојна политика спрема Русија, добро да се чува од Австрија, да бара поткрепа од западните сили, а од Турција да се бара да отстапува, да се политизира и да се ценка со неа.

Леноар на 7 август 1842 год. му пишува на Чајковски од Белград дека инструкцијата испратена од кнезот за Србите претставува највисока почит кај сите нив, без да го исклучуваме дури и самиот кнез Александар.

Инструкцијата била жив сведок за големото познавање на европските актуелни прашања, плод на големото познавање на вистинската ситуација и големата симпатија спрема Србите, обележувајќи ги далекусежните и големите перспективи пред српскиот народ, без да ја навредува ни најмалку неговата сегашност.

Зимата 1843 год. по порака на Илија Гарашанин, Фрањо Зах го напишал својот план во Белград, кој е многу поблизок до српската проблематика отколку планот на Адам Чарториски. Зах особено добро ги познава српско-хрватските односи, затоа неговите предлози ќе бидат директни и стварни.⁴⁹

Во основа планот на Моравецот Фрањо Зах беше антируски, нешто слично на планот на Адам Чарториски, само што Зах беше поотворен, незамаскиран во своите мисли.

Наспроти сè, Илија Гарашанин,⁵⁰ во длабочината на душата, спротивно од Чарториски и Зах беше цврсто убеден дека може да се најде основа за спогодба меѓу Србија и Русија на Балканот. Затоа и не го усвои антирускиот план на Зах, туку изјавил во својот „нацрт“: иако се разликува руската и српската политика, треба да се каже дека Србија со никој не може полесно да ја постигне својата цел, освен во согласност со Руси-

⁴⁸ Пак таму, стр. 166.

⁴⁹ Фрањо Зах (1807—1892) Чех по произлез, шеф на генералниот штаб на српската армија 1876 год. Гледај д-р Васа Чубриловиќ, Историја политичке мисли у Србији XIX-ог в. стр. 166.

⁵⁰ Илија Гарашанин (1812—1874), министер на внатрешните и надворешните работи (1861—1868), а пред тоа уставобранител (1842—1858).

ја, ако таа совршено и потполно ги прифати условите на Србија и во врска со нејзината иднина. Еден сојуз на Србија и Русија би бил навистина најприроден, но тој за да стане, зависи од самата Русија, а Србија треба да го прими со отворени раце.⁵¹

Всушност против руската политика на Гарашанин е градена врз основа на неволја, таа беше резултат или последица на несловенската политика на Царска Русија на Балканот и во Средна Европа. Во нацртот јасно е кажано дека антируската политика не е резултат на омраза туку од немајкаде, бидејќи самата Русија со толкуте свои постапки го натера Гарашанин на тој пат. Зах беше значи прав кога пишуваше дека во случај на непослушност од страна на Србија, Русија ќе се труди да ги оттргне сите турски Словени од Србија. Затоа Гарашанин беше за да се зајакне пропагандата меѓу околните словенски народи во корист на Србија.

Новата српска држава на југ би ги дала на Европа сите гаранции дека ќе биде вредна и јака држава која ќе може да се одржи меѓу двете заинтересирани велесили — Русија и Австрија. Илија Гарашанин го зеде предвид и предлогот на Чарториски кој гласеше да не се брза Србија да раскине со Турција. Предлозите на Чарториски за постепено зајакнување и проширување на Србија за сметка на Турција се од политиката на Милошевите традиции од епохата 1815 — 1830. Значи Илија Гарашанин користи сè што е добро и од политиката на кнезот Милош Обреновиќ.⁵²

Кога зборува за Бугарите во тоа време, тој уште не ги опфаќа во своите планови за потесно поврзување со Србија. Тој само предлага да го зајакне кај Бугарите своето политичко и културно влијание. Што се однесува до Хрватите Гарашанин оди и понатаму. Тој целата глава за односите на Србија и Хрватска едноставно ја изостава. Место тоа тежиштето на своите предлози го пренесува само на работа во Босна и Херцеговина, Црна Гора и северна Албанија. Оваа програма всушност ќе трае сè до Првата светска војна (1914 — 1918).⁵³

Гарашанин, иако не се изјаснува за односите со Хрватска, сепак тој смета дека тоа се српски земји. За него најважна беше соработката со Босна и бараше зближување со фрањевците за да се дојде до обединување на Босна со Србија, а преку Црна Гора и северна Албанија гледаше излез на Јадранското Море.⁵⁴

⁵¹ Д-р Васа Чубриловиќ, Историја политичке мисли у Србији, стр. 172.

⁵² Пак таму, стр. 174

⁵³ Пак таму, стр. 175

⁵⁴ Пак таму

Српската револуција 1804 год. и Грчката 1821 год. им покажаа на Европа и Балканот дека не сакаат да бидат безмоќно средство во рацете на големите европски сили при решавањето на источното прашање.⁵⁵

Во времето од 1815 — 1848 интересите на големите сили и пред сè Австрија и Русија, уште имаат решавачки збор за источното прашање, но Јулската револуција 1830 год. донесе извесни промени. Французите беа на мислење дека најдобро решение за источното прашање е да им се даде можност на балканските народи на рушевините на турското царство во Европа да изградат свои национални држави. Малку покасно, по Кримската војна 1853 — 1856 ова мислење ќе го има и Русија, ќе стане основа за изградување на концепцијата за југословенското прашање, кое ја најде својата дефиниција во „нацртот“ на Илија Гарашанин 1844 год.⁵⁶

Овој период во „Мемоарите“ на Чајковски е карактеризиран како прекалено внимателен од страна на српските државници. Од кореспонденцијата на Чајковски и Чарториски од една страна на Леонар и Зах од друга, се гледа дека на дело не врвело сè така лесно. Српското кнежевство 1843 год. гореше меѓу два огнови, а имено меѓу Турција и Русија со своите приврзаници. Србите, според Чајковски, едно пишуваа и ветуваа, а друго правеа. Еве го конкретното мислење на Чајковски за таа критична година:

Дека (Србите н. б.) се прекалено внимателни, тоа не треба да му се пишува за зло, туку напротив да се толерира, на тие луѓе треба многу да им се отстапува, да бидеме меки и тактички да постапуваме со нив; уште повеќе што тоа кое ние го правиме за нив всушност го чиниме за нас, за Полска. Нашата положба тука е горчлива, бидејќи ние, најчесто, мораме да бидеме досадни, правејќи му некому добро и ретко кој ќе ни заблагодари. Но тоа не е најважното. Ние треба да кажеме на самите себе, само нека работат како што сакаме ние, тука тоа е најважно-то.⁵⁷

Промените на Блискиот Исток во 40-те години на XIX век донесоа промени и во Србија. Англија и Франција навлегуваат со својот капитал во Турција, преземајќи ги истовремено и политичките позиции во Цариград, стремејќи се да го ослабнат руското влијание на Николај I на Далечниот Исток и на Балканот.

⁵⁵ Пак таму, стр. 157

⁵⁶ Пак таму, стр. 157—158.

⁵⁷ Гледај писмо од 7 август 1843 год. до кн. А. Чарториски.

Тоа беше еден вид увод на нивната војна против Русија — Кримската 1853 — 1856. Тука треба да ги бараме идеите и разлозите на српските уставобранители по 1842 год. да се базираат на Франција и Англија. Од 1815 год. царско-руската дипломатија беше се навикнала да гледа на Србија како на свој протекторат и се мешаше секаде каде што требаше и не требаше во сите внатрешни и надворешни политички прашања во земјата. Таа му досади и на Милош Обреновиќ па се грижеше во последните години на својата прва влада да може кај англискиот конзул во Белград Хоџес да најде поткрепа во борбата против претераното мешање на руската дипломатија во внатрешните работи на земјата. Уставобранителите се судрија со руската влада во врска со прашањето за истерување од земјата, по востанието на Вучиќ 1842 год. на кнезот Михаил Обреновиќ и во врска со изборот на новиот кнез Александар Караѓорѓевиќ.⁵⁸

Бранејќи се од Русија Аврам Петронијевиќ, Тома Вучиќ Перишиќ и други водачи на уставобранителите се поврзале со француската и англиската дипломатија и добиле од нив дипломатска поддршка за утврдување на својот режим во Србија.⁵⁹

Русија, како да ја откри заговорничката дејност меѓу Полјаците, Французите и Турците против кнезините интереси и категорички побара одново да се избере кнез и тоа на најлегален начин и пат. Побара од Турците да го отстранат командантот на турскиот гарнизон во Белград, како осомничен за соработка со заговорниците; да бидат исто така отстранети и двата српски министри — Петронијевиќ и Вучиќ.

Во врска со промените кои настанаа со извршениот притисок од страна на Русија загрижени беа и француските дипломати во Париград. Оваа нова политика со директното мешање во внатрешните работи на Србија најде потполна поддршка од страна на Австрија. Па и сите оние држави кои не сакаа да ѝ дадат повод на Русија да употреби воени сили, мораа да го акцептираат ова нејзино барање.

Од страна на Полската политичка агенција во Србија, првиот човек кој ја почувствува сериозноста на новите настани во врска со руското барање беше Зверковски — Леноар. Тој имаше намера да бега од Белград вште во почетокот на март 1843 год., билејќи започна да му гори под нозе. Не измина ни еден месец и Леноар дефинитивно решил да го напушти овој град. Тој во месец април се сретнал со Чајковски во Париз каде што престојувал во врска со некои семејни прашања. Откако бил известен од Леноар за пелата положба во Србија, Чајковски сфатил дека збор станува за најкритички моменти на политиката на Чарториски во таа земја, како и за самата Србија. Имено затоа Чајковски решил сам, на место, да оди и да пре-

⁵⁸ Д-р Васа Чубриловиќ, Историја политичке мисли у Србији XIX-ог века, стр. 158.

⁵⁹ Пак таму, стр. 159.

земе практични мерки за понатамошната работа на агенцијата, која останала во рацете на Моравецот Фрањо Зах.⁶⁰

Првото нешто кое му претстоеше на Чајковски во Белград беше да се погрижи Србите да не се предадат на милост и немилост на рускиот цар. Изработил план за обновување на дејноста на Источната агенција и со помошта на Хафиз-паша⁶¹ успеал да ги наговори луѓето од Белград и на 15 јуни 1843 год. беше свикана таа. Целта на оваа скупштина беше да ја преземе власта во свои раце и да осигури почва за нов преизбор на кнезот Александар Караѓорѓевиќ, а истовремено да ја стави на бојна готовност полицијата во Белград под претекстот — одржување ред во земјата.⁶² Всушност српската полиција требаше да обезбеди сигурност во изборите на кнезот Александар Караѓорѓевиќ.

По напуштањето на Белград од страна на Лудвик Зверковски — Леноар, кој според „Мемоарите“ на Чајковски, тоа го сторило од здравствени причини,⁶³ за Политичката агенција најсериозен кандидат беше Моравецот Фрањо Зах, бивш офицер на полската армија од 1831 год. од каде дошол заедно со другите во емиграција. Членувал во редовите на организацијата. „Млада Полска“, а бил истовремено и голем приврзаник на обединетата полска емиграција. Зах бил човек кој ни за момент не престанал да се чувствува Чех. Инаку бил и голем приврзаник на словенската преродба, во која силно веруваше дека и во Чехија и Словакија еден ден ќе се разбуди народот. Тој со нетрпение чекал да востанат Словените под унгарска власт. Верувал во силата на литературното движење. Тој тесно соработувал и со списанието „Словјанин“ од 1841 год. Сакал по секоја цена да влијае на редакторите да обрнат поголемо внимание на словенизмот, како најактуелен проблем за полската емиграција на Запад и Исток. Зах беше силно ентузијазизиран од српската револуција 1842 год. и сакал по секоја цена и начин да ѝ помогне за афирмација на Запад и меѓу големата полска емиграција.⁶⁴

Фрањо Зах при заминувањето за Србија минал преку Цариград и му се јавил на Чајковски. Инструкциите кои ги добил во Париз му послужил само како основа за својата дејност, бидејќи тој како снаодлив и вешт политичар ги оформил по запознавањето со материјалите за ситуацијата во Србија кои ги добил во Цариград од Чајковски. За Србија тргнал наполно

⁶⁰ М. Чајковски, „Мемоари“, Русская старина, м. септември 1898 год. стр. 671.

⁶¹ Биографот на Чајковски, Франчишек Равита — Гаврошки во својата книга „Михал Чајковски...“ стои на становиште дека Чајковски со својата антируска политика, која всушност означуваше отстапување на Турците, не носеше никаква корист за јужните Словени а и за полската политика ништо особено. Гледај стр. 38.

⁶² М. Хандельсман, А. Чарториски II том, стр. 107—108.

⁶³ Р. старина, септември 1898, стр. 671.

⁶⁴ М. Хандельсман, А. Чарториски, II том, стр. 109

подготвен, минувајќи преку: „Крушевац, Карановац (Кралево), Чачак, Брусница, Крагуевац, Пожаревац и на крајот стигнува во Белград. И тука започнува да работи многу смислено и тактички.“⁶⁵

Зах посебна симпатија таел за луѓето од Запад кои се интересирале за словенското прашање. Така позитивно се искажувал за прословенската публицистика на К. Роберт (Robert) во списанието „Преглед на двата света“ (Revue des deux mondes). Го интересирале и учените луѓе во Чехија. Зах се допишувал со многу слависти, па дури се заинтересирал за препородното движење на Лужичаните (Лужичка Србија). Самиот по потекло бил Словен и голем приврзаник на прозападното словенофилство, како реална и спротивставена сила на рускиот панславизам. Верувал дека Русите на својата политика што ја водат, немаат здрави позиции: не само во Чешка, Словачка, Полска, туку тие немаат здрави позиции и кај јужните Словени.⁶⁶ Имено овој е и патот кој ќе доведе во редовите на агенцијата на кнезот Адам Чарториски, пат сличен на многумина демократи, како Леноар и неговиот брат, Мицкјевиќ, Чајковски и многу други. Неговото антируско настроение го тераше да соработува со кој било, доволно тој „кој било“ да е антируски елемент. И бидејќи во многу работи се совпаѓаат со Михал Чајковски, па и иденте им биле блиски, тие се спријателиле и станале тесни соработници, а од есента 1842 год. го вклучиле во работата на Полската политичка агенција на Адам Чарториски.⁶⁷

Изучувајќи ги приликите во Србија Зах започна да се запознава со најеминентните претставители на српскиот народ. Тој на 2 ноември 1843 год. се запознал и се спријателил со Илија Гарашанин и долго ќе соработува со него и на свој начин ќе влијае на внатрешната и надворешната политика на Србија.⁶⁸

Колку верувал во придонесот на литературните дела на славистите, на старите пронајдени ракописи, ни зборува еден карактеристичен факт. Зах 1843 год. беше во Марсала каде што бил откриен еден словенски ракопис. Зах веднаш се заинтересирал за него и на 31 август истата година истапил со предлог да се издаде овој редок словенски ракопис и тоа „z Reims kosztem księcia i poświęcenia tego wydawnictwa narodowi czeskiemu.“ Зах е на мислење дека печатењето на овој ракопис ќе придонесе многу повеќе за зближување на Словените и воопшто за словенството, отколку која било друга политичка брошура. Но ете поради разни „причини“ не го послушале овој необичен прозападен словенофил од Моравија, а ракописот малку покас-

⁶⁵ Д-р Г. Живановиќ, Срби и полска книжевност, стр. 68

⁶⁶ Гледај во писмото на Зах до водачот на полските демократи во Франција од 12 октомври 1842 год. и М. Ханделсман, А. Чарториски,

⁶⁷ М. Ханделсман, А. Чарториски, II том, стр. 113.

⁶⁸ Д-р Г. Живановиќ, Срби и полска книжевност, стр. 68

⁶⁹ М. Ханделсман, А. Чарториски, II том стр. 113

но го зедаа руските дипломати и слависти и по порака на рускиот цар Николај го издадоа. Зах како пламенен словенофил се истакнувал на повеќе места уште кога служел во редовите на полската армија, стекнал меѓу Полјаците многу пријатели, но меѓу нив имаше и голем број такви луѓе кои го сметаа за обичен чешки националист, а Чајковски него го оценил како предан револуционер на општото дело на Словените и по негов предлог ќе биде назначен од Адам Чарториски на местото на Леноар во Белград. Чајковски беше на мислење дека најпогодна личност за сегашната ситуација во Србија е Фрањо Зах и никако не го делеше мислењето на оние луѓе од агенцијата дека Зах ќе води чешка, а не полска политика во Србија.

Кнезот Адам Чарториски и немаше друг избор, а го сфати сериозно мислењето на Чајковски за новосоздадената ситуација во Србија дека треба брзо да се дејствува. Чајковски, на своето време, еднаш ја оправда довербата пред кнезот Адам Чарториски со назначувањето на Људвик Зверковски — Леноар во Белград и затоа не се противставил и на овој предлог за назначување на Зах. Сега пак требаше Чајковски да ги натера Србите, со помошта на Зах, одново да се противстават на надворешната интервенција во внатрешните прашања, за решавањето не само на судбината на Србите, туку и судбината на сите останати јужнословенските народи, којашто тесно беше поврзана со таа на српскиот народ.⁷⁰

Зах редовно го известуваше кнезот Адам Чарториски во Париз за сите текушти проблеми во Србија сè до 1845 год. Извештаите поретки беа во 1846 и 1847 год., а 1848 год. наполно го напушта Белград и полската служба и заминува за Словачка со цел да се бори против Унгарците.⁷¹

Експедицијата на Леноар која започнала на 7 март 1843 год., а планирана и оформена како писмен документ уште од 25 февруари 1843 год. Србија ја уверуваа со овој документ дека сè е во нејзините раце и ако таа сака вистинска независност, мора да држи за Турција. Според него, на прво место, треба да се организираат воени сили; да се осигури материјална база; темелно да се изработи планот за народна едукација; да се најдат соодветни луѓе, а тоа можеше единствено за сега да го стори само кнезот Адам Чарториски во Франција.⁷² И навистина, тој меѓу полските емигранти прибрал сè што можел и ги испратил на работа во Србија. На чело на овие луѓе стоеше Зах. Прашањето на начинот на работата во таа земја беше многу деликатно и се бараеше, на прво место, снаодливост, конспиративност, верност, доследност при исполнувањето на новите задачи на Белградската агенција на Чарториски и Чајковски. Акцијата која ја започнал кнезот за Србија на Запад уште во месец март, ја

⁷⁰ М. Ханделсман, А. Чарториски, II том стр. 113.

⁷¹ Д-р Г. Живановиќ, Срби и полска књижевност, стр. 69.

⁷² М. Ханделсман, А. Чарториски, II том, стр. 114.

продолжил со уште поголема интензивност. Нему Французите и Англичаните му ветуваа дека ако таа како држава си определи сама место и остане цврста на избраните позиции, никој нема да ја чепне. Со таа цел кнезот организира и мисија од тајни агенти за да ги увери Србите дека Англија и Франција стојат на нејзина страна, а истовремено и луѓе од Србија за во Париз и Лондон под маската на научни работници и трговци за осигурување на плеќи, на веќе определената политичка ориентација во Србија.⁷³

Зах, како водач на политичката агенција се покажа доста благонадежен. Тој во својот извештај од 2 април 1843 год. му пишува на кнезот такви мисли кои наполно совпаѓале со тие на Чајковски и Чарториски во врска со прашањето на Словените на Балканот. Зах предвидуваше дури и во случај на изгаснувањето на Турција, како државна и политичка сила, дека ќе биде на Балканот создадена нова голема словенска држава, која ќе изникне од Србија. Единствено Србија, според мислењето на Зах, може и треба да застане на чело на сите јужни Словени. Бугарија, Босна и Херцеговина исто така имаат здрава основа за присоединување кон Србија, а тоа е општата православна религија, а на чело на црквата би застанал црногорскиот владика. Ова национално обединување, кое ќе ги загрне сите балкански Словени, ќе биде имено сила која ќе може да има свој збор во Европа. Зах, со извесна резерва, зборува за Бугарите, бидејќи нивната положба е таква што тие тргнале по сосем друг пат, на мисла го имаше тука големото русофилство, но сепак верува тој во силата на настаните кои ќе ги натерат и нив да се вклучат во оваа заедница на словенските народи на Балканот.⁷⁴

Зах, за работа во Белград, ги доби следниве инструкции како шеф на агенцијата во Србија: пред сè темелно да се запознае со положбата во земјата, да ги охрабри Србите да бидат истрајни во борбата и што е најважно тие на прво место да сметаат на сопствените сили. Да им вети дека наскоро ќе бидат испратени полски офицери во Србија, дека ќе им се даде помош за кабинетите, дека ќе добијат кредити, дека во случај на војна ќе бидат поткрепени од Запад. Да ги благонаклони српските државници за спогодба со сите други Словени на Балканот, да испратат српски агенти во Париз, да воспостават врски со Дон и Украина преку Ниж (Добруца), да организираат козачки корпус во Србија, кој всушност би бил полски легион во таа земја. Во случај на недоразбирање со Турција и да се дојде до војна, да се бранат до последниот, ако можат да ги завладеат другите словенски земји и да создадат голема словенска држава. Во

⁷³ Пак таму.

⁷⁴ Пак таму.

случај на војна со Австрија исто така, да се бијат со истата цел за присоединување на Хрватска и Словенија. Да организираат војничка мисија со агент и пет офицери и ако се појави потреба да бидат покриени сите трошкови од агенцијата.⁷⁵

Во мај истата година Зах веќе имаше изработено меморијал за политичките прашања и актуелната положба на Србија, каде што се гледа дека имал добри познавања и дека бил необично способен човек кој брзо вникнувал во работите на агенцијата, човек со добра политичка ориентација, добро познавање на општествените, економските, стопанските и другите прашања во Србија. Сево биднало за многу краток рок. Тој се служеше со книги и други печатени материјали во врска со српската економика и со стопанството.⁷⁶

Против неговото назначување, на прво место, стоеше Замојски, бидејќи знаеше дека него го предлага Чајковски, како оправдание пред кнезот Адам Чарториски тој измисли и мотивација дека во Полската политичка агенција требало да работат само Полјаци. Решително, против овој став на грофот Замојски, истапил Михал Чајковски, аргументирајќи дека Фрањо Зах беше и си останува добар пријател на Полјаците, дека тој не само верно ѝ служеше на Полска, како војник, туку подобро од секој Полјак ќе му служи и понатаму на полскиот народ како дипломат и политичар. И не се измами Чајковски, него не го изневерила надежта што ја имал во Фрањо Зах. Така на 15 јуни 1843 год. добил од него писмо со кое го известува дека победила линијата на Чарториски. За кнез беше избран имено Александар, човекот кој бил рекомандиран од полскиот кнез. Зах единствено се плашел од „подароците“, бидејќи Србија економски беше слаба и лесно можеше да стане жртва на оној кој прв ќе ја пружи раката полна злато. Ривалите беа всушност само двајца — Русија и Турција, а во ривалството секогаш победувал посилниот. Русија си ја знаеше својата сила во Европа и затоа ја принуди Турција да ѝ признае право во Србија.⁷⁷

Кнезот Александар Караѓорѓевиќ, според Марцели Ханделсман, знаеше дека Чарториски не е никаква политичка сила, туку само една обична политичка агенција во рацете на западните држави и целата трагедија се состоеше во тоа што неговите планови да создаде силна словенска држава на Балканот не можат никогаш да бидат реализирани.⁷⁸ Западните држави се плашеа само од сенката на оваа идеја, а камоли да му овозможат такво чудо Чарториски да создаде словенска политичка сила со такви луѓе какви што беа Чајковски, Леноар и Зах. На

⁷⁵ А. Чарт. ркп. 5410, гледај инструкции на А. Чарториски од Париз — месец јануари 1843 год.

⁷⁶ М. Ханделсман, А. Чарториски, II том, стр. 110—113.

⁷⁷ Пак таму.

⁷⁸ Пак таму.

овие луѓе кои живееја само со грст политичка поезија, може само да им се честита за усилбата и напорите, за големиот оптимизам. Замислената мисија на Чајковски, која му ја поверил на Зах, ја исполнува така како да не постои велика Русија. Тој го наложува Зах во Србија без обзир на противставувањето на Владислав Замојски и другите ултракатолици во агенцијата.

По извесно време дејноста на Зах во Белград беше сведена до минимум во споредба со априлските планови. Тој се ограничил на обичен посматрач и вршел извесна политичка пропаганда, даваше извесни совети во врска со српското прашање и др. Во своите инструкции кнезот Адам Чарториски продолжуваше да верува во силата на српската држава и настојуваше да го поткрепува тој дух со помошта на Чајковски и Зах. За него Србија беше и си остануваше јадро на силна балканска држава. Тоа требаше да го сфатат не само оние Словени што се наоѓаа под турска власт, туку и тие под австриска и унгарска. За тоа се бараа жртви и усилби со постојано одгледување на оваа благодарна и словенофилска идеја. Словените, според кнезот Адам Чарториски, треба да имаат свој збор не само на Балканот туку и во Европа воопшто. Чарториски, Чајковски и Зах тоа го видоа на дело со примерот на Српското востание 1842 год. и се уверија дека започна вистинската преродба на Словените и дека тие се способни и воинствени народи, само што ним не им достигала политичка организација. Тие немале дипломатија и, што е најважно, немале координација во својата решителна борба да живеат како слободен народ, народ кој сака да го каже својот збор во Европа и светот воопшто. Имено затоа Србија и треба да ги зацврсти своите позиции како водечка нација на Балканот.⁷⁹

7

Чајковски како да престанал да верува во приказката на Чарториски дека Франција и Англија „искрено“ сакале да им помогнат на Словените и во безнадежноста на ситуацијата тој виде таков „искрен“ поглед во лицето на ослабениот турски султан. Според него единствената надеж, барем засега е само Отоманската империја, но не за сметка на султанот, а напротив да се разбудува кај јужните Словени свест за самостојно постоење и бит со присоединување кон слободното Српско кнежевство.

Оваа политичка битка, за создавање на голема и силна српска држава, врвеше многу тешко. Сепак се грижеа нешто да координираат: Чајковски во Цариград правеше сè можно да ги увери Турците дека само со слободни Словени на Балканот и во сојуз со нив ќе може Турција да се зајакне како др-

⁷⁹ Д-р Љубомир Дурковиќ, Србијанско-црногорска сарадња, стр. 67.

жава, која од ден на ден сè повеќе и повеќе слабее.

Зах во Белград, тактизирајќи, ги уверуваше српските државници дека само со својата самостојна политика на Балканот, без каква било и да е помош од Русите, таа ќе биде само тогаш сигурно поддржана од Англија и Франција и еден ден околу неа ќе се соберат сите јужни Словени.

Чарториски, дополнувајќи ја оваа координација, работеше сестрано со помошта на своите пријатели во Франција и Англија и ги уверуваше со „магична сила“ државниците дека оваа идна голема Југославија може да биде само во корист и интерес на Запад, дека таа ќе стане најсилниот нивен сојузник во јужниот дел на Европа. Англичаните беа луѓе заинтересирани, пред сè, за добри трговски односи. Факт е дека кнезот Чарториски ги криеше вистинските намери пред своите сојузници и неговите „пријатели“ на Запад, а имено обединувањето на јужните и западните Словени во една силна словенска држава во Европа, сила со свој самостоен збор, сила со која секој би морал да смета.⁸⁰

Чарториски за свои најсигурни луѓе, кои ќе работат во оваа посока, ги сметаше во Србија Вучиќ и Петронијевиќ и затоа стори сè што можеше да се вратат во земјата.⁸¹

Околу српското прашање, на рамно со Подјациите, беа заинтересирани сестрано и Русите. Руската дипломатска мрежа низ европска Турција и пред сè во Цариград, решително ги одбиваше од политичката арена сите западни дипломати кои им оеа под рака на Полската политичка агенција.

Турција можеше само инкогнито да ветува што било во врска со прашањето на Србите и другите јужни Словени. Народот пак бараше конкретна помош, нешто што не можеше да го даде ни Франција ни Англија — овие практично беа принудени да кренат раце од Србија. Остануваше единствено Чарториски да се самоохрабрува и да ги охрабрува, како што може, неговите соработници, правејќи сметка без крчмарот. А српскиот народ практички го замрази Запад, бидејќи се сметаше за изневерен и затоа Ненадовиќевци правеа сè што е можно двајцата спомнати министри, прозападно настроени, да бидат колку што може подалеку од својата татковина, додека приврзаниците на Вучиќ и Петронијевиќ бараа да се вратат тие во Белград.

Наспроти големиот отпор Чајковски продолжуваше да работи, исполнувајќи ги директивите на Чарториски во врска со српското прашање. Тој пред сè со помошта на француската амбасада и конкретно со директната помош на Кор (Cor) и на Буркнеј (Burqueneу) успеал да му сугерира, уверувајќи го дека

⁸⁰ М. Ханделсман, А. Чарториски II том стр. 11.

⁸¹ Гледај инструкции од месец август 1843 год.

„Србија е клуч на Отоманската империја и основа на иднината на оваа ориентална земја.“⁸²

Наспроти отпорот на Русите, интригите на Австријците, шефот на Цариградската агенција успеал во својата цел, и во својот рапорт од 1 август 1844 год. пишува дека тоа е победа на политиката на кнезот Адам Чарториски на Исток.⁸³

Борбата на Чајковски за ослободување на Вучиќ и Петронијевиќ остави голем впечаток кај нив и кај сите Срби. Тој извојува победа, но постави и услови за понатамошната општа борба со Вучиќ и Петронијевиќ и основа за пријателството меѓу Србите и Полјаците. Конкретно ова значеше закрилиштво на Србија од Политичката агенција на кнезот Адам Чарториски и Француската амбасада во Цариград:

1. Да одржуваат добри односи со Портата;
2. Да ја поддржуваат и да ја установаат династијата на Караџевиќ, без обзир на тоа како ќе се гледа одстрана и настроението на народот;
3. Да се противстават на барањата на Русите и нивните општи интриги со Австрија;
4. Да се зафатат искрено со организирањето на силна Србија и присоединувањето на јужните Словени околу неа. Овие беа истовремено и услови на француската амбасада во Цариград, а Чајковски ги составил во вид на писмен документ и му ги врачил на Вучиќ и Петронијевиќ.

Всушност ова беше двојна победа на Источната агенција, т. е. победа на Чајковски кој се зафатил лично со српскиот проблем. И изборот на кнезот и враќањето во земјата од заточеништво на двата министри е само успех на напорната работа на Чајковски, како верен соработник на Полската политичка агенција во Париз, без разлика дека крајот на оваа дипломатска игра ќе заврши огорчено за Чајковски, бидејќи Вучиќ и Петронијевиќ, на мајсторски начин, се извлекоа и не ги исполнија земените обврски спрема Цариградската агенција на Михал Чајковски и Адам Чарториски. Се разбира дека тоа до извесен степен, беше и оправдано, бидејќи тие се соочија со огромниот отпор на Данилевски, новиот руски амбасадор во Белград, кој ги принуди да ја променат својата политичка ориентација за сто и осумдесет степенa, земајќи ги нив под свое закрилиштво. А Чајковски, вон својата кожа, ќе каже најлоши зборови за нив.⁸⁴

⁸² Гледај рапорт од 1 август 1844 год.

⁸³ Гледај рапорт од 1 август 1844 год.

⁸⁴ Во врска со ова се искажува и Д-р Љубомир Дурковиќ во „Србијанско-црногорска сарадња, стр. 64 — 70.

8

Прашањето на Словените на Балканот беше голем лабиринт за една таква политичка агенција како полската во Париз, со своите филијали во Цариград, Белград и Сараево. И покрај големите напори на агенцијата, многу од нејзините соработници, не можеа да одат докрај со српското прашање. Од „Меморарите“ на Чајковски се гледа дека најупорен и најнастојчив останал тој, барајќи нови модуси и начини за работа меѓу Србите и другите јужни Словени. Изложувајќи ги своите нови планови на Владислав Замојски и Адам Чарториски тој е принуден да чита вакви одговори: Кнезот Адам и Полјаците не можат да влегуваат во секакви односи со Словените, бидејќи тие агенцијата ја поврзале со разни договори на Запад, каков што беше оној со Италијанците, за организирање на полски легион во редовите на италијанската армија. А Чајковски пак бараше да ја координира борбата на католиците меѓу јужните Словени за независност, но ете грофот Владислав Замојски не му верува дека тој одану работи за делото на Западните и Јужните Словени и го разочарува во писмото во врска со најновите планови на Чајковски.⁸⁵ А пак кнезот Адам Чарториски му соопштува на Михал Чајковски дека тој е многу огорчен со тоа што не можел да ги прифати овие прекрасни предлози во врска со новите настани на српските и хрватските лидери, бидејќи Владислав Замојски и генерал Хшановски веќе склучиле договор со Италијанците, а Полјаците не биле во состојба да склучуваат два сојуза и да се зафатат со овие толку сериозни работи. Чарториски разговарал со Ламартин кој му рекол отворено дека не сакал да има никакви работи повеќе со тие народи и со одделни лица кои се бунтуваат против австриската и руската влада, бидејќи тој сакал по секој начин да склучи сојуз со нив. Овие работи му ги пишува Адам Чарториски на Михал Чајковски, а истовремено го советува и го моли така да постапи со ова прашање што да не се даде да се подразбере дека тука виновен е кнезот, бидејќи тој не би сакал да се отстранат тие народи од неговата агенција, затоа што верувал дека тоа што не му успеало да го стори сега, ќе успее и ќе биде реализирано утре.⁸⁶

Всушност збор станува за првиот план за создавање на федерација на јужните Словени „Југославија“ од тајниот панславистички клуб во Белград, составен во духот на концепцијата на Полската политичка агенција. Планот се состои од 14 точки. Србите и Хрватите како најсвесни народи меѓу јужните Словени ги поставуваат основите на долунаведените точки за својата политичка иднина. Еве неколку најважни моменти од

⁸⁵ Русская старина, август 1898 год. стр. 453.

⁸⁶ Пак таму, стр. 454.

тој план: федеративниот систем се усвојува за сите Словени. Југословените ќе ја сочинуваат југословенската држава и ќе имаат еден владетел. Секое племе ќе има своја потполна автономија. Секое племе ќе има слобода и на свое наречје ќе ја води администрацијата. Секое југословенско племе ќе го задржи своето етнографско име итн.

Овој план беше создаден пред буната 1848 год. Белграѓаните за основните идеи во планот дознале уште во март 1848 год. Павле Чавловиќ, член на панславистичкиот таен клуб, стигнал во Белград од Беч на 12 март и веднаш наредната ноќ го растурил илирско-панславистичкиот проглас во кој се повикуваат Србите да се ослободат од Турците и парализираната Австрија за да се основа илирско-српска држава, во која покрај српското кнежевство би биле вклучени Босна, Бугарија, Словенија, Хрватска итн. На чело на таа држава требаше да биде кнез Александар. За овој план беше известен и Михал Чајковски во Цариград, а тој го известува кнезот Чарториски во Париз на 25 март 1848 год.:

„Николајевиќ ми го покажуваше проектот за обединувањето на Србија, Босна, Бугарија, Хрватска и Илирија во едно вице-кралство.“⁸⁷

Константин Николајевиќ, кој ја вршеше функцијата на српски претставник во Цариград, му покажа писмо на Чајковски од кнезот Александар во врска со новите настани во Србија.

Чајковски тогаш му наредил на Фрањо Зах да оди во Загреб со цел да работи за одвојување на Словените во Австрија од Германците и Унгарците и да работи за создавање на словенско кралство, а ако тоа не може, тогаш за република.⁸⁸

Настаните во словенските земји, според „Мемоарите“ на Чајковски, имаа антишвапски карактер. Кнезот Александар и банот Јелачиќ дошле до пари и оружје.

„Кога го добив одговорот од Париз, јас не можев и немав право да го кријам, мене не ми дозволуваше такво нешто совеста; со болка на срце јас испратив верна копија од добиените писма на Зах и Зверковски.“⁸⁹

Чајковски пишува дека Кибризли-Мехмед-паша, се советува со Леноар-Зверковски и го испратил Виџенти Ђуџински

⁸⁷ А. Чарт., ркп. — писмо од Чајковски до А. Чарториски од Цариград испратено на 25 март 1848 и на 6 април истата година. Поопширно за овие настани пишува д-р. Љубомир Дурковиќ — Јакшиќ во својата книга Србијанско-црногорска сарадња, стр. 87 — 90.

⁸⁸ Пак таму.

⁸⁹ Русская старина, август 1898 год. стр., 453.

кај Рајачиќ а пак Вроњски во Загреб кај банот Јелачиќ, како еден вид извидници.

„Јелачиќ загреан за делото на обединувањето на Словените, изјавил дека започнатата работа треба да ја довршине дури и во случај да ни откажат помош. Ние сме доста силни за да одиме до крај.“⁹⁰

Виценти Буџински, како снаодлив и енергичен човек, познат со неговите разни протести и манифестации, како и секој полски емигрант кој живеел во Франција, правел сè што е во негова моќ, за да се реализираат замислените планови за отцепување на Словените од Австриската монархија.

Буџински се сретнал и со митрополитот Ѓорѓе Стратимировиќ. Тој успеал да ги убеди државниците и заедно со нив составиле писмо до султанот и Високата порта, во кое се вели, според „Мемоарите“ на Чајковски, дека српските области, симнувајќи ја власта на Хабсбурзите, се решиле доброволно да се обединат со своите родни браќа Срби од Српското кнежевство и да се потчинат на врховната власт на султанот Абдул Мешид и да создадат нераскинлива целина со Отоманската држава. И затоа тие молат благонаклоно да се гледа на нивната желба, која е истовремено и желба на сите Срби и ја молат владата на султанот да преземе мерки за закрепување и организирање на војводството. Ова писмо го потпишале 190 најпознати Срби од разните градови и општини и му го предале на Виценти Буџински.⁹¹ Писмото било составено од митрополитот Стратимировиќ адресирано до Кибризли-паша со молба да го предаде на султанот.⁹² Овој, последниов презадоволен ги запознал со содржината сите српски државници во Белград, а потоа по својот агитант го испратил во Цариград.

Чајковски, во своите „Мемоари“, не може да најде зборови и да го опише овој успех на Источната агенција и бил нешто посигурен дека султанот ќе ја започне војната со Австријците за дефинитивно обединување на балканските Словени, а истовремено и ослободувањето на Полска.

Врановски пак соопштува дека банот Јелачиќ има потреба од пари и оружје ако тој не ги добие за еден месец, тогаш сакал или не ќе мора да остане под Хабзбурговци и да чека посреќни времиња, бидејќи тој нема намера да се изложува на опасност и да си создава непријатности како лично за себе така и

⁹⁰ Пак таму.

⁹¹ Пак таму.

⁹² За митрополитот Стратимировиќ поопширно зборува д-р Љубомир Дурковиќ — Јакшиќ во својата книга „Србијанско-црногорска сарадња (1830 — 1851) на стр. 105, 132, 223, 225, 227, 229.

за својот народ.⁹³ Врановски како офицер беше вклучен во хрватската артилерија и останал со Јелачиќ. Кога Чајковски од него ги добил овие вести се разочарал, бидејќи тој очекуваше енергична акција и се надеваше да ја замеша тука целата турска империја. Тој отишол пак кај Решид-паша, каде што чул уште полоши новини. Русите отишле многу далеку со својата антиполска акција, земајќи ги под своја заштита сите проблеми поврзани со јужните Словени на Балканот.

Решид-паша не бил доволен од Кибризли и побарал да биде отстранет. Нему му соопштуваат и други работи. Рускиот конзул ја поддржувал австриската влада која исто така дејствуваше доста енергично меѓу Словените на Балканот. А лордот Ретклиф безрезервно ги поддржувал Австријците, бидејќи бил исплашен од идејата за склучување сојуз меѓу Турците и Словените во Европа, па дури и да се обединат со нив под какви било услови.

Решид-паша го смирува Чајковски само со тоа дека Кибризли ќе биде веднаш отстранет од таа земја и ќе го испратат во Англија за да го објасни своето постапување со работите меѓу Словените, надевајќи се дека лордот Палмерстон⁹⁴ можеби ќе го оцени поправедно постапувањето на Кибризли отколку лордот Ретклиф. Решид-паша, според Чајковски, беше огорчен од тоа што благонадежната работа зеде баш таков правец и искрено жали што не е во состојба ништо да стори, бидејќи Турција официјално имаше пријателски односи со Австријците и по силата на договорот меѓу тие две земји, не бараше никаква друга интервенција. Според Чајковски, тука пречеа и настаните во внатрешноста на Австрија, војната со Италија, а би било претерано да се вмешает и Турците во такви решавачки моменти за судбината на една велесица.

„Можеби руското конзулство намерно го одобруваше односот на Србите и другите Словени кон австриската влада, но гледајќи дека тоа нешто може да ги потресе државните основи и сакајќи да го поткрепи таканаречениот „статус кво“ на Европа, конзулството требаше да ја држи страната на Австрија, руската армија стапи во Романија истовремено со турската.“⁹⁵

Чајковски ова невмешување во војната го оправдува со фактот дека Турција имаше многу свои проблеми во државата.

⁹³ Гледај: Фердо Шишиќ, Преглед повијести хрватскога народа, стр 418 — 419.

⁹⁴ Палмерстон се сметал како еден од многуте внимателни дипломати по Источното прашање и прашањето на Јужните Словени воопшто. Гледај „Србијанско-прногорска сарадња“ стр. 50 — 51.

⁹⁵ Русская старина, август 1898 год. стр. 456.

Таа стоеше пред реформи. Балта-лиманскиот договор за неа беше добредојден и ја спаси, може да се каже, од безредијата и револуционерите, и даде време да ја реорганизира својата армија за идната Руско-турска војна.

9

Со настаните и војната меѓу Австрија и Италија Чајковски, речиси, беше заборавен од главната полска агенција во Париз, особено од Замојски, па до извесен степен и од Адам Чарториски. Тоа беа всушност првите моменти на отстапувањето од прашањето на јужните Словени. Чајковски не се очаја, туку се потруди сам нешто да стори. Тој се поврза со новиот состав на француската амбасада во Цариград и се искажува поодделно за секој еден од нив; по ред ги спомнува: Полковникот Мадаген (Madegadin), потполковникот Десен (Dessein), инженер капетан Сабатје (Sabatier) и артилерискиот капетан ле Франсе (le Français). Сите нив ги карактеризира како вистински дипломати и решителни луѓе. Кон нив ги вклучува и Мањан (Magpan), Мажино (Maginot), ди Прел (du Prêl) и д'Англор (d'Anglor). Сите овие луѓе биле истовремено и негови пријатели со кои тесно соработувал сестрано како шеф на Политичката агенција во Цариград и со прашањето за обединување на балканските Словени.*

Чајковски со нив често дискутирал отворено, барајќи ги причините зошто толку тешко врви работата околу последново прашање и доаѓа до заклучок во своите „Мемоари“ дека основната личност што ја копира работата бил грофот Владислав Замојски. Исто така, Чајковски спомнува дека него ништо друго не го интересираше на Балканот, освен калемењето на католицизмот меѓу јужните Словени. Имено затоа Чајковски навреме кренал раце од него, запазувајќи го најофицијалниот однос со него. И еве, во врска со склучениот договор меѓу Италијанците и кнезот Чарториски за организирање на вооружен полски легион во редовите на италијанската армија, добива писмо од него со кое го моли да му набави во Цариград неколку десетини доброволци за легионот кој веќе го организирал тој во Италија. Во писмото му се оплакува дека немало ни еден Полјак во легионот и страшно многу се каел зошто да не се присоедини во словенското движење на Балканот, но веќе сè било доцна. Сакал по некаков начин да ги привлече Словените во полскиот легион формиран во Италија. Замојски ја вилел и својата грешка, дарувајќи ги со симпатии Унгарците кои востанале против Австрија, а војувале всушност против австриските Словени и со оваа негова акција божем сакал да се рехабилитира со тоа што ќе се зближи со Хрватите и Словенците.

* Пак таму, стр. 458.

Чајковски го знаел карактерот на овој езуит, ги прочитал лукавите редови, слатко се насмеал и се фатил за работа со цел да му ја исполни желбата. За кратко време, снаодливиот Михаел нашол во Цариград 84 доброволци, од кои мнозинството биле Евреи и на свечен начин, облечени во италијанска униформа, му ги испратил на човекот со генералски, веќе, еполети кој „се каел“ што не тргнал по патот на Чајковски да ги обединува Словените на Балканот.⁹⁷

Грофот Владислав Замојски соблазнет од овој успех, со писмо до Чајковски, го испратил синот на кнезот Адам Чарториски да врбува Евреи кои ќе се борат за ослободувањето на Италија, под водство на полски генерали. Така Чајковски со иронија на судбината ќе се насмевне и ќе запише во својот дневник:

„Бедна Полска! Мене срцето ме болеше, гледајќи што се прави со полското име!“⁹⁸

Според Чајковски, мисијата што му ја дале на кнезот Витолд ни најмалку не му личеше. За овој случај, Чајковски повеќе го обвинува кнезот Адам Чарториски кој решил да го даде својот син на воспитување кај генералот Хшановски, човек кој не верувал во ништо празен, без да има нешто свето во себе. Ни религија, ни татковина, ни решителност, ниту пак било каква и да е способност за било што во животот. Тој, според Чајковски, иако бил човек со високо образование, не знаел ништо друго, освен да се потсмева на сè околу себе и на сите кои се зафатиле за нешто со најблагородни пориви.

Чајковски и овој пат постапил согласно на своите убедувања. Му ја кажал целата вистина право в очи:

„Јас решително застанав против исполнувањето на оваа порака од кнезот Витолд и место тој наредив тоа да го изврши мајорот Пшислуцки заедно со поручникот Сендецки, бидејќи за младиот кнез тоа беше наполно непристојно. Јас го зело кај мене и заедно со мене живееше во Ораткои.“⁹⁹

Чајковски не гледаше многу корист од тој легион, но бидејќи стануваше збор за војна против Австрија, под чија окупација се наоѓаше дел од Полска и многу други словенски народи, тој решил да го помогне генералот Владислав Замојски. Иако му беше дури антипатичен, за да не се каже одвратен, кога в лице го лажеше дека таел симпатија спрема поробените балкански Словени. Но ете непријателот беше општ, како за езу-

⁹⁷ Пак таму.

⁹⁸ Пак таму.

⁹⁹ Пак таму страна 459.

итот Замојски така и за големиот пријател на јужните Словени — Михал Чајковски. Овој последниов знаеше дека Замојски стои цела педа под него, но ете роднинството со кнезот Адам Чарториски го правеше да биде над него.

Еве како го карактеризира Гавроњски во својата книга „Михал Чајковски (Сад'к паша), неговиот живот, војничка и литературна дејност“:

„На својот пат (Чајковски н.б.) сретнал човек многу понеспособен од себе, но многу поамбициозен: тоа беше Владислав Замојски. Тогаш започна борба меѓу нив, која не заврши дури и по смртта. Владислав Замојски стоеше над него благодарение на односите, на историското име, на роднинството.“¹⁰⁰

Чајковски како искрен пријател на словенството не сакаше да испушти од своите раце ни една можност која со нешто, било што придонела за зближување на тие поробени народи и за било каква корист. Кога чул дека Сардинската амбасада добила дозвола да отвори конзулат во Белград, Чајковски веднаш се заинтересирал за прашањето. Но ете на тоа се противставила Австрија и многу возможно (според него) и Русија. Чајковски тука сакаше да земе збор, односно да стане сврзник меѓу Италија и Србија. Но тоа останало за понатаму, при поблагопријатни услови и опстојателства кои ќе овозможат преговарање со српскиот кнез.

Уште беше отворено прашањето за мобилизирање на војници за полскиот легион во Италија и без разлика на тоа дека на чело на тој легион стоеше негов отворен личен непријател — Владислав Замојски. — Чајковски го изнел ова прашање пред Решид-паша и му ги кажал плановите за склучување на политички сојуз меѓу Србите и Италијанците. И оваа мисија која ќе ја вршеше Сардинското конзулство бараше да му ја довери Турција на младиот кнез Витола, син на кнезот Адам Чарториски, со писмо до српскиот крал. Според Чајковски, ваква мисија би му прилегала на кнезот Витола Чарториски, а не таа што му ја дал Замојски да мобилизира Евреи скитници за неговиот легион во Италија. Чајковски, знаејќи ги заслугите на Чарториски — човек кој толку многу сторил за делото на Словените и словенството воопшто, сакаше ова младо момче да го стави на вистинскиот пат и како прв чекор на неговата политичка кариера му ја избра мисијата да постави реални основи за политички сојуз меѓу Словените и Италијанците. Со оваа замисла Чајковски ја постигнал својата цел. Кнезот Витола бил многу неофицијално примен од Портата во споредба со приемот на Замојски. Кога кнезот Витола отишол на официјален ручек кај Мехмед-Али-паша, во дворот беа построени две

¹⁰⁰ Фран. Равита — Гавроњски, Михал Чајковски... стр. 50.

чети пешадија како почесна стража, а пред вратата стоеше лично Мехмед-Али-паша со целата своја свита.

Кнезот Витола Чарториски од дворецот излегол со дозвола за оснивање на конзулат и се вратил во Италија како вистински кнез. А по него со наредниот брод отпатуваа Пишислуцки и Сендецки со 124 доброволци само Евреи.¹⁰¹

10

Во „Мемоарите“ на Чајковски се зборува и за организирање на српски корпус од 10.000 војници. Материјалните трошкови ветила да ги даде Австрија (оружје, муниција и пари за издржување на корпусот). За командант на корпусот бил назначен војводата Стефан Книќанин.¹⁰² Според Чајковски, Високата Порта не дала официјална согласност за формирање на тој корпус, но и не се противстави. Србите зедоа што можеа од Австрија и најнакрајот ѝ го свртиле грбот. Причина била сумата пари за која се обврзала австриската влада да ја плати и не ја исполнила обврската. Главно српската армија беше вооружена со австриски пушки и топови.

Полските агенти продолжуваа да живеат и да чекаат наредби од кнезот Адам Чарториски во Белград за натамошно дејствување. Зверковски му пишува во своите извештаи на кнезот дека српската влада нешто готви за спогодба меѓу Словените и Унгарците, но сè било напразно, бидејќи маџарскиот патриотизам на Парчела и дипломатските односи на Баќани биле толку тврдоглави што секој добар обид се кршел на парчиња.¹⁰³ Бистпоновски се обидел кај Кошута и Баќани да ги наговори на сојуз со Словените, но сè било напразно.¹⁰⁴

Бистпоновски со писмо бара од кнезот Адам Чарториски да најде пари за Гај. Кнезот се обидел нешто да стори кај Пијемонт и кај Турците. Преговорите ги водеше во Цариград Чајковски но без успех.¹⁰⁵

Мрежата агенти на Чајковски, исто така, донесува дека тешко оди работата со делото на јужните Словени. Дембински, Висоцки и Балгашин откажаа секаква соработка со агенцијата. Зверковски — Леноар, во едно писмо, му пишува меѓу другото на Чајковски дека „и тие толку се разбираат што се тоа Словени и словенство колку што се разбираат свињите од портокали.“¹⁰⁶

¹⁰¹ Русская старина, август 1898 год., стр. 460.

¹⁰² За Стефан Книќанин поопширно гледај кај Д-р Љубомир Дурковиќ — Јакшиќ, Србијанско-прногорска сарадња, стр. 67, 79, 92 — 95, 99, 103 — 8.

¹⁰³ М. Чајковски, „Мемоари“.

¹⁰⁴ Д-р Горѓе Живановиќ, Срби и Полска књижевност стр. 155.

¹⁰⁵ Левак А. нав. дело, 59 и Живановиќ, пак таму.

¹⁰⁶ Русская старина, август 1898 год. стр. 461.

Според Чајковски единствено генералот Бем знаел како треба да се постапи со ова прашање и беше готов да води преговори со помошта на полските агенти, но тој му рекол на Зверковски во врска со неуспехот меѓу Србите и другите Словени:¹⁰⁷

„Јас се наведнувам пред кнезот Адам, го почитувам како предан Полјак. Готов сум да направам сè што и да рече, но јас не сакам да имам каков било однос со Владислав Замојски, нека сам Чајковски води преговори со мене, без учество на Замојски, јас сум готов со него да зборувам за сè.“¹⁰⁸

По ова Чајковски му пишува писмо на генералот Бем, во кое го искажува своето мислење дека сојузот со Србите претставува услов за натамошната дејност и основа на нашите односи кон Словените и дека смета оти тој сојуз може да му осигури работа од страна на високата Порта.¹⁰⁹

Паралелно со ова Чајковски правеше и други чекори за средување на дејноста во Србија. Така тој на 12 јуни 1848 год. му пишува писмо на Гај во кое го уверува дека целта на целата полска агитација биле сите австриски Словени да им се приближат на Унгарците и да се ослободат од австриското и руското политичко влијание.¹¹⁰

Чајковски како да заборавил на овие моменти или пак му било тешко да ја каже целата вистина во своите „Мемоари“ во однос на тоа што веруваше на млади години кога пишува:

„Ние служевме, дејствувавме, бевме постојано зафатени, нашиот труд и грижи беа овенчавани со успех, но сето тоа беше не во наша корист, а на странците. Ние работевме за Италијанците, Унгарците и Англичаните, но не за Полска; и самите ние со сопствените раце доброволно се откажуваме од тоа што би можело да го сториме во корист на нашата татковина.“¹¹¹

¹⁰⁷ За популарноста на Бем пишува д-р Г. Живановиќ: Особено генералот Бем беше познат па дури и популарен. Не е случајно што Кушлан му препорачуваше на Андрашија за командант на хрватскиот дел од војската, ако би дошло до хрватско-унгарска спогодба да биде генерал Бем, бидејќи „тој со своето потекло и својата позната човечност ужива голема популарност во Хрватска.“ Кушлан вели дека едно време во Хрватска се зборуваше дури и затоа дека би било добро ако Бем стане бан.“ Гледај: „Срби и полска книжевност“ стр. 155.

¹⁰⁸ Русская старина, август 1898 год. стр. 461.

¹⁰⁹ Пак таму.

¹¹⁰ Материјали VI, 43 и Срби и полска книжевност, стр. 152.

Тука Чајковски сепак е искрен кога зборува во множина, бидејќи и тој самиот се смета за виновен, до извесна степен, иако водеше своја, самостојна политика, независна од лагерот на Адам Чарториски. Но сепак тој како бивш соработник и тесно поврзан со нив им помагаше во акциите, верувајќи дека истовремено ја помага својата татковина па дури и своите залагања за одделна чисто словенска политика.

Чајковски беше уверен дека полските генерали кои паднале во рацете на Англичаните и Французите ја водат полската емиграција во пропаст, а Полска во оружје на западните сили. Дури и при една победа на Унгарија со унгарските револуционери тој не веруваше дека ќе добие нешто Полска. Во стремежите на грофот Андраши за зближување со Романците беше поддржуван од Иван Гика, (даровит и топол патриот кој раководел со народното движење во Романија). Но грофот Андраши се грижел да се здобие со благоразумност кај англиската амбасада. Овие двајца политичари наполно се разбираа и имено затоа Чајковски се плашеше од евентуалната победа, во чија борба помагаа и полските генерали, да не склучат сојуз против Словените и словенството воопшто. Тогаш тие би станале начелна стража на Германците во нивните стремежи на исток и како прва жртва би била тука Полска.

Акцијата на Зверковски во Загреб не беше овеанчана со успех и се вратил назад во Белград и остана крај кнезот Александар и Гарашанин. Живановиќ е на мислење дека двајцата последни биле благодарни од Полјаците кои се залагале за Србите како во Цариград, така и во Париз и Лондон.¹¹²

„Во Унгарија уште продолжуваше востанието. пишува Чајковски, но востаниците немале ниту определен план за дејствување, ниту определени политички стремежи, тие се бореа само заради борба, за да го поддржат востанието, чија цел ни самите не ја знаеја, бидејќи кај нив отсутствуваше политичката вистина; востанието против владата, без да се опира на сојуз со Словените немаше почва под себе.“¹¹³

За ваквиот став на Чајковски спрема ова востание езуитската партија на Полјаците зеде недобронамерен став спрема него. Ултракатолиците и без тоа беа негативно настроени спре-

¹¹¹ Русская старина, август 1898, стр. 461.

¹¹² Левак Адам, историја на полската емиграција во Турција, стр. 57 и Г. Живановиќ, Срби и полска књижевност, стр. 153.

¹¹³ Русская старина, август 1898 год. стр. 463 — 464.

ма Чајковски, тоа пред сè се должеше на неговите писмени исказувања, принципиелни за него.¹¹⁴

По поразот на унгарските настани и победата на руската армија, генералот Владислав Замојски му испраќа писмо на Чајковски со кое му соопштува за советувањето со генералот Висоцки на кое решиле да го распуштат полскиот легион. Чајковски му советува да не го стори тоа заради воената слава на Полска и Полјаците, па дури и од дипломатска гледна точка, го советува да го испрати легионот во Оршава да ја преземе таа тврдина и да се брани во неа и при добар случај со српски лаѓи да преминат на српските брегови и од таму да заминат за Бугарија.

За повлекувањето на овие сили, по поразот на востанието во Унгарија, пишува и д-р Г. Живановиќ во својата книга „Срби и полска книжевност“. Според него таа војска, што броеше околу шест илјади души, беше водена од Кошут, Месарош, Бем, Дембински и многу други. Таа група преминала во Романија, а оттука преку Дунав во Видин. Друга една

¹¹⁴ Убедувањето на Чајковски е дека Полска ја уништи не анархијата, не политичката беспринципиелност и своеволието на магнатите и благородниците и не востанието, туку католицизмот. Полјаците како Словени не требаше да припаѓаат на западната црква, бидејќи мнозинството од Словените принадлежеа на источната грчка црква — православието; и како последица Полска го изгубила своето влијание врз политиката: ја изгубила начелната улога која требаше да ја игра во светот на Словените како втора сила по Русија, и станала таа играчка во рацете на Германците — непријателите на словенството. Значи католицизмот ја оддели Полска од Исток и како резултат на сето тоа ултракатолиците ја водеа кон политичка гибел. „Моето мислење“, пишува Чајковски, „беше засновано на вистината и се потврдуваше со историски факти, и затоа не им се допаѓаше овој факт на ултракатолиците.“ (Русская старина, август 1898 год. стр. 651 — 652). Чајковски знаеше дека оваа горка вистина нема никогаш да ја сфатат тие луѓе и место да доминира словенството, патриотизмот — идејата на сплотувањето на Словените — доминираше католицизмот и секаде тој истапуваше како решавачки фактор за што било. Тој знаеше дека нивното збратимување со Полјаците; разбра дека тоа е чиста утопија, но немаше друг избор. Со Русите не можеше да оди, бидејќи станал отворен непријател на царот и не, веруваше, дека може еден ден да му прости. Запад за него отстапуваше, бидејќи ултракатолиците здраво се држеа за него. Остануваше само Турција и тактизирањето меѓу неа и агенцијата на Чарториски, која продолжуваше да верува дека единствено Запад може да ја спаси Полска од големата неволја.

Чајковски е на мислење дека ако постоеше меѓу Полјаците подобра согласност и еднодушие ако тие подобро ја сфаќаа целта кон која би требало да се стремат и работеа подружно, тогаш би стигнале до најпожелната цел и би ги зеле со себе сите јужни Словени со кои ќе можеа тесно да се сплотат во една целосна политичка сила во Европа. Но ете, според Чајковски, времето покажа дека со Полјаците ништо не може да се направи, бидејќи секој Полјак со своето несреќно „јас“ и своето несреќно „донкихотство“, сметајќи дека тој и никој друг е способен за сè, додека нема на светот поспособен човек од него — ја доведе Полска до ништожност. Ова „донкихотство“ уште повеќе се засилило во времето на емигрантството (1831 — 1860).

помала група од околу две илјади души Полјаци и Италијанци, преминала кај Текија во Србија. На чело на оваа група беа Полјакот Висоцки и Италијанецот Монти. Србите нив добро ги при-миле.¹¹⁵

А Чајковски во врска со ова пишува во своите „Мемоари“ дека со писмо од српскиот кнез Александар, до Вучиќ, до Аврам Петронијевиќ и Илија Гарашанин заедно со инструкција за своите потчинети во Белград бара да се погрижат за легионот, да испратат лаѓи со еден комесар од српската влада за префр-лувањето на полскиот легион во Србија.

„Јас ова го барав, пишува Чајковски, како награда за услугата што ѝ ја сторив на српската власт јас и Зверковски и во знак на збратимување на Словените со Полјаците и за да ги принудат последниве да за-станат на вистинскиот политички пат.“¹¹⁶

Србите, се разбира, се плашеа од овие гости или да се из-разиме со зборовите на Илија Гарашанин:

„Ние не се плашиме од Унгарците кои ќе бегает, кол-ку од тие кои ќе ги гонат, и кои можат по свој оби-чај да преминат веднаш тука за да ги бараат.“¹¹⁷

Според Ѓ. Живановиќ во „Срби и полска књижевност“, за приемот на полските бегалци претходно се погрижил грофот.

Според Чајковски, на оваа акција не се противставила Високата Порта. Благодарение на сочувството на српската власт кон Полјаците и на грижата на Људвик Зверковски — Леноар, во Белград беа исполнети сите барања на Чајковски.

„Во Оршава беа испратени бараните лаѓи под навс-деното знаме и со комесар од владата — Максимовиќ; на српскиот брег, за прифаќање на полскиот легион имаа испратено четири баталјона народна полиција и еден одред српска кавалерија.“¹¹⁸

Полскиот легион кој се состоеше од пешадија, кавалерија и артилерија беше префрлен во Србија. На Максимовиќ му бе-ше наредено да не води преговори со никого освен со грофот Владислав Замојски, внук и претставител на кнезот Адам Чар-

¹¹⁵ Павловиќ Драгољуб, нав. дело, стр. 177 и Ѓ. Живановиќ, Срби и полска књижевност, стр. 156.

¹¹⁶ Русская старина, август 1898 год. стр. 652.

¹¹⁷ Страваковиќ Драгослав, Влада уставобранителја, стр. 129 и Ѓ. Жива-новиќ Срби и полска књижевност, стр. 156.

¹¹⁸ Русская старина, септември 1898 год. стр. 656.

ториски, кој всушност се сметаше за сојузник на Србија, така полските генерали, не исклучувајќи го и генералот Висоцки, номинално ја предадоа командата на легионот во рацете на Замојски и тој како командант на легионот стапил на српска земја пречекан со залпови од пушки и топови на српската полиција и војска. Светеа куршуми, се вееја српски знамиња, крај знамињата на полскиот легион. Така се збратимуваа две братски словенски племиња. Вистина ова збратимување настапи по еден пораз, но тоа беше знак дека така можеше да биде и по една победа.¹¹⁹

По сите овие церемонии легионот замина за Бугарија испратен од полицијата и српскиот народ. Замојски му предал на Максимовиќ писмо адресирано до кнезот Александар со кое му се заблагодарувал на српската влада и српскиот народ од името на збратимените полски војници и од нивниот претставител кнезот Адам Чарториски и лично од него.

Тоа беше така извршено, со голема брзина и конспирација, што ни Австрија, ни Русија, ни Англија не можеа да попречат. И со тоа немаше никакви непријатности Високата Порта, ниту пак Српското кнежевство и српските државници кои се плашеа од секакви компликации.¹²⁰

Легионот во Видин оставил голем впечаток на Турците со својот великолепен ред. Чајковски, за оваа успешна акција беше награден со благодарности од грофот Владислав Замојски, од генералите на легионот и лично од кнезот Адам Чарториски.¹²¹

Според Левак Адам овие бегалци преминале преку Тимок и се сретнале со унгарските бегалци во Романија.¹²²

Ташко БЕЛЧЕВ

ИЗ ЈУЖНОСЛАВЯНОФИЛСКИХ ИДЕЙ МИХАЛА ЧАЙКОВСКОГО

(Резюме)

Южнославянофильская идея Михаила Чайковского проходит через три этапа. Первым этапом была казакофильская идея с которой начал в Демократическом обществе польских политических эмигрантов

¹¹⁹ Пак таму.

¹²⁰ Г. Живановиќ, Срби и полска књижевност, стр. 156.

¹²¹ Русская старина, септември 1898 год, стр. 656.

¹²² Адам Левак, нав. дело, стр. 62 и Г. Живановиќ, Срби и полска књижевност, страна 156.

в Париже. Чайковский увидев, что ему не дадут подняться высоко в этой среде со своей славянофильской идеей, он обратился к другому покровителю, некоронованному польскому королю — вождю известного „Хотел Ламберт“. Действительно Чайковский не только был принят со своими новыми идеями об объединении славян, но был и воодушевлен своей политической и дипломатической интуицией, которая полностью оправдывает его как шефа Восточно политической агенции князя Адама Чарториского в Цареграде. Он ему полностью доверил все вопросы связанные с этой Агенцией на Балканах и Ближнем Востоке. Кроме других вопросов Чайковский был занят и с актуальной проблемой Сербского Княжества, Босни и Черногорья, церковным вопросом южных славян, не исключая и Болгарию вместе с вопросом Неофита Бозвеля и всей издательской деятельности (как церковная так и школьная литература в этой стране).

Из всей его деятельности славянофила, которая тонула в утопии XIX века, Чайковский находится в лучшем положении с работой между южными славянами. По его мнению Франция под влиянием „Хотел Ламберт“, может и должна понять, что балканские славяне, по примеру Сербии могут стать реальной силой с реализацией планов о федерации, которая была бы полезна западным державам. Надо признать, что Чайковский во время раскрыл фальшивую позицию, на которой стоял князь Адам Чарториский, и что не он влияет на Наполеона III и французских министров, а „Хотел Ламберт“ превратился в слугу французов и их иностранную политику, которые использовали его в качестве анти-русской силы, заманивали и держали в заблуждении не только поляков, но и всех южных славян.

Автор „Кирджали“ оставив „Хотел Ламберт“ покинул Францию и дал себя в распоряжение Порты, где удалось ему организовать „славянские“ вооружённые силы и сам с генеральскими эполетами продолжил борьбу с русскими, но сейчас не как дипломат, а как военный принял участие в Крымской войне. Если эта деятельность между южными славянами имела реальные возможности достигнуть объединения южных, западных и восточных славян, он не всегда мог понять различия, которые существовали между поляками, сербами, болгарам и другими славянами на Балканах. Чайковский как и Чарториски проповедовал нереальную идею о сближении с Турками. Он не мог понять что Турция на Балканах исполняла ту же роль, которую исполняли державы, которые разделили между собой Польшу. Отсюда идёт его непопулярность как Садык-паша и его „славянское войско“, которое в действительности представляло слабую сторону дипломатии князя Адама, а следовательно и Чайковского в этой части Европы.

Чайковский стал очень лояльным по отношению к своему государю — султану, чтобы мог реализовать планы на Балканах как славянофил. А фдеративную систему, которую проповедовал как идею, полностью была оправдана, т.к. она со временем была реализованна в Югославии, Чехословакии и СССР.

Всё-таки, согласно оценки истории, Восточная агенция во главе с Михаилом Чайковским, со своей деятельностью, сыграла позитивную роль в самоопределении славянских народов на Балканах, особенно в Сербии. Программа Чайковского оказалась чистой утопией, т.к. он унизил роль царской России и её экспансионистические планы.

Трагическим концом этого поляка с казацким сердцем на славянофильском пути, который защищал идею объединения балканских славян, стало его принятие исламской веры и самоубийство совершённое 4 января 1886 г. — как „панславист“.

Božidar NASTEV

SUR L'ÉLÉMENT ILLYRIEN DE LA „COMEDIE HUMAINE“

Les Balkans, on le sait, ne tiennent pas dans l'oeuvre de Balzac la place que dans ses orientations étrangères occupent une Pologne, par exemple, ou la Russie. Cette place néanmoins, n'est pas négligeable. L'infatigable chercheur qu'était le feu professeur Rudolf Maixner a glané dans la *Comédie humaine* les allusions ou, comme il le dit lui-même, les fantaisies „illyriennes“ de Balzac et les a exposées dans une série d'articles publiés dans les *Annales de l'Institut français de Zagreb*¹ et dans la *Revue de littérature comparée*². De ces articles, il ressort clairement qu'au coup d'oeil de Balzac le visionnaire n'ont pas échappé les régions montagnardes des Balkans, plus particulièrement celles du littoral adriatique. Il ne pouvait pas, d'ailleurs, être autrement chez un auteur comme Balzac, dont l'ambition était d'embrasser dans sa *Comédie* l'humanité toute entière, dont les Balkans faisaient une partie importante.

L'intérêt que Balzac portait aux régions balkaniques n'est pas séparable de celui que lui attachait à cette époque-là le monde occidental à la suite des trois insurrections qui y éclatèrent contre la domination turque: l'une grecque de 1821 et deux serbes, de 1804 et de 1815. Cet intérêt est dû également aux campagnes de l'armée napoléonienne dont le résultat était la création des Provinces illyriennes comprenant une bonne partie de la Croatie actuelle et de la Slovénie. L'important c'est que cet intérêt n'a pas tardé à se traduire sur le plan littéraire par un nombre d'ouvrages s'occupant, d'une façon ou d'une autre, des pays illyriens et des écrivains tels que Nodier, Mérimée, Lamartine, Sand se sont inspirés des moeurs et des traditions orales des peuples balkaniques. Balzac ne faisait donc, en introduisant dans son oeuvre l'élément illyrien, que suivre une mode largement répandue en France et dans les autres pays européens.

¹ Rudolf Maixner, *Balzac et les Slaves du Sud*, AIFZ, 1937, pp. 58—62; *Balzac e l'Illyrie*, ibid. 1941 (18—19), pp. 221—225; *Balzac „illyrisant“*, ibid., 1941—1943 (20—23), pp. 195—197.

² Rudolf Maixner, *L'Elément illyrien chez Honoré de Balzac*, RLC, 1960, pp. 370—377.

*
* *
*

Si l'on laisse de côté les dissertations politiques de Balzac sur la question d'Orient, évoquée à maintes reprises dans sa *Chronique de Paris*³, on trouve, comme l'a démontré R. Maixner, des faits relatifs aux réalités illyriennes dans les oeuvres suivantes: *Un Début dans la vie*, *La Rabouilleuse*, *La Femme supérieure*, *La Peau de chagrin*, *Le Médecin de campagne*, *Gambara*, *Les Paysans*, *Massimila Doni*.

Dans la plupart des cas, il s'agit d'allusions rapides n'ayant aucune conséquence sur le développement de l'action du roman. Ainsi, dans *Massimila Doni*, on trouve une allusion aux Dalmates que Vendramin commande, dans ses rêves de drogué, et conquiert „la côte illyrienne à sa belle Venise“.⁴ Dans *La Rabouilleuse*, le peintre Joseph Bridou déclare avoir été arrêté dans les mêmes circonstances qu'un officier de sa connaissance l'avait été en Dalmatie.⁵ Dans *La Femme supérieure* (plus tard *Les Employés*), il est question de Goritz „situé en Bohême ou en Hongrie (sic!), enfin en Autriche“.⁶ Dans *La Peau de chagrin*, Balzac parle de jeunes gens „cravetés à désespérer toute la Croatie“.⁷ Dans *Le Médecin de campagne*, le nom de Raguse est évoqué au sujet du rôle qu'a joué Marmont en 1814 („Voilà les Ragusardes qui commencent et les bonheurs qui finissent“).⁸

Contrairement à ces allusions fugitives qui, sans avoir un rôle à jouer dans la narration, ne laissent pas de projeter dans les oeuvres en question une lumière exotique, il y a dans *Un début dans la vie* et dans *Les Paysans* des endroits où le département illyrien a trouvé un développement plus important.

Dans *Un début dans la vie*, Balzac a placé deux histoires fantaisistes qui narrent les exploits imaginaires de deux jeunes gens, dont l'un est Georges, alias Joseph Bridou, second clerc d'avocat, et l'autre est le supposé peintre Schinner, alias Georges Marest. Ceux-ci, pour se faire valoir aux yeux de leurs compagnons de route et pour les mystifier, les racontent durant leur voyage de Paris à l'Isle-Adam.

Georges se dit petit-fils de Czerni-Georges et prétend que son père, s'étant réfugié d'abord chez le consul français de Smirne, est venu mourir à Paris en 1893 (sic!); que sa mère s'était remariée à un fournisseur avec qui, après la mort de celle-là, il s'était brouillé et est allé chercher refuge chez le pacha Ali de Tébelen, dont il commandait la cavalerie.

Le supposé peintre Schinner raconte de son côté le récit extravagant des amours qu'il a eues avec la belle Zéna, femme d'un vieux pirate de Zara, et de la cruelle leçon qu'il a reçue à cette occasion.

³ Notamment dans la rubrique de *Critique politique* (extérieur), insérée dans *Oeuvres diverses*, III, Paris, L. Conard, 1940, pp. 22—114.

⁴ *Etudes Philosophiques*, I, Paris, L. Conard, 1925, p. 416.

⁵ *Oeuvres complètes*, L. Conard, 1947, p. 487.

⁶ *Ibid.*, 1914, p. 127.

⁷ *La Peau de chagrin*, in *Oeuvres complètes*, IX, Paris, La Pléiade,.

⁸ *Oeuvres complètes*, Paris, L. Conard, 1922, p. 187.

Plus substantiel et beaucoup plus incorporé dans la trame du roman est l'épisode que Balzac a inséré dans *Les Paysans* et qui a trait à Geneviève, cette petite fille de treize ans à qui Mille Laguerre a donné le sobriquet de La Péchina. La Péchina est une orpheline, fille naturel d'Auguste Niseron, soldat de l'armée napoléonienne de Dalmatie, et de Zéna Krapoli, originare de Zara. Celle-ci, méprisée par ses compatriotes, a dû quitter sa ville natale et suivre, à la suite de la retraite de l'armée française, son amant qui n'a pas eu même le temps de l'épouser car elle est morte au moment où elle mettait au monde La Péchina. A la mort de son père, celle-ci est recueillie par son grand-père, Jean-François Niseron, qui s'occupe de son éducation. Placée chez Mme Michaud, la femme du garde général du domaine des Aigues, elle s'éprend pour celui-ci d'un amour innocent mais profond. La Péchina inspire, par malheur, une passion farouche à Nicolas Tonsard qui assaille en plein forêt sa vertu, sans succès pourtant, car elle donne une résistance violente. Que devient plus tard La Péchina, on ne le sait pas, le roman étant resté inachevé et son personnage n'ayant pas réapparu dans les autres parties de la *Comédie humaine*.

* * *

Ceux qui se sont penchés jusqu'ici à étudier le département illyrien de la *Comédie humaine* ont soulevé un certain nombre de questions dont les plus importantes sont celles de savoir:

- a) quelles sont les origines du thème illyrien chez Balzac et
- b) quel est le caractère de l'élément illyrien de la *Comédie humaine*.

R. Maixner était le premier à poser la question de l'origine de ce thème chez Balzac. Dans son premier article déjà, consacré à l'illyrisme de Balzac, il suggérait l'idée d'une influence exercée par G. Sand sur l'auteur de la *Comédie humaine*, en ce qu'il s'agit tout au moins de la partie uscoque du récit placé dans *Un Début dans la vie*. „Et comme elle (Sand — B.N.) a écrit cette fantaisie romantique (l'Uscoque — B. N.) en 1838, — dit-il — il n'est pas impossible que Balzac, qui connaissait George Sand, ait connu aussi son roman l'*Uscoque*. Ceci paraît donc expliquer l'emploi du thème et du mot *Uscoque*. Cette conjecture ne se justifierait d'ailleurs que d'une façon générale, puisqu'il n'y a pas d'affinités plus précises entre l'*Uscoque* de George Sand et celui de Balzac.“⁹

Comme on le voit, le rapprochement y demeure dans les généralités et l'influence de G. Sand sur Balzac serait réduite dans le souvenir d'une lecture suggérant un thème et un mot. De son côté le prof. Milan Markovitch, qui étudie lui aussi le thème illyrien chez Balzac, voit dans l'épisode d'*Un Début dans la vie* situé à Zara l'effet d'une lecture d'*l'Uscoque* de G. Sand. „La lecture du roman de Sand — affirme-t-il — est visiblement présente

⁹ Rudolf Maixner, *Balzac et des Slaves du Sud*, AIFZ, 1937, p. 62.

à l'esprit de Balzac quand il fait parler de Zara, petite ville dalmate, où le peintre Schinner, . . . , a une aventure amoureuse qui aurait pu lui coûter cher et le guérir à jamais de l'amour."¹⁰

On peut se demander à ce sujet si l'action de Sand sur Balzac se limite à la seule lecture du roman de celle-ci. Ne s'agirait-il pas là d'une influence plus directe et plus précise? Si l'on prend les choses de plus près, on s'aperçoit en réalité qu'il n'y est pas question d'une simple association suggérée par la lecture que fit Balzac de l'*Uscoque*. La comparaison d'un texte extrait d'*Un Début dans la vie* à un endroit de l'*Uscoque* peut être dans ce sens assez révélatrice. Schinner, le peintre supposé, ne voit dans toute la Dalmatie que de brigands et de voleurs:

— Et bien, — dit-il au second clerc — si vous y êtes allé, vous devez savoir qu'au fond de l'Adriatique, c'est tous vieux *pirates*, *forbans*, *corsaires* retirés des affaires, quand ils n'ont pas été pendus, des. . .

— Les *Uscoques*, enfin, dit Georges.¹¹

Les substantifs que nous soulignons sont ceux-là mêmes qu'emploie G. Sand dans son *Uscoque*. Ainsi, son héros Léontio, le commandant de la forteresse de Curzolari, se dit capable de reconnaître un uscoque „entre mille et deux milles *pirates*, *forbans*, *corsaires*, *flibustres*."¹²

On conviendrait que l'emploi de mêmes vocables chez Sand et Balzac ne saurait nullement être fortuit. Encore moins l'est l'ordre dans lequel il sont présentés, qui donne à la phrase de Balzac et de Sand la même allure, le même rythme et la même tonalité. Dans les deux cas l'usage du même vocabulaire sert à donner une image fantaisiste de la population du littoral adriatique et les procédés dont les deux auteurs se sont servis plaident sans conteste en faveur de l'hypothèse d'une influence directe et précise que l'auteur de l'*Uscoque* a exercée sur Balzac.

A ce sujet, il nous semble bien instructif le rapprochement que l'on peut faire des noms de femme que l'on trouve dans l'*Uscoque* et chez Balzac. En fait, la femme du pirate dont le peintre Schinner se serait épris porte le nom de *Zéna*. *Zéna* s'appelle également la mère de la Péchina. R. Maixner se demandait si ce *Zéna* n'était pas une transcription du mot serbocroate *žena* (femme). Bien que cette conjecture puisse paraître assez probable, nous ne pouvons pas ne pas évoquer, à propos de ce *Zéna*, le nom de Giovana que porte la héroïne de l'*Uscoque* et qui dans la bouche de Naam devient *Zoana*. „Ma soeur *Zoana*, lui dit la jeune Arabe dans cette langue que Giovana n'entend pas. . ."¹³ On peut, en effet, se demander si ce nom de *Zoana* que Balzac a pu trouver dans l'*Uscoque* ne serait devenu, après les altérations subies, le *Zéna* de la *Comédie humaine*. Dans ce cas, le slave *Žena*

¹⁰ Milan Markovitch, *Balzac et les Serbes*, Revue de littérature comparée, avri^l juin, 1950, p. 364.

¹¹ Balzac, *Oeuvres complètes*, 1947, p. 369.

¹² G. Sand, *L'Uscoque*, Paris, Perrotin, 1843, p. 261.

¹³ *Ibid.*, p. 282.

serait venu à l'appui de la transformation que *Zoana* avait subie sous la plume de Balzac. L'hypothèse, on conviendrait, est assez séduisante et elle confirmerait une fois de plus l'influence que le roman de Sand a exercée sur Balzac tout en demeurant, par son organisation et l'esprit qui l'anime, tout à fait différent des romans de Balzac.

* *

Pour ce qui est du caractère de l'illyrisme de Balzac, on peut constater chez ceux qui l'ont étudié deux façons de le juger. R. Maixner aussi bien que M. Markovitch sont d'accord pour trouver fantaisiste le caractère de l'illyrisme balzacien. Ainsi l'histoire racontée par Georges dans *Un Début dans la vie* est-elle considérée par R. Maixner comme ne contenant rien d'historique sauf le nom de Czerni Georges¹⁴ et il affirme que le thème illyrien est traité par Balzac dans l'esprit de „l'exotisme romantique où la précision ethnographique n'était pas de rigueur.“¹⁵ Nous pouvons ajouter que le thème illyrien ne pouvait être autrement traité dans la bouche de deux rapins animés par l'esprit de mystification et qui n'en avait cure que d'étonner leur compagnon de route. Balzac lui a donc donné un aspect fantaisiste voulu l'exploitant dans ses propres fins. Cet aspect fantaisiste, il est le premier à le reconnaître et il suffit pour s'en convaincre à se référer aux remarques pertinentes de Mistigris ou à la façon dont, au récit de Georges, réagit le comte de Sérisy, qui est „intrigué par les apparences de vérité mêlées aux plaisanteries de Georges...“¹⁶

M. Markovitch constate de son côté de nombreuses erreurs que Balzac a fait commettre à ses personnages lorsque ceux-ci parlent des réalités illyriennes. Les dates sont brouillées, les portraits des héros nationaux tracés au gré de l'imagination et les aventures peu vraisemblables. Cependant selon M. Markovitch tout dans le tableau que Balzac a dressé des pays illyriens n'est pas fantaisiste. Ce tableau se fait, à son avis, réaliste par endroit, comme par exemple, celui de l'agriculture balkanique où Balzac aurait fait „une satire, très spirituelle, du pays des sultans“.¹⁷

L'illyrisme de Balzac, affirme M. Markovitch, se fait réaliste surtout lorsqu'il se met à peindre des personnages féminins. Cela serait valable aussi bien pour Zéna d'*Un Début dans la vie* que de la petite Péchina des *Paysans*. Voilà ce que dit Markovitch au sujet de la Zéna d'*Un Début*: „Ce n'est point l'aventure elle-même qui intéresse dans ce récit (il s'agit de l'aventure inventée par le supposé Schinner — B.N.), mais plutôt la description de la femme dalmate, dont la beauté est en effet célèbre.“¹⁸ Et au sujet de La Péchina des *Paysans*: „On admire une fois de plus l'intuition de Balzac, reconstituant à travers des lectures, des récits, des conversations, un portrait saisissant de vérité de ces femmes monténégrines faites d'harmonies et de contrastes comme leur pays.“¹⁹

¹⁴ R. Maixner, *Balzac et les Slaves du Sud*, p. 59—60.

¹⁵ *Ibid* p. 62.

¹⁶ Balzac, *Oeuvres complètes*, L. Conard 1947 p. 358.

¹⁷ M. Markovitch, *art. cit.*, p. 364.

¹⁸ *Ibid.*, p. 365.

¹⁹ *Ibid.*, p. 366.

Ces affirmations sont en réalité bien flatteuses pour les femmes de Dalmatie et de Monténégro. Il y a, cependant, lieu à se demander si Balzac a réellement peint en Zéna et en La Péchina la femme dalmate ou monténégrine. Examinons d'un peu plus près ces portraits pour voir comment les choses se présentent.

Demandons-nous d'abord si Zéna est effectivement Dalmate? Qu'en dit Balzac? Pour Balzac c'est une Grecque originaire de Zara du nom Zéna, mariée à un vieux pirate. La confusion est plus qu'évidente. Balzac était-il si ignorant pour confondre la Grèce avec la Dalmatie? Nous ne le croyons pas. La preuve en est qu'il connaissait bien, et R. Maixner l'a démontré, les ouvrages de géographie, notamment celui de Malte-Brun, dans lesquels il aurait pu puiser ses connaissances élémentaires sur les pays balkaniques et, partant, éviter les confusions de ce genre. N'a-t-il donné également preuve de ses connaissances géographiques dans ses articles politiques sur la question d'Orient? D'où vient alors que Balzac parle de son héroïne dalmate comme d'une femme grecque et où Balzac a-t-il pu trouver des Grecs en Dalmatie? La réponse, nous semble-t-il, il faut la chercher toujours dans l'*Uscoque* de G. Sand qui a peuplé la côte dalmate de Grecs, entre autres. C'est chez G. Sand que Balzac a pu trouver sa Zéna. Si, d'ailleurs, on analyse le portrait de celle-ci, on s'apercevra qu'elle peut très bien passer pour une Dalmate, mais rien n'empêche de la prendre également pour une Italienne, une Espagnole, une Française, ou de lui donner n'importe quelle autre nationalité.

Or... j'aperçois une femme, oh! mais une femme, une Grecque, c'est tout dire, la plus belle créature de toute la ville: des yeux fendus en amande, des paupières qui se déplaient comme des jalousies, et des cils comme pinceaux; un visage ovale à rendre fou Raphaël, un teint de coloris délicieux, les teintes bien fondues, veloutées,...

Et un costume! le costume pur grec, reprit Schinner. Vous comprenez...²⁰

Comme on le voit, Zéna n'est Grecque que parce qu'on nous le dit, comme elle n'est Dalmate que parce qu'elle est originaire de Zara. En réalité, Zéna est tout simplement la belle femme comme il y en a tant dans la *Comédie humaine* et rien ne la distingue des autres héroïnes de Balzac qui ont des yeux d'amandes et des cils très longs. Le seul repère qui aurait permis d'identifier la nationalité de Zéna était le costume, mais là aussi Balzac demeure dans le vague qualifiant celui de Zéna tout simplement de costume grec sans nous en donner aucune précision.

Encore moins peut-on voir en cette frêle mais énergique Péchina le portrait de la femme monténégrine „saisissante de vérité“, comme le dit M. Markovitch. Trois traits fondamentaux se dégagent du portrait de ce personnage balzacien:

- 1° Nature contrariée dans son développement physique normal;
- 2° Psychologie précocement murie;
- 3° Fierté sauvage et défi d'une âme puissante dans un corps faible.

²⁰ Balzac, *Oeuvres complètes*, L. Conard, 1947, p. 370.

Examinons de plus près ces trois traits caractéristiques de La Péchina.

1° Contrariée dans son développement physique normal, La Péchina offre le spectacle d'une enfant ayant à treize ans achevé sa croissance sans pourtant avoir atteint la taille de son âge. Le résultat de cette contrariété est une vieillesse anticipée doublée d'une fraîcheur que trahit toute la figure de La Péchina, d'où le caractère contradictoire de son aspect physique. Elle est à la fois belle et laide, angélique et diabolique, selon le système d'alternances cher aux romantiques pour qui le beau est le mélange du sublime et du grotesque. Sublimes sont les yeux de la Péchina qui ressemblent à „deux étoiles“ et dont „les paupières étaient armées de cils d'une longueur presque démesurée“. Sublime sont les cheveux de La Péchina, „d'un noir bleuâtre, fins et longs, abondants“, qui „couronnaient de leurs grosses nattes un front coupé comme celui de Junon antique“. Grotesque est le nez de La Péchina, qui „quoique d'une forme pure à sa naissance et d'une courbe élégante, se terminait par des espèces de naseaux chevalins et aplatis.“ Grotesque est aussi tout le bas de la figure de La Péchina demeuré inachevé: „Entre la lèvre inférieure et le menton l'espace était si court, qu'en prenant Péchina par le menton on devait lui froisser les lèvres...“

Qu'y a-t-il dans la beauté contradictoire de La Péchina, faite de „ce mélange d'imperfections diaboliques et de beauté divine“, de typiquement monténégrin? Rien nous semble-t-il, d'autant plus que par certains de ses traits elle ressemble beaucoup à d'autres personnages féminins de Balzac et s'intègre de cette façon à l'humanité grouillante de la *Comédie humaine*, qui dépasse de loin les cadres limités d'un pays ou d'une région. Est-ce que La Péchina ne ressemble pas à la Fosseuse qui est, elle aussi, une orpheline et également contrariée dans son développement, de sorte qu'on a pu dire que La Péchina est sa soeur cadette.²¹ Et les yeux de La Péchina, pleins de lumière méditerranéenne, ne sont-ils pas ceux de Rosina, la Messinaise, „noirs et fendus en amande“, „contenant les ardeurs du soleil de la Sicile“,²² et ne font-ils aussi penser, par l'image même des étoiles qu'ils suggèrent, aux yeux de la princesse Finna qui, eux aussi, „brillent comme des étoiles.“²³ Des analogies typologiques entre La Péchina et les autres personnages féminins de Balzac peuvent être poussées encore plus loin et évoquer à son propos cette femme parisienne au sujet de laquelle l'auteur se demandait si sa démarche tenait de l'ange ou de diable,²⁴ comme il disait au sujet de La Péchina qu'il y avait en elle quelque chose de diabolique et de divin. Ou bien, on peut comparer les grosses nattes de La Péchina à celles de tant de jeunes filles et femmes qui peuplent la *Comédie humaine*. Ainsi, Eugénie Grandet porte de „grosses nattes au-dessus de sa tête“²⁵, les cheveux d'Ursul Mirouët abondent „en grosses nattes aplaties“²⁶ et les nattes de la chevelure

²¹ Sophie de Korwin-Piotrowska, *Balzac et le monde slave*, Paris, Champion, 1933. p. 406.

²² Balzac, *Oeuvres complètes*, La Pléiade, III, p. 240

²³ Balzac, *Oeuvres diverses*, III, L. Conard, 1940, p. 462

²⁴ *Ibid.*, p. 194

²⁵ *Ibid.*, *Oeuvres complètes*, L. Conard, 1936, p. 332

²⁶ *Ibid.*, p. 51

de Mme d'Aiglemont forment „audessus de sa tête une haute couronne“²⁷, comme les cheveux de La Péchina forment un „magnifique diadème“. Toutes ces analogies sont là pour nous convaincre que La Péchina des *Paysans*, tout en ayant sa propre physionomie et sa propre individualité, n'est qu'une des variations de la femme telle que Balzac la voyait et la peignait selon les lois internes de sa création, ayant toujours en vue le rôle qu'il lui assignait dans ses réalisations romanesques.

2° L'autre trait essentiel de La Péchina est sa précocité psychique. Ce trait a été étudié par M. Markovitch, qui voit la précocité de La Péchina se manifester surtout dans l'amour qu'elle porte à Michaud, le garde général du général Montcornet, ayant autrefois fait partie lui aussi de l'armée de Dalmatie. En effet, Balzac nous peint La Péchina, en dépit de ses treize ans, comme un être „chez qui la passion sortait par toutes les pores“ et, bien qu'elle ne soit pas en état de se rendre compte des sentiments que lui inspire Michaud, „elle tremble comme une feuille au son de sa voix.“ Fidèle à sa méthode de création de rendre toute chose vraisemblable, Balzac n'oublie pas de convaincre son lecteur que le personnage de la Péchina est possible. Pour ce faire, il a recours à la théorie qui veut que les méridionaux mûrissent beaucoup plus vite que les septentrionaux. Voilà pourquoi d'ailleurs il est allé chercher les origines de la Péchina dans un pays méridional comme l'est Monténégro. Mais on peut remarquer avec quelle facilité Balzac associe le Monténégro à la Dalmatie et il ne se gêne pas de parler de Zara, ville natale de la mère de La Péchina, comme d'une ville monténégrine. Là encore Balzac n'a aucune cure de rester dans les cadres réels. Ce qu'il lui faut, c'est de trouver un pays du Midi où l'armée française avait stationné et où La Péchina a pu être conçue. Aussi l'évocation du Monténégro n'est-elle que tout conventionnelle, tandis que l'attribut de monténégrin, il convient de le prendre dans le sens de méridional. Sinon, comment expliquer les images des pays arabes que Balzac introduit dans son texte pour achever de peindre le personnage: „A voir cette fille étrange, — écrit-il — un poète lui eût donné l'Yémen pour patrie, elle tenait de l'Afrite et du Génie des contes arabes“. Comme on le voit, là encore il nous serait bien difficile de souscrire à la thèse que La Péchina représentait la femme monténégrine saisissante de vérité.

3° Le troisième trait fondamental de La Péchina est sa fierté sauvage et cette espèce de défi dont est capable son corps en apparence chétif. „Elle avait l'âme de son regard de feu, — écrit Balzac — l'esprit de ses lèvres brillantes par ses dents prodigieuses, la pensée de son front sublime, la fureur de ses narines toujours prêtes à hennir“. Bien que d'une maigreur à inspirer de la peur, La Péchina a les mains et les pieds qui accusent „une puissance nerveuse supérieure, une organisation vivace“. Elle n'est animée devant Mme de Montcornet d'aucun sentiment d'infériorité et ce n'est pas une supérieure qu'elle voit en sa maîtresse, mais tout simplement une bienfaitrice. Et si elle l'adore, c'est par un sentiment de reconnaissance qu'elle le fait et non pas parce qu'elle voit entre sa maîtresse et elle des rapports du maître à l'esclave. Cette fierté et cette conscience d'être égal aux autres peuvent

²⁷ *Ibid.*, 1949

parfaitement bien passer comme autant de traits du caractère des habitants du Monténégro, comme l'affirme M. Markovitch. Mais tout porte à croire qu'elles sont inspirées chez La Péchina par son grand-père, un républicain convaincu.

Est-ce à dire de là que nous sommes prêt à minimiser la place du Monténégro et de la Dalmatie dans l'oeuvre de Balzac? Bien sûr que non! Nous avons tout simplement voulu mettre en garde contre le danger qu'il y a à prendre trop à la lettre l'illyrisme de Balzac et d'y voir une peinture réelle des habitants et du pays. Il ne faut pas oublier que, tout réaliste qu'il soit, Balzac vivait à l'époque romantique et que l'observateur en lui se doublait du visionnaire. Il n'avait pas besoin, pour composer sa *Comédie humaine*, de documents recueillis sur place, comme le fera plus tard pour ses *Rougon-Macquart* Emile Zola. Ne disait-il pas, d'ailleurs, que l'écrivain de génie „va, en esprit, à travers les espaces“, qu'il peut réellement voir le monde, mais que son âme peut également le lui révéler intuitivement?²⁸ En effet, quelques indices réels lui suffisaient pour s'envoler ensuite et embrasser d'un oeil d'aigle de vastes régions et de se promener avec une aisance peu commune de Dalmatie et de Monténégro au Yémen, en passant par l'Albanie et la Grèce. Et ceci toujours conformément à sa conviction qu'on peut „dépeindre le désert, ses sables, ses mirages, ses palmiers, sans aller de Dan à Sahara.“²⁹ A condition toutefois que les personnages qu'il y recueille en passant obéissent aux lois de sa création et à la logique de ses oeuvres. Ainsi, le personnage de La Péchina se modèle selon les nécessités du mouvement même des *Pay-sans*, sa maturité précoce et sa beauté, qui n'a pas eu le temps d'éclore, étant là pour être convoitées par ce monstre de Nicolas Tonsard et, d'autre part, pour soutenir cette atmosphère idyllique qui régnait dans la maison des Michaud. Quant à l'illyrisme proprement dit, pour Balzac aussi bien que pour les autres romantiques, c'était du pur exotisme et l'on sait que „l'exotisme romantique, à de rares exceptions près, faisait appel à l'imagination plus qu'à la stricte observation des choses et des hommes, des décors, des moeurs et des faits“.³⁰ L'image que Balzac offre des pays dits illyriques est donc une image conventionnelle, ne reproduisant dans la plupart des cas que ce que l'oeuvre de George Sand a pu lui suggérer.

²⁸ Préface à la première édition de *La Peau de chagrin*, dans les notes et variantes, *La Peau de chagrin*, Paris, Garnier Frères, 1960, p. 310—311.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Pierre Jourda, *L'Exotisme dans la littérature française depuis Chateaubriand*, T. II. Paris, Presses Universitaires de France, p. 9.

Б. НАСТЕВ

ЗА ИЛИРСКИОТ ЕЛЕМЕНТ ВО „ЧОВЕЧКАТА КОМЕДИЈА“

(Резиме)

Откако укажува на вниманието што досега ѝ беше обрнато на оваа тема, авторот на статијата се задржува главно на два основни проблеми што во литературата беа поставени во врска со илирскиот елемент во делото на Балзак: а) за потеклото на илирскиот елемент кај Балзак и б) за карактерот на тој елемент во *Човечката комедија*.

По однос на првото прашање, авторот ја разработува идејата сугерирана од Р. Мајкснер дека со влијанието на Ж. Санд до голема мера се објаснува генезата на илирскиот елемент во *Човечката комедија*. Неговите аргументи во прилог на оваа теза се засновуваат врз споредбата на романот *Uscoque* од Ж. Санд и *Un début dans la vie* од Балзак, каде што утврдува идентичности (употреба на исти супстантиви во редослед што на фразата и во едниот и во другиот роман ѝ даваат ист ритам и тоналитет; фоничната сличност на името *Zoana* од *Uscoque* и *Zena* од *Un début*), кои во никој случај не можат да бидат случајни.

Што се однесува до второто прашање авторот го свртува своето внимание врз тврдењето на М. Марковиќ дека, наспроти до голема мера фантастичниот карактер, Балзаковиот илиризам станува реалистичен кога ги опишува своите женски ликови. Не можејќи да се согласи со ваквото тврдење, авторот укажува дека Зена од *Un début* не може никако да се смета како реален портрет на Далматинка или Црногорка, туку дека е тоа просто портрет на убава жена, слична на многу други жени од *Човечката комедија*. Истото се однесува и на Пешина од романот *Селани*, која не може да се прифати како „извонредно реален портрет“ на црногорска жена. И Пешина е, според авторот, плод на фантазијата на Балзак, кој со повеќе особености, слични на повеќе негови женски личности, ја интегрира во светот на *Човечката комедија*.

Заклучокот на авторот е дека Балзак го користи илиризмот како своевидна егзотична особеност, користејќи го за свои раскажувачки цели и подвргнувајќи го на законите на неговата креација и на логиката на неговото дело.

Liljana TODOROVA

QUI EST L'AUTEUR DE „LA NAPOLEONE" REVENDIQUÉE PAR CHARLES NODIER?*

Que pourrait-on ajouter au chapitre fort abondant des supercheries littéraires de Charles Nodier après les travaux d'une si pénétrante sagacité des savants chercheurs, tels: A. Estignard, Michel Salomon, Léonce Pingaud ou Rudolf Maixner? Pourtant, l'enquête sur un épisode de la jeunesse de ce „mystificateur incomparable" nous offre, une fois de plus, l'occasion d'incorporer quelque contribution encore à la vérité dans cette „Nodierana" déjà si complète.

Car cet homme de mérite avait également des faiblesses sinon des torts, et son plus grand tort était, d'après ce qu'on a dit de lui, d'avoir trop aimé à se déguiser, à se „promener dans la littérature en travesti"¹, de sorte que son chapitre de supercheries littéraires est devenu un chapitre copieux et la véracité de ses oeuvres, par conséquent, mise en doute, malheureusement, très souvent.

Esprit asservi par une imagination qui l'égarait dans le romanesque et dans le fantastique et soucieux de soutenir sa réputation, parfois même à tout prix, Charles Nodier était très souvent porté à raconter des choses invraisemblables sur lui, à se présenter comme un persécuté éternel, victime des régimes politiques du moment ou même à s'attribuer des valeurs imméritées — connaissances linguistiques par exemple — bien qu'on puisse également relever des cas — et pour mémoire ne citons que celui de *Smarra*² — où, parfois, il était prêt à se dénigrer aussi, plus rarement pourtant, et à minimiser son apport personnel.

* L'essentiel de ce texte a été l'objet d'une conférence que l'auteur a prononcé à l'Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts de Besançon, à la séance du 27 novembre 1974.

¹ Abbel Monnot: *La Slovénie et Charles Nodier*, in *Mémoires de l'Académie de Besançon*, 1924, Séance publique du 28 juin, 1924, p. 211.

² Dans la Préface de la première édition de *Smarra*, Nodier avoue au public, pourtant injustement, qu'il lui présente une traduction d'un „ouvrage singulier", „moderne et récent", attribué „en Illyrie à un noble Raguzain qui a caché son nom sous celui du comte Maxime Odin". Et, peu de temps après, dans sa Nouvelle Préface, il fait de ce livre écrit par sa fille „sous sa dictée" (Cf. Madame Mennesier Nodier: *Charles Nodier, épisodes et souvenirs de sa vie*, Paris, Didier et Cie, 1867, p. 253), une espèce de pastiche, fruit de ses lectures du moment probablement et, par conséquent, des influences nombreuses qu'il subit: „sauf quelques phrases de transition-disait-il dans cette Préface — tout appartient à Homère, à Théocrite, à Virgile, à Catulle, à Stace, à Lucien, à Dante, à Shakespeare, à Milton. Je ne lisais autre chose." (Cf. Ch. Nodier: *Smarra ou les Démon de la nuit*, les Maîtres du fantastique, Paris, éd. des quatre vents, 1946, p. 21 et 14).

Cependant, pour dire vrai, Nodier est resté, surtout en présence des événements, sans système arrêté, sinon même l'homme d'aucun parti ou, pour reprendre le mot de Mérimée, son successeur à l'Académie française, l'homme qui „ne connut jamais qu'un principe politique, qu'une maxime d'après laquelle il réglait sa conduite: le parti le plus juste, c'est le parti des victimes“³.

Il n'est donc pas étrange qu'on ait formulé de réserves sur ce, selon le terme de Sainte-Beuve, „presque insaisissable polygraphe“⁴ et que „ses amis comme ses biographes“ se soient accordés „rarement sur une date, fut-ce celle de sa naissance“⁵.

A plaisir donc Nodier „brouillait les pistes“ et déroutait les critiques même les plus scrupuleux. Ce fait a été, il faut le reconnaître, déjà souligné à plusieurs reprises et nous n'avons point intention de nous y attarder. Ce que nous voulons ici, c'est cerner le Nodier „réel“ et résoudre, autant que possible, un problème resté encore obscur: est-il le véritable auteur de *La Napoleone*, qu'il a affirmé être de sa plume?

Un document conservé au département des Manuscrits de la Bibliothèque Municipale de Besançon⁶ nous fournit un détail sur cette question et nous incite à rechercher plus particulièrement si Nodier avait réellement écrit ce fameux pamphlet comme il le déclarait lui-même et comme on l'a cru depuis, se référant principalement à son aveu. Ce document auquel nous recourrons dans notre étude du problème est en réalité constitué par les Notes diverses relatives à Charles Nodier, réunies sous le titre *Anecdotes sur Charles Nodier*. Elles sont dues au docteur Bourdon, ami de Nodier, et nous paraissent significatives à deux points de vue surtout:

a) elles apportent un important témoignage permettant d'opposer aux aveux de Charles Nodier relatifs à *La Napoleone* la réalité crue et d'orienter la recherche vers le véritable auteur de la pièce en question;

b) elles laissent entrevoir certaines faiblesses du caractère de Nodier, de ce Nodier vaniteux, pris d'une ambition malade le poussant à tenir beaucoup à une réputation même si elle n'était pas bien méritée — traits de caractère, en bref, qui pourraient expliquer beaucoup sa conduite dans le cas proposé à l'étude.

³ Prosper Mérimée *Discours* prononcé dans la séance publique tenue par l'Académie française le 6 février 1845, Paris, Firmin — Didot frères, 1845, p. 13.

⁴ Dans *Notice sur Charles Nodier et ses ouvrages, Contes fantastiques* de Charles Nodier, t. 1, Paris, J. J. Pauvert, 1957, p. 17.

⁵ *Bio-Bibliographie sommaire de Charles Nodier* par Michel Laclos dans: Ch. Nodier *Contes fantastiques*, t. II, Paris, J. J. Pauvert, 1957, p. 73. Même à l'époque où Charles Nodier se savait devenu presque un homme célèbre, il écrivait „en badinant, mais avec un petit souci de réhausser sa généalogie pourtant“ — nous l'affirme Maurice Billey: „Un de mes aïeux, car tout le monde a des aïeux, était magistrat d'une petite ville nommée Ornans-citait-il Nodier. Il était seigneur de Peu et Très Peu, fiefs que la République ne nous a point contesté“. La boutade est inexacte-explicite Maurice Billey — car dans les ancêtres du conteur ne se trouve aucun confrère de Saint-Yves; il n'y a que des confrères de Saint-Vernier“. (Maurice Billey: *Un Magistrat révolutionnaire: Le Père de Charles Nodier*, Le Comtois, Besançon, p. 1. Il nous est très agréable de pouvoir remercier ici Maurice Billey de nous avoir communiqué son ouvrage qui est devenu une rareté des bibliothèques.

⁶ Manuscrits N° 2027. Don d'Albert Pingaud en 1931 à la Bibliothèque Municipale de Besançon, Extrait du Journal d'Odille appartenant au docteur Bourdon.

Voici pour le but et le sujet de ces quelques pages.

* * *

Nous aborderons le problème par un rappel des circonstances dans lesquelles Nodier reconnut *La Napoleone* et dans l'espoir d'apporter un certain nombre de compléments et de rectifications, nous tâcherons d'expliquer comment et pourquoi il s'est attribué le texte de la pièce en question.

Ce pamphlet intitulé *La Napoleone* parut en 1802 chez le journaliste Peltier, réfugié à Londres⁷, qui le premier l'avait inséré dans sa feuille *L'Ambigu* après qu'il fut passé en France en copies furtives manuscrites se distribuant de main en main „chez les irreconciliables de l'ancien régime et de la Terreur“⁸ surtout. Le jeune Nodier, si l'on se réfère à ses biographes et, parmi les plus compétents, Léonce Pingaud⁹, partageait alors son existence entre sa ville natale et Paris et ses études entre l'histoire naturelle, la philologie et le roman. „Il était en même temps poète à ces heures par l'amour de je ne sais quelle vague république athénienne sans aucun rapport avec la république dictatoire ou consulaire“¹⁰ — concluait L. Pingaud, attestant ainsi la nullité des préoccupations politiques de Nodier à l'époque de l'affaire de *La Napoleone*, preuve qu'on ne doit pas négliger dans l'éclaircissement de notre problème.

La pièce reparut à Paris, toujours anonyme, chez le républicain Dabin, fut bientôt proscrite et provoqua des soupçons et des recherches de la police. Nulle prévention ne planait sur Charles Nodier trop jeune alors pour être connu. Mais il s'en déclara l'auteur¹¹. Le 25 frimaire an XII (décembre 1803), il envoya une lettre au Premier Consul, très symptomatique déjà par son contenu excentrique et qui, selon Sainte-Beuve, „sentait son Werther au premier chef“¹². Il y disait:

Parvenu au comble de l'infortune et de désespoir, abandonné de tout ce que j'aimais, veuf de toutes mes affections à vingt-cinq ans, j'ai survécu à tout amour et à toute amitié.

Il me reste du moins le bonheur d'être coupable et de pouvoir vous demander la prison, l'exil ou l'échafaud“.

Quelles étaient donc les causes pour un acte si dangereux! Pas un motif de pamphlétaire politique. Au contraire, rien que des mobiles d'ordre intime dans cette dénonciation de Nodier, jeune homme passionné par *Werther* et qui croit, citons les mots de Pierre-G. Castex, „se reconnaître comme tant

⁷ En Angleterre, *La Napoleone* ne fut pas considérée comme un libelle dans les termes de l'accusation et c'était James Mackintosh qui assura la défense de Peltier qui fut acquitté.

⁸ Léonce Pingaud: *Jean de Bry et ses relations avec Charles Nodier et Charles Weiss*, Besançon, Dodivers et Cie, 1887, p. 4.

⁹ Cf. Léonce Pingaud: *La Jeunesse de Charles Nodier. Les Philadelphes*, Besançon, Dodivers et Cie, 1914.

¹⁰ L. Pingaud: *Jean de Bry et ses relations*. . . , p. 3.

¹¹ Cf. *Journal-Dictionnaire de Biographie Moderne. Monsieur Charles Nodier*, Paris, Berthun, p. 170.

¹² Sainte-beuve: *Notice sur Charles Nodier et ses ouvrages* dans Ch. Nodier: *Contes fantastiques*, t. II, Paris, J. J. Pauvert, 1957, p. 39.

d'autres dans le héros de Goethe".¹³ „Il portait constamment le livre avec lui — nous assure P.G. Castex — le citait sans cesse et y puisa peut-être cette obsession du suicide qui le tourmenta pendant dix ans. „Et surtout à l'époque probablement, dirions-nous, car face à face avec le préfet de police, Nodier ne retrouve plus les „motifs“ de son inspiration. L'interrogatoire ne révèle point une nature ardente ayant pu écrire une pièce si hardie. Visiblement embarrassé, il n'y reconnaît qu'un „véritable mouvement de vanité et de faiblesse“, mais aussi, et c'était peut-être décisif, certaines causes du malheur qu'il éprouvait en ce moment. Il connut un malheur en amour, événement qui lui a été „extrêmement pénible“: la mort d'une personne chérie, Lucile Franck, morte de phtisie peu de temps avant son retour à Paris. Désespéré tout comme le sera Lamartine qui ne retrouve pas auprès du lac l'être aimé, Nodier, tourmenté déjà par l'obsession du suicide, n'avait peut-être vu, dans son geste, que la seule issue de sa pénible situation¹⁴.

Et, à la suite de ses aveux, ou plutôt de sa suggestion, Nodier fut donc arrêté. Mais la police se montra ironiquement miséricordieuse envers ce jeune homme qui lui paraissait „seulement avoir la tête très exaltée“¹⁵. Il fut très vite renvoyé au foyer paternel, à Besançon, et quelques années plus tard, plus précisément en 1812, il est déjà complètement reconcilié avec la police et même nommé, par ce même empereur, bibliothécaire de la ville de Ljubljana, en „Illyrie“. Il y fit un séjour qui, comme on le sait, aura une importance capitale sur sa destinée littéraire¹⁶.

„Le jeune satirique quitta Paris le desespoir dans le coeur-disait Mérimée dans son *Discours de réception*, en succédant à Nodier. Il avait rêvé la palme du martyr et n'obtenait que l'humiliation d'une dédaigneuse clémence“¹⁷

Son interrogatoire¹⁸ par le préfet de police Dubois paraît, nous l'avons déjà entrevu quelque peu, révélateur. En 1896 Pierre de Vaissière dans un article intitulé *Charles Nodier conspirateur*¹⁹ y a d'ailleurs, d'après des extraits conservés aux Archives Nationales (F⁷ 6457) reconnu „quelle très mince créance il faut donner aux narrations de l'écrivain“ (p. 285) ou même, et c'est encore plus important dans notre cas, que „Nodier ne fut jamais qu'un très pauvre, très modeste ou même très douteux conspirateur“ (p. 283). Pour

¹³ P.—G. Castex: *Nodier et ses rêves dans: Contes du pays des rêves* par Ch. Nodier /texte extrait de: *Le Conte fantastique en France de Nodier à Maupassant* et reproduit avec l'autorisation de José Corti), p. 395.

¹⁴ Lucile Franck était pour Nodier „le Michel Ange de la poésie“ ou „l'Ossian de la peinture“. Il regrettait dans ces termes sa perte ainsi que celle de son ami Morice Quat: „Je suis venu et je les charchai encore. J'ai cherché leur fosse... Plus heureux que moi, puisqu'il me restait des liens qui m'ont forcé à leur survivre.“ (Charles Nodier: *Essai d'un jeune barde, Deux beaux types de la plus parfaite organisation humaine*, Paris, Mme Cavanach, éd. originale, an XII(1804), p. 95.

¹⁵ P. de Vaissière: *Charles Nodier conspirateur, Le Correspondant*, Paris, octobre 1896, p. 288.

¹⁶ Cf. Rudolf Maixner: *Charles Nodier et l'Illyrie*, Paris, Didier, 1960.

¹⁷ P. Mérimée: *Discours de réception* prononcé dans la séance publique tenue à l'Académie française le 6 février 1845, Paris, Firmin Didot frères, 1845, p. 14.

¹⁸ Le texte intégral de cet interrogatoire était publié par F. Baldensperger dans, *Un interrogatoire de Charles Nodier* Revue d'Histoire littéraire de France an, XII, 1905, p. 503—507.

¹⁹ Dans *Le Correspondant* du 25 oct. 1896, Paris, p. 283—304.

souligner ensuite quelle part de vanité s'est mêlée aussi à ce geste de Nodier, Pierre de Vaissière cite la lettre du maire de Besançon du 14 nivôse an XII (8 janvier 1804) au préfet du département du Doubs et transmise par ce dernier au Grand-Juge, ce qui nous offre une excellente occasion de connaître Nodier sous le rapport de sa vie privée. C'est pourquoi nous tenons à en reproduire un extrait:

Depuis l'établissement du gouvernement consulaire il n'a été recueilli aucun propos de la part de Nodier, il n'est parvenu aucun indice qu'il ait écrit ou distribué de libelle contre le gouvernement ou le Premier Consul. . . Il est même difficile de concevoir, à moins de considérer cela comme une *extravagance extrême* qu'il se soit porté à rédiger un libelle contre le Premier Consul et à lui écrire pour s'en déclarer l'auteur.²⁰

Les opinions des autorités de Besançon lui étaient donc même favorables: sa conduite n'était qualifiée que d'„extravagance extrême“. D'ailleurs, les biographes de Nodier, eux—aussi, ne se sont presque jamais montrés catégoriques en ce qui concerne son droit à revendiquer cette ode ardente. Plus encore, certains, tels Sainte-Beuve, laissaient lire entre leurs lignes, une réserve presque évidente à ce sujet:

On m'assure — disait Sainte-Beuve — que Nodier, dans un moment d'exaltation généreuse écrivit à Fouché et se dénonça lui-même comme auteur de *La Napoleone*²¹.

Et, peu convaincu par les renseignements, il envisageait de revenir un jour sur „ce fol épisode“ s'il en venait à traiter le Nodier „réel“ et à le suivre de plus près—ambition qui, pourtant, resta en projet.

De même Léonce Pingaud se référant à l'interrogatoire de Nodier, n'y voyait que les motifs que voici:

C'était courir au devant d'une arrestation qu'il souhaitait, soit faute de ressources, soit désir de se signaler aux ennemis du gouvernement alors de plus en plus menaçants²².

„Faute de ressources“, oui, c'est possible, car Nodier devait emprunter, comme il le déclarait devant le préfet de police, „trois ou quatre louis à quelqu'un de (son) pays“ pour retourner auprès de son père. Et la situation pécuniaire de son père était devenue, elle aussi, très difficile à cette époque²³. Mais le

²⁰ Ibid., p. 289.

²¹ Sainte-Beuve: *Portraits littéraires* (1832—1836), t. Ier, p. 463.

²² Léonce Pingaud: *La Jeunesse de Charles Nodier. Les Philadelphes*, Besançon, Dodivers, 1914, p. 82.

²³ Parlant de ce problème, Maurice Billy dit entre autres: „Le 16 ventôse an VI (6 mars 1798), Antoine-Melchior Nodier arrondissait encore son domaine de la rue Neuve en achetant plus de 400 toises de jardin pour 4900 francs, quoique en ne payant, il est vrai, que le moitié comptant, et en vendant un de ses champs pour 1200 francs. Quelques années plus tard, il est obligé d'emprunter. Il signe des reconnaissances de dettes à l'insu de sa femme,

part du désir vaniteux de se faire courageusement connaître s'y manifeste, lui aussi, considérable. Ne le reconnaissait-il pas lui-même à l'occasion de son arrestation dans ses *Souvenirs de la Révolution et de l'Empire*: „Je ne manquai pas de vanité. C'est un vice dont j'ai eu le bonheur de me guérir, mais qui m'a fait faire bien des sottises“²⁴. Et nous allons le voir aussi dans l'extrait du document inédit de la Bibliothèque Municipale de Besançon que nous donnerons ci-dessous et qui nous présente Nodier prétendant avoir appris „en trois mois, trois ou quatre langues étrangères à la fois“ et se jetant brutalement sur ses amis comme un enfant pour les convaincre et se donner de l'importance, Nodier exagérait dans ses ambitions. C'est une de ses faiblesses et pour l'illustrer nous n'ajouterons que cela: quand on sait positivement que Nodier ne connaissait point le serbo-croate, on jugera bien de lui d'après la lettre que voici, adressée de Ljubljana à Brechet: „Bonjour mon bon ami, bel amice, ossia mio caro, illi prijatelj dobar, oder freund gut, car je ne sais plus quelle langue je parle et les nouvelles me font perdre les anciennes“²⁵.

Nous pouvons donc, dans notre cas aussi, mettre sa conduite sur le compte de son ambition maladive et de son souci permanent à maintenir à tout prix sa réputation.

On pourrait expliquer autrement encore les causes de la sensibilité nerveuse et les accès de mélancolie de Nodier, qui le dominaient peut-être le plus à l'époque où il reconnut *La Napoleone*. Notamment, ses biographes et entre autres Estignard, Larat et Mathiez particulièrement, connaissaient d'autres sources encore de son inspiration werthérienne: c'était un fait connu que surtout à l'époque de l'enquête sur *La Napoleone* Nodier se faisait gloire d'être atteint des maladies — épilepsie comprise — dont souffraient César et autres grands hommes²⁶.

Cependant, personne, pas même Nodier²⁷, n'a été amené à dire que c'était par conviction politique qu'il avait été porté à composer une pareille pièce. Son ami Weiss qui le connaissait le mieux nous paraît suffisamment compétent pour nous donner des références à ce sujet:

Quand la conversation changeait de forme et que de littéraire elle devenait politique, Nodier ne conservait pas les mêmes avantages

Dans dix ans, il ne laissera plus qu'un mobilier médiocre estimé 600 francs et que les héritiers devront même vendre aux enchères, en plus de la maison de famille, rue Neuve, que l'Enregistrement estimera 12.000 francs, mais qui sera vendue, elle aussi. „(Maurice Billey: *Un Magistrat révolutionnaire: Le Père de Charles Nodier*, Le Comtois, Besançon, p. 41—42.

²⁴ Paris, Champion, 1850, t. I, p. 20.

²⁵ Jean Larat: *Bibliographie critique des oeuvres de Charles Nodier*, suivie de documents inédits, Paris, Champion, 1923, p. 138.

²⁶ Cf. A. Mathiez: *Charles Nodier Nodier optimiste et épileptique*, dans *Annales révolutionnaires*, 1918, p. 403—404.

²⁷ N'en dit-il pas déjà assez lui-même, d'ailleurs, dans ses *Souvenirs* par les mots si significatifs de son interlocuteur dans la prison, Hérissou de Beauvoir, qui expliquait ainsi sa position et qu'on pourrait considérer comme une confession de l'auteur: „Ta vie n'est liée à aucun système redoutable-disait-il à Nodier. Tu tiens à tous les partis, par quelques idées, et tu te dérobes à tous par quelques répugnances. Les gouvernements ne tuent pas les gens qui marchent tout seuls, surtout quand ces gens-là viennent d'échapper au lisière de leur nourrice.“ (Charles Nodier: *Souvenirs de la Révolution et de l'Empire*, Paris, Charpentier, 1850, t. II, p. 57).

— disait Weiss. Il n'avait alors — et c'est si vrai qu'il n'en a jamais eu depuis — aucune opinion arrêtée sur la forme du gouvernement, ni sur les institutions qui conviennent à un grand peuple.²⁸

La vérité est donc telle qu'il serait difficile de voir dans *La Napoleone* un produit des idées politiques de Nodier. A l'appui de cette assertion joignons encore une preuve. A cette même époque (janvier 1802), où l'on place la composition de *La Napoleone*, Nodier écrivit de Paris à sa soeur Elise une lettre d'une autre nature, contenant un passage enthousiaste sur Napoléon aperçu à la parade et témoignant d'un sentiment tout à fait contradictoire avec celui du pamphlet. Nous tâcherons ici en comparant la prose et les vers de montrer qu'il serait difficile de considérer ces deux textes comme sortis, à la fois, de la même plume:

Ma chère Elise, s'adressait-il à sa soeur avec l'intention manifeste de lui décrire „le spectacle le plus intéressant que Paris lui ait offert“: la parade dans la grande cour des Tuilleries du côté du Carrousel.

Ma joie ne fut pas petite quand j'obtins hier du général Caffarelli une permission de pénétrer dans les appartements du Premier Consul. . . J'attendais son passage sur le grand escalier. Un jeune mame-louck, qu'il a ramené d'Egypte, ouvre la marche. . . Il tient un arc dans sa main et ce premier aspect a quelque chose d'extraordinaire et de romantique. Viennent ensuite quatre aides de camp couverts de broderies d'or. Derrière eux s'avance modestement un homme en habit gris, la tête penchée vers la terre, marchant sans éclat et sans prétention. C'est Bonaparte. . . Sa physionomie terrasse et je n'ai pas encore pu m'en relever. . .

Quel homme que Bonaparte! Comme on l'aime! . . . Comme on l'admire! . . . Comme on se presse sur son passage. . . Comme on deteste ses ennemis! . . . Je l'ai vu pendant une demi heure et, si vous aviez été près de moi, si vous aviez pu partager mon enthousiasme et mon délire, cette demi-heure serait la plus belle et la plus imposante de ma vie“²⁹.

Quelle contraste de ton avec ces vers du pamphlet:

Il vient, cet étrange perfide
Insolemment s'asseoir au-dessus de nos lois;
Lâche héritier du parricide,
Il dispute aux bourreaux la dépouille des rois.
Sycophante vomit, des murs d'Alexandrie
Pour l'opprobre de la patrie
Et pour le deuil de l'univers,

²⁸ Cité d'après Jean Larat: *La tradition de l'exotisme dans l'oeuvre de Charles Nodier* (1780—1844), Paris, E. Champion, 1923, p. 287.

²⁹ P. de Vaissière, op. cit., p. 293.

Nos vaisseaux et nos ports accueillent le transfuge;
De la France abusée il reçoit un refuge;
Et la France en reçoit des fers³⁰.

Evidemment, la prose de la lettre relevait dans la personne de l'auteur un narrateur admirable, sinon charmant, mais les six strophes de la pièce en vers, vigoureuses pour la plupart, offraient le produit d'un poète de talent, sinon „de race“ — qualités qu'on attribuerait difficilement à Nodier qui ne comptait pas parmi les habitués dans le genre des odes.

* * *

Ainsi donc, les droits d'auteur de Nodier concernant ce pamphlet sont mis en doute et il y a lieu de se demander qui était le véritable auteur de cette pièce. Dans l'éclaircissement de ce problème, nous allons recourir au document conservé à la Bibliothèque Municipale de Besançon que nous avons mentionné plus haut. Nous prenons donc ces *Notes* de Bourdon comme pièce justificative, car elles apportent sur ce point un important témoignage, sinon une révélation.

Le document en question est daté de mai 1828 et sa rédaction fut, selon toute probabilité, suggérée au docteur Bourdon, par la lecture de quelque texte consacré à Charles Nodier. Il commence par un repère de biographie commentée dont nous jugeons bon, pour ne pas répéter les moments de la vie de Nodier connus et incontestés, de ne point citer ici le texte intégral. Nous nous bornerons donc aux passages liés à notre sujet, notamment aux commentaires relatifs à *La Napoleone* et au caractère de Nodier.

Dans ce document, le docteur Bourdon se réfère aux déclarations de Madame d'Arçon, „la meilleure amie de la famille Nodier“, comme dirait Nodier lui-même.³¹ Nous reprenons ici ces déclarations car elles sont à même de jeter une nouvelle lumière sur la question discutée. En réalité, elles contestent la véracité des aveux officiels de Nodier au sujet de ce pamphlet, mais aussi orientent les recherches proposées:

J'ai entendu dire plusieurs fois par Mme d'Arçon — disait-il — et elle l'a écrit en marge sur un livre qu'elle m'a prêté que Nodier n'était point l'auteur de *La Napoleone*, que cette ode avait été composée par le poète Lebrun qui par prudence n'en réclamait pas l'honneur et que Nodier avait profité de cette circonstance pour se l'attribuer.

Le document se termine par une anecdote assez explicite du caractère de Nodier, jeune homme inconséquent et vantard, âme légère, incarnation

³⁰ Charles Nodier: *La Napoleone*, Paris, imprimerie de Charles, 1814, p. 6—7.

³¹ Le terme est de Nodier lui-même. Personnellement, il estimait beaucoup Madame d'Arçon et il l'avait une fois recommandée ainsi auprès de Weiss: „Je présume du moins que la réputation des jolis vers de Mme d'Arçon intéressera ta curiosité si ma recommandation n'intéresse que trop faiblement ton cœur“. (Lettre LXIV à Weiss dans: A Estignard: *Correspondance inédit de Charles Nodier*) (1796—1844), Paris, Moniteur Universel, MDCCCL, XXVI, p. 138.

évidente d'ambition dépassée. Il s'agit d'un goûter qui eut lieu à Canot, en 1804, auquel, à part le docteur Bourdon, ont assisté ses amis Buguet, Weiss, Martin, Balland ainsi que Nodier lui-même:

C'était en été—raconte-t-il. On nous servit du jambon, de la salade et de la bière dans un cabinet de Charmille. On but beaucoup et l'on parla littérature. La conversation vint ensuite sur les langues, Nodier s'occupait beaucoup alors de méthodes grammaticales. Il prétendait en avoir trouvé une au moyen de laquelle il avait appris *en trois mois* trois ou quatre langues étrangères à la fois. On se récria, Weiss se permit quelques plaisanteries qui signifiaient qu'il n'y croyait pas. Nodier échauffé par la bière, lui répondit avec violence et bientôt ne se possédant plus, lui lança une bouteille à la tête. Le coup fut mal dirigé ou bien Weiss, l'ayant esquivé par un mouvement de côté, la bouteille qui était pleine, alla frapper et se briser contre un arbre, mon chapeau en eut les éclaboussures, je l'avais posé parterre. Weiss se mit à en pleurer, Buguet traita Nodier comme il le méritait. Celui-ci se leva s'arma d'une seconde bouteille et fit mine de s'approcher de Buguet. Mais il avait à faire à un homme qu'il mettait pas aisé d'intimider. Buguet se saisit d'un couteau et lança à Nodier un regard d'indignation. Nodier alors jeta sa bouteille et s'en alla en pleurant et en criant qu'il était un misérable qu'il avait insulté son meilleure (sic!) ami. Il me semble encore le voir nous quitter d'un pas précipité et cachant son visage dans ses mains — terminait-il son récit.

Vu les témoignages que ces lignes nous offrent sur l'ambition malade de Nodier, nous ne les avons pas négligées dans nos analyses ci-dessus ayant pour but de définir le caractère de Nodier et avec intention de nous aider pour mieux juger de son droit d'auteur.

Suivant toujours les indications du passage ci-dessus, initiée par les mots de Madame d'Arçon et par ce commentaire du docteur Bourdon, nous allons maintenant recourir à la poésie de Lebrun et, par une présentation parallèle de textes de ce poète illustrant sa forme poétique, ses thèmes préférés, son style, son vocabulaire etc., tâcher, autant que possible, de rétablir la vérité.

Quelles seraient donc nos impressions si nous orientions les comparaisons vers un rapprochement de textes des odes de Lebrun de sa propre plume avec le pamphlet en question?

Evidemment, avec *La Napoleone* nous retrouvons le genre familier de Lebrun et le génie poétique d'un talent à qui l'admiration donna de son vivant le titre de Pindare français. On y retrouve le ton du poète qui, comme c'est déjà son habitude, offre une grande idée morale mise en action, puisque ses thèmes les plus fréquents sont: la liberté, la vertu, l'humanité et cette justice éternelle qui tôt ou tard et par un châtement inévitable punit les trahisons et les assassinats. Si l'on relit *La Napoleone* on retrouvera l'atmosphère,

le vocabulaire et les souvenirs mythologiques aussi des odes de Lebrun³² — ouvrages de circonstances ceux-ci avant tout — tels *Chant d'un Philantrope*, écrit au temps des violences les plus terribles qui suivirent la Révolution ou l'*Ode Nationale*, composition lyrique qui mérite d'être distinguée, écrite contre l'Angleterre pour rappeler le respect du droit des Nations, de même que la majestueuse ode sur le vaisseau *Le Vengeur*. Tout comme dans notre cas:

Quand ton ambitieux délire
Imprimait tant de honte à nos fronts abattus,
Dans l'ivresse de ton empire
Rêvais-tu quelquefois le poignard de Brutus?
Voyais-tu s'élever l'heure de la vengeance,
Qui vient dissiper ta puissance
Et les prestiges de ton sort?
La roche Tarpéienne est près du Capitol;
L'abîme est près du trône et la palme d'Arcole
S'unit au cyprès de la mort.

En vain la crainte et la bassesse
D'un immense avenir ont flatté ton orgueil.
Le tyran meurt; le charme cesse;
La vérité s'arrête au pied de ton cercueil.
Debout dans l'avenir la Justice t'appelle;
Ta vie apparaît devant elle,
Veuve de ses illusions.
Les cris des opprimés tonnent sur la poussière,
Et ton nom est voué par la nature entière
A la haine des nations.

(*La Napoleone*)

Pour comparer, ne citons que quelques-uns des vers de Lebrun qui nous paraissent posséder ce même ressentiment énergique et amer contre les traîtres et cette même expression passionnée de l'amour de la liberté:

Quoi! nous cédérions aux Pervers!
Non, non; c'est trahir la Patrie!
Fuyez-la pour jamais, jour de sang et de pleur!
Que sa gloire longtemps flétrie
Appelle et trouve les vengeurs!

(Lebrun: *Chant d'un Philantrope*)³³

³² C'est à cause des ressemblances probablement que les soupçons de la police à un moment de la recherche de l'auteur, tombèrent sur Lebrun justement, mais celui-ci se disculpa.

³³ Lebrun (Ponce Denis Ecouchard) *Oeuvres*, livre VI, ode VII, p. 378. Puis, p. 404, 360.

Ou bien:

Fleuves, rassurez-vous, dit l'époux d'Amphitrite:
 Au Livre des Destins le Vengeance est écrite;
 (Lebrun: *Ode Nationale*, livre VI, ode XVIII)

Ou bien:

Voyez ce Drapeau tricolore
 Qu'élève en périssant, leur courage indompté
 Sous le Flot qui les couvre, entendez-vous encore
 Ce cri: Vive la Liberté!

Ce cri! C'est en vain qu'il expire,
 Etouffé par la Mort et par les Flots jaloux:
 Sans cesse il revivra répété par ma Lyre.
 Siècles! il planera sur vous!

Et vous! Héros de Salamine,
 Dont Thétis vante encor les Exploits glorieux,
 Non! vous n'égalez point cette auguste Ruine,
 Ce Naufrage victorieux!

(Lebrun: *Sur le Vaisseau le Vengeur*, livre V, ode XXIII)

Et ainsi de suite, si l'on compare *La Napoleone* à l'ode des *Toastes de l'Olympe* ou, mieux encore, au *Chant du Banquet républicain* de Lebrun tout empreint d'un élan de patriotisme et d'une veine ranimée visiblement par le gouvernement consulaire, plus particulièrement par la bataille de Morengo (1800) et la signature de la paix à Luneville (1801), on dirait que *La Napoleone* vient comme une suite logique de ce *Chant du Banquet*..., en accord avec les événements historiques où le poète sent inévitablement besoin de traduire en vers son bouleversement et son émotion:

Dans *Le Chant du Banquet républicain*;

O jour d'éternelle Mémoire,
 Embellis-toi de nos Lauriers!
 Siècles! vous aurez peine à croire
 Les prodiges de nos guerriers:
 L'ennemi disparu fuit, ou boit l'Onde noire,
 Sous les Lauriers que Bacchus a d'Attrait!
 Enivrons, mes Amis, la coupe de la gloire
 D'un Nectar pétillant et frais
 Buons, buons à la victoire,
 Fidèle amante du Français!

 Liberté préside à nos Fêtes
 Jouis de nos brillants Exploits!³⁴

³⁴ Lebrun: *Oeuvres*, Livre VI, ode XXII, p. 411—414.

Et comme suite dans *La Napoleone*; le „pacificateur du monde“, c'est-à-dire Napoléon selon l'expression de Lebrun dans les *Toastes de l'Olympe*, gouverne maintenant sans souci des règles constitutionnelles, mécontentant ainsi la nation par son despotisme:

Il est donc vrai! Ta folle audace
Du trône de ton maître ose tenter l'accès!
Tu règnes: le héros s'efface;
La Liberté se voile et pleure tes succès;
D'un projet trop altier ton âme s'est bercée;
Descends de ta pompe insenscée;
Retourne parmi tes guerriers.
A force de grandeur crois-tu pouvoir t'absoudre?
Crois-tu metre ta tête à l'abri de la foudre
En la cachant sous les lauriers?

On le voit bien dans cette comparaison: le poète n'a point l'intention de contester la popularité, les succès et la gloire militaire du génie auquel la France, éblouie, se livra toute entière comme au héros pacificateur, dans *La Napoleone* non plus. Cependant, sa dictature avait fait des mécontents, et le poète, déçu et exaspéré par l'attitude de l'„usurpateur“, se croit obligé d'intervenir par ses vers et de le nommer, cette fois-ci encore, par son vrai nom, conforme à sa conduite: l'homme de Brumaire est comparé à Sylla et à Caligula, ces tyrans qui „règnèrent en dieux sur la foule tremblante“. Il l'avait célébré jadis, et il devait en être ainsi, mais maintenant il ne veut point avoir son crime sur la conscience:

Exempt de la faveur du crime,
Je marche sans contrainte et n'attends point de prix.
On ne me verra point mendier l'esclavage,
Et payer d'un coupable hommage
Une lâche célébrité.
Quand le peuple gémit sous sa chaîne nouvelle,
Je m'indigne du joug; et mon âme fidèle
Respire encore la liberté!

(*La Napoleone*)

Plus encore, le poète lui prédit une chute, même un châtimeut ce qui coïncide parfaitement avec le thème de justice et de vengeance, si fréquent chez Lebrun:

Le temps s'envole avec ta gloire
Et dévore en fuyant ton règne d'un matin.
.....
Le monde est las d'être enchaîné
.....
La roche Tarpéienne est près du Capitole;
L'abîme est près du trône.....

Ainsi, plusieurs éléments dans cette démonstration de textes nous amènent à dire que le texte de *La Napoleone* provenait plutôt de la plume de Lebrun.

Pourrions-nous donc qualifier d'imprudence cette revendication de *La Napoleone* par Nodier ou, pour mieux dire encore, cet „égarement“ de Nodier, alors que Lebrun, reprenons les mots de Madame d'Arçon, „par prudence n'en réclamait pas l'honneur“? Effectivement, Madame d'Arçon paraît avoir bien jugé de la conduite de Lebrun, car ce poète déjà âgé (il est né en 1729) et qui, en tant qu'homme de lettres peu fortuné, profitait d'un logement au Louvre, certes médiocre et incommode, mais gratuit, ne devait point se permettre de perdre les bénéfices dont on l'avait honoré. Le Premier Consul avait généreusement récompensé son génie poétique, à l'occasion de la publication de ses odes de circonstances, par une gratification de mille écus et, plus tard, en tant qu'Empereur, lui avait accordé une nouvelle gratification de trois mille francs et une pension annuelle de six mille francs à compter de janvier 1800.

Telles étaient, sans doute, les réflexions de Madame d'Arçon à l'égard du sage silence de Lebrun. Et ses déclarations, les devons-nous à une effusion de sincérité de la part de Nodier envers „la meilleure amie“ de sa famille? Le saura-t-on jamais? Si des données nouvelles venaient joindre à nos assertions d'autres arguments, notre but qui était tout simplement faire justice de la petite légende que Nodier avait, lui-même, créée autour de son droit d'auteur, serait complètement atteint.

* * *

Remarquons, pour finir, que, même si l'on prend en considération les mobiles de l'acte de Nodier dans l'affaire de *La Napoleone*, on pourrait tout de même compter sur sa probité intellectuelle et morale puisque, on le sait bien, il n'a jamais reproduit lui-même cette pièce dans ses oeuvres. Un recours à la préface de ses *Essais d'un jeune barde* dans l'édition originale de 1804, nous dira également quelque chose dans ce sens:

Quoique ce livre soit tout ce que j'ai fait-avouait
— Nodier au lecteur — j'y mets peu de prétentions.
J'essaie mes pas dans un nouveau monde et plus
sage qu'Orphée, je ne regarderai pas derrière moi.³⁵

La Napoleone ne figurait pas dans cette édition originale de Nodier: il ne la comptait donc pas dans son bagage littéraire (les *Essais* renfermant „tout ce qu'il avait fait“ et, nous le savons, après ses *Essais*, Nodier se détourna de la poésie et renonça aux vers. Toutefois, il est vrai que la deuxième édition de son recueil de poésies publiée en 1827 par le libraire Delangle comprenait parmi les *Pièces lyriques* de Nodier (livre I-er, p. 77—83) *La Napoleone* et cela „du consentement de l'auteur“, mais si l'on juge d'après l'*Aver-*

³⁵ Charles Nodier: *Essai d'un jeune barde*, Paris, Madame Cavanach, an XII (1804) éd. originale, p. V.

tissement, l'éditeur paraît être un homme peu informé et qui écrit avec beaucoup d'incertitude, sans pouvoir toujours se porter garant de tous les détails, y compris également l'affirmation en question.

Encore, faut-il nous expliquer? Nous n'avons point voulu lancer ici des diatribes contre un écrivain qui a ses mérites et envers qui, en tant que Slave, nous nous sentons obligée pour ses reminiscences de l'„Illyrie“ qu'il s'annexa comme province littéraire et où puisèrent tant de littérateurs français. Le dirions-nous après tant d'autres: les travaux de Nodier et son influence en tant qu'intermédiaire furent utiles et méritoires pour le développement de l'intérêt, entre autres, des études sud-slaves en France. Et c'est un fait déjà bien connu que, par sa nature même et sa sensibilité avivée à un haut degré par son mysticisme, son imagination surexcitée et son exaltation, Nodier était particulièrement disposé à se mettre à l'unisson des divers courants littéraires et des moindres nouveautés qui, au début du XIX-e siècle, devaient contribuer à la formation du romantisme en France, ce romantisme de folklore et de passé de sa Franche-Comté avant tout, aussi bien que du folklore yougoslave. (Nodier était, entre autres, un des premiers traducteurs en France — 1821 — de notre meilleure ballade *La Femme d'Assan*). C'est à ce Nodier tout vibrant, exalté, frénétique et idyllique qu'appartient aussi le mérite d'avoir répondu à ce besoin de connaissances exotiques, si impérieux dans une société qui avait l'obscur présentiment du cosmopolitisme moderne.

Mais, notre Nodier plein de mérites, était aussi, nous reprenons ici l'expression de Sainte-Beuve, „un génie de l'inexactitude“, un homme donc qui n'hésitait point à travestir les faits de la façon la plus audacieuse. Décidément, *La Napoleone* ne lui porte pas bonheur: elle ne fait qu'ajouter au chapitre de ses mystifications.

Лилјана ТОДОРОВА

КОЈ Е АВТОР НА ПАМФЛЕТОТ „НАПОЛЕОНА“ ШТО СЕБЕ СИ ГО ПРИПИША ШАРЛ НОДИЕ

Земајќи го за предмет на своето проучување прашањето: дали Шарл Нодие е вистинскиот автор на памфлетот *Наполеона*, авторот на горниот труд разрешува еден проблем кој досега беше неразјаснет во литературната наука. Еден ракописен документ до кој авторот дошол работејќи во Архивот на Библиотеката во Безансон, му овозможува да оформи свое мислење и да докаже дека оваа ода всушност е дело на оетот Лебрен (Lebrun). Најпрвин авторот утврдува како и зошто Шарл Нодие си го присвоил овој текст и при тоа, меѓу другото, како повод за ова ја смета и болната амбиција на Нодие за која потврди наоѓа и во архивскиот документ што му служи за база при проучувањето на проблемот.

Потоа, прибегнувајќи кон паралелни споредби на текстови, авторот, од една страна, наведува неколку моменти поради кои смета дека не би можело да се верува дека Шарл Нодие е автор на овој памфлет и, од друга страна, правејќи анализи по форма, тематика, стил, вокабулар и сл., докажува дека вистинскиот автор е Лебрен. На тој начин авторот ја докажува својата теза дека *Наполеона* всушност може да се смета за една од бројните литературни мистификации на Шарл Нодие.

1. The first part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to study the problem of the distribution of the land in the district.

2. The second part of the document is a list of the names of the members of the committee who have been appointed to study the problem of the distribution of the land in the district.

Liljana TODOROVA

A PROPOS D'UN OUVRAGE MANUSCRIT CONSACRÉ À L'AMITIÉ FRANCO-YOUGOSLAVE

Poursuivant nos recherches sur les rapports intellectuels franco yougoslaves et franco-macédoniens plus particulièrement encore, qui, favorisés avant tout par l'histoire de ces deux peuples, se sont affirmés comme séculaires, intimes et constants,¹ nous avons découvert un certain nombre de documents appartenant au fonds des Archives de la Bibliothèque municipale de Besançon² qui, en tant que témoignages de cette amitié traditionnelle, font l'objet du présent travail. Ces documents, dont fait le 14 décembre 1933 aux collections de ladite bibliothèque, comprennent une série de 13 photographies et d'autres pièces relatives à un ouvrage manuscrit, unique en son genre, intitulé *Amitié franco-yougoslave*³ et dont l'auteur est le donateur lui-même, le bisontain Joseph Toubin, ancien engagé volontaire de l'armée d'Orient de 1915 à 1918 et, à l'époque, chef de division honoraire à la Préfecture du Doubs.

Il est intéressant d'essayer de connaître l'histoire de ce don de Toubin et de son ouvrage original. Voilà ce que nous avons tâché de reconstituer ici en recourant, d'une part, à cette documentation de Toubin et, de l'autre, à quelques journaux français, particulièrement ceux de Franche-Comté, parus entre 1929 et 1933. Puis, nous avons envisagé un autre aspect : à travers

¹ A propos, cf. entre autres, nos études sur *Xavier Marmier et les Slaves du Sud* (extrait de notre thèse de doctorat ès lettres, in *Mémoires de l'Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts de Besançon*, vol. 180, années 1972/73, Besançon, p. 185—198; *Xavier Marmier za Makedonija*, in *Glasnik* (Revue) de l'Institut d'histoire nationale, No 3, Skopje, 1972, p. 91—100; *Contribution à l'étude des contacts culturels franco-yougoslaves jusqu'à la fin du XVIIIe siècle*, in *Godišen Zbornik* (Annuaire de la Faculté de Philosophie de l'Université de Skopje), No 21, 1969, p. 223—236; *Luča Mikrokozma u Pontarljeju*, in *Stvaranje*, Nos 7—8 (Titograd), 1972, p. 690—696; *Le rayonnement de Molière en Yougoslavie*, in *Annales de l'Institut français de Zagreb*, Zagreb, 1975 No 1, p. 69—82.

² Manuscrits No 2084, Archives de la Bibliothèque Municipale de Besançon. Il nous est très agréable de pouvoir remercier ici la Bibliothèque de Besançon, Mademoiselle Lordereau plus particulièrement, pour l'extrême bienveillance qu'elle nous a témoignée au cours de ces recherches.

³ Cet exemplaire unique dont les trois cent pages de texte ont été écrites d'une calligraphie étonnante par Joseph Toubin, se présente sous une forte couverture de cuir repoussé, signée Schmitt, cuir havane foncé, réhaussé d'or, portant sur le dos en belles lettres repoussées : *Amitié franco-yougoslave*. (D'après la présentation de l'ouvrage qui a eu lieu dans le No 26 de la Revue du *Pays Comtois* du 20 oct. 1933 par René Palletier).

cette recontre des anciens combattants du „front de Macédoine“, Français et Yougoslaves, dont il est question dans cet ouvrage et qui, par ce fait même est à la base de notre étude, nous avons abordé spontanément pour ainsi dire, l'évocation du passé de notre propre pays et, plus particulièrement encore, les contacts franco-macédoniens, dans la période de la Grande guerre et dans les années après.

I.

Comme on pourrait le conclure d'après une lettre du même Toubin accompagnant les documents, datée de 14 décembre 1933 et adressée au Maire de la ville de Besançon, le don est fait avec l'intention manifeste de l'auteur „de faire hommage à (sa) cité de cette collection puisée dans l'original“. Toutefois, ne pourrait-on voir également dans ce geste bienveillant de l'auteur une autre idée directrice? Le désir de laisser quelques traces au moins de l'existence de son ouvrage unique, unique parce qu'il n'en existera jamais qu'un seul exemplaire? Vue la nature de l'ouvrage, cela ne nous paraît point invraisemblable et nous allons le justifier par la suite.

Pour la recherche du manuscrit dont les 13 photographies remises à la Bibliothèque de Besançon étaient extraites, quelques indications ressortant du contenu de la lettre de Toubin nous ont fourni une référence précieuse à des journaux et surtout à la revue bisontine *Le Pays Comtois*. Le numéro du 20 octobre 1933 de cette revue régionaliste⁴ nous offre une présentation de l'ouvrage de Toubin par René Pelletier⁵, bisontin lui-aussi, secrétaire général des „Amis de la France“ en Yougoslavie et directeur depuis huit années de l'Institut français de Sarajevo, ville où il se sentait „un peu comme Yougoslave“. Ce compte-rendu paru dans l'article intitulé *Un manuscrit artistique du XXe siècle* nous apprend que Joseph Toubin, cartographe et calligraphe de très grand talent qui, en qualité de combattant volontaire à l'armée d'Orient, „gardait toujours un étroit contact avec ses anciens compagnons d'armes français et serbes“, „avait eu l'idée d'utiliser ses loisirs pour consacrer à cette fraternité d'armes franco-yougoslave un manuscrit à la fois durable et original.“ Joseph Toubin a donc composé matériellement

⁴ René Pelletier: *Un manuscrit artistique du XX-e siècle*, dans *Le Pays Comtois* revue régionaliste illustrée (Besançon) 20 octobre 1933, p. 26—27.

⁵ René Pelletier, professeur et conférencier éloquent, était aussi un poète délicat et tendre (Cf. par exemple sa plaquette de vers *Poursuites*) et, en même temps, un peintre doué d'un sens d'observation très fin et d'un sens précis de la couleur. Il connaissait bien la Yougoslavie et „s'employait à la faire aimer en France“. Pour ses compatriotes amateurs d'art et curieux de travaux d'artisanat exotique, Pelletier, en 1933, avait fait une exposition à la miroiterie Gleizes à Besançon et par ses gouaches il leur avait montré les aspects assez curieux des quartiers musulmans de Sarajevo dominés par des minarets. Le numéro 26 du 20 octobre 1933 de la revue *Le Pays Comtois*, résumait ainsi les impressions de cette exposition de René Pelletier: „M. Pelletier ne nous a pas rapporté de ce pays de rêve que les impressions vécues. Il nous présente tout un lot de jolies choses qui plaident avec éloquence en faveur de l'industrie yougoslave: ce sont des bijoux d'argent, des étains ciselés et martelés avec adresse, ce sont aussi des dentelles et des broderies fines, des tapis de haute laine, des bois travaillés de lourds ornements de cuivre et d'argent, un casquin d'apparat aux teintes admirablement fondues. Tous ces objets nous apprennent que les artisans yougoslaves sont de véritables artistes qui recherchent la minutie dans le détail et qui atteignent la perfection dans le beau.“ (Article par H. V. paru sous le titre *Beaux Arts*.)

„avec autant de patience que d'amour — nous reprenons encore Pelletier — un livre unique, page par page, ligne par ligne, lettre par lettre. Calligraphie minutieuse que la loupe révèle irréprochable; texte dense et régulier, présenté très clairement, coupé de titres et de sous-titres judicieux. Le sujet, divisé en deux parties sensiblement égales, en est le double récit-nous apprend-il aussi: — d'abord du pèlerinage effectué par les Poilus d'Orient aux champs de bataille de la Serbie et aux villes principales de la Yougoslavie nouvelle, puis de la visite rendue en France par les anciens combattants serbes et les officiers de réserve yougoslaves -récit officiel précis et détaillé publié en son temps par le secrétaire général de la Fédération des Poilus d'Orient, M. Cordier“...

Cette dernière donnée de Pelletier nous paraît lumineuse, car elle nous révèle la source à laquelle Toubin a puisé pour composer son ouvrage artistique. Ses trois cent pages de texte renfermeraient donc le récit écrit par Louis Cordier, ancien Poilu d'Orient, pour le *Journal des Poilus d'Orient* des grandes manifestations franco-yougoslaves de 1929 à 1931 auxquelles nous reviendrons un peu plus loin.

Et si nous nous référions de nouveau à la lettre de Toubin, adressée au Maire de Besançon et accompagnant son legs, nous pourrions conclure que le document historique dont il s'agit ici était écrit à l'occasion du Xe anniversaire de la Yougoslavie (créée le 1er décembre 1918) pour être remis à la bibliothèque du roi Alexandre 1er le 21 novembre 1933 par le professeur Etienne Laurent,⁶ délégué de la Fédération Nationale des Poilus d'Orient et Président de la section résidant en Yougoslavie. Une donnée précieuse ressort encore de cette lettre de Toubin: il informe le maire que son manuscrit est illustré de dix dessins originaux dûs à la plume de l'artiste franc-comtois Wibault. C'est donc là que nous apprenons le nom de l'auteur des photographies que Toubin lègue à la Bibliothèque de Besançon et que nous constatons que ces copies, pour la plupart images fixées de notre passé, peuvent être considérés comme l'unique preuve tangible de l'existence de ces dessins de Wibault. Car, nous devons le dire à notre grand regret, recherches faites, il nous a été impossible de retrouver dans le fonds de la bibliothèque du roi, installée aujourd'hui dans la Bibliothèque Nationale de Belgrade, cet exemplaire artistique unique. Pourtant, à la Bibliothèque de Belgrade on nous a rassurée en nous disant que, vu le fait qu'une partie de la bibliothèque du roi (dont une quantité considérable d'exemplaires se trouve à la bibliothèque de Niš) n'était pas encore classée, on pouvait nourrir quelques espoirs de revoir un jour cet original devenu propriété yougoslave.⁷ En attendant, nous avons jugé bon de reproduire ici tous les documents relatifs à cet ouvrage, entre autres ceux de la Bibliothèque de Besançon parce que, tout d'abord, cette série de dessins de Wibault qui peuvent être intéressants pour l'histoire de l'art et de la civilisation yougoslaves, et ma-

⁶ Depuis novembre 1918 Etienne Laurent est resté au milieu du peuple yougoslave (3 ans sur le front de Salonique et 15 ans à Belgrade et à Sarajevo). Par ce fait-même, il connaissait très bien le serbo-croate aussi bien que le turc. Professeur, il était aussi Président de l'Association yougoslave des Poilus d'Orient.

⁷ Renseignements aimablement communiqués par Mme Liljana Brković de la Bibliothèque Nationale de Belgrade.

cédoniens avant tout, n'a jamais vu le jour et, ensuite, parce que le texte de Toubin, s'est-a-dire de Cordier, présente un intérêt tout particulier en tant que témoignage de la connaissance réciproque des deux peuples et de leurs rapports mutuels.

II

Nous sommes donc renseignés, on l'avait vu dans la présentation du livre par René Pelletier, sur la source du texte de Toubin. Il est à noter que les quelques références qu'il nous en donne peuvent nous aider également à enrichir nos connaissances à ce sujet et à faire revivre le texte du livre de Toubin. Nous allons reprendre la méthode de Toubin: recourir au *Journal des Poilus d'Orient* dont nous avons pu trouver la collection complète à la bibliothèque de Versailles, après quoi, texte connu, chercher dans cette longue randonnée, dans ce „grand pèlerinage“ des anciens combattants français sur les „champs de bataille de Macédoine“, ce qui pouvait être utile aux relations futures entre la France et la Macédoine.

Donc, si jusqu'à présent nous sommes surtout intéressée au fond de l'ouvrage de Toubin, mis en valeur par la forme et les autres éléments qui pouvaient contribuer à l'effet recherché par l'auteur, nous allons maintenant porter notre attention sur un autre domaine et, à l'aide des témoignages dont nous disposons, tacher de relever l'importance de ce rapprochement effectif entre les anciens compagnons d'épreuves.

Dans la revue des événements et des témoignages que nous allons entreprendre, nous évoquerons tout d'abord, en recourant principalement aux journaux de l'époque, l'atmosphère dans laquelle s'est organisé cet „émouvant pèlerinage“ de poilus bretons, basques, provençaux, français en un mot, sur les champs de bataille de l'ancien front où les conduisait la fraternité de jadis, rajeunie et plus rayonnante encore dans les années qui suivirent la guerre. Car, de ces heures héroïques de 1918 pendant lesquelles, en alliés, sous la mitraille qui déchirait la terre et les nappes de gaz qui corrodaient les poumons, ils avaient résisté et forcé la victoire, ces Français et ces Yougoslaves étaient sortis plus étroitement unis⁹. 1. Et, fait important

⁹ *La Revue franco-macédonienne* qui, dans ces jours de guerre, paraissait à Salonique, rédigée par les officiers, sous-officiers et soldats de l'Armée d'Orient, a donné plus d'une preuve de la fraternité et du haut moral qui caractérisaient les anciens compagnons d'épreuve, français et macédoniens. Nous ne citerons ici que Pierre Demichelis qui résume ainsi cette première collaboration née dans les malheurs de la guerre, un jour, où, en alliés, ils approchaient de Bitola (le 21 novembre 1916):

„Le terrain était jonché de nos morts, tombés là, fauchés par les mitrailleuses allemandes, et que les Bulgares, pas plus que nous, n'avaient pu enterrer depuis un mois. Toute la journée du 17 et la matinée du 18 furent employées à la besogne sinistre. Des macédoniens réquisitionnés creusaient les larges fosses, et nous, nous recueillions les plaques d'identité, les papiers des morts pour les reconnaître, et aussi les objets dont ils étaient porteurs pour les envoyer à leurs familles. ... Sous le ciel gris, le vent glacial faisait tournoyer les corbeaux aux appels aigus, et dans le fond, vers le nord, on apercevait les minarets de Monastir.“ (Pierre Demichelis: *Vers Monastir*, dans *La Revue franco-macédonienne*, No 6, déc. 1916, p. 42).

De même, un peu plus tard, à l'occasion de la fin de cette grande guerre qui avait anéanti bien des préjugés et des erreurs, la revue mensuelle pour la jeunesse serbe en exil, *La Patrie Serbe* (No 10, oct. Paris, 1918), tout en saluant les alliés, leur a adressé les mots chaleureux suivants: „Nos amis de la France, d'Angleterre et d'Amérique, par leur concours

sur lequel nous insisterons plus particulièrement dans les témoignages ci-après, ces liens se sont projetés, avec le temps, également sur le plan culturel. Ici, à l'appui de notre assertion, nous ne nous référons qu'à Miodrag Ibrovac, le grand savant yougoslave, un de nos meilleurs connaisseurs des rapports franco-yougoslaves, culturels surtout, qui résumait ainsi cette étape si riche en contacts intellectuels (nous reproduisons en français):

Après la première guerre mondiale, dans la littérature et l'art yougoslaves, l'influence française l'emportait sur toutes les autres. Tous les courants contemporains de Paris, des plus conservateurs aux plus extrémistes (surréalistes et cubistes), trouvaient chez nous des adhérents. Y contribuèrent surtout des milliers de jeunes Yougoslaves qui avaient fait leurs études en France et des centaines d'associations, pourvues de riches bibliothèques, qui avaient été fondées à travers tout le pays, de même que le nombre, toujours croissant, des étudiants de langue et littérature françaises dans nos universités.¹⁰

Or, sur l'initiative du professeur Archibald Reiss,¹¹ un des connaisseurs et des exégètes étrangers les plus qualifiés de nos peuples, le 18 janvier 1929, Loius Cordier, professeur au collège Michel-de-l'Hospital à Riom, donna en cette ville, dans les salons du musée Mandet, une conférence sur „l'Ame“ yougoslave¹² qu'il interpréta avec succès devant ses compatriotes,

désintéressé fondé entièrement sur les grands principes du droit et de la justice, ont consacré la grande cause de notre peuple et ses droits nationaux imprescriptibles.

Le souvenir ému de leurs sacrifices tournera tous nos regards reconnaissants vers la noble France, la fière Angleterre et l'Amérique lointaine-aujourd'hui si proche de nos coeurs.“

¹⁰ Miodrag Ibrovac: *Francusko-jugoslovenski odnosi*, in *Enciklopedija Jugoslavije*, t. III, Zagreb, Leksikografski zavod, 1958, p. 363.

¹¹ Reiss Rudolph Archibald (1876—1929), suisse, fondateur de l'Institut de police scientifique et de criminologie à l'Université de Lausanne (1909). Au cours de la première guerre mondiale, il fut invité par le gouvernement yougoslave pour déterminer, en tant qu'expert, les infractions à l'égard de nos peuples. Après la guerre, il s'installa à Belgrade où il travailla à l'organisation du service technique de la police criminelle. Ses rapports du front de Salonique sont publiés sous le titre: *Les infractions aux règles et lois de la guerre*. Il a laissé également des *Lettres* sur le front de 1916—1918 et des *Témoignages* sur ces temps héroïques, documents qui furent même traduits en serbe, les premiers par Sava Mikić, en 1924, les seconds par V. Milicević, en 1928.

Un compte-rendu en fut donnée par Mileta Novaković (dans la revue mensuelle pour la jeunesse serbe en exil, *La Patrie Serbe*, No 10, Paris, oct. 1918, p. 458—460). On y disait, notamment: „Voici deux publications sur les atrocités et les procédés déloyaux et malhonnêtes de nos ennemis... , signées par un neutre éminent dont l'impartialité et le souci de la vérité ne se sont jamais démentis jusqu'à présent“. Et, à dire vrai, enquêteur impartial, A. Reiss se distingue par une perspicacité et une logique rigoureuses. Il s'occupa longuement de la ville de Bitola (en 1916 il y fut blessé). Son texte, tout en conservant la forme d'articles de journaux, n'est point aride comme tant d'autres rapports officiels du temps et de nombreuses photographies qui y furent intercalées en augmentent l'intérêt.

¹² Cf. *Le Journal des Poilus d'Orient*, organe mensuel de la Fédération nationale des Associations et groupements des Anciens-combattants d'Orient, N° 49, février, Paris, 1929 l'article p. 1: *L'Amitié franco-yougoslave*.

grâce surtout au fait qu'il avait le mieux connu (leurs) vaillants alliés balkaniques"¹³ et, qu' „en philologue, il avait très vite appris leur langue.“¹⁴

Des parties de cette conférence furent reprises par lui au Puy, à Vichy, Pontarlier, Besançon, Belfort, Millau, Sainte-Foy la Grande et au Mans. Dès lors, ce „Bressan tenace“ qui, en vue du rapprochement entre les anciens combattants français et yougoslaves des fronts d'Orient, se fit l' „infatigable apôtre des pèlerinages aux champs de bataille de Macédoine“¹⁵ poursuivit, deux années durant, sa campagne à travers la France „y consacrant entièrement ses loisirs d'universitaire, y consacrant aussi et largement, ses ressources personnelles, nonobstant ses charges familiales.“¹⁶ Son projet avait pris corps dès 1928 lorsqu'au Congrès de la Fédération Nationale des Associations des Anciens combattants d'Orient, il vint à Lille exposer cette „idée intéressante“. En août 1928, Cordier se rendait déjà à Belgrade pour le préciser sur place. Lors du dixième anniversaire de l'Offensive, il vint en Macédoine, accompagné de Reiss, et le Maire de Bitola le charge, pour ses compatriotes, de ce message: „Dites aux Poilus d'Orient que nous les attendons et qu'ils seront accueillis ici comme des frères“.¹⁷ Et le 25 septembre, le roi Alexandre Ier lui même le recevait „longuement“ en audience particulière. Quelques jours après, la délégation française officielle à Belgrade pouvait constater la solidité des bases posées par Cordier.

Son activité obtint donc un succès considérable. La décision définitive fut prise au VIIe Congrès de la Fédération Nationale des Poilus d'Orient tenu à Nantes du 17 au 20 mai 1929,¹⁸ lorsque Pierre Ducas et Marcel Brunel qui le présidaient, établirent l'ordre du jour suivant:

„Le Congrès renouvelle cette année comme il le fit l'an passé, le désir formel qu'un pèlerinage ait lieu en Serbie, Macédoine, Dardanelles et fait confiance à son Congrès pour agir au mieux des intérêts de la Fédération“¹⁹

¹³ Léon Cordier, détaché à la Division de Choumadija au cours de la guerre, est resté en contact permanent avec les unités yougoslaves.

¹⁴ D'après Marc Heraut, président fédéral de la Fédération nationale des anciens combattants in: Louis Cordier, chevalier de la Légion d'Honneur, *Le Journal des Poilus d'Orient* № 65, août septembre 1930.

¹⁵ Cf. Raoul Marques, président du Rouergue, le № 52 du mai 1929 du *Journal des Poilus d'Orient*.

¹⁶ Marc Heraut, article cité du *Journal des Poilus d'Orient*, № 65, 1930.

¹⁷ Marc Heraut, *ibid*.

¹⁸ A l'occasion de ce Congrès fut composé un chant avec paroles et musique de Mme Leroed Matayer, consacré à ces heures héroïques de 1914—1918. Dans le troisième couplet de ce chant, on disait:

„Farouche Serbie, percée en plein coeur,
A la Roumaine joignant son courage
Sparte antique Gloire, Athènes, ô splendeur
Italie vermeille, à l'heureux rivage
Angleterre, France étendards levés
Lançaient leurs soldats qui luttèrent en frères,
Pour sauver les droits de l'humanité
Pour ne plus ravir les fils à leur mère“.

(dans *Le Journal des Poilus d'Orient*, № 53 de juin-juillet, 1929).

¹⁹ *Le Journal des Poilus p'Orient*, № 53 de juin-juillet 1929.

„Le désir fut adopté à l'unanimité. Louis Cordier fut autorisé à annoncer, en communiquant en même temps le programme du séjour: „Nos camarades nous attendent le 26 août (au plus tard le 28) à Salonique.“

1er jour: Salonique, visite des cimetières. Coucher.

2e jour: Départ par train spécial pour Monastir. Réception. Coucher à la Bogoslovia (séminaire orthodoxe).

3e jour: Excursion aux anciens secteurs avoisinants (1248 la Bouche, le Péristeri, Kenali etc. Coucher à Bogoslovia.

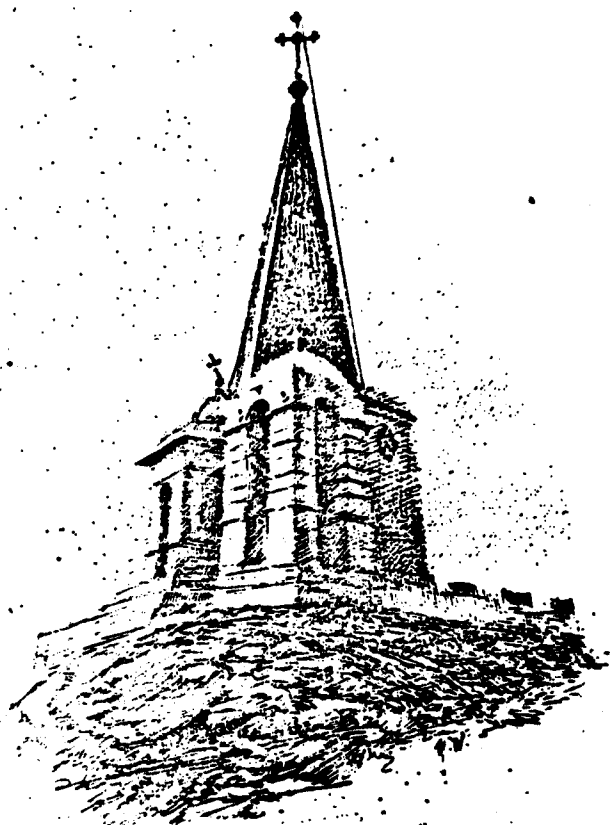
4e jour: Pèlerinage au Kaimaktchalan. Coucher-camping aux Maisons Brulées (côte 1500).

— 42 —

d'un mur, le devant, à la toiture de tête arrondie qui furent, dans l'hiver de 1916-1917, le résident du Prince Régent, la capitale du premier royaume de Serbie reconquis. Un arc de triomphe encore la pluie des bouquets de basilic et de fleur orange. Nous visitons ces lieux historiques par Dubrovnik, Rhodélie, où les paysannes se rassemblent, sur le bas-côté de la route, dans les comptoirs costumes de la Route de la Corne, en attendant les lazzis de la route de Yélah. A gauche, profonde, la gorge de la « Rivière Noire », minée par le désert de nous vent et rouille d'un Pélak. C'est, Topovci, Benik, et là-bas, la Rakovski Raptis, le Smotek, 1918, tous les ravins où tombaient les capotes bleues et les caques à sembler des marabouts des 11e, 16e et 17e D.I.C.

A 9 h. 30, nous sommes sur « Vlachko-Kelie » (Maison Brûlée). La belle forêt de pins de « tants-Rubélorie » cesse. Devant nous, les trois échos tragiques: Plaka (2500m), Kuleha-Bj (2500m), Diva-Diva (2500m), dénudés, couverts d'une bruyère, hérissés et et là, de nombreux affreusement choux. En six jours de corps à corps, les revenants de l'Enfer d'Albanie, ont, en septembre 1918, vu et cette crête énorme. On a identifié Suopereu.

Et, sur le Fort Boris, au point le plus élevé de la masse centrale (2550 m), la minuscule chapelle édifiée dès 1917, consacrée par le Prince Alexandre le 19 septembre 1918, et dont le toit mince se profile sur le ciel comme une aiguille. C'est la

La Chapelle du Kaimaktchalan.

5e jour: Grande assemblée et fête paysanne. Départ automobile pour Prilep, Gradsko, Krivolak. Coucher à Uskub.

6e jour: Visite au cimetière d'Uskub et départ pour Nich—Belgrade. Coucher à l'Académie militaire.

7e jour: Repos et promenades à travers la capitale. Revues Galas etc.

8e jour: Réception et fête au Congrès annuel des officiers de Réserve et Anciens combattants SCS. Le soir départ pour l'Italie, au cours duquel (9e jour) éventuellement arrêt à Zagreb et à Ljubljana. Le retour prévu par nous via Italie du Nord comportera une nuit à l'Hôtel et un arrêt dans l'une des plus belles villes du parcours.²⁰

Cordier terminait son exposé du programme par un certain nombre de mises-en garde: „les dames sont admises mais notre devoir est de les mettre en garde contre la fatigue du voyage, la chaleur du climat et le manque relatif de commodités“; par quelques recommandations: „nous recommandons... de ne s'embarquer qu'en bon état de santé et d'emporter des vêtements chauds... et de la quinine!“ — la malaria sévissait encore dans nos régions—; mais aussi par un commentaire que nous lisons avec un plaisir particulier:

„Il ressort nettement de ce programme-résumait-il — que nos camarades serbes, répondant au vœu spontané de ceux qui ont combattu à leurs côtés sur le front de Macédoine, ont réservé le plus de temps possible au séjour dans la région de Monastir“ (c'est-à-dire Bitola)²¹.

Hélas, pendant cette période d'intense activité, le 8 août le professeur Reiss mourut à Belgrade²², Reiss qui depuis deux ans, au dire de Marc Heraut, travaillait avec Cordier et qui „patiemment, tenacement, opiniâtrement avait tout préparé, tout prévu, tout obtenu“. Son dernier vœux fut qu'on apportât son cœur à la petite chapelle au toit conique édifiée en 1917²³ au mont Kajmakchalan, „sur le plus fier de ses sommets-avait-il dit — au milieu des camarades que j'ai vu mourir“²⁴. (Voir le dessin par Wibault: *La Chapelle du Kajmakchalan*).

Cordier ne faiblit pas et, grâce au dévoué Laurent et au ministre Dard, la liaison avec Belgrade n'est pas interrompue. Les derniers préparatifs sont faits et les dispositions sont déjà prises pour le départ quand Charles Doerr, membre des groupements de la Marne et de Belgrade et alors directeur de l'Ecole „franco-serbe“ à Skopje, bien qu'un peu tardivement, insiste pour donner une contribution de plus à la connaissance „des travaux des œuvres françaises en Yougoslavie“, plus particulièrement à Skopje. Nous reproduisons

²⁰ Louis Cordier: *Notre pèlerinage en Orient*, in *Journal des Poilus d'Orient*, N° 53, juin-juillet, 1929.

²¹ Ibid.

²² A cette occasion Louis Cordier consacra à Reiss un très chaleureux article qu'il publia dans le *Journal des Poilus d'Orient* (N° 54, août, 1929) et que le N° 7632 du *Journal* belgradois *Politika* du 23 août 1929, reprit aussitôt après en serbo-croate et intégralement.

²³ Dans la présentation du livre de Toubin, René Pelletier avait surnommé „le Verdun serbe“ ce monument grandiose du mont Kajmakchalan. (R. Pelletier, op. cit.)

²⁴ Cf. le chapitre *Au sommet du Kajmakchalan* par Louis Cordier, Numéro spécial (N° 56) du *Journal des Poilus d'Orient*.

ci-dessous un extrait de son compte-rendu²⁵, qui nous paraît très riche en renseignements sur les rapports franco-macédoniens et, plus spécialement encore, sur :

1. le fonctionnement du premier cercle des „Amis de la France“ fondé après la guerre, justement à Skopje :

„Le cercle des „Amis de la France“ — nous informe Doerr-compte près de 300 membres, dispose d'une bibliothèque de plus de 2000 volumes, d'une salle de lecture richement fournie de journaux et de revues français, organise des conférences, des matinées théâtrales et artistiques, possède un terrain de tennis bien aménagé et se propose même d'ériger prochainement un beau foyer français“.

2. l'enseignement et les manifestations de l'école franco-serbe à Skopje qui, en 1929 venait de clore sa dixième année scolaire :

„Quant à l'école franco-serbe-disait-il—elle a, à la fin de l'année scolaire (c'est-à dire 1929). . . commémoré le cinquième centenaire de Jeanne d'Arc. La belle fête au cours de laquelle eut lieu également la distribution des prix, réunissait toute la société de Skopje dans la vaste salle du nouveau Théâtre National. . .

Au cours de la soirée, les élèves de l'Ecole franco-serbe ont représenté la belle pièce en trois actes avec Choeurs et apothéose de Jehan Gregh *Le Coeur de Jeanne d'Arc*. Tous les rôles étaient tenus par les enfants du pays. La pièce fut rendue avec une telle perfection qu'on se serait cru sur une des meilleures scènes de France. Le rôle de Jeanne était tenu par une jeune fille de 16 ans, Hélène Touparevitch, qui semblait vivre son rôle pourtant difficile et délicat. . .

Nous nous arrêtons ici un peu pour dire que déjà en 1917 on prévoyait un bel avenir en Macédoine pour l'effort français d'après-guerre. Dès lors *La Revue franco-macédonienne*²⁶ parlait d'une expansion industrielle et commerciale en Macédoine mais aussi de la diffusion de la langue et de la propagation de la culture française, c'est-à-dire d'un essor de l'influence française qui devrait s'opérer plus particulièrement par la propagande scolaire, „par les livres, par l'action personnelle du maître, par l'atmosphère qui règne dans l'enseignement“. Dans ce but on indiquait même les „munitions“ les plus propices à l'effet voulu, entre autres la littérature du XIXe et XXe siècles :

C'est une constatation d'expérience que, en France même, le nombre de ceux qui lisent Boileau pour leur plaisir, est assez restreint — disait l'auteur de l'article. Je crains que, tout législateur du Parnasse qu'il soit, — en dehors des candidats aux examens, et d'une élite fort

²⁵ Charles Doerr : *Les oeuvres françaises en Yougoslavie*, in *Journal des Poilus d'Orient* N° 55, sept.—Oct. 1929.

²⁶ *La Revue franco-macédonienne*, N° 8, mars-avril 1917, article paru sous le titre *La culture française en Macédoine* et signé E. T. p. 83—107.

restreinte. — Desépreaux n'ait jamais l'oreille du public en Macédoine, pas plus que La Bruyère, que Bossuet, que Pascal, que Montesquieu, même que Racine et — avec quelques réserves — Corneille. Je fais volontiers exception pour Molière dont l'oeuvre si riche peut atteindre à la fois — pas toujours pour les mêmes raisons — le profane et le lettré. (p. 97—98). . .

La littérature du XIXe et du XXe siècle, inégale, sans doute en perfection à celle des siècles précédents contient cependant de quoi contenter l'admiration des plus difficiles. Et, étant plus près de nous, elle nous est plus directement accessible.

On y envisageait également certains preceptes utiles à l'enseignement :

Il faut de la mesure en tout. N'oublions pas que la jeune clientèle qui vient s'asseoir sur les bancs de nos écoles, quelque favorable qu'elle soit à nos manières de penser et de sentir, ne peut cependant pas être assimilée à celle qui fréquente nos établissements métropolitains. . . Il serait maladroit de vouloir la prendre d'assaut, l'accaparer et la confisquer. (p. 101).

Et plus loin, avec l'intention manifeste de favoriser une connaissance réciproque, l'auteur recommandait :

Ne parlons pas toujours de *nous*. Parlons plutôt de ceux à qui nous nous adressons. Au lieu de vouloir leur imposer toutes nos formes de pensée ou de sentiment, entrons un peu dans les leurs. Allons à eux. Apprenons leur langue — ce qui ne contredit pas les efforts que nous ferons pour propager la nôtre. Intéressons-nous, et intéressons-les, à leur vie, à leur histoire, et à leur pays. Aidons ces populations à connaître un passé, dont, toutes, elles sont fières, un pays qu'elles ignorent presque complètement, et dont elles ne soupçonnent pas toutes les richesses. (p. 102).

Puis, en visionnaire qui scelle le passé et, à la fois devance l'avenir, l'auteur parle même de l'organisation d'un foyer de „macédonisme“, tout comme ceux d'aujourd'hui, qui „se créera inévitablement après la guerre“.

En fermant cette parenthèse nous ajouterons que Charles Doerr, dans son article cité ci-dessus, n'oublie pas non plus de rappeler aux pèlerins qu'ils „auront l'occasion de visiter le cimetière français de Skoplje, certainement un des plus beaux de tous les cimetières militaires nationaux“, signalant que „l'excellent consul M. Guys, ancien Poilu d'Orient, y consacre tous ses loisirs“.

III

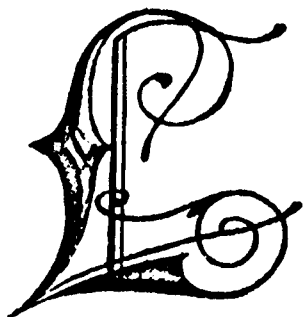
C'est ainsi que, comme nous en informe l'article de Marc Heraut, mis en guise d'avant propos du texte de Louis Cordier²⁷ servant de base à l'ouvrage manuscrit de Toubin (voir le fac-similé de la première page de Tou-

²⁷ Publié dans le Numéro spécial du *Journal des Poilus d'Orient*, N° 1929 sous le titre *Notre pèlerinage en Orient. Le beau rêve est réalisé*.

-1-

Après le Pèlerinage

~~~~~

Le Pèlerinage!... Cette idée surgit un jour, il y aura bientôt deux années, et celui qui l'avait propagée parmi nous, la fit rapidement triompher. Ne répondait-elle pas à nos plus chères aspirations ?

En 1928, après une suite de conférences qui est encore dans nos mémoires, Cordier, au Congrès de Lille nous affirme que nos amis Yougoslaves nous attendent, qu'ils sont prêts à nous recevoir, mais nous, nous ne sommes pas prêts. Il part seul, en éclaireur, et s'en va confirmer notre enthousiasme et notre espoir à ceux qui déjà avaient travaillé pour nous. Et lorsqu'en octobre 1928, notre petite délégation fédérale rentre de Belgrade, après les fêtes du Xe anniversaire de l'armistice, elle est convaincue d'une chose, c'est que tout ce qu'a dit Cordier est rigoureusement exact, et que le Pèlerinage se fera tôt ou tard, dans d'excellentes conditions.

La décision est prise à Nantes, en 1929, où l'invitation officielle du Colonel Lazarevitch confirme nos projets. Mais l'invitation officielle du Gouvernement Yougoslave n'arrive qu'en juillet, et il s'agit d'être, le 1er septembre, à Belgrade, à la même date que le Congrès F.I.D.A.C. En hâte, et dans un temps minime, les dispositions de départ sont prises, les éléments en sont des plus complexes. Seule, l'Agence Duchemin nous répond, seule elle nous permet, dès le 9 juillet, d'indiquer à

bin), le 23 août 1929, plus de deux cents Poilus d'Orient²⁸ se retrouvent à Marseille sur l'„Iphigénie“ pour partir triomphalement sur la route de jadis, le cri de „Vive la Yougoslavie“ sur les lèvres, comme ajoute avec précision Louis Cordier. Suivent une relation des différentes étapes du pèlerinage qui se déroule selon le plan, nous pouvons facilement le constater, et, en guise d'illustration, repartis à leur place dans le corps du récit de Cordier, des dessins de paysages spécialement évocateurs dus à la plume de Wibault et que Toubin tenait beaucoup à reproduire dans son ouvrage.

Une fois à Athènes, les pèlerins, venus par la Mer Tyrrhénienne, regagnent Salonique, par train spécial. Les voici encore une fois devant la masse arrondie de la Tour Blanche (voir le dessin de Wibault) et devant les 7890 tombes du cimetière militaire français. Passant ensuite par Vodena, cachée dans les arbres et une exubérante verdure, ils touchent la frontière yougoslave.

„Le train s'arrête — raconte Cordier en évoquant ce moment d'enthousiasme que rien, pas même les grosses gouttes de pluie qui s'écrasaient contre les vitres, ne pouvaient troubler. — On court le long des wagons. Le son d'une cornemuse nous parvient. Kenali. Sous les lampes électriques un „kolo“ se déroule, paysans vêtus de blanc, ceintures noires.

Un accueil aussi chaleureux leur est fait à Bitola, au milieu d'une acclamation formidable et des accents de la Marseillaise:

„Depuis 18 heures toute la ville est là, grossie d'une foule innombrable venue des villages voisins. Une foule énorme qui nous entraîne, nous porte dans un enthousiasme fou. De toutes parts des fleurs arrivent dans les mains de nos „pèlerines“³⁰.

²⁸ Vuk Dragović, un des reporters de ce „pèlerinage“, dans son article du 30 août 1929 paru dans le journal belgradois *Politika*, se référant aux informations reçues du directeur Marc Heraut, décrirait ainsi le groupe qui arrivait: le groupe se composait pour la plupart de gens de profession libre, ensuite de 12 médecins, 4 avocats, un nombre considérable d'universitaires, Louis Cordier entre autres, puis instituteurs, commerçants, officiers de réserves, 15 paysans — agriculteurs, un aveugle de guerre, quelques infirmières de l'ancien front et, parmi les gens célèbres, Gaston Cherau, écrivain distingué, membre de l'Académie Goncourt, venu en qualité de représentant de l'„Illustration“.

²⁹ Chapitre *En route pour Monastir* par Cordier, Cf. le Numéro spécial cité ci-dessus.

³⁰ Ibid. Chap. *A Monastir*.

Cet enthousiasme est à comparer à celui que les poilus avaient ressenti en 1916, à la première vue de Bitola où, „la grande ville mystérieuse“, aperçue de loin depuis deux mois, était finalement „conquise“. Nous citerons ici Pierre Demichelis qui, à l'époque décrivait ainsi ce moment de joie.

„Les minarets et les coupoles et les maisons sont dorées par le soleil levant, sur le fond bleu de la montagne. Joie! Joie! — Sur la route auprès de nous, montent sans trêves convois, les lourds canons tirés en vitesse par leurs tracteurs automobiles, les camions pleins de cartouches et d'obus, les files plus lentes des mulets lourdement chargés. . . Dans la ville les rues grouillent de soldats de toutes armes et de toutes nationalités: des Serbes épanouis riant de toutes leurs dents, des Russes graves mènent par troupeaux des groupes de prisonniers. Des Italiens affairés et bruyants réparent des fils téléphoniques. Quelques habitants regardent sur leurs portes, ce sont des Turcs au fez rouges, des Albanais à toque blanche, des Macedoniens aux vêtements brodés de laines éclatantes. . . Deux enfants nous abordent en français. Deux petits Israélites de Salonique. Ils nous racontent que leur frère dirige à Monastir une école française.“ (Pierre Demichelis: *Vers Monastir*, dans *La Revue franco-macédonienne*, N° 6 du déc. 1916, p. 44—45).

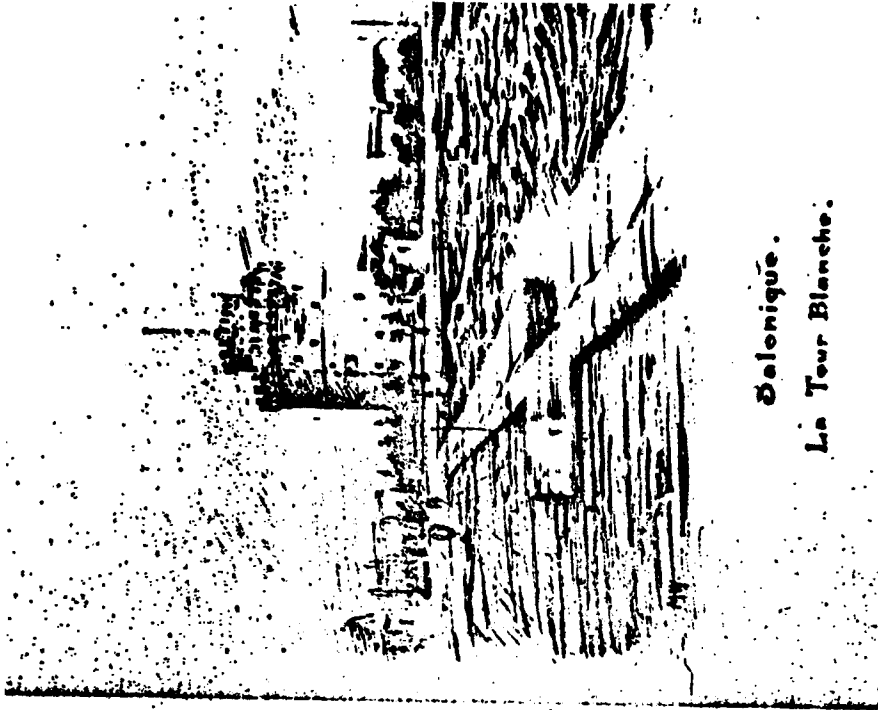
-20-

vingt à trois heures. Les automobiles nous attendent. Sur les vestiges antiques, qui, de toutes parts, nous environnent, il fait si clair maintenant. Nous sommes à six heures à la gare. Nous y retrouvons les quatre camionnettes venues du Jura, avec nos valises et les petits soldats coiffés du calot habi à la Française. Ici, gardiens fidèles ont dormi dans les voitures. Pour malheur, quelques attendus parmi nos pèlerins empêchent le départ à 7 heures; il en est plus de dix lorsque s'ébranle le convoi formé de huit wagons, quatre de première et deuxième classe et d'un wagon lit. Tout le monde dort.

Dans le train spécial pour Salonique.

Les bandes pressées, deux avions militaires nous survolent à bonne hauteur, font peu à peu disparaître, et le plupart ne vient ni Thibet, ni les Thermopyles et ne courent les yeux à l'aveuglette lumineuse, qui pourvue de batteries, aux alentours de midi, l'ancien site d'Aléxis de Brada, et les premiers bords de la route d'Amphipolis.

L'antéclat, Laminie, le point de vue les Xynthia les tunnels et viaducs se succèdent dans la série sur cette partie très occidentale et merveilleusement pittoresque de la ligne de Thessalie. Le défilé de l'horizon s'élève par les versants ensoleillés hier, à l'heure de notre départ, nous fait arriver à 10 heures à Domodossola, en y attelle à notre train, le W.R. dans lequel nous allons prendre ce qui devait être notre point de départ.

Salonique.

La Tour Blanche.

Copie du dessin de Wibault d'un coin de Salonique avec la Tour Blanche en gros plan.
(Archives de la Bibliothèque Municipale de Besançon).

Cinquante automobiles arrivent et les emmènent au séminaire de Bogoslovia „à travers les rues transformées en rivières. „Car un orage avait éclaté, „un orage d'Orient — écrit Cordier un bon connaisseur des choses — un de ces déluges qui tordent les arbres, vous jettent des trombes d'eau au visage, emportent tout en un instant". Un banquet leur fut offert par le comité d'Etat et Cordier note à ce propos soulignant les „richesses" macédoniennes:

„Plus d'un Poilu d'Orient gardera longtemps le souvenir des truites du lac de Presba (sic!) et du vin des coteaux d'Ohrid, aux étiquettes encadrées de tricolore et marquées à notre chiffre."³¹.

Les familles de Bitola ne cessent de les entourer de „prévenances inoubliables" et elles se sont littéralement disputé le plaisir de les avoir à la maison, car, la plupart d'entre eux, et surtout les couples, étaient logés chez les particuliers. Mais les „célibataires", eux non plus, n'avaient pas à se plaindre: installés au séminaire ils pouvaient admirer une „gentille exposition" des travaux féminins locaux.

Le lendemain, le 29 août, toute une matinée est employée à visiter la ville, les deux églises, St Démètre et Bogoroditza, et le pittoresque quartier des boutiques. Après quoi, on prit la route de Ressen, la fameuse Via Egnatia le long de laquelle „en face de Trnovo et Magarevo, à Kažani, les paysans, en clairs costumes, saluaient les pèlerins, agitaient leurs mouchoirs criblant les automobiles de petits bouquets de basilic". Et voici Gjvato où les paysans des villages voisins les accueillent de leurs vivats joyeux. „Les femmes tendent à mesdames Bignon et Casalis leurs nouveaux-nés pour leur porter bonheur — supplient-elles"³² — écrit Cordier à propos d'une des superstitions du pays. Et il continue y mêlant un peu de son humour caractéristique:

„D'archaïques flageolets et de deux grosses caisses, quatre musiciens, joues distendues, tirent la plus inattendue des Marseillaises. Nos camarades en sont à ce point „sidérés" qu'une importante fraction descendue d'autos pour les entendre et les admirer se remet en route dans une fausse direction".

On échange de petites harangues et Cordier se charge, „non sans appréhension", de traduire le salut affectueux des Poilus d'Orient aux paysans de Gjvato, prononcé par Marc Heraut³³.

L'accueil de Bitola à leur retour est encore plus affectueux. La chorale „Kajmaktchalan" leur fait entendre „un admirable choeur mixte", chantant, à quatre voix, la Marseillaise. L'ancien maire (du temps de la guerre) „prononce en français un discours plein d'émotion et de coeur". Lui succèdent deux éloquents avocats de Bitola, s'exprimant également „dans un impeccable français".

³¹ Chapitre A *Monastir* par Cordier, Cf. le Numéro spécial cité ci-dessus.

³² Ibid.

³³ Le N° 65 du août-sept. 1930 du *Journal des Poilus d'Orient* avait publié une photo de Louis Cordier prononçant cette allocution devant les paysans de Gjvato le 29 août 1929 avec Marc Heraut à sa gauche.

Ce sont-là des informations précieuses, et de première main, sur les intellectuels du pays, sur ces gens dont l'apport personnel fut considérable pour le développement des relations franco-macédoniennes.

Le 30 août, journée de la commémoration, les pèlerins se dirigent, par la route de Yelak, vers le sommet du Kajmaktcha'an, pour rendre hommage aux morts et transférer le cœur du professeur Re ss. Tout le long de cette route de la victoire et dans ces lieux historiques, les paysans sont rassemblés „dans leurs somptueux costumes de la „Boucle de la Cerna“ (Crna) pour les saluer et leur lancer des fleurs.

Au retour, les paysans de Beltchichté, qui avaient fait rôti à leur intention des cochons de lait, leur offrent un charmant pique-nique et les reconfortent d'une manière pittoresque: par leur „kolo“ composé „de Make-dones et d'officiers serbes“. Nous insisterons quelque peu sur ce terme „Make-dones“, car il nous fait plaisir de savoir que Cordier et ses camarades étaient conscients de se trouver parmi les Macédoniens. Nous le soulignons d'autant plus qu'il s'agit d'une connaissance très rare à l'époque parmi les étrangers.

De retour à Bitola, les pèlerins se dispersent le long du Dragor. D'autres font l'ascension des minarets qui, ici „loin d'être abattus, sont étayés et reconstruits“. (Voir le dessin de Wibault: Monastir à la Grande Mosquée).

Le soir une réception leur est offerte au cercle des „Amis de la France“, à „ce vivant foyer de (leur) culture“ et le lendemain, le 31 août, ils quittent Bitola „à regret“ et „les yeux humides“ et se dirigent vers Prilep. La Markov Grad est debout tout entière, le souhait de bienvenue se lit sur chaque visage. Après une „magnifique collation de fruits succulents, vin cuit et raki authentique“, prise en plein air, la caravane reprend la route pour s'arrêter de nouveau à Gradsko où une foule de cinq à six mille personnes est massée, avec des étendards et des fleurs, dans une localité qui, pourtant, ne comptait à l'époque qu'à peine quinze maisons. Les gens sont venus de plusieurs kilomètres en aval du Vardar: de Krivolak, Hudovo (s'c!) (Udovo), de Demir-Kapou etc. (voir le dessin de Wibault représentant la gorge sauvage du Vardar de Demir-Kapou). Marchant sur le tapis de Piro, après avoir entendu les chants de la chorale „Bratstvo“ de Kavadarzi, les pèlerins arrivent aux quais de la gare et prennent le train pour Skopje.

Maintenant, voici Vélès, „étagée de chaque côté de la rivière, minarets nombreux, petites maisons blanches, fouillis de toits violets au pied de grands pitons arides“³⁴. C'est ainsi que Cordier décrit cette charmante vision de l'Oréent.

Deux ou trois arrêts encore, petites gares au grand soleil, près du Vardar, ça et là les rails tordus d'une voie détruite, traces malheureuses de la guerre, et voici, tout près de Skopje, Dratchevo qui leur offre un merveilleux enemble de plusieurs centaines de jeunes paysannes portant „le charmant costume de la Montagne Noire“. Bien des objectifs essaient de les saisir pour les fixer dans les souvenirs.

Arrivés à Skopje, ils vont directement au cimetière militaire, cette nécropole de plus de 800 tombes de leurs camarades, qui, comme Charles

³⁴ Chapitre *Dans la gorge du Vardar* par Cordier, le Numéro spécial cité ci-dessus.

- 30 -

bulgares dans le bois de la forêt.
 20 heures 30. Serovitch. Il fait tout à fait nuit.
 21 heures. Florina - gare. Des lumières blanches
 sur au pied de la montagne invisible. Le Président
 Popovitch et les délégués de l'Union Panhellénique
 nous quittent. Nous arrivons les mains de nos bras
 les bras enroulés dont nous n'oublierons jamais la
 parfaite courtoisie et le bon accueil. Nous les aban-
 donnons une fois de plus de nos saluts fraternelles pour
 la petite Association qu'ils ont si aimablement repré-
 sentée auprès de nous durant ces deux jours. Vivez
 nos amis Grecs !

21 heures 30. De grosses gouttes de pluie s'écrasent
 contre les vitres. Le train s'arrête. On court le long de
 la gare. Le son d'une cornemuse nous précède. Nous
 voyons les lampes électriques, un a-kela et ses drapeaux,
 payant vêtus de blancs, coiffés de noirs. Un arde-
 triomphe ouvre la voie. « Dobro Nam Doule » (Bonne
 nuit bienvenue). Nous sommes en Yougoslavie.

Une délégation civile et militaire monte dans le
 train, conduite par le Colonel Davidovitch et M. Kandich,
 Secrétaire Général de la mairie de Bitola (car il ne faut
 plus dire Monastir), chaleureux salutations. Rapidement,
 la distribution est faite à chaque palier d'un
 carte d'identité, conformément à notre programme, la
 dresse de notre logo, et les fiches numériques destinées
 aux automobiles qui nous seront affectées, et à nos
 bagages, dont désormais nous n'avons plus à nous
 préoccuper.

Quelques minutes à peine, et nous arrivons.

Copie du panorama de „Bitola à la Grande Mosquée” par Wibault
 (Archives de la Bibliothèque Municipale de Besançon).

Monastir
 La Grande Mosquée.

— 38 —

Dans les gorges du Vardar.

Tandis que, à notre place, sur la berge, nous avons la très agréable surprise de trouver avec bagages deux épaves de clichés gris bleu, au lieu de la cérémonie du Kefenikchelen par les deux du 3e régiment, le tonnerre des moteurs et le à nouveau sur nos têtes.

Suivant la gare et franchissant la corniche, les poteaux télégraphiques, tous brisés, nous accablent. Nous voyons chaque objet de haut dans la carlingue, le haut du corps englant jusqu'à la ceinture, nous sauter en agitant le bras. Une évulsion sans fin leur reprend.

Après avoir passé l'embouchure de la Breg, alors, le train s'arrête. De l'autre côté du Vardar, accessible par conséquent, une petite église blanche, entièrement noire, au milieu d'un champ de petites croix blanches. C'est la cimetiériste de la Breg. Les tombes, au-dessous de 250 colonnes françaises, à côté de 1500 croix tombées pendant l'offensive de 1918, et qui sont toujours dans le Kefenikchelen de Skopje, Mgr Vassan. Tout le monde se découvre. Les locomotives affr. longuement.

Les avions laissent tomber une couronne. Nous nous enfuyons dans la gorge sauvage.

Voici Vélès, élargi de chaque côté de la rivière, charmant vision d'Orient que nous voyons avec Minors, petites maisons blanches, feuillues d'été violettes au pied de grands pitons noirs. Les qui

Demir-Kapou.

Le défilé des Portes de Fer.

Copie du dessin de Wibault représentant la gorge sauvage du Vardar à Demir-Kapou
(Archives la Bibliothèque Municipale de Besançon)

Doerr le leur avait annoncé au départ, nous l'avons vu, étaient si "admirablement entretenues". L'occasion s'offre d'elle même d'une rencontre avec M. et Madame Doerr, les premiers organisateurs de ce cimetière et alors Directeurs-fondateurs de l'Ecole „franco-serbe“ de Skopje. La foule³⁵ les accompagne ensuite à travers le vieux quartier turc et dans la visite de l'exposition des copies des fresques les plus célèbres de nos vieux monastères et d'une collection de costumes nationaux. Avec le même enthousiasme qu'à l'arrivée et chargés d'objet en filigrane d'argent — produits des petits métiers locaux et souvenirs de la part de la ville, les pèlerins quittent Skopje pour s'arrêter peu après à Koumanovo dont la population est tout entière à la gare et les réclame. Discours, gerbes de fleurs, puis remise d'un album qui leur rappellera avec quelle vigueur le pays prospérait: „La région de Koumanovo. Ce qu'elle était il y a dix ans, ce qu'elle est aujourd'hui“.

Ensuite, ils laissent la Macedoine derrière eux. Ils se dirigent vers Belgrade, mais, jusqu'à une heure du matin, la voie ferrée restera assiégée pour ainsi dire par des gens venus pour les saluer de leurs acclamations et de la Marseillaise.

A Belgrade les pèlerins assistent au Congrès de la Fédération interalliée des Anciens Combattants, à côté des délégués helléniques, belges, américains, anglais, polonais, roumains, tchécoslovaques et des représentants de la Société des Nations. Après les réceptions, les promenades et les excursions sur les fleuves au cours desquelles l'occasion s'offre d'elle-même pour une évocation des noms des généraux Molitor, Lauriston et du duc de Raguse, Marmont plus spécialement et de leurs oeuvres en Yougoslavie³⁶, le train spécial transporte les pèlerins vers l'Adriatique, à travers la Choumadija, la Bosnie et Herzégovine où ils font un bref arrêt à Sarajevo. Une journée encore (le 6 septembre) passé sur le petit paquebot côtier „Koumanovo“, parmi, les îles dalmates, Korčula, Hvar, et à Split plus particulièrement, et le pèlerinage en Orient est terminé.

Cependant, un dernier „Au revoir“, expression la plus adéquate de la fidélité de leur attachement, symbolise déjà le deuxième chapitre qui viendra s'inscrire dans les Annales de la Fédération des anciens combattants français. Le projet d'une nouvelle reprise de contact entre les vieux camarades du front prend spontanément une forme précise: le 3 juin 1931, les anciens combattants yougoslaves partiront de Belgrade et, arrivés en France par Belfort, passeront une dizaine de journées "inoubliables" (jusqu'au 15 juin) à Paris, Reims, Verdun, Nancy, Nevers, Lyon, Marseille et Grenoble. Vers la fin d'août 1931, un compte-rendu de cette visite fera l'objet d'un numéro spécial illustré du *Journal des Poilus d'Orient* (N° 75). Il est écrit encore par Cordier et figurera également dans l'ouvrage manuscrit de Toubin comme deuxième partie de son texte calligraphie. Nous n'en parlerons pourtant pas ici notre étude ne devant comprendre que les témoignages sur la Macédoine.

³⁵ D'après le journal *Politika* du 1er sept. 1929, cette foule comptait plus de 40.000 personnes.

³⁶ Une contribution à l'étude de cette question est donnée plus particulièrement par Jean Dayre dans *Le Théâtre à Raguse sous le régime français* in *Annales* de l'Institut Français de Zagreb, Zagreb, 1941, p. 95—98 et Mirko Deanović, *Anciens contacts entre la France et Raguse*, *Annales* de l'Institut Français de Zagreb, Zagreb, 1950.

* * *

Les contemporains, tant Français que Yougoslaves, se sont faits les échos de ce pèlerinage en Orient. C'est ainsi que ses conséquences, en ce qui concerne le rapprochement des deux peuples seront fort heureuses. Aussitôt après le pèlerinage, plusieurs „témoins émerveillés“ de „ce conte de Mille et une Nuit“³⁷ se hâteront de dire leurs impressions, Lucien Bandry entre autres, qui aima, lui-aussi, de tout son cœur ce pèlerinage suggéré par Reiss et qui se fit la main droite de Cordier: „Bravo Cordier!—s'était-il écrié. . . Le mot „trionphal“ est au-dessous de la vérité. Triomphale en effet fut la réception de nos Pèlerins en Yougoslavie“³⁸.

L'action des pèlerins prend donc un autre aspect. Des conférences sur ce Pèlerinage en Orient sont organisées partout en France: à Nantes par exemple par le docteur Tessier), à Lyon (par Marc Heraut), à Charleville (par Collet), à Lille (par A. Devaux), à Mans (par L. Daulhiac), à Riom (par A. Bellut), à Bordeaux (par le docteur René Celles), à Clermont-Ferrand (par Georges David et Louis Cordier, qui, ce dernier, illustre même son exposé de la projection de nombreuses photos prises au cours du pèlerinage (de Bitola, Gjavato, Skopje, Belgrade plus particulièrement), etc.³⁹.

Les journaux continuaient à annoncer de nouvelles conférences pour le début de l'année 1930 à Nancy, à Paris, à Argentan, à Chalon-sur-Saône, à Béziers, à Decazeville, à Mi au, ajoutant même: „Il y en aura certainement beaucoup d'autres“⁴⁰. On donnait aussi des comptes-rendus des conférences déjà faites, c'est-à-dire organisées aussitôt après le pèlerinage, dans la période de septembre à décembre 1929, par ex. dans l'*Illustration*, par Gaston Chéreau, écrivain distingué, membre de l'Académie Goncourt, l'*Eclair* (Montpellier), par Robert Baldy, la *Gazette de Lauzanne* et le *Moniteur du Puy-de-Dôme*, par Louis Cordier, l'*Alsace* (Belfort), par Paul Gschwind, la *Frontière* (Belfort), par le docteur Muller, l'*Orient* (Bordeaux), par le docteur René Celles, *Paris-Centre*, par le docteur Paul Bignon, le *Bulletin des officiers de réserve de l'Hérault* (illustré), par Jean Cazalis, l'*Express de l'Est*, par A. Bernard la *Voix du Combattant* et le *Poilu du Centre*, par A. Bellut, le *Phare de la Loire*, par le docteur Tessier etc.

Toute la presse yougoslave, elle-aussi, publiait, le plus souvent en première page, des articles et interviews consacrés aux différentes étapes du séjour des Poilus français en Yougoslavie⁴¹. Une pareille approbation de ces idées réalisées avec un succès évident permet à Marc Heraut de résumer ainsi cet événement si important dans la vie des Français et des Yougoslaves, en soulignant plus particulièrement le rôle des Poilus d'Orient:

³⁷ Lucien Bandry: *Commentaire* sur le Pèlerinage en Orient, dans le N° spécial du *Journal des Poilus d'Orient* N° 56).

³⁸ Ibid.

³⁹ Cf. le N° 58 de décembre 1929 du *Journal des Poilus d'Orient*.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Les journaux *Vreme*, *Pravda* et *Politika* en tête. Cf. par ex. le numéro de la *Pravda* du 1er sept. 1929 ou, plus encore, les numéros de la *Politika* du 23 août au 5 sept. 1929. les articles, entre autres, par Vuk Dragović et Dojitchilo Mitrović.

Et une fois de plus, les Poilus d'Orient, artisans persévérants de l'amitié franco-serbe et franco-yougoslave, gardiens attentifs des ententes les plus éprouvées, pourrons être fiers de leur action⁴².

Ensuite, ravi par tout ce qu'il avait vu en Yougoslavie, des moeurs populaires avant tout, Marc Heraut prévoit „un bel avenir s'ouvrir pour (notre) peuple“⁴³ et, plus particulièrement encore, pour le rapprochement entre les deux pays.

Somme toute, une constatation se fait évidente: l'aptitude de Joseph Toubin à ériger un monument digne du texte de Cordier et couronnant ses efforts altruistes, avait le mérite rare d'être en parfait accord avec l'enthousiasme général qui ne visait qu'à alimenter les relations si cordiales qui existaient entre les deux peuples et leur fournir des impulsions nouvelles. Plus encore, son interprétation originale, présentant un ensemble harmonieux avec les intentions de Cordier nous permet d'imaginer les subtils courants spirituels qui depuis se sont établis entre les intellectuels de ces deux peuples liés ainsi par leur histoire et leurs affinités, car, notre réalité d'aujourd'hui nous le confirme de la manière la plus évidente, ils se sont développés et maintenus.

Notons un fait encore. On trouvera toujours de l'intérêt à ces témoignages qui embrassent depuis l'hospitalité traditionnelle et chaleureuse et l'accueil sympathique de ce peuple macédonien tout entier à l'égard des Français, jusqu'aux preuves de leur profonde connaissance mutuelle et de leur collaboration étroite, dont l'incarnation la plus efficace furent les Ecoles françaises de Bitola et de Skopje, ainsi que le cercle des „Amis de la France“.

Nous disons „connaissance“ et nous n'hésitons point car, ce rapprochement des Français et des Macédoniens ne pourrait-il pas être considéré comme un écho des sympathies promacédoniennes des Français qui avaient pris des dimensions considérables à l'époque de l'Insurrection d'Ilinden surtout (1903) et alimenté même la création littéraire des écrivains reconnus dans l'histoire de la littérature française, tels: Auguste Dozon, Victor Berard, Anatole France, Victor Marguerite, Pierre d'Espagnat et d'autres⁴⁴. Sans contester, l'intérêt pour la Macédoine s'avère toujours croissant pour en élargir le cadre à notre époque avant tout par le moyen d'un effort tout particulier de certains Français, écrivains pour la plupart, pour traduire la saveur caractéristique du mode de vie macédonien, et ensuite pour serrer de plus près la réalité du pays et la refléter le plus fidèlement possible devant leurs compatriotes.

⁴² Marc Heraut: *Nos camarades les Anciens Combattants yougoslaves seront bientôt parmi nous* dans le *Journal des Poilus d'Orient*, le N° 73, mai 1931.

⁴³ Cf. *L'Ere Nouvelle*, le N° du 10 sept. 1929, l'article de Marc Heraut consacré à ce pèlerinage.

⁴⁴ A propos, Cf. Hristo Andonov Poljanski: *Anatol Frans za Makedonija, Sovremenost*, N° 9, 1966, Skopje, p. 823—830; *Oglasot na Ilindenskoto vostanie vo Amerika i Evropa in Kniga za Ilinden*, Skopje, 1969, p. 255—254; Dimitar Mitrev: *Odrasot na Ilindenskoto vostanie vo umetničkata literatura in Ilindenski Zbornik* (1903—1963), Skopje, 1963, p. 36—37; Božidar Nastev: *Makedonija vo delata na francuski pisateli* (1900—1930), in *Razgledi*, N° 4—5, Skopje, 1973, p. 390—416.

Лилјана ТОДОРОВА

ЗА ЕДНО РАКОПИСНО ДЕЛО ПОСВЕТЕНО НА ФРАНЦУСКО-
ЈУГОСЛОВЕНСКОТО ПРИЈАТЕЛСТВО

Резиме

Служејќи се со архивски материјали до кои дошла во Архивот на Библиотеката во Безансон како и со извесен број весници што излегувале во Франција во периодот 1929—1933 година, авторот на трудов се обидува да ја реконструира содржината на едно уникатно ракописно дело посветено на француско-југословенското пријателство, а оттука и на француско-македонското. Тоа всушност е едно калиграфско дело во кое се репродуцирани текстови објавени во печатот во Франција, повеќето во специјални изданија, посветени на посетата што старите борци (Les Poilus d'Orient) од Солунскиот фронт ја направиле на Југославија во 1929 год. Од посебен интерес за авторот е нивното задржување во Македонија и сведоштвата што ги дале за неа, како и резултатите од врските што биле воспоставени, на културен план посебно. Меѓу другото, тие врски најповеќе дошле до израз во работата и културните манифестации на Француските училишта во Скопје и Битола и во Друштвото на „Пријателите на Франција“.

Осврнувајќи се потоа на одгласот на кој наишла таа посета во јавниот живот на Франција како и во печатот од тоа време на двете земји, авторот го истакнува значењето на овој текст и ја објаснува неговата улога за продлабочувањето на сознанијата за Југославија, посебно за Македонија, и за воспоставувањето на потесни директни врски меѓу двата народа. Зборувајќи за тие меѓусебни врски меѓу Франција и Македонија, авторот напоменува дека тие всушност се надоградени на француските промакедонски симпатии во време на Илинденското востание од 1903 год., врз срдечниот однос на француските писатели (Анатоли Франс и др.) за Македонија и македонското прашање за да добијат во нашево време нови димензии.

Во трудов се објавени и неколку цртежи на познати места од Македонија чиј автор исто така е откриен благодарение на трагите што останале во споменатиот Архив од Бесансон, како и фотокопии од некои страници од калиграфскиот труд што е предмет на проучувањето.

Александра ПАПАЗОГЛУ

„АУЛА“ ОД ХЕРМАН КАНТ — ОТВОРЕН УНИВЕРЗИТЕТ

Романот „Аула“ е дело на социјалистичкиот реализам. Во него е опишан еден од битните процеси во Германија по 1945 година, а тоа е образовната револуција во Германската Демократска Република. Заемањето на слушалните и лабораториите, научните институти и болници од работници и селани ја чини основата на развојниот пат на германскиот народ во една образовна нација. Некогашниот селанец е сега хемичар, некогашната шивачка стана очна лекарка, некогашниот шумски работник — главен раководител на Министерството на шумарство, селската работничка и дрводелецот станаа зоолози, а електричарот стана новинар. Прикажувајќи ги биографиите на овие пролетери му дава на делото белег на еден „развоен роман“¹. Романот претставува и нешто повеќе, што е сврзано за националното прашање, како обичните луѓе се обидоа да јуришаат на дотогаш недостижните височини на тврдината на културата. И во тоа успеаја. Овој успех имплицира историско-општествени промени на луѓето во оваа земја. Историското значење на образовната револуција едновременно донесе и историско значење за социјалистичкиот пресврт во општествениот живот. Според тоа, романот „Аула“ има значење и на „општествен роман“².

Авторот со неспоредлива ерудиција опишува свое доживување во еден историски процес за неговата душевна преродба, а воедно и за културната преродба на Германската Демократска Република од столетиште на победник.

По Втората светска војна, 1945 година, германскиот народ стоеше пред урнатини што му ги остави Хитлеровиот фашизам. Тогаш се покажа дека единствена реална сила, која беше способна германскиот народ да го ослободи од неволјите и мизеријата и да му го покаже патот кон поарен живот, беше работничката класа и нејзината партија, Единствената Социјалистичка Партија на Германија. Околу работничката класа се концентрираа работниците и селаните, на кои им беше вратена земјата што им ја ограбија јункерите; околу работничката класа

¹ Wolfrang Spiewok. Hermann Kant. Bo: Literatur der Deutschen Demokratischen Republik. Bd. 1, str. 363.

² Wolfrang Spiewok, ibid.

са се собра интелегенцијата која доби можност со учење и научна работа да заземе одговорни места во изградбата на својата земја. На тој начин работничката класа стана водечка сила во оној дел од Германија, кој беше окупиран од Советскиот Сојуз, а подоцна, 1949 година беше прогласен за Германска Демократска Република.

Новите искуства покажаа дека на сите полиња, од политичкиот, економскиот и културниот живот, има недостиг на луѓе со високи стручни квалификации, потребни за управување на земјата. Недостигот на прогресивни луѓе се осети поради тоа што многумина од најарните синови на работничката класа беа убиени во концентрационите логори на Хитлеровиот режим. За изградување на новиот државен апарат, на социјалистичкото општество, беше потребно клучните функции во сите области на јавниот живот да бидат раководени од такви профили, во кои народот ќе има полна доверба, кои ќе бидат способни да ја сфатат и усвојат политиката на работничката класа и убедливо да ја реализираат. Ова значеше прв настап на германската работничка партија, во повоениот период, како водечка сила во земјата.³

Првите приготвувачки мерки беа преземени во 1945 година, кога работничката класа на Германија, во Советската зона, издаде проглас, во кој се повикуваат сите способни луѓе, кои, поради Хитлеровиот фашизам и реакционерниот систем на образование, немале можност за школување, да се пријават на интензивните приготвувачки курсеви при високите школи и универзитети, организирани од власта со посебна одлука. Со оваа одлука се укинаа дотогашните услови за школување. „Вратите на универзитетите и високите школи мораат да се отворат за работниците и селаните. Школувањето на највисоките образовни институции на науката не смее повеќе да биде монопол на господските синови. Привилегијата за школување на досегашните владеечки класи мораше да се прекине. Затоа би требало, покрај основното демократизирање на целокупното школство, пред сè да се создадат нови институции кои би имале задача младите луѓе од работничката класа и од класата на работните селани, по можност во најкучо време, да се приготват за студирање на високите школи.“⁴

Овие приготвувачки курсеви⁵ беа отпрвин како помошна институција при универзитетите.

³ Hans Schubärrt und Walter Grossert, „Die Arbeiter-und Bauern-Fakultät“ Walter Ulbricht“. Bo: Festschrift zum 450-jährigen Bestehen der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Bd. III, str. 9.

⁴ Hans Schubärrt und Walter Grossert, *ibid*, str. 10.

⁵ Во организацијата на приготвувачките курсеви учествуваа: универзитетите, покраинските раководства на власта, градските собранија, синдикатот и младинската организација. Со помошта на истакнати педагози направени беа планови и програма во Министерството за образование во Берлин. Наставата ја изведуваша универзитетски професори, средношколски наставници, а за странски јазик (руски) беа ангажирани студенти-слависти од IV година. Годиците на староста на кандидатите се движеше од 15—37 години. Тие беа сместени во интернати и школувањето беше бесплатно. Освен тоа, секој студент добиваше за личен трошок, а оние, коишто имаа деца, добиваша и детски додаток.

Меѓутоа, со реформата на школството во 1949 година приготвувачките курсеви прераснаа во ABF.⁶ На овој факултет школувањето траеше три години. Со тоа им се даде можност на пролетерските деца за шест семестра да го совладаат материјалот за матурски испит, а потоа да можат да го продолжат школувањето на универзитетите во својата земја. На тој начин беше направен првиот чекор, од редовите на работничката класа и селанството да се изгради интелигенција, која ќе ѝ биде политички верна и одана на нејзината држава и делото на работничката класа.

Колку беше ABF форсиран од владата на Германија се гледа по тоа, што тој од година на година растеше не само квантитативно, туку и квалитативно. Во текот на својот развој овој факултет даде таков кадар што беше способен стручно и идеолошки да разрешува проблеми, поставувани од државното и партиското раководство. Во дванаесетте работничко-селански факултети⁷, колку ги имаше на територијата на ГДР, многу млади луѓе се здобија со потребни знаења за да можат да ги продолжат студиите на високите школи и универзитети. Работничките и селанските студенти ова студирање го сметаа како награда, а воедно и задолжение спрема нацијата. Тие пресудно придонесоа за тоа, привилегуваното школство на некогашната класа да се прекине и универзитетот да стане прав народен универзитет. Откако беше изграден потребен кадар, факултетот за работници и селани се укина во 1963 година, со исклучок на универзитетот во Хале, каде се изведоа последните испити во 1968 година. На еден таков ABF, во првата генерација, студираше и авторот на „Аула“ Херман Кант.⁸

Реализирајќи ги заклучоците на „Битерфелдската конференција“⁹ во шеесеттите години се појавија првите литературни творби, кои на-

⁶ ABF — Arbeiter und Bauern—Fakultät (Факултет за работници и селани). Во натамошното излагање ќе се цитира како ABF.

⁷ Hans Schubärrh und Walter Grossert, *ibid*, str. 14.

⁸ Херман Кант е роден 1926 година во работничко семејство во Хамбург. Во своето родно место заврши основно училиште. Потоа учеше занает и положи калфински испит за електричар. Нацистичката војна не го поштеди, и стана војник. Од 1945—1949 беше воен заробеник во Полска. Од советските и полските другари се запозна со марксизмот. Заедно со неговите другари оснива Антифа-комитет (антифашистички) во работничкиот логор во Варшава, а потоа беше учител во централното Антифа-училиште. Од 1949 година студираше три години на ABF при Алма Матер во Грајфсвалд. По завршувањето на овој претстудиски факултет, студираше германистика, дипломира и стана асистент на Хумболд—универзитетот во Берлин. Потоа беше редактор на весници и списанија, а сега живее и работи во Источен Берлин како слободен писател. За литературно-новинарска дејност доделена му е 1962 година „Хајнрих Хајне — награда“.

⁹ Првата Битерфелдска конференција од април 1959 година отвори нова фаза во социјалистичката културна политика на ГДР. На Конференцијата се укажа дека литературата не оди во чекор со основните промени на економската и општествено-политичката стварност во Републиката. Во фабриките веќе се вработеше социјалистички. Работниците учеа, комплицирани продуктивни процеси совладуваа, стручно се издигаа и нивната слободна работа влијаеше врз развојот на нивната личност. Меѓутоа, сè уште имаше писатели, на кои главна тема во литературата им беше љубовта и смртта, војната и револуцијата. Малкумина беа тие што се зафакаа со процеси од современата стварност.

правија пробив во проблематиката, која се покажа како најсуштинска во тогашниот момент од развојот на германското социјалистичко општество. Се настојуваше, општествената стварност да се слика врз живите примери од животот на работниците, селаните и интелигенцијата, за нивните страдања и радости, конфликти и успеси. Литературните фигури, создадени од уметници-писатели, било да се продукт од длабините на проблематиката на стварноста, било да се делумно плод на нивната фантазија, повторно се транспонираат во развојот на човекот воопшто. Колку е тоа значајно, гледаме од мислата на Јоханес Р. Бехер¹⁰ и од писмото на Максим Горки, од 1923 година упатено до австрискиот писател Стефан Цвајг, кој длабоко поттикнат од извонредно обликуваните литературни ликови на расказот „Писмо од еден непознат“, во кое меѓу другото се вели: „Знаете, Цвајг, уметникот-пронаоѓач на слики од фантазијата — ги прави луѓето значајно подобри, неспоредиво поинтересни, отколку тие за бога — или за природата — за историјата или за себе си пишуваат.“¹¹ Најмладата генерација писатели се трудеше формирањето на човекот преку социјалистичка работа уметнички да го обликува, бидејќи работата ја нарече Максим Горки „најзначајна тема на сегашноста“.¹² Меѓутоа, искуството покажа колку тешко се совладува современата проблематика да се покаже Новото во животот. Тешкотиите произлегуваат и оттаму што младите генерации, кои растеа напореда со развојот на младата држава, ГДР, не беа доволно упатени ниту во историјата во минатото, ниту во новите, социјалистички никулци на општествениот живот.

Првите романи за надминување на минатото и прикажување на современиот живот ги дадоа: Ерих Нојч „Траги од камења“ (Sprig der Steine 1964), од стопанскиот живот, Ервин Штритматер „Оле Бинкоп“ (Ole Bienkopp) 1963 — од задругите, Криста Волф „Поделено небо“ (Der geteilte Himmel) 1963 — проблем на одлучување за социјализам или капитализам и Херман Кант „Аула“ (Die Aula) 1965 — создавање интелигенција од редовите на работничката класа.

Главниот херој и раскажувач на романот, Роберт Исвал, се идентификува со авторот Херман Кант. Роберт Исвал, некогашниот електричар, а сега новинар, не е од оние луѓе, кои подоцна се определиле за социјализмот, туку тој растеше со развојот на социјалистичкото општество во неговата татковина и се чувствуваеше како составен дел на социјализмот. Исвал им припаѓа на оние луѓе, кои, како вели Бертолд Брехт, „не се издигна од пролетаријатот, туку со пролетаријатот“.¹³

Десет години по завршувањето на своите студии на ABF новинарот Роберт Исвал доби телеграма од сегашниот директор на ABF,

¹⁰ „Прекрасно дело на природата и на животот е човекот, а целиот човек да се прикаже, во тоа се состои сета уметност, целото дело на голем уметник. Johannes R. Becher“.

¹¹ Максим Горки, „Briefe“, Dietz Verlag, Берлин 1960, стр. 325

¹² Максим Горки се искажа 1925 година во едно писмо до Фјодор Гладков за романот „Цемент“. В: Максим Горки, „Briefe“, ibid, стр. 336

¹³ Bertold Brecht, „Schriften zum Theater“, Bd. VII, Aufbau-Verlag, Berlin und Weimar, 1964, str. 77.

Јохен Мајбаум, со следната содржина: „Со завршувањето на семестарот предвидено затворање на ABF Стоп Планирана завршна свеченост Стоп Можеш ли да одржиш говор Стоп Мајбаум Стоп Директор.“¹⁴ Роберт Исвал за време на студиите беше познат како добар говорник и стилист. Тој сега се повикува со телеграмата да одржи свечен говор при затворањето на работничкиот и селанскиот факултет и притоа да извлече политички-образовен биланс за тоа што всушност значеше ABF. Во неговото сеќавање повторно оживува минатото. Неговите сеќавања, внатрешните монолози и рефлексии откриваат не само возбудувачки ситуации од неговата биографија, туку опфаќаат и дел од развојот на ГДР и нејзиното значење. Херман Кант немаше намера да пишува роман само за ABF, туку сакаше, преку развојот на оваа институција, да осветли еден поопфатен настан, имено да покаже, како човечките творечки сили можат да се развиваат, ако се дадени соодветни општествени услови. Тука се истакнува реалниот хуманизам на социјалистичкото општество. „Поради тоа, мислам, можеби една книга, која поттикнува, за тоа да се размислува или малку поблиску да се навлезе во неа, е корисно“, вели авторот.¹⁵

Дејствието на романот се одвива преку две главни временски рамнини: сегашноста и минатото. Овие две раскажувачки рамнини се потполно во заемно проникнување и сегашниот ток се прекинува со ретроспективни евоцирања од минатото, а внатрешните монолози и рефлексии му даваат на романот епизоден стил. Епизодите се дадени во вид на мозаик, поставени едно до друго. Епизодните делови имаат често посебно значење и претставуваат мал затворен свет. Во нив често проникнуваат ведри и комични, сентиментални и критички, пародични и сатирични ситуации. Овој стил не потсетува на епска мала форма, со која тој се пројави како мајстор во својата збирка на раскази.¹⁶ За да не се даде впечаток на непосредно раскажување, Кант не стави во романот поглавија. На авторот му појде од рака, сите епизоди мајсторски да ги поврзе и да создаде една целина, ракувајќи притоа виртуозно со сите свои расположиви писателски инструменти.¹⁷ Акцентот во романот паѓа на рамнината од минатото. Тоа служи за објаснување и самопотврдување во сегашноста, а воедно и отворање пат кон иднината. Главните херои на романот се претставници на нов квалитет на литературен лик на човек во германската литература. Овие херои се развиваат истовремено со развојот на социјализмот во ГДР и тие се основоположници на „Новата земја“. Нивниот почеток значеше пресметка со минатото, создавајќи едно ДЕНЕС и отворајќи перспектива за иднината. Прикажувајќи ги спротивностите меѓу минатото и сегашноста

¹⁴ Hermann Kant, „Die Aula“, Rütten+Loening, Berlin 1965, str. 7.

¹⁵ Hermann Kant ibi¹, стр. 4

¹⁶ Hermann Kant, „Ein bißchen Südsee“, Rütten + Loening, Berlin 1962. Збирката е наградена 1963 година од Сојузот на синдикатите на ДДР.

¹⁷ Silvia und Dieter Schlenstedt: Modern erzählt. Zu Strukturen in Hermann Kants Roman „Die Aula“. Vo: NDL 13 Jg. H. 12, str. 5—34.

во дијалектичка смисла, не случајно зеде Кант една мисла на Хајнрих Хајне¹⁸ за мото на романот, како програмска насока.

Поетската идеја на авторот да го спреми свечениот говор што ќе го одржи на завршната свеченост, ја означува излезната и завршната точка на едно *бијисување*, а истовремено ја означува структурата на романот, давајќи му уметничка рамка.¹⁹

Во својот раскажувачки мозаички комплекс, покрај периферно портретирање на другите ликови, Кант се концентрира на четворица студенти од АВФ, „цимерколеги“ од „Црвениот Октомври“: Роберт Исвалд, Герд Трулезанд, Јакоб Филтер и Карл Хајнц Рик, наречен „Квази“. Авторот немаше намера да ги прикаже нив како необични, херојски карактери. Нивното самодокажување беше во секојдневието, тие не се историски појави. Меѓутоа, тие покажуваа готовност за застапување на ставовите на социјализмот, класно свесни се сообразуваа со партиските појави, се сообразуваа во смисла на колективен живот еден со друг, еден за друг. Освен тоа, тие беа единствени во одговорноста што ја примива на себе за изградување на сопствената личност, како инвестиција за определени места во социјалистичкото општество. Нивната стручна подготвеност и нивното раководење ќе бидат гаранција за определените историски процеси во иднина. Заземањето на одговорните места во општеството ќе биде зависно од способноста на поединци, ако ја сфатиле историската задача на работничката класа, чиј дел се тие, и ги усогласиле нивните индивидуални интереси со задачите и интересите на нивната социјалистичка земја. Ваквата поставеност на проблемот во романот му дава на делото историско значење.

Во сферата на раскажувачкото минато, со желба на вреднување на поважните настани, на раскажувачот му искрснуваат во сеќавањето многу факти, кои вознемируваат. Ако сака да прикаже вистинска слика на тогашното време во својот свечен говор, тогаш тие факти не смеат да изостанат. Сеќавањата на Исвал од минатото со право ги нарече Хајнрих Мор „праведни сеќавања“²⁰

По мошне позитивната критика²¹ за „Аула“ во ГДР Херман Кант беше запрашан од Жан Вилен да каже што мисли тој сам за своето дело и одекот во јавноста. Меѓу другото Кант рече: „Јас сум, отворено речено, малку недоверлив, а ако се сака така, за сега имам само пријателски одзиви и тоа навистина ме вдахнува. Поради тоа ме вдахнува, бидејќи јас во оваа книга, како што мислам, бев и критичен“²². Кант е јасен и комунистички доследен: што е лошо, го прикажува како лошо, што е добро, добро е. Неговиот став е објективно критички, неговиот

¹⁸ „Денешниот ден е резултат на вчерашниот. Овој што сакаше мораме да испитаме, ако сакаме да знаеме, што оној сака. Хајнрих Хајне“.

¹⁹ Ваквиот начин на раскажување потсетува на *Rahamennovelle* од реалистичките раскажувачи од 19 век: Готфрид Келер, Теодор Storm и други.

²⁰ Heinrich Mohr. *Besançon*. „Gerechtes Erinnern“. Vo: Germanisch-romanische Monatsschrift, 21/1971, str. 225.

²¹ За романот „Aula“ на Кант му е доделена првата „Хајнрих Ман—награда“ во 1967 година.

²² Ein verregneter Urlaub. Jean Villain sprach mit Hermann Kant. Vo: „Sonntag“ Nr. 48/1965, str. 5 f.

хумор, неговата иронија се длабоко продуктивни. Критичкиот тон одекнува во романот, без оглед на тоа, дали се однесува на минатото или на сегашноста. Класносвесниот автор имаше критичен став спрема секаков вид деформации, како пречка во развојот на социјализмот, од стојалиште на работничката класа. Со тоа тој даде свесен уметнички прилог за револуционерната пракса на класата што ѝ припаѓа, вешто правејќи пат меѓу анти-догматизмот и вулгарниот материјализам, а служејќи се мајсторски со „модерни средства“²³ на уметничко обликување. Фактите што вознемируваат доаѓаат од лична и политичка природа. Пријателството на некогашните четворица „Кумпел“²⁴ е прекинат со националниот проблем, создавањето на две Германији и со личните меѓусебни односи на поединци.

Две прашања, што се провлекуваат како црвени нишки низ романот, тешко го оптоваруваат раскажувачот. Пред сè, тука спаѓа недругарскиот одос на Роберт Исвал спрема својот најарен другар Герд Трулезанд. Користејќи Исвал една политичка констелација, од љубоморни побуди, го повикува својот другар Трулезанд и селската работничка Розе Пал, соопштувајќи им дека се тие одбрани, како погодни кандидати, во интерес на младата држава, да студираат зинологија²⁵ во Пекинг. Со оваа постапка Исвал сакаше да го отстрани својот другар како соперник од нивната заедничка наклоност кон шивачката, подоцна очна лекарка, Вера Билферт. Раскажувачот ја смета постапката како личен грев, гредателство во однос на делото на работничката класа и злоупотреба на социјалистичките односи за егзистички цели. Во една друга епизода, од сегашноста, кога Исвал го составува говорот, го мачи ова прашање како неразрешено, и кое бара извинување. За таа цел тој патува за Лајпциг да се сретне со Трулезанд, кој, како реномиран зинолог, се врати во земјата и работеше во овој град. Исвал беше изненаден од пријателскиот присм на др. Трулезанд и неговата жена, Розе Пал, зинолог. Во овој случај субјективното лошо дело, објективно добро делуваше. Средбата со другарот донекаде го смири Исвал, но подлоста остави длабоки траги во психата на раскажувачот.

Втората црвена нишка од романот, која е всадена како рак-рана во срцето на Исвал, е бекството од Републиката. Тој не сака да ги прикрие негативните општествено-политички појави во првата фаза на развојот на социјализмот во ГДР. Причините за оваа појава се различни. Незгодите започнуваат со демонстрацијата на ABF-студентите во 1950 година, кога тие како авангарда на „Новото“, името на „Помернплац“ во Грајфсвалд го преименуваат во „Плац на ослободувањето“. Демонстрацијата беше успешна. Меѓутоа, покрај новото име на плацот, стои и името на еден изгубен комилитон²⁶. Тука станува збор за студентот Фибах, кој со скепса гледаше на демонстрацијата, и чиј збор „демократија“, во еден контекст на дискусија, беше погрешно разбран од бирократите, беше политички осомничен и тој побегна на Запад. Во прилог на ова

²³ Silvia Schlenstedt, „Modern erzählt“. Vo: NDL 10/1966.

²⁴ Кумпел е меѓусебен назив на другари-калфи, работници.

²⁵ Зинологија — наука за кинеската литература, култура и историја.

²⁶ Комилитон е назив за другар-студент

Херман Келер вели: „Неправилно е гледана проблематиката за бекството од Републиката од Кант. На овие лоши места веќе ги стави своите прсти Едит Бремер во својата рецензија во 'Форум'. Кант го покажува Фибах само како жртва на некои бирократи, а овде ја потценува неговата одговорност, која секој човек ја сноси за себе и своето дело.“²⁷ Сестрата на Исвал, Лида, стана бегалец поради нејзината недозволена љубов со еден советски офицер. Мајката на Исвал, неправедно осомничена од нетолерантната партиска бирократија, наоѓа излез во бекство од Републиката. Партискиот секретар, Хајдук, некогашен шпански борец, исправен комунист, е деградиран поради тоа што застапувал мислење „за посебен пат на германскиот социјализам“, кога бил во Хитлеровиот концентрационен логор. Сите овие случаи се периферно предадени, додека случајот на Квази Рик, зазема посебно место во романот. Некогашниот студент на АВФ, Квази Рик, беше истакнат младински функционер и одличен организатор. Неговото бекство на Запад остана загонетно. За време на подготвувањето на свечениот говор, Исвал, како поверлива личност и новинар, добива налог да напише една репортажа за поплавата во Хамбург и да ги опише приликите во Западна Германија. Тоа беше згодна прилика да се сретне Исвал со Рик во Хамбург и да дознае за причините за неговото бекство, што беше суштествено за неговиот говор. Разговорите на некогашните „цимерколеги“ не доведоа до резултат. Асоцијациите на минатото и сегашноста, во однос на Рик, се контраверзни. Квази Рик, како висококвалификувана личност, добар организатор и убеден социјалист, имаше можност, како сите негови АВФ-комилитони, во социјалистичкото општество и понатаму, да се развива, додека во една капиталистичка средина, неговиот талент одличен математичар, пропаѓа како крчмар.²⁸ Средбата со сестра си исто Исвел тешко го погодува. Нејзиниот маж Херман Грипер, од продавач на новогодишни карти „се издигнал“ и станал сопственик на една пристанишна крчма на „Репербан“²⁹, служејќи се притоа со разни малверзации за поголема заработувачка. Исвал дознава дека во работничкиот квартал, во кој со години живее неговата мајка, уште ни едно момче не станало студент, ниту во перспектива имало изгледи некој да се школува. Впечатоките за животот на бегалците во капиталистичкото општество и за приликите во Западна Германија прикажани се негативно, без многу коментар.

²⁷ Hermann Kähler, „Die Aula“ — Eine Laudatio auf die DDR“. Vo: Kritik in der Zeit. Der Sozialismus-seine Literatur-ihre Entwicklung, str. 741.

²⁸ Во сценската обработка на „Аула“ што ја изведе Дојчес Театер во Берлин 1969 година, сценаристите дадоа слободна интерпретација за постапката на Квази Рик, разрешувајќи на тој начин една загонетка во романот. Тие го нарекоа агент на ГДР во Западна Германија. Ваквото решение на сценаристите предизвика големо возбранавање во фоајето на театарот по премиерата. Vo: Die Zeit, Nr. 15, 11.4.1969, стр. 24. Ostberlin und das sächsische Hännchen; vgl. Heinrich Mohr „Gerechtes Erinnern“. Vo Germanisch-romanische Monatsschrift, 21/1971, стр. 233.

²⁹ Reperban (Die Reeperbahn in Sankt Pauli) е центар за разновидно уживање во Хамбург.

Во раскажувачкиот мозаичен комплекс од сегашноста, средбата на Роберт Исвал со некогашниот студент, шумски работник, Јакоб Филтер, на романот му дава општествено-политичка тежина. Во ликот на Филтер авторот дава *Laudatio* за успехот на ABF и неговиот личен успех, како општествено условен. Јакоб Филтер, кого во 1949 година го делегираа неговите другари, шумски работници, за студии на ABF, беше скоро неписмен човек. Тој беше шкрт на зборови и му недостигаше фантазија, но одлично си ја познаваше својата работа како шумски работник. Со помошта на другарите тој успеа да го заврши приготвителниот факултет, а потоа студираше шумарство, со цел пак да ѝ се врати на шумата. Неговите стручни познавања го издигнаа до висок функционер во Министерството за земјоделство и шумарство. Оваа функција ја прими Филтер како долг спрема татковината. Со своето држење на работното место и во меѓучовечките односи Филтер одлучно делуваше, да го отстрани оттуѓувањето меѓу државната моќ и работниот народ и да воспостави социјалистички односи. Со ова раскажувачот изнесува нов поим за тоа, што значи да се биде „горе“ во социјалистичкото општество, зашто Филтер, за сите планови на Министерството, дискутираше и се консултираше со шумските работници, поврзувајќи ја притоа теоријата со праксата. Една држава од темели да се изградува, вели Кант, „со неа да се раководи, мислам е многу, многу потешко, одошто на пр. да се биде еден добар лекар или научник. Јакоб Филтер направи нешто, што дотогаш никој не сторил.“⁸⁰ Затоа Кант го изработи особено јасно ликот на Филтер, единствениот позитивен лик, со цел големите промени во социјалистичкото општество да станат очигледни.

Кантовото сфаќање за дејството на трудот на поединци при изградбата на социјалистичко општество, го определува неговиот критички став. Раскажувачот Исвал дава пародија на сите тенденции, во минатото и сегашноста, за делувањето на поединци во корист на службеното шаблонско партиско мислење, притоа не игра никаква улога, дали се работи за праксата на сталинистичкиот догматизам во минатото (Angelhof), или за форсирааниот оптимизам за напредокот во сегашноста (Majbaum). Во еден контекст Кант се нафрла со драстична сатира на оние, кои, наоѓајќи се на некој положај, го заборавиле старото другарство на „кумпел“, заборавиле за единството, и дека нивното лично издигнување е условено од интересите на народот, а тие сега се удираат в гради „Е, сега сме ние, тие...“ Иронизирајќи ги сите овие ликови, вметната е во романот една епизода од расказот на писателката Пушман, во која се вели: „Тие беа слични на билјардски топки и се тркалаа натаму, каде што сакаше да ги има госпоѓата Пушман“ и во нивниот живот одеше сè мазно како на билјардска сомотска маса.“

Свеста за успехот на образовната револуција му овозможи на раскажувачот грешките и негативните појави да ги прикаже како „детска болест“ во развојот на социјалистичкото општество.

⁸⁰ Hermann Kähler, „Die Aula“ — Eine Laudatio auf die DDV“, Vo: Sinn und Form 18/1966, str. 269

Насловот на романот „Аула“ има симболично значење. Со векови аулата беше место на кое се собираа претставници на привилегираните класи за академски свечености. Во оваа свечена сала на универзитетот во 1949 година првпат влегоа млади работници и селани да студираат на ABF, снебиени и уплашени. Старите академски авторитети гледаа во нив со подбив и недоверба и ги нарекоа ABC-студенти. Еден стар професор пријателски им се обрати: „Идете сега да факате риби, драги деца, но не во мојата вода, бидејќи таа е мошне длабока“.³¹ Меѓутоа, ABF-студентите запливаа во сите води, допираа до дното, дури и таму, каде што изгледаше недостижно. Со помошта на своите ABF-наставници, кои им влеваа самодверба, ги поттикнуваа нивните способности и им велеа дека со труд на факултетот ќе добијат „светлост на духот и моќ на знаење“, пролетерските деца се ослободија, ги надминаа сите пречки за охрабрување и им пристапија на научните задачи со иста онаа сериозност, храброст и доследност, како тие го правеа во поранешниот свој живот. Во еден миг тие се почувствуваа како „првените морнари при јуришот на зимскиот доврец“. Тие извршија јуриш на некогаш недостижната тврдина на науката, и успеаја.

Покрај билансот на мрачните страни од минатото и сегашноста, Роберт Исвал имаше и прекрасен позитивен биланс во врска со резултатите од образовната револуција. Во својот свечен говор, во аулата, пред ректорот и други академски авторитети, Исвал имаше да покаже долга листа на имиња од некогашните исплашени „сирачиња“, „незналици“, работници и селани, кои, во тој час, стоеја исправени, горди во аулата, тука стоеја висококвалификувани стручњаци, вработени ширум нивната земја. Исвал со гордост може да истакне, како една продавачка стана главен просветен советник, селска работничка стана очен лекар, саатчија — дипломиран физичар, бербер — техничар за висока фреквенција селска работничка — хирург, рибар — прочуен хемичар, селска работничка и дрводелец — зинолози, шумски работник — главен функционер во Министерството за шумарство, електричар — новинар итн. Гледајќи ја листата и резултатите на ABF, Исвал констатира: „Колку многу апсолвенти, колку многу докази, толкупати браво. Другите рекоа, сè тоа ние не можеме, а ние им покажавме што можеме... Ние можеме сè што можат и тие, а мислат да можат. Тоа е докажано.“³²

Романот „Аула“ е Лаудатио на ABF и ГДР, тоа е образовен процес на пролетерската класа.

Литература

1. Hermann Kant, „Die Aula“, Rütten + Loening Berlin 1965
2. Anneliese Große. Interview mit Herman Kant. In: Wemarer Beiträge, 8/1972, S. 32—64
3. Anneliese Große. Von Wert der Geschichte. In: WB, 8/1972, S. 65—90
4. Werner Neubert. Komisches und Satirisches in Hermann Kants „Aula“. In: WB, 1/1966, S. 15—26

³¹ Hermann Kant, „Die Aula“ — Rütten + Loening Berlin 1965, str. 336/64

³² Hermann Kant, ibid, str. 362

5. Hans—Georg Hölsken. Zwei Romane von Christa Wolf und Hermann Kant. In: *Der Deutschunterricht*, Jg. 21, 5/1969, S. 61—98
6. Helga Herting. Das sozialistische Menschenbild in der Gegenwartsliteratur. Verlag Tribüne Berlin 1966
7. Hermann Kähler. „Die Aula“ — Eine Laudatio auf die DDR“. In: *Kritik der Zeit. Der Sozialismus-seine Literatur-ihre Entwicklung*. S. 734—742
Vgl. dazu: *Sinn und Form*, 18/1966
8. Heinrich Mohr. Besançon. „Gerechtes Erinnern“. In: *Germanisch-romanische Monatsschrift*, 21/1971, S. 225—245
9. Wolfgang Spiewok. Hermann Kant — „Die Aula“. In: *Romanführer*, S. 378—380

Александра ПАПАЗОГЛУ

„АКТОВЫЙ ЗАЛ“ ГЕРМАНА КАНТА — ОТКРЫТЫЙ УНИВЕРЗИТЕТ

Резюме

В романе „Актовый зал“ Германа Канта описан один из существенных процессов в Германии после 1945 года, а это—революция на поле образования в Германской Демократической Реепублике. В 1949 году рабочий клас Германии предпринял меры для создания такой своей интеллигенции, которая была бы способна понять и усвоить политику рабочего класса и уверенно ее реализовать. Для этой цели, специальным решением, был организован подготовительный факультет для рабочих и крестьян (ABF) которые по каким либо причинам не имели возможности учиться при старом режиме. Приготовительный факультет продолжается три года и после окончания экзаменов кандидаты могут учиться в университетах страны. Отзыв был большой. Пролетарские дети жаждущие науки совершили атаку на недостижимую для них до тех пор университетскую твердиню и показали результаты. Бывший крестьянский работник стал химиком, портниха стала глазным врачом, лесной рабочий-видным деятелем в министерстве лесоводства. Продавщица стала советником просвещения. Автор „Актового зала“ и сам принадлежит первому поколению ABF и он рабочий-электрик стал журналистом.

Параллельно с революцией на поле образования, Герман Кант критически обращает внимание на некоторые негативные явления общественно-политической жизни в первом фазисе развития социализма в ДДР: на сталинский догматизм, чрезмерный оптимизм и бегство из республики. Эти явления автор называет „детской болезнью“ социализма.

Роман „Актовый зал“ это Laudatio ДДР и ABF. Это образовательный процес рабочего класса.

Александра ПАΠΑЗОГЛУ

ÜBERLEGUNGEN ÜBER DIE MILITÄRSZENEN IM „FELIX KRULL“ UND IM „UNTERTAN“

Im roman „Der Untertan“ von Heinrich Mann und im „Felix Krull“ von Thomas Mann finden wir eine Musterungsszene.

DIEDERICH HEßLING und FELIX KRULL sollen, ihrem Alter entsprechend, zum Militärdienst einberufen werden. Beide stehen am Beginn ihrer Laufbahn.

Die Militärszenen nehmen nur einen kleinen Teil in jedem der beiden Werke ein, aber sie sind durch die komische und charakteristische Darstellung der Einzelheiten zur Berühmtheit gelangt. Sowohl Diederich Heßling als auch Felix Krull werden vom Militärdienst befreit, und zwar auf Grund von vorge-täuschten Krankheiten. Diese Ähnlichkeit, wenn sie auch nur äußerlicher Art ist, deutet darauf hin, daß zwischen dem Entstehen der beiden Szenen ein Zusammenhang besteht.

Aus den Briefen Thomas Manns an Heinrich Mann vom 25. 11. 1900, 29. 12. 1900 und vom 27. 4. 1912 erfahren wir, daß sowohl Thomas als auch Heinrich Mann aus dem Leben geschöpft haben, genauer gesagt aus dem Erleben Thomas Manns beim Militär. Er schildert in den drei Briefen, besonders in dem vom 1912, ausführlich seine Erlebnisse beim Militär. Er empfiehlt Heinrich Mann an einigen Stellen seines Briefes, bestimmte Vorgänge in seinen Roman „Der Untertan“ aufzunehmen. Darauf wird an anderer Stelle noch genauer eingegangen werden.

Der Musterungsszene im „Felix Krull“ liegen nicht so direkte Erlebnisse zugrunde wie den Szenen im „Untertan“, die Heinrich Mann zum Teil wörtlich aus den Briefen seines Bruders Thomas übernommen hat.

Im „Felix Krull“ handelt es sich vielmehr um Gedanken und die Einstellung Thomas Manns zum Leben in der Kaserne oder überhaupt beim Militär.

Er schreibt am 27. 4. 1912: „Das Militärische: Meine Erinnerungen daran sind recht traum- und nebelhaft, es sind eigentlich Unwägbarkeiten, Atmosphärisches, was sich als Material nicht recht überliefern läßt, was ich aber ohne weiteres in die Zuchthaus — Episode des Hochstaplers werde transportieren können. Die Hauptein Erinnerung ist das Gefühl rettungsloser Abgeschnittenheit von der zivilisierten Welt, eines furchtbaren äuseren,

Machtdruckes und, im Zusammenhang damit, eines außerordentlich erhöhten Genusses red inneren Freiheit, so wenn ich in der Kaserne, beim Gewehrputzen etwa (das ich nie gelernt habe), etwas aus Tristan pfiß.“¹ Vergleichen wir diese Worte mit den Worten aus dem „Felix Krull“, so können wir uns des Gefühls nicht erwehren, daß hier die gleichen Gedanken von Thomas Mann ausgesprochen werden: „... wenn ich mir einbildete, wie vortrefflich, natürlich und überzeugend der Waffenrock mir angestanden haben würde, wie befriedigend, solange ich ihn getragen hätte, meine Person darin aufgegangen wäre: so wollte fast Bedauern mich anwandeln, daß ich den Zugang zu einer so kleidsamen Daseinsform, einer Welt, in welcher der Sinn für natürlichen Rang offenbar fein entwickelt ist, vorsätzlich links hatte liegen lassen.

Reiferes Nachdenken freilich mußte mich zu der Einsicht führen, daß mein Eintritt in diese Welt dennoch einen groben Fehler und Irrtum bedeutet haben würde....

Denn wenn freilich kriegerische Strenge, Selbstbeherrschung und Gefahr die hervorstehendsten Merkmale meines seltsamen Lebens bildeten, so beruhte es doch in erster Linie auf der Vor — und Grundbedingung der Freiheit, — einer Bedingung also, welche mit irgendwelcher Einspannung in ein plump tatsächliches Verhältnis schlechterdings unvereinbar gewesen wäre.

Lebte ich folglich soldatisch, so wäre es doch ein tölpelhaftes, Mißverständnis gewesen, wenn ich darum als Soldat leben zu sollen geglaubt hätte; ja, wenn es gälte, ein so erhabenes Gefühlsgut wie dasjenige der Freiheit für die Vernunft zu bestimmen und zuzurichten, so ließe sich sagen, daß dies eben: soldatisch, aber nicht als Soldat, figürlich, aber nicht wörtlich, daß im Gleichnis leben zu dürfen eigentlich Freiheit bedeute.“² Daß sich Thomas Mann hier hinter seinen Titelhelden stellt, ist wohl klar zu erkennen.

Aus seinen Briefen geht deutlich hervor, welche Abneigung Thomas Mann gegen den Militärdienst hegt und daß er nichts sehnlicher wünscht, als vom Dienst befreit zu werden. Er findet diese Atmosphäre sogar so bedrückend, daß er plant, diese Erinnerungen an die Militärzeit in die „Zuchthausepisode des Hochstaplers“³ einzuarbeiten. Ganz abgesehen davon war Thomas Mann wirklich für den Militärdienst untauglich, während sowohl Felix als auch Diederich vollkommen gesund und diensttauglich sind.

Zunächst das Wesentliche der Musterungsszene aus dem „Felix Krull“.

Nachdem Felix' Vater gestorben ist, machen sich die Mutter und der Pate Schimmelpreester Gedanken über die Zukunft Felix'. Er soll die Hotel-Laufbahn einschlagen. Doch Felix ist in dem Alter, in dem er sich dem Militärdienst stellen muß. Er ist fest entschlossen, alles zu tun, um sich dem Dienst zu entziehen. Seine Fähigkeiten, sich vorstellen zu können, kommt ihm hier zur Hilfe. Er orientiert sich genau über die Symptome der Epilepsie, und

¹ Kantorowicz, Alfred, „Heinrich und Thomas Mann“, Berlin 1956, S. 97

² Mann, Thomas, „Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull“, Gesammelte Werke, Aufbau-Verlag Berlin 1955, S. 375/376.

³ Kantorowicz, Alfred, „Heinrich und Thomas Mann“, Berlin 1956, S. 97.

die Verstellungsszene gelingt ihm vortrefflich. Thomas Mann versteht es ausgezeichnet, die Szene lebendig und komisch zu gestalten. Nicht nur sein Held ruft in uns Lachen hervor, sondern auch die übrigen Personen sind humorvoll ironisch und satirisch durch Thomas Mann charakterisiert. Wenden wir uns zunächst einmal den Personen zu, die gemustert werden sollen.

In der beängstigenden Atmosphäre der Wartens finden wir Menschen der verschiedensten Klassen.

„Eine bedrückte Stille herrschte in der Versammlung, die sich aus Jünglingen der verschiedensten Stände zusammensetzte. Man sah hilflose Bauerntölpel und aufsässig gestimmte junge Vertreter des städtischen Proletariats; halbfeine Kaufmannsgehilfen und schlichte Söhne des Handwerks; hohläugige Burschen unbestimmbaren Berufes ohne Halskragen und mit zersprungenen Lack — stiefeln; Mutersöhnchen, eben der Leteinschulen entwachsen, und an Jahren vorgeschrittene Herren, schon mit Spitzbärtchen, bleich und von der zarten Haltung des Gelehrten, welche im Gefühl ihrer unwürdigen Lage unruhig und peinlich den Saal durchmaßten.“⁴

Jeder wartet darauf, bis die Reihe an ihm kommt, in das Musterungszimmer einzutreten, um zu erfahren, ob er den Wehrdienst leisten muß oder vielleicht befreit wird. Diese Art der Schilderung ist humoristisch gehalten. Im Gegensatz dazu stellt Thomas Mann die Musterungskommission satirisch dar.

Schon im Vorzimmer begegnet uns ein Unteroffizier, der zwar nicht unmittelbar zur Musterungskommission gehört, der aber doch einen charakteristischen Einblick in die ganze Atmosphäre gibt. Sein Benehmen ist darauf gerichtet, die wartenden Leute einzuschüchtern. „Öfters streckte er, tierisch gähend, Fäuste und Beine von sich oder machte sich über den niedrigen Bildungsgrad derer lustig, die er an Hand der Stammrolle zum entscheidenden Gang aufforderte. ‚Doktor der Philosophie!‘, rief er und lachte höhnisch, als wollte er sagen: ‚Dir werden wir's austreiben, Freundchen!‘ Dies alles erregte Furcht und Abneigung in meinem Herzen.“⁵

Genau wie er, sind die Mitglieder der Musterungskommission eingebildet von der Größe ihres Könnens. Erst und würdevoll stellen sie die Fragen an Felix. Sie werden aber durch sein Verhalten vollkommen aus dem Konzept gebracht, und der Leser hat nur ein mitleidiges Lächeln für sie übrig. Felix versteht es auf ganz geschickte Art, die Leute hinters Licht zu führen. Er bringt sie zum Entsetzen bzw. sogar zur Wut. Dem Oberstabsarzt gibt er die verschiedensten Titel: Generalarzt, Militärarzt, Lasarettkommandant, Chefarzt, Bataillonsmedikus. Außerdem stellt Felix geschickt die Überlegenheit des Oberstabsarztes gegenüber dem Hausarzt Düsing heraus, an daß sich der Oberstabsarzt letzten Endes noch geschmeichelt fühlt, weil er die Dienstuntauglichkeit Felix' erkannt hat und die Krankheit erklären kann, die der Hausarzt nur als Migräne bestimmte. Er führt das gesamte Benehmen Felix' auf die Krankheit zurück, sie es sein ausgeprägter Gehörsinn oder seine Verschwiegenheit, die er zu entdecken glaubt, als Felix nach der Todeursache seines Vaters gefragt wird.

⁴ Mann, Thomas, a. a. O., 357.

⁵ Mann, Thomas, a. a. O., S. 357.

Diederich Heßling will wie Felix Krull dem Militärdienst entgehen aber ihn leiten andere Gedanken als Felix. Diederichs Bemühungen werden nicht von Abneigung gegen das Militär getragen, sondern er will seine Bequemlichkeit nicht einbüßen. Eine Abneigung gegen die kaiserliche Armee hätte vollkommen gegen seine Einstellung zum Kaiser verstoßen, denn Diederich ist ein Untertan des Kaisers mit Leib und Seele.

Wie schon eingangs erwähnt, hat Heinrich Mann diese Szene nach dem Erleben seines Bruders Thomas gestaltet. In einem Brief aus dem Jahre 1914 weist Thomas Mann auf die Unterschiede hin, die zwischen Felix Krull und Diederich Heßling bestehen. Felix Krull würde sich seiner Freiheit beraubt fühlen. Ganz anders denkt Diederich. Thomas Mann schreibt über ihn: „Er muß, auch wenn er bürgerlich abgeneigt ist, dem Geist die er abgeschlossenen Welt, wie ich das bei meinen Miteinjährigen beobachtete, sofort auch innerlich vollkommen unterliegen. Will er freikommen? Dann aß es ihn machen wie ich und von vornherein eine Verbindung mit der bürgerlichen Welt suchen, mit deren Hilfe er sich befreien kann!“⁶ Wie schon Thomas Mann in seinem Brief vorgeschlagen hat, so läßt Heinrich Mann Diederich durch seine Verbindung mit der bürgerlichen Welt vom Militär freikommen. Er nimmt zunächst Verbindung mit seinem Hausarzt auf, voraus ihm aber keine Hilfe erwächst. Eine geringfügige Fußverletzung ist ihm dann aber willkommener Anlaß, sich an der Stabsarzt zu wenden, der ihn auf indirekten Befehl des Oberstabsarztes vom Militärdienst befreit muß.

Während Felix sich aus eigener Initiative vom Dienst freimachen kann, stützt sich Diederich auf die Hilfe anderer. Er wäre aus der ganzen Anlage seines Charakters heraus gar nicht in der Lage, wie Felix zu handeln. Ihn treiben ja auch ganz andere Motive als Felix, den Militärdienst zu verlassen. Sein Ideal ist es, dem Kaiser zu dienen, doch bei ihm überwiegt die individuelle Bequemlichkeit, während Felix überhaupt Abneigung gegen den Militärdienst hegt.

Diederich ist bis zum höchsten Grade heuchlerisch gegenüber seiner Umwelt. Er betont immer wieder, er wäre am liebsten für immer beim Militär geblieben, wenn ihn nicht sein kranker Fuß daran gehindert hätte. Dauernd hebt er hervor, wie sehr er für den Militärdienst geschaffen sei.

Den Vorgang der Befreiung vom Dienst hat Heinrich Mann fast wörtlich aus Briefen seines Bruders übernommen. Thomas Mann schreibt: „Mit dem Oberstabsarzt kommt man beim Regiment kaum in Berührung; abhängig ist man von seinem Untergebenen, dem Stabsarzt, der untersucht, ins 'Revier' (Kasernen — und Krankenzimmer für leichte Fälle) oder Lasarett schickt, Dienst machen läßt usw. Dieser Stabsarzt war äußerst grob gegen mich. 'Wer sind Sie, was wollen Sie' war sein Ton. Bei Untersuchung, zu denen ich ihn gehorsamst nötigte, führte er unverschämte Reden und erklärte z.B., daß er sich eine Zigarre anzünden müsse, da er sonst ohnmächtig würde (vor Ekel). Das Resultat war: 'Macht Dienst. Schluß. Abtreten.' Nun hatte aber May mit dem Oberstabsarzt gesprochen, und dieser ließ mich vom Exerzieren weg auf sein Zimmer zur Untersuchung rufen. Er schien zwar nichts Rechtes zu finden, erklärte aber, ich solle nur 'vorläufig' weiter

⁶ Kantorowicz, Alfred, a.a.O., S. 97.

Dienst machen, das Weitere werden sich schon finden. 'Bei dem Fuß... Nach einigen Tagen wurde von einem Revier-Gehilfen einen Abdruck meines Fußes auf geschwärztem Papier gemacht. Ich war im Lasarett auf 'entzündlichen Plattfuß' behandelt worden, aber der Abdruck zeigte, daß von Plattfuß gar nicht die Rede sein konnte.

Aber nun kam der Oberstabsarzt, das Papier in der Hand, in das Revierzimmer, wo ich wartete und wo auch der Stabsarzt anwesend war. Diese Szene war ausgezeichnet und ist für Deinen Roman sehr geeignet. Der Oberstabsarzt kommt, die Mütze auf dem Kopf, mit einem gewissen Aplomb herein, stellt sich vor, Miene auf dessen Mütze. Der Stabsarzt, der sonst sehr kollegial mit ihm zu verkehren gewohnt ist, nimmt verblüfft die Mütze herunter und steht stramm. Darauf zeigt ihm der Oberstabsarzt das Papier, spricht leise zu ihm und befiehlt ihm, irgend etwas zu sehen, was nicht da ist. Der Stabsarzt blinzelt abwechselnd den Vorgesetzten, mich und das Papier an und stimmt zu, indem er die Hacken zusammenzieht. Von Stund an war er sehr höflich gegen mich und behandelte mich als Herren. Er wußte nun, daß ich höhere Verbindungen hatte.“⁷ Fast die gleichen Worte können wir im „Untertan“ nachlesen.

Ebenso übernimmt Heinrich Mann die Schilderung der Atmosphäre der Militärs aus den Briefen seines Bruders Thomas. Er beschreibt z.B. die Strenge gegenüber einem Einjährigen, der mit hohem Fieber zu Hause gelegen hatte. Der Hauptmann hatte ihn hinterher bestraft. Er sagte, seine Kompanie sei eine Kompanie von Soldaten. Noch eine andere Begebenheit aus einem Brief taucht im „Untertan“ auf. Nach der Musterung kommt einer der Gemusterten zurück und sagt, er sei homosexuell. Darauf entgegnet der Stabsarzt: „Solche Schweine können wir allerdings nicht brauchen.“⁸

Diederich empfindet ebenso wie Felix, daß „die ganze militärische Tätigkeit vor allem darauf hinzielte, die persönliche Würde auf ein Mindestmaß herabzusetzen“. Während aber Felix dadurch angewidert wird, imponiert es Diederich. Er weiß, daß sich nicht auflehnen kann, man kann sich höchstens manchmal vor dem Unangenehmen drücken, wenn es auch gegen die eigene Überzeugung ist. Es läßt sich noch einmal zusammenfassen: Sowohl im „Untertan“ als auch in „Felix Krull“ geben uns die Schriftsteller in den Militärszenen einen Einblick in das preußische Militärwesen der damaligen Zeit.

Das Heer wird als Hauptstütze des Staates charakterisiert. In seinem Wesen wird gleichzeitig das Wesen des Staates gezeigt. Beide Helden sollen ihren Militärdienst ableisten und beide verstehen es, sich davon zu befreien, obwohl aus verschiedenen Gründen: Felix und Diederich erkennen die Entwürdigung, die in dem Dienst liegt. Der Unterschied besteht darin, daß sich Felix angeekelt fühlt, Diederich aber sogar darin eine Befriedigung findet, was ihn jedoch nicht hindert, seiner individuellen Bequemlichkeit nachzugeben und sich dem Dienst zu entziehen. Die Vertreter des Militärs werden in beiden Werken in vernichtendem Lachen verhöhnt und damit der ganze Militärstaat.

⁷ Kantorowicz, Alfred, a. a. O., S. 98/99.

⁸ Mann, Heinrich, „Der Untertan“, Berlin 1950, S. 47.

Александра ПАПАЗОГЛУ

ВОЈНИЧКИ СЦЕНИ ВО „ФЕЛИКС КРУЛ“ И ВО „ПОДАНИК“

(Резиме)

Во романот „Феликс Крул“ од Томас Ман и во „Поданик“ од Хајнрих Ман се сретнуваме со слични сцени од војничкиот живот. Иако овие сцени заземаат мал простор во романите, сепак тие со хуморот и карактеристичното опишување на поединостите при регрутскиот преглед на млади луѓе, станаа познати во германската литература.

Во „Феликс Крул“ Томас Ман дава слика на свои доживувања во војската, додека Хајнрих Ман, за пластично прикажување на својот поданик, се послужи со преживелиците на Томас во војската, опишани во неговите писма од 25. 1. 1900, 29. 12. 1900 и од 27. 4. 1912, а испратени до Хајнрих Ман.

Заедничка црта на двата романа е таа што хероите Феликс Крул („Felix Krull“) и Дидерих Хеслинг („Поданик“) сакаат да се ослободат од отслужување на воениот рок, измислувајќи притоа разни болести. Меѓутоа, кај нив постои разлика во причините за ослободување од регрутацијата. Додека Феликс чувствува одвратност спрема војската, Дидерих е поданик, на царот му е верен „со душа и со тело“, сака да му служи, но тешко му е да го напушти својот граѓански комодитет, и преку „врски“, поради измислената болест „дустабанлија“, се ослободува од војската.

Преку хумор и сатира, во обата романа, исмеани се претставниците на војската, а преку нив целата пруска милитаристичка држава.

LITERATURA

Thomas Mann, „Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull“, Gesammelte Werke, achter Band, Aufbau-Verlag Berlin 1955.

Heinrich Mann, „Der Untertan“, Berlin 1950.

Alfred Kantorowicz, „Heinrich und Thomas Mann“, Berlin 1956.

Thomas Mann — Heinrich Mann, Briefwechsel 1900—1949.

Olaf REINCKE

GOETHE'S REDE „ZUM SHAKESPEARES-TAG“ VON 1771: IHRE PROBLEME UND IHRE BEDEUTUNG

Am 14. Oktober 1771, dem protestantischen Namenstag für Wilhelm, hielt der junge Goethe in seinem Elternhaus eine Rede, welche dem Andenken des großen englischen Dramatikers William Shakespeare gewidmet war. Der Zuhörerkreis war klein, und es ist nicht sicher, ob diese Rede auch jenen bekannt wurde, die am gleichen Tag an einer von der „Deutschen Gesellschaft“ in Frankfurt am Main veranstalteten Shakespeare-Feier teilnahmen. Veröffentlicht wurde sie erst 1854 in der April-Nummer der von Otto Jahn herausgegebenen „Allgemeinen Monatsschrift für Wissenschaft und Literatur“. Nichtsdestoweniger kann diese Rede als eine der bedeutendsten ästhetischen Programmklärungen der Sturm-und-Drang — Bewegung gelten.

Anders als Herders Shakespeare-Aufsatz aus der Sammlung „Von deutscher Art und Kunst“ (1773), geht Goethe mehr von dem persönlichen Eindruck aus, welcher die Lektüre der Dramen Shakespeares auf ihn machte: „Die erste Seite, die ich in ihm las, machte mich auf zeitlebens ihm eigen, und wie ich mit dem ersten Stücke fertig war, stund ich wie ein Blindgeborener, dem eine Wunderhand das Gesicht in einem Augenblicke schenkt. Ich erkannte, ich fühlte aufs lebhafteste meine Existenz um eine Unendlichkeit erweitert, alles war mir neu, unbekannt, und das ungewohnte Licht machte mir Augenschmerzen. Nach und nach lernst' ich sehen, und, Dank sei meinem erkenntlichen Genius, ich fühle noch immer lebhaft, was ich gewonnen habe“¹.

Diese Rede hat so einen Zug zur künstlerischen Selbstverständigung des angehenden Dichters an sich und spiegelt unmittelbarer als Herders Aufsatz jene Probleme und Debatten wider, welche durch Herder angeregt, den „Straßburger Kreis“ um Goethe bewegten. Vor seinen Zuhörern sucht Goethe sich selbst Antwort auf solche Fragen zu geben, die jeden ins bewußte Leben eintretenden jungen Menschen irgendwann beschäftigen: Worin besteht der Sinn des vor einem liegenden Lebens, wie soll man leben, welchen Weg einschlagen im Widerstreit von Berufspflichten und Neigungen, überkommenen Verhaltensregeln und Geschmacksnormen? Shakespeare erscheint in dieser

---

¹ Dieses und alle folgenden Zitate wurden, sofern nicht besonders ausgewiesen, folgendem Text entnommen: J. W. Goethe, „Rede zum Shakespeares-Tag“, in: G. s Werke in 12 Bänden, hg. v.d. NFG der klassischen dt. Lit. in Weimar unter Leitung von H. Holtzhauser, Berlin u. Weimar, 1966, Bd. 11, S. 7—11 (im folgenden GW).

Rede als Leitfigur Goethes für die Entwicklung seiner eigenen Lebensanschauungen und ästhetischen Bekenntnisse über den Beruf des Dichters. Goethe behandelt ihn zum einen als jenen Dichter, dem er die tiefsten Lebenseinsichten und Lebenshilfen verdankt; zum andern als den Theaterpraktiker, dessen Studium dem jüngeren Dichterkollegen entscheidende kunstmethodische Anregungen für seine eigenen zukünftigen Bemühungen auf diesem Felde vermittelte. Eben dies verleiht der Rede den über ihren eigentlichen Anlaß hinausgehenden Rang. In ihr entwickelt Goethe eine Reihe von Stichworten, welche lösungsartig in den eigenen theoretischen und poetischen Äußerungen, sowie denen seiner Gefährten wiederkehren und dergestalt die Absichten und Ziele der führenden literarischen Gruppe des Sturm-und-Drang umschreiben. Solche Lösungsworte drücken die gemeinsamen Beziehungen unter den Mitgliedern und Sympathisanten der Freundschaftszirkel aus und wirken frontbildend gegenüber den Gegnern der eigenen poetischen Bestrebungen. Ferner führt Goethe in dieser Rede die von Lessing initiierte Debatte um die Brauchbarkeit des aristotelischen Regelsystems für das zeitgenössische Theaterschaffen weiter. Dabei geht es um die Klärung, wie eine nationale Dramatik beschaffen sein muß, wenn sie wirklich ihr Publikum finden und es emotional aktivieren soll. Unter diesem Aspekt wird Shakespeare von Goethe als Beispiel herangezogen, um an seinem Schaffen die Methoden zu erörtern und die Richtung zu bezeichnen, welche zu einem tieferen künstlerischen Erschließen der gegebenen Lebensumstände und sozialen Verhältnisse führen. Schließlich ist Goethes produktive Aneignung des Shakespeareschen Werks der Anlaß, welcher Goethes Auseinandersetzung mit der englischen Gegenwartsliteratur eröffnete. „Man fühlt die Notwendigkeit einer freieren Form und schlägt sich auf die englische Seite“², so kennzeichnete Goethe in seinen „Tag- und Jahrheften“ rückblickend seine damalige Suche nach solchen künstlerischen Traditionen, welche den eigenen Bestrebungen entgegenkommen. Die „englische Seite“ — das schloß neben Shakespeares Dramen auch die Romane Smolletts, Fieldings, Goldsmiths und Sternes, sowie die lyrischen Gesänge Miltons und Youngs ein. In ihnen lebte der Shakespearesche „Geist“ fort und Goethe wurde ihres aktuell zeitkritischen Gehalts und ihrer diesem Gehalt angemessenen künstlerischen Gestaltungsweise wegen zu ihrem Parteigänger.

1. Das „Genie“ — der poetische Leitgedanke der Shakespeare-Rede

„Empfindung“, „Seele“, „Herz“, „Leidenschaft“, „das Eigentümliche unseres Ichs“, „die prätendierte (beanspruchte. OR) Freiheit unseres Wollens“ — das ist das Vokabular des Sentimentalismus, das die gesamte Rede Goethes durchzieht. Es umschreibt, weitaus zugespitzter als in den literarischen Äußerungen der Aufklärung, die Persönlichkeitsvorstellungen Goethes und das sich wandelnde Menschenbild des Sturm-und-Drang, Anspruch und Wertmaß, mit dem die bestehende Gesellschaft gemessen und zu leicht befunden wird. Das zeigen die Gegenbegriffe zu den eben genannten: Was die Menschen nie ein eigenes Wesen sein läßt, das sind die „Regeln“, der „sogenannte gute“,

² „Tag- und Jahrhefte“: Von 1769—1775, in: Goethe, Werke (Festausgabe), hg. v. Robert Petsch. Leipzig, 1926, Bd. 18, S. 241

„verdorbene Geschmack“ jener sozialen Schichten, denen „ein tausendfüßiger königlicher Einzug“, die glänzende Zurschaustellung der feudalen Macht, über alles geht und die ihr Dasein auf ihren Besitzungen im parasitären Müßiggang hinbringen, „ein Schattenleben zwischen Myrten und Lorbeergebüschen verschlendern und vergähnen“. Der positive Inhalt dieses sentimentalischen Vokabulars und die Erscheinungen der höfischen Lebensweise, von dem es sich absetzt, verdeutlichen zusammen die Genievorstellungen der Stürmer-und-Dränger. Abweichend von späteren Wortgebrauch meint Genie dabei nicht nur die hervorragende Begabung, mit der ein Mensch vor seinen Mitmenschen ausgezeichnet ist, sondern bezeichnet die Empfindungsfähigkeit *j e d e s* Menschen, mit deren Hilfe er seine Persönlichkeit bildet. Jeder Mensch, der den Originalindrücken seiner Sinne zu folgen vermag, kann folglich zum Genie werden.

„Die Masse individueller Empfindungen, ihre Gewalt, die Art der Vorstellung, die Wirksamkeit, die sich alle auf diese eigenen Empfindungen beziehen, das sind die Züge der Charakteristik lebender Wesen“³, so beschreibt Goethe das Genie in der 1772 verfaßten Rezension „Charakteristik der vornehmsten Europäischen Nationen“. Umfang und Differenzierung des Gefühlslebens seine qualitative Ausprägung, die Intensität der einzelnen Empfindungen, die Äußerungsform, in der dieser Gefühlsreichtum für andere wahrnehmbar wird, sowie seine Folgen im Handeln des Individuums sind die Kriterien, welche den einzelnen Menschen und ganze soziale Gemeinschaften in ihrem gemeinsamen Fühlen als „Genie“, bzw. „charakteristische Nation“ kenntlich machen. Dem stellt Goethe den „verschnittenen“ Naturmenschen und die „polierte“ Nation gegenüber:

„Sobald eine Nation poliert ist (d. h. ihre Eigenart durch die höfische Kultur eingegeben ist. OR), sobald hat sie konventionelle Wege, zu denken, zu handeln, zu empfinden, sobald hört sie auf, Charakter zu haben“.

Der Geniebegriff beinhaltet demgemäß den Anspruch auf die Durchsetzung der unverwechselbaren Eigenart jedes Menschen und jedes Volkes, auf die Ausprägung all der Züge, durch welche sich sowohl Individuen als auch Völker voneinander unterscheiden. Als Ursachen, welche „den polierten Menschen und die polierte Nation nie ein eigenes Geschöpf sein (lassen), den Wink der Natur und . . . jeden Zug (verwischen), aus dem ein charakteristisches Bild gemacht werden könnte“, benennt Goethe die folgenden Verhältnisse, die in ihrer Gesamtheit die „bürgerliche“ (das ist soziale) Verfassung des öffentlichen Lebens ausmachen:

„Verhältnisse der Religion“

„die mit ihnen aufs engste verbundenen bürgerlichen Beziehungen“

„der Druck der Gesetze“

„der noch größere Druck gesellschaftlicher Verbindungen“⁴.

Das macht deutlich, daß der Geniebegriff Goethes Opposition gegen die bestehenden politischen Herrschaftsverhältnisse ausdrückt und auf die

³ „Charakteristik der vornehmsten Europäischen Nationen. Aus dem Englischen“, in: Frankfurter Gelehrte Aneignen 1772 (Auswahl), hg. v. Hans—Dietrich Dahnke u. Peter Müller. Leipzig, 1971, S. 304 (im folgenden FGA)

⁴ ebd.

Veränderung des ideologischen Überbaus des feudalen Ständestaats zielt, also einen festumrissenen sozialen Inhalt hat, so sehr er auch scheinbar nur ästhetisch-moralisch umschrieben wird.

2. „Der Wanderer“ — das Lebensprogramm des Genies

Einleitend entwickelt Goethe in seiner Rede die naturphilosophische Seite seiner Genieauffassung. „Dieses Leben. . . ist für unsere Seele viel zu kurz. . . Ich! Der ich mir alles bin, da ich alles nur durch mich kenne! So ruft jeder, der sich fühlt, und macht große Schritte durch dieses Leben“. — Das Selbstgefühl des Individuums bildete sich, historisch betrachtet, abhängig vom Umfang des durch die Sinne angeeigneten Lebens aus, wie umgekehrt die Sinne die sie entwickelnden Lebenseindrücke nur in der tätigen Auseinandersetzung des Menschen mit seiner Umwelt empfangen. Auf diese Weise formte der Mensch seine eigene Natur, indem er sie der vorhandenen Natur, der er entstammt, entgegensetzt: „Was wir von Natur sehen, ist Kraft, die Kraft verschlingt. . . der Mensch durch alle Zustände befestigt sich gegen die Natur, ihre tausendfachen Übel zu vermeiden und nur das Maß von Gutem zu genießen, bis es ihm endlich gelingt, die Zirkulation aller seiner wahr und gemachten Bedürfnisse in einen Palast einzuschließen. . . wo er denn immer weicher und weicher wird, den Freuden des Körpers Freuden der Seele substituiert und seine Kräfte, von keiner Widerwärtigkeit zum Naturgebrauche aufgespannt, in Tugend, Wohltätigkeit, Empfindsamkeit zerfließen“⁵. Der Mensch konstituierte also seine Besonderheit als Gattung gegen die übrige Natur und als Einzelwesen gegen die übrigen Menschen durch den Kampf gegen die zerstörerischen Einwirkungen der Natur und die nivellierenden Rückwirkungen seiner selbstgeschaffenen Kultur auf ihn. Da nun aber „jeder Mensch, der geringste wie der höchste, der unfähigste wie der würdigste, eher alles müd' wird als zu leben“, entspringt die Ausprägung seiner Individualität der Behauptung seines Lebenswillens gegen seine Umwelt. Dies gilt aber nur in bestimmten Grenzen. Sich in der Entfernung von der Natur menschlich bildend, bleibt der Mensch ihr als Naturwesen zugleich unentrinnbar verhaftet. Seine Lebensdauer setzt dem einzelnen Menschen eine unüberwindliche Grenze bei der fortschreitenden Ausprägung seiner Individualität, so daß „keiner sein Ziel erreicht, wornach er so sehnlich ausging — denn wenn es einem auf seinem Gange auch noch so lang' glückt, fällt er doch endlich, und oft im Angesicht des gehofften Zwecks, in eine Grube. . . und wird für nichts gerechnet“. Goethe hält zur Lösung dieses Widerspruchs zwei Vorstellungen bereit:

— „die Hoffnung, auch dann zu bleiben, wenn das Schicksal uns zur allgemeinen Nonexistenz zurückgeführt zu haben scheint. . .“.

— „große Schritte durch dieses Leben (zu machen), eine Bereitung für den unendlichen Weg drüben“.

Goethes Genieauffassung enthält zu jener Zeit ein Moment der sezessiven Überbetonung der unverwechselbaren Eigenart des Einzelnen, das sich aus der Rebellion gegen die entpersönlichende Unterordnung der Individuen

⁵ „Die schönen Künste in ihrem Ursprung, ihrer wahren Natur und besten Anwendung, betrachtet von J. G. Sulzer“, in: FGA, S. 347

unter die äußerlichen gesellschaftlichen Zwänge der feudalen Standesnormen („Etikette“) erklärt. Daraus folgt, daß Goethe die Unsterblichkeitshoffnung des Einzelnen nur in den mehr oder weniger verhüllten religiösen Ersatzformen eines Weiterlebens der Seele nach dem Tode auszusprechen vermag. Noch ist ihm die spätere Einsicht verschlossen, auf welche Weise der Reichtum der individuellen Daseinsformen im Fortschreiten der Menschheit zugleich aufgehoben und bewahrt ist. Jene in der Aufeinanderfolge der sich ablösenden Generationen begründete Gewißheit, daß „die Spur von deinen Erdentagen nicht in Äonen untergeht“ (Faust), weil der einzelne Mensch in seiner Doppelgemeinschaft als Natur- und als soziales Wesen seine Individualität nur durch das praktische Überschreiten seines persönlichen Lebens in einer sozialen Gemeinschaft ausbildet, ist beim jungen Goethe erst ahnungsweise vorhanden. Trotzdem flüchtet er nicht in eine „höhere“ religiöse Sinngebung des individuellen Lebens, in jene Jenseitsschwärmerei, welche mit dem Hinweis auf den einstigen göttlichen Lohn den Wert des irdischen Lebens herabsetzt und dem Individuum die Ergebung in sein unvermeidliches Schicksal predigt. Die pantheistische Unsterblichkeitshoffnung, daß im großen Kreislauf der Natur irgendwie auch das individuelle Dasein seinen Platz und seinen Zweck haben müsse, so sehr auch jegliche Vereinzelung dem Entwicklungsprinzip der Natur zu widersprechen scheint, verbindet Goethe mit der Aufforderung an den Einzelnen, den überschaubaren Teil seines Schicksals entschlossen selbst zu gestalten und sein eigenes Wesen in einem taterfüllten Leben zu genießen. Während Lessing und Gellert noch für eine Empfindsamkeit eintraten, die als Leidenshaltung des bürgerlichen Individuums die feudalen Konventionen mehr ertrug und passiv ablehnte, so wandelt sich Goethes Empfindsamkeit unter dem Einfluß seiner Genieauffassungen zu einer aktiven Lebensbeziehung und zum offenen Protest gegen die herrschende Moral. Im Sinnbild des Wanderers wird diese Haltung zum Lebensprogramm des genialen Menschen erhoben.

Das Wandern war eine der liebsten Freizeitbeschäftigungen Goethes. Die Naturnähe öffnete seine Sinne, das Leben der Menschen wurde ihm durch den unmittelbaren Augenschein deutlicher. In einigen Jugendgedichten („Der Wanderer“, „Wanderers Sturmlied“) wie auch in dieser Rede wird solche Art der Lebenserkundung im Kleinen zum Symbol der Welterkundung im Großen ausgeweitet. Die „Lebenswanderschaft“ des Genies — das ist die verwirklichte Bereitschaft, sich die Welt des Menschen schlechthin bewußt, tätig und genußvoll anzueignen, den gesamten Lebenskreis der Menschheit, Natur, Gesellschaft und ihre Geschichte mit seinem individuellen Leben zu erfassen, im Durchleben aller Höhen und Tiefen des menschlichen Daseins die eigene Erfahrung und Lebenskenntnis zu erweitern. Das „Erdenwallen“ des Künstlers, die „Lehr- und Wanderjahre“ eines Wilhelm Meisters und Faust sind die poetisch-philosophischen Bilanzen, in denen der Ertrag eigener und fremder Lebenswanderschaften dargestellt und geprüft wird. Goethe hebt in einer Rede die Gemeinschaft der „großen“ und der „kleinen“ Wanderer hervor. Das ist ein ästhetisch folgenreicher Gedanke. Er betont die Gemeinsamkeit der bedeutenden und der weniger bedeutenden, oft nur lokal wirksam gewordenen poetischen Begabungen. Es sind dies die sogenannten „Naturdichter“, welche ohne systematische Förderung auf sich allein angewiesen,

aus den unteren Volksschichten zum Schreiben kommen. Unabhängig von der Stärke des Talents ist jeder Beitrag für Goethe nützlich und der Aufmerksamkeit wert, der überhaupt realen Lebensstoff, eigenes Erleben, Persönliches und Besonderes zur Grundlage hat. Die Betrachtung und der Vergleich der unterschiedlichsten Lebenswege stellt erst das Ganze des gesellschaftlichen Lebensprozesses her und macht deshalb „die Seele feuriger und größer als das Angaffen eines tausendfüßigen königlichen Einzugs“. In diesem Gesamtzusammenhang ehrt Goethe nun in seiner Rede Shakespeare als den „große(n) Wanderer“. Wodurch wurden Shakespeares Stücke für Goethe zu Zeugnissen der Lebenswanderschaft eines bedeutenden Genies?

3. Shakespeares Theater — Beispiel für eine schöpferische ästhetische Methode der Geschichtserkundung

In der „Hamburgischen Dramaturgie“ hatte Lessing die Debatte um das Problem der inneren Einheit des Dramas eröffnet. Lessing wandte sich gegen das klassizistische französische Theater und dessen Theoretiker, denen er vorwarf, Aristoteles' Forderung der drei Einheiten von Handlung, Ort und Zeit in ein totes, mechanisch kopiertes Schema verwandelt zu haben. Deshalb suchte Lessing dieser aristotelischen Theaterregel eine neue inhaltliche Begründung zu geben. So stellen sich ihm die drei Einheiten des Dramas als Konsequenz einer einzigen Forderung dar: daß der dramatische Vorgang Wahrscheinlichkeit besitzen müsse. Die Einheit von Handlung, Zeit und Ort leiten sich als logische Folge von dieser einen Forderung ab. Zusammen ergeben sie die Kausalität des Handlungsaufbaus, die psychologisch glaubwürdige Motivation der handelnden Figuren, die Schlüssigkeit der dem Zuschauer mit dem vorgeführten Geschehen vermittelten moralischen Einsichten und die Wirkung auf das Publikum (Mitleid und Furcht als „das auf sich selbst bezogene Mitleid“). Lessing interpretiert damit die Forderung des Aristoteles von der Neubestimmung der didaktischen Funktion des Theaters her. Für ihn besaßen die „Haupt- und Staatsaktionen“ und die großen Tugenden des absoluten Helden, welche für die klassizistische Tragödie charakteristisch waren, keine soziale Überzeugungskraft mehr, sondern spiegelten lediglich das feudale Repräsentationsbedürfnis wider, welches diese Art Theater bediente. Lessings Neubestimmung der didaktischen Funktion des Theaters drückt sich in seinem Bemühen um die Schaffung eines „bürgerlichen Trauerspiels“ aus, welches dem entsprechenden Publikum seine eigenen He den und Lebensprobleme vorführt, um ihm einen Zuwachs an moralisch-intellektueller Einsicht, Lebenshilfe in unterhaltsamer Form zu vermitteln.

In diesem Zusammenhang nahm Lessing auch Shakespeare gegen die erbitterte Kritik Voltaires in Schutz. Lessing meinte, daß Shakespeare in seinen Stücken die aristotelischen Regeln richtiger befolgt hätte als die Franzosen, indem er diese Regeln nicht starr behandelte, sich gegenüber den historischen Vorlagen seiner Stücke frei verhielt und der inneren Wahrheit seiner Figuren den Vorzug vor einer detailtreuen Geschichtsschilderung gab. Goethe nimmt in seiner Shakespeare-Rede diese Diskussion wieder auf, gibt ihr jedoch eine gänzlich andere Richtung, da er die Brauchbarkeit der aristotelischen

Regeln für das zeitgenössische Drama vollständig verneint. Nach seinem Bekanntwerden mit Shakespeares Stücken scheinen ihm diese Regeln „kerkermäßig ängstlich“ zu sein, „lästige Fesseln unserer Einbildungskraft“: „Ich zweifelte keinen Augenblick, dem regelmäßigen Theater zu entsagen“. Anders als für Lessing, hat Shakespeare für Goethe das Wesen der griechischen Kunst vollständig erfaßt, gerade weil er ihre Theaterregeln nicht befolgte. Darin zeigte sich sein Genie, das alle traditionellen Begrenzungen durchbricht, weil es schöpferisch ist und sich, den Umständen seiner Zeit entsprechend, seine eigenen Regeln gibt; die griechischen Künstler taten einst nichts anderes. Bei der Begründung dieses Gedankenganges stützt sich Goethe auf die Argumente Herders, indem er

- die Eigenarten des griechisch-antiken Theaters mit den
- Eigenarten des Shakespeareschen Theaters vergleicht, um daraus
- die Kritik des französischen klassizistischen Theaters abzuleiten.

Zum griechischen Theater der Antike heißt es bei Goethe:

„Erst Intermezzo des Gottesdienstes, dann feierlich politisch, zeigte das Trauerspiel einzelne große Handlungen der Väter dem Volk mit der reinen Einfalt der Vollkommenheit, erregte ganze große Empfindungen in den Seelen, denn es war selbst ganz und groß“.

Herder schreibt in seinem Shakespeare-Aufsatz vergleichsweise folgendes: „Das Künstliche ihrer Regeln war keine Kunst, war Natur! Einheit der Fabel — war Einheit der Handlung, die vor ihnen lag; die nach ihren Zeit-, Vaterlands-, Religions-, Sittenumständen nicht anders als solch ein Eins sein konnte. Einheit des Orts — war Einheit des Orts, denn die eine kurze feierliche Handlung ging nur an einem Ort, im Tempel, Palast, gleichsam auf einem Markt des Vaterlandes vor... eine Szene, wo der Chor alles band, wo der Natur der Sache wegen die Bühne nie leer bleiben konnte usw. Und daß Einheit der Zeit nun hieraus folgte und natürlich mitging — welchem Kinde brauchte das bewiesen zu werden?“⁶

An die Stelle der didaktischen Funktionsbestimmung des Theaters, wie sie von Lessing vorgenommen wurde, tritt hier die Bestimmung seiner historisch-sozialen Position im Wandel der sich ablösenden Geschichtsepochen.

Für Herder und Goethe war die antike Sklavenhalterdemokratie eine Epoche großer nationaler Kunst, weil zu jener Zeit alle Lebensäußerungen der freien Bürger der Polis noch öffentlich waren. Der Einzelne und das Staatswesen bildeten eine ursprüngliche Einheit, die noch nicht von gegensätzlichen sozialen Interessen, künstlichen Standesschranken und überspezialisierten Berufssphären hoffnungslos zerstückelt war. Die antike Kunst stellte folglich noch eine aus dem gesamtgesellschaftlichen Lebensprozess gespeiste Gemeinschaftsäußerung ganzheitlich entwickelter Menschen dar, denen die Aufspaltung in den Staatsbürger, den werktätigen und den privaten Menschen noch unbekannt war. Überdies war ihr Leben noch von einer naiven Naturnähe geprägt, so daß Alltagsbewußtsein und poetische Vorstellungswelt noch ungetrennt

⁶ J. G. Herder, „Shakespeare“ (aus: Von dt. Art und Kunst. Einige fliegende Blätter, 1773), in: H. s. Werke in 5 Bänden, hg. v. d. NFG unter Leitung v. W. Dobbek, Weimar, 1963, Bd. 2, S. 240 (im folgenden Herder)

in den Köpfen existierte. All das spiegelte sich im Mythos wider, der die Grundlage der griechischen Tragödie bildete. Daraus erklärt sich ihr multifunktionales Wesen, so daß sie vorgeschichtlicher Bericht und aufbewahrte Gesellschaftsgeschichte, religiöse Kulthandlung, Schicksalsdrama und utopischer Zukunftsentwurf in einem war. Aus dieser historischen Eigenart leitet sich ihre besondere Form her.

Das von Herder und Goethe entworfene Bild der griechischen Antike idealisiert zweifellos die Sklavenhaltergesellschaft, was sich aus dem Zwang ergab, die Perspektive einer nationalen Kunstentwicklung der Gegenwart historisch aus der Vergangenheit zu begründen. Andererseits haben Herder und Goethe jedoch eine Seite der griechischen Kunst zutreffend beschrieben, die auch Marx später hervorhebt: Sie repräsentierte die Kindheitsstufe der Menschheit, war demzufolge die naive, noch unentfaltete Form einer menschheitlichen Kunst, wodurch sie uns noch heute Genuß bereitet und als ebenso unwiederholbares wie unerreichtes Muster erscheint. Im Unterschied dazu mußte das englische Theater notwendig ein anderes sein als das griechische, weil sich seine Form und sein Gehalt aus historisch anderen gesellschaftlichen Voraussetzungen herleiteten:

„Shakespeare fand vor und um sich nichts weniger als Simplizität von Vaterlandssitten, Taten, Neigungen und Geschichtstraditionen, die das griechische Theater bildete. . . Er fand keinen so einfachen Volks- und Vaterlandscharakter, sondern ein Vielfaches von Ständen, Lebensarten, Gesinnungen, Völkern und Spracharten“, so daß er „aus dem entgegengesetzten Stoff und in der verschiedensten Bearbeitung“ die Wirkung hervorzurufen suchte, wie ehemals das griechische Theater. In dieser Absicht nahm er „Geschichte, wie er sie fand. . . dichtete also Stände und Menschen, Völker und Spracharten, König und Narren. . . zu dem herrlichen Ganzen“, indem er auf die ihm verfügbaren Theaterformen zurückgriff, die „Staats- und Marionettenspiele“. Diese vielschichtige, von den unterschiedlichsten sozialen Kräften geprägte Epoche ließ sich nicht mehr in einer geschlossenen Handlung fassen. So brachte Shakespeare mit jedem Stück eine Vielfalt von „Aktion(en)“, „Begebenheit(en)“⁷ und Ereignissen auf die Bühne. Shakespeares Größe als eigenschöpferisches, regelschaffendes Genie wird damit von Herder gleichfalls geschichtlich beleuchtet. Sie besteht darin, daß Shakespeare diesen Wandel der Voraussetzungen des Theaters erfaßt und zum Ausgangspunkt der Erneuerung des Dramas gemacht hat. Nur dadurch gelang es ihm, den Zustand seiner Nation umfassend, zeigend und künstlerisch adäquat auszudrücken.

Herders Shakespeare-Analyse wirft eine Reihe neuartiger Fragestellungen für die Entwicklung einer eigenständigen Nationalliteratur auf:

Erstens rückt er die nationale Eigenart jeder Literatur als Frage nach dem historisch-sozialen Standort der Dichtung ins Zentrum seiner Überlegungen. Zweitens betont er die schöpferische Leistung des Dichters, welche die vorhandene Welt nicht lediglich kopiert, sondern an der Realität neue Seiten entdeckt und dem sozialen Lebensgefühl verfügbar macht.

⁷ Herder, S. 246, f.

Drittens führt Herder eine neue Art der Kunstbetrachtung ein, welche die Dichtung als Ausdruck der Individualität des Künstlers und der gesellschaftlichen Subjektivität des Menschen überhaupt sieht, historisch bedingte Empfindungsweisen in ihrem Wandel und damit die emotional wertende Beziehung der Individuen zu ihrer Welt erfaßt. Viertens schließlich setzt Herder an die Stelle der ein für allemal gültigen Regeln der künstlerischen Gestaltung das originäre, jedesmal neu die Wirklichkeit aufschließende individuelle Erleben des Künstlers, indem er den besonderen Vorfall, die „Begebenheit“ als Ausgangspunkt für die Entstehung des Kunstwerks bestimmt. Dadurch präzisiert Herder nicht nur den konkreten Gegenstand des künstlerischen Schaffensprozesses, sondern verweist überdies darauf, daß die Aktualität, der zeitgeschichtliche und soziale Bezug der Kunst eine wesentliche Voraussetzung für ihren bedeutenden Gehalt darstellt. In seiner Rede faßt Goethe diese Gesichtspunkte in folgender Formulierung zusammen: „Shakespeares Theater ist ein schöner Raritätenkasten, in dem die Geschichte der Welt vor unsern Augen an dem unsichtbaren Faden der Zeit vorbeiwallt“.

Der Raritäten- oder Guckkasten, auch „camera obscura“ genannt, ist eine Weiterentwicklung der von den Moritäten- oder Bänkelsängern auf den Jahrmärkten vorgeführten und mit gesungenen und gedichteten Kommentaren versehenen Bildgeschichten. Für die Kinder und die erwachsenen Marktbesucher war er Bilderbuch, Zeitungersatz und Geschichtschronik in einem, Informations-, Bildungs-, und Unterhaltungsquelle, eine Art Vorläufer des Kinos und der Comics. Er wurde von Schaustellern mitgeführt und gegen geringes Entgelt konnte man durch eine Öffnung in sein beleuchtetes Innere hineinsehen, wo stehende oder mechanisch bewegte Bildfolgen von unerhörten Zeitereignissen, sensationellen Kriminalfällen, aben euerlichen, merkwürdigen oder geheimnisvollen Begebenheiten, seltsamen oder außergewöhnlichen Menschen und exotischen Ländern berichteten. Goethe erhebt den Raritätenkasten zum Sinnbild der Shakespeareschen Stücke, in denen sich das Leben selbst in seiner bunten Fülle und Bewegtheit, die Individualität der Menschen und die Zufälle, die ihr Dasein regieren, widerzuspiegeln scheinen. Shakespeare breitet in seinen Stücken die ihn umgebende Welt eher episch vor dem Zuschauer aus, statt daß er sie in einer dramatisch zugespitzten Geschichte zusammengefaßt vor dem Zuschauer abrollen läßt. Dies zeigt sich daran, daß „seine Plane, nach dem gemeinen Stil zu reden, keine Plane (sind)“. Das Rückgrat des bisherigen Dramas war die Handlung, welche aus einer folgerichtig geordneten Abfolge einzelner, kausal miteinander verknüpfter Szenen bestand, auf den Charakter eines Haupthelden konzentriert war und diesen dramatisch entwickelte, sowie durch die Zuspitzung des Hauptkonflikts rasch dem Spannungshöhepunkt zustrebte. Shakespeare baut dagegen die Handlung unter Verwendung eines großen Figurenensembles aus eine Vielzahl zunächst selbstständig erscheinender Episoden auf, disponiert den dramatischen Konflikt seiner Stücke mit epischer Breite und läßt die Handlung anfangs nur gemächlich fortrücken. Nach den bis dahin üblichen Normen scheinen seine Stücke so fast keine echte dramatische Handlung aufzuweisen und damit auch keine innere Geschlossenheit, welche das herkömmliche Drama gerade

durch die straff komponierte Handlung erhielt. Goethe arbeitet nun heraus, daß die Stücke Shakespeares deshalb nicht ohne solche innere Einheit sind, diese sich aber anders als herkömmlich realisiert. Diese innere Einheit stellt sich über die dramatische Kollision her, welche den Mittelpunkt der Shakespeareschen Stücke bildet. In eine Vielzahl von Einzelkonflikten aufgegliedert, durchzieht sie die Episoden und faßt sie dadurch zu einem Ganzen zusammen: „... aber seine Stücke drehen sich alle um den geheimen Punkt (den noch kein Philosoph gesehen und bestimmt hat), in dem das Eigentümliche unsers Ichs, die prätendierte Freiheit unsers Wollens, mit dem notwendigen Gang des Ganzen zusammenstößt“.

Goethe bestimmt das innere Zentrum der Shakespeareschen Stücke inhaltlich als Zusammenstoß der Willensfreiheit des Individuums, seiner sich selbst gesetzten Lebenszwecke, mit dem gesetzmäßigen Gesamtverlauf der Geschichte. Goethe überträgt damit den eingangs seiner Rede entwickelten Widerspruch zwischen dem individualitätsfeindlichen Reproduktionskreislauf der Naturkräfte und dem Bestreben des Menschen, sein eigenes Wesen als „Widerspiel“ gegen die Natur zu formen und zu sichern, aus der Sphäre der Naturverhältnisse in den Bereich der sozialen Beziehungen des Menschen. Auf diese Weise wird von Goethe nicht nur den natürlichen, sondern auch den gesellschaftlichen „Welterscheinungen ein unerforschliches, unbedingtes, humoristisches, sich selbst widersprechendes Wesen zum Grunde gedacht...“⁸ Goethe konstatiert damit, daß auch die soziale, vom Menschen selbst gemachte Geschichte, welche zugleich die Geschichte der Ausbildung seines Wesens gegen die Natur ist, von widerstrebenden Kräften und Tendenzen durchkreuzt wird, so daß sich die beanspruchte Willensfreiheit des Einzelnen und die Resultate des Gesamtverlaufs der Geschichte nicht entsprechen. Dergestalt hat das Individuum seine Eigenart nicht nur gegen die Natur, sondern auch gegen die Gesellschaft zu sichern.

Shakespeares Stücke beleuchten die großen, das Einzelschicksal bestimmenden und verändernden Kollisionen der wechselnden Macht, welche an der Grenze zweier Geschichtsepochen angesiedelt sind und den Epochenumbruch des feudalen England zu einem bürgerlichen Weltreich eröffnen. In England wurde eine weltgeschichtliche Entwicklung eingeleitet, die auch für Deutschland zwei Jahrhunderte später noch längst nicht abgeschlossen war, kaum erst, daß sie begonnen hatte. Darin liegt die eigentliche Ursache für die Vorbildwirkung Shakespeares auf die Stürmer-und-Dränger begründet. Shakespeares Stücke verweisen Goethe auf die historischen Grundwidersprüche der Epoche und auf das damit verbundene Problem, daß der Verlauf der geschichtlichen Entwicklung offenbar nicht von dem Willen, den Plänen, den Ideen oder dem großen Charakter des Individuums abhängt, wie das die moralisdiktische Poesiekonzeption der Aufklärer noch stillschweigend und selbstverständlich voraussetzte. Goethe sieht sich dadurch vor die Aufgabe gestellt, jene die Willensfreiheit des Individuums durchkreuzende und trotzdem die Geschichte vorantreibende Kraft genauer kennenzulernen. In „Dichtung und Wahrheit“ hat er unter dem Stichwort „Dämonie“ vermerkt, daß sein „Egmont“ die poetische Inangriffnahme dieser Aufgabe war. Tatsächlich aber nähert

⁸ GW, Bd. 12, S. 10 („Anmerkungen über den aphoristischen Aufsatz 'Die Natur'“)

sich schon ein „Götz von Berlichingen“ — Drama diesem Problem, dessen Klärung zu einem lebenslangen Leitthema seiner poetischen Arbeit werden sollte. Shakespeares Stücke lieferten Goethe die Form und die entscheidenden kunstmethologischen Anregungen, um das kühne Wagnis der Geschichtserkundung durch Poesie in Angriff zu nehmen. Als Beispiele einer zeitgemäßen nationalen Kunst hatten sie auch in dieser Hinsicht für Goethe Modellcharakter. Sie zeigten ihm den Weg, auf dem die zurückgebliebene deutsche Literatur den Anschluß an die Spitze der weltliterarischen Entwicklung gewinnen konnte. Die Herausbildung einer eigenständigen nationalen Literatur mit neuem sozialen Inhalt war untrennbar mit der Zurückdrängung des Einflusses verbunden, den das französische klassizistische Theater als Muster und Kunstnorm in Deutschland besaß. Wie schon Lessings Programm zur Schaffung eines „bürgerlichen Trauerspiels“, so wendet sich deshalb auch Goethes Programm zur Schaffung einer geschichtsphilosophischen Dichtung gegen das französische Theater und die von ihm „angesteckte(n) Deutsche(n)“. Wenn die klassizistische Tragödie in Frankreich die aristotelischen Regeln zum Dogma für die dramatische Behandlung der antiken Stoffe erhebt, versucht sie faktisch die antike Welt in ahistorischer Weise zu wiederholen. Für Goethe hat deshalb das französische Theater die historische Einmaligkeit der Antike ebenso wenig wie die besonderen eigenen gesellschaftlichen Voraussetzungen begriffen. Das bezeugt ihm das Unverständnis der Franzosen für die Dramen Shakespeares. Dabei hat er insbesondere Voltaires aufklärerisch-dogmatische Shakespeare-Kritik im Sinn. Für Voltaire war Shakespeare ein kruder und unpoetischer Dichter, dessen Dramen der edlen künstlerischen Form entbehrten. Die Behandlung seiner Stoffe erschien Voltaire wild und ungezügelter Phantasie entsprungen, die ungebundene und reimlose Sprache in diesen Dramen nordisch-barbarisch, die Einbeziehung von Elementen der Volkspoesie, wie die Geistererscheinungen, Weissagungen und Hexen im „Macbeth“, waren ihm Zeugnisse eines unaufgeklärten, von dumpfen Aberglauben erfüllten Geistes, welcher sich unwidersprochen in Shakespeares Stücken ausbreiten durfte. Für Goethe bestand dagegen der sich in dieser Kritik und dem französischen Theater offenbarende Widerspruch darin, daß sie sich an der Heldengröße der Antike orientierten, diese in ihren moralischen und ästhetischen Maßstäben jedoch mit den sentimentalischen, galanten, geglätteten und erkünstelten Empfindungen des höfischen 18. Jahrhunderts nachzuvollziehen suchten. Dies ist die polemische Stoßrichtung, die Goethe in einer besonderen Farce gegen Wieland als deutschem Bewunderer der Franzosen entfaltet (gemeint ist die gegen dessen „Alceste“ gerichtete Satire „Götter, Helden und Wieland“). Eben dieser Widerspruch machte für Goethe das antikisierende französische Theater zur formalen, den eigentlichen Gehalt verfehlenden Nachahmung der Antike. Ironisch spricht Goethe deswegen von dem „Französchchen“, dem die „griechische Rüstung... zu groß und zu schwer“ sei, die es da wie ein Spielzeug mit sich herumschleppe, so daß „alle französische(n) Trauerspiele Parodien von sich selbst“ seien. Goethe setzt sich damit kritisch von dem Typ der aufklärerischen, passiven Empfindsamkeit ab, die er im Grunde als Produkt der höfisch gebundenen Le-

bensweise denunziert, wenn er die Vertreter dieser Haltung als „edle Seelen aus dem Elysium des sogenannten guten Geschmacks“ bezeichnet, welche „Leidenschaften im Herzen und kein Mark in den Knochen haben“.⁹

Weder Lessings, noch Goethes Kritik werden der historischen Rolle und dem künstlerischen Rang der französischen klassizistischen Tragödie gerecht und Goethe behielt sich später vor, selbst in deren Manier mit dem antiken Stoff zu experimentieren. Die ungerechte Verketzerung des klassizistischen Theaters wird zu jenem Zeitpunkt indes verständlich, wenn man den prinzipiellen Unterschied zwischen dem politischen Inhalt des Absolutismus in Frankreich und Deutschland berücksichtigt. Im vorrevolutionären Frankreich war der Absolutismus auf dem Höhepunkt seiner Machtentfaltung ein Interessenkompromiß zwischen dem Hofadel und dem Bürgertum. Die zentralisierte politische Gewalt richtete sich hier gegen die partikularistischen Sonderinteressen des Landadels und beförderte auf diese Weise das Erstarken des Bürgertums unter den Fittichen des uneingeschränkt regierenden Monarchen. Wenn die klassizistische Tragödie unter solchen Umständen also die Größe der antiken Helden in zeitgemäße Staatstugenden ummünzte, so feierte sie damit nicht lediglich liebedienerisch den absoluten Herrscher und seinen Anhang, sondern zugleich feierte sich darin auch das aufstrebende Bürgertum in seiner Macht und seinem Glanze selbst. Auf Deutschland übertragen, mußte die gleiche Darstellungsweise von den kritischsten Köpfen zwangsläufig als Verherrlichung des kleinstaatlich pervertierten Absolutismus und der damit verbundenen Ohnmacht des Bürgers empfunden werden, war die französische klassizistische Tragödie in den Händen der oppositionellen bürgerlichen Künstler ein untaugliches Instrument zur Beförderung eines sozial emanzipatorischen, bürgerlichen Nationalbewußtseins, solange sie in ihrer Gestalt unverändert blieb.

4. *Der Charakter von Individuen und Nationen — verdichtete Lebensgeschichte.*

Die Polemik Goethes gegen das französische klassizistische Drama und seine deutschen Bewunderer entzündete sich insbesondere an den Fragen der Charakterdarstellung:

„Die meisten von diesen Herren stoßen auch besonders an seinen Charakteren an. Und ich rufe: Natur! nichts so Natur als Shakespeares Menschen... Er wetteiferte mit dem Prometheus, bildete ihm Zug vor Zug seine Menschen nach, nur in kolossalischer Größe... und dann belebte er sie alle mit dem Hauch seines Geistes... Das, was edle Philosophen von der Welt gesagt haben, gilt auch von Shakespearen, das, was wir böse nennen, ist nur die andere Seite vom Guten, die so notwendig zu seiner Existenz und in das Ganze gehört, als Zona torrida brennen und Lappland einfrieren muß, daß es einen gemäßigten Himmelsstrich gebe“.

Mit der Berufung auf Shakespeares Menschengestaltung wendet sich Goethe gegen die Aufspaltung der lebendigen Einheit widerprüchlicher Charaktere in die starre Antinomie der positiven und negativen Bühnenfi-

⁹ vgl. dazu auch Goethes Satire „Der Triumph der Empfindsamkeit“

guren, d. h. die Verwandlung von Menschen in bloße Verkörperungen abstrakter moralischer Prinzipien und statischer Charaktereigenschaften. Anstatt das Individuum als idealisiertes Tugendmuster der Wirklichkeit gegenüberzustellen, kommt es im Gegenteil darauf an, die wirkliche Welt mit ihren Widersprüchen im menschlichen Charakter individualisiert zu wiederholen. Die Menschendarstellung des Künstlers muß den Charakter der literarischen Figur als Ergebnis der Auseinandersetzung des Menschen mit seiner Welt sichtbar machen, uns den „Strom der Welt“, in dem sich der Charakter in seinen Widersprüchen bildet, zeigen. In den Eigenarten des Charakters tritt uns so das gelebte Leben als formgewordene Individualität gleichsam noch einmal entgegen. Seine Bedeutsamkeit erhält der literarische Charakter dadurch, daß in der in ihm eingefangenen individuellen Leben geschichte zugleich ein Stück persönlich angeeigneter Weltgeschichte enthalten ist, wie die Menschen in ihren Empfindungen der Mikrokosmos des wirklichen Lebens sind. Eine solche Einstellung bewertet den Menschen nicht von vorgefaßten moralischen Normen aus. Sie macht die Wirklichkeit des Lebens mit seinen Widersprüchen zum Maßstab des künstlerischen Urteils über Menschen und sucht die Vielschichtigkeit des Lebens in ihnen wiederzuentdecken. So schreibt Goethe in der Rezension „Die Geschichte des Selbstgefühls“ (1772), „... daß man, ehe man zur Moral greift, erst den Zustand des Menschen selbst, wie er ist, erkennen muß. Allein, man muß nicht durch das System, und hätte man auch selbst gemacht, sondern mit bloßen, leiblichen Augen in den Menschen sehen. Es ist, dünkt uns, in dem Menschen nicht nur ein Punkt, auf den sich alle Empfindungen zurückziehen lassen, sondern es sind viele, die ganz von sich unabhängig sind, und Gefühl eigener Vollkommenheit ist, wie wir glauben, nicht letzter Zweck. Genuß, dieses unerklärbare Herumdrehen, Schweben, Aufgelöstliegen in einer Empfindung, das ist, wie wir glauben, der Zweck oder vielmehr der Endpunkt alles dessen, was in dem Menschen ist“.¹⁰

In „Dichtung und Wahrheit“ lobt Goethe Oliver Goldsmiths Roman „Der Landpfarrer von Wakefield“ wegen der darin einfach, wahr und treu gezeichneten Charaktere. Goldsmiths Realismus der Charakterzeichnung sieht Goethe als Ergebnis dessen an, daß der Autor sein zerbrechliches Lebensschifflein mutig in die Wogen des bewegten englischen Nationallebens hinaussteuerte. In ähnlicher Weise urteilt Goethe in einem Aufsatz über Lawrence Sterne, wobei er dessen Fähigkeit rühmt, seinen Romangestalten mit Hilfe ihrer Vorlieben („ruling passions“) eine unverwechselbar einprägsame Individualität verliehen zu haben. In solchen Urteilen zeigt sich, daß der an Shakespeare gewonnene ästhetische Maßstab Goethes auch innerhalb der gewandelten klassischen Kunstauffassungen seine Gültigkeit behält.

Die weiterreichenden Konsequenzen aus seiner Auffassung von den menschlichen Charakteren zieht Goethe in der 1773 verfaßten Rezension „Charakteristik der vornehmsten Europäischen Nationen“. Hier überträgt er seine Ansichten über die Darstellung der individuellen Charaktere auf die Darstellung des Nationalcharakters ganzer Völker. Dem Verfasser dieser vergleichenden Sittenschilderung verschiedener Völker hält Goethe kritisch vor, welche Aufgaben er sich bei diesem Unternehmen hätte stellen müssen.

¹⁰ „Die Geschichte des Selbstgefühls“, in: FGA, S. 278

„Was heißt nun Charakter einer polierten Nation? Was kann's anders heißen als Gemälde von Religion und bürgerlicher Verfassung, in die eine Nation gestellt worden ist, Draperie (Verzierung, OR.), wovon man höchstens sagen kann, wie sie der Nation ansteht“¹¹.

Um den wirklichen Nationalcharakter zu erfassen, hätte der Verfasser unter den Lebensformen der sozialen Oberschicht den eigentlichen Naturstoff, die bildnerischen Kräfte des Volkes entdecken müssen. Statt dessen aber verteidigt er „... den Engländer... immer gegen die Franzosen, den Franzosen setzt er dem Engländer immer entgegen. Jener ist nur stark, dieser nur tändelnd, der Italiener prächtig und feierlich und der Deutsche säuft und zählt Ahnen. Alles vom Hörensagen, Oberfläche, aus guten Gesellschaften abstrahiert...“ Aus solchen, die Nationen gegeneinanderstellenden starren Merkmalen läßt sich kein zutreffendes Bild von ihnen gewinnen. Dazu ist es nötig, die Richtung zu beobachten, in der sich das nationale Leben bewegt. Insbesondere erfordert dies die genauere Bestimmung, wie tief der Abstand zwischen der Lebensweise der herrschenden Oberschichten und den produktiven Kräften im Volke ausgeprägt ist, wie weit der deformierende Einfluß der herrschenden Kultur in das Volksleben hineinreicht:

„Und hätte der Verfasser dieses Werkchens nur soviel gesagt, nur gezeigt, wie die polierte Nation denn unter all diesen Lasten und Fesseln lebt, ob sie geduldig erträgt, wie Isaschar¹², oder ob sie dagegen anstrebt, sie bisweilen abwirft, bisweilen ihnen ausweicht oder gar andere Auswege sucht, wo sie noch freiere Schritte tun kann; ob noch hier und da unter der Politur der Naturstoff hervorblickt; ob der Stoff immer so biegsam war, daß er die Politur annehmen konnte; ob die Nation wenigstens eigene, ihrem Stoff gemäße Politur hat oder nicht...“ Goethe entwickelt mit diesen Forderungen, wie er sich die Anwendung der aus seiner Shakespeare-Lektüre gewonnenen Fragestellungen auf die Nationalgeschichte des eigenen und anderer Völker vorstellt. Damit ist notwendig verbunden, als Künstler ein neuartiges Verhältnis zu seinem Stoff zu finden, am Volksleben in seiner ganzen Breite und Differenziertheit teilzuhaben, „den Mann in seiner Familie, den Bauern auf seinem Hof, die Mutter unter ihren Kindern, den Handwerksmann in seiner Werkstatt, den ehrlichen Bürger bei seiner Kanne Wein und den Gelehrten und Kaufmann in seinem Kränzchen oder seinem Kaffeehaus zu sehen...“.

Goethes 1773 fertiggestelltes Geschichtsdrama „Götz von Berlichingen“ war das erste, geniale, auf Anhieb geglückte Experiment, die Shakespearesche Kunstmethode an einem Stoff aus der eigenen Nationalgeschichte zu erproben. In Stoffwahl, der bewußt anachronistischen Gestaltung des historischen Raubritters, im Aufbau der allgemeinen Kollision der wichtigsten mittelalterlichen Stände, vor deren Hintergrund sich der Entschluß zur Selbstbehauptung des Götz gegen die neue Macht der Fürsten und sein stufenweiser notwendiger Untergang vollzieht, in Sprache und der von Goethe als „Skizzo“

¹¹ Dieses und alle folgenden Zitate FGA, S. 304, 305

¹² Isaschar: Sohn Jakobs und Leas und Vater des gleichnamigen Stammes, der den Phönikern dienstbar war. Diese alttestamentarische Gestalt erscheint hier als Sinnbild übergroßer Duldsamkeit.

bezeichnet n, halbepischen Formgebung trägt dieses Drama die Handschrift Shakespeares: Der „Götz“ ist gleichsam die Übersetzung des nationalgeschichtlichen Gehalts seiner Königsdramen ins Deutsche. Seine Wirkung auf Goethes Zeitgenossen war groß, weil es Goethe hier gelang, seinen historischen Stoff wie Shakespeare so zu behandeln, daß er als die noch nicht abgeschlossene Vorgeschichte zur gegenwärtigen Gesellschaft und ihren Konflikten erschien.

Олаф РАЈНКЕ

РЕЧТА НА ГЕТЕ „ПО ПОВОД НА ДЕНОТ НА ШЕКСПИР“:
НЕЈЗИНИТЕ ПРОБЛЕМИ И НЕЈЗИНОТО ЗНАЧЕЊЕ

(Резиме)

Гетеовата „Реч по повод на денот на Шекспир“ од 1771 е една од најзначајните естетски програмски декларации на движењето „Sturm und Drang“. Во неа Гете ги нафрлува своите натурфилософски и историско-философски сфаќања за поимот гениј и во мотивот на патувачот ја развива неговата животна програма. Со тоа тој, како прво, ја скицира сликата на човек од периодот „Sturm und Drang“, која во себе го содржи новиот начин на гледање на граѓанската индивидуа и која ќе биде поетски оформена особено во Гетеовата лирика од Зезенхајмскиот период. Како второ, Гете ја поврзува оваа слика на човек со барањата за една современа литература, која историски конкретно ќе ја опфати социјалната состојба и националната особеност на сопствениот народ и во себе ќе содржи значајна мера на искуство од стварноста. Гете пофално се искажува за Шекспировите драми и смета дека тие треба да бидат модел за една литература што допрва треба да се создаде во Германија. Под ова се подразбира и отфрлувањето на францускиот класицистички театар како модел за германските имитатори. Гете му благодари на Шекспир за решавачкиот естетски увид во суштината и во уметничката структура на историската драма; со „Гец фон Берлинхинген“ и „Егмонт“, тој практично почнува да го опробува Шекспировиот драмски стил. На крај, со творечкото несогласување со обликувањето на карактерите кај Шекспир, Гете за себе создава едно уметничко мерило, кое постојано влијае врз неговото прифаќање на современата англиска литература. Речта на Гете го истакнува универзалното значење што Шекспир го доби во 18. век во Германија како поттикнувач на една уметничка метода, која има важност за сите литературни родови¹³. На оваа метода се повика Фридрих Енгелс во својата дебата со Фердинанд Ласал, кога му препорача при пишувањето на својата драма „Зикинген“ помалку да „шилеризира“, а повеќе да „шекспиризира“.

¹³ vgl. etwa den Aufsatz von Goethes Darmstädter Freund Johann Heinrich Merck: „Ueber den Mangel an epischem Geist in unserem lieben Vaterland“, in: Ausgew. Schriften, hg. v. A. Stahr. Oldenburg, 1840 (Neudruck 1965). M. plädiert darin, Shakespeares Stil als Vorbild für ein realistisches, volksnahes episches Erzählen zu nutzen.

Љубица ТОДОРОВА-ЈАНЕШЛИЕВА

САТИРИЧНОТО ВО РОМАНОТ НА ЕНТОНИ ПОВЕЛ „ПОПЛАДНЕВНИ ЛУЃЕ“

Ентони Повел (Anthony Powell, 1916—) е современ англиски романсиер кој има богат творечки опус. Во нашата земја, сè уште непреведуван, тој ѝ е непознат не само на пошироката културна туку и на потесната научна средина. Досега има објавено шеснаесет романи, од кои првите пет се пишувани и печатени пред Втората светска војна (1931—1939) додека другите претставуваат секвенци од сè уште недовршената серија романи *A dance to the Music of Time* (*Танец на музика од времето*). За разлика од романите од серијата кои го следат животниот пат на три лица, припадници на одредени средини од англиското општество уште од училишни денови, секој од романите пишувани пред војната (и наречени уште предвоени или рани) претставува за себе целина. Она што им е заедничко е што сите пет се романи за англиското општество (главно интелектуално) во периодот меѓу војните и што во нив авторот се концентрира на прикажување на негативностите и пороците, жигосувајќи го притоа изопачувањето на оние вредности што ги смета за основни за човекот и општеството.

Afternoon Men („Попладневни луѓе“), првиот од Повеловите рани романи, објавен е во 1931 година. Иако сè уште не се здобил со заслуженото внимание, за него досега најмногу е пишувано од сите пет предвоени романи. Се смета за „мало ремек-дело“¹, „еден од неколкуте позначајни први романи меѓу војните“², заедно со Воовиот *Decline and Fall* (со кој инаку често се споредува), „значаен tour de force“³, еден од најзначајните мали подвизи во виртуозност во англиската белетристика“⁴, роман кој уште се нарекува и „најсмешна книга што кога и да е напи-

¹ Bernard Bergonzi, *Anthony Powell*, (British Council Series, Lonmans Green and Co., 1926, 26: „a small masterpiece“.

² Ibid., 25: „one of the few outstanding first novels between the wars“.

³ „From a Chase to a View“, *Times Literary Supplement*, (Fev. 16) 1951. 100: „a remarkable tout de force“.

⁴ A. G. Woodward, „The Novels of Anthony Powell“, *English Studies in Africa*, vol. 10, № 10, 117: „one of the most remarkable smallscale feats in virtuosity in English fiction“.

шана“⁵, и која „сè уште е интересна за читање и по повеќе од триесет години по првото објавување“⁶. Ефектот на овие коментари, особено кога се вака групирани и извадени од контекстот, повеќе е од ласкав. Меѓутоа ова се најчесто неаргументирани изјави на одделни хроничари и критичари, кои во написите изнесуваат некои свои импресии, неповрзани и несистематизирани забележувања без постудиозен пристап и обработка на делото.

Грешка, која со овој како и со другите четири романи постојано се повторува, е тенденцијата тој да се наредува во жанрот на комедијата — комичното или сатирата — сатиричното, без образложение што авторот подразбира под тие термини. Еволуцијата на нивната вербална употреба се движи од називот роман за општеството, преку називот општествена комедија, комедија на наравите или само комедија, комедија со сатирични елементи до тврдењето дека Повел е сатиричар, а неговите романи се сатири. Меѓутоа, ни критичарите кои во предвоените романи на Повел забележиле сатирични елементи, не одат потаму од воопштување. (Волтер Ален и Станфорд)⁷.

Во нашата потрага по сатиричното во романот „Појлагневни луѓе“ на Повел можат како појдовни поставки да ни послужат размислите на Џејмс Ли кој единствен систематски и теориски го поставува, и го разработува овој проблем. Ставот на Ли е дека Повел пишува комичен роман односно комедија. Неговиот главен доказ во вреднувањето на Повел како писател на комичното е сопствениот впечаток дека Повел е премногу индиферентен („too detached“ — како вели) за да може да биде гневен посматрач на своето време. Меѓутоа, кај Повел треба да се разликуваат два вида индиферентност, кои не смеат да се мешаат. Првиот вид, вид што и Ли го прифаќа, е — уживање во човековите грешки и мани, и нивното толерирање а вториот вид индиферентност може да се нарече дистанцирање или дистанца. Првиот вид индиферентност не постои кај Повел, бидејќи неговата цел не е иста како и намерата на писателот на комичното да заинтересира и да забави, односно да го прифати она што е ексцентрично во општеството, туку Повеловата намера е намера на сатиричниот писател: Садерленд: „... практичната намера да дејствува на читателот така што ќе влијае врз неговите ставови и сфаќање и во крајна линија можеби и на него-

⁵ Richard J. Voorhees, „Anthony Powell: The First Phase“, *Prarie Schooner*, XXVIII, 337: ... „the funniest book ever written“.

⁶ Sanford Radner, „Powell's Early Novels — A Study in Point of View“ *Renascence*, 26 195: ... „still reads well, more than thirty years after its initial publication“.

⁷ Види: Walter Allen, „The Music of Time“, *The Listener*, Apr, 3, 1958, 583. (Исто предавање со извесни стилски измени отпечатено е во во книгата на Ален *The Modern Novel in Britain and the United States*, E. P. Dutton and Co. Inc., New York, 1964, Од истиот автор види и: *The Novel Today* (British Council Series) 1955 i 1960, Longmans, Green and Co.,; *Tradition and Dream* Phoenix House, London, 1964; Sanford Radner, Powell's Early Novels — A Study in Point of View“, *Renascence*, XVI) 4 Sum. 1964, 194—20.

⁸ Види: James Ward Lee, *The Novels of Anthony Powell*, Auburn University Ph. D. 1964 Language and Literature, modern, University Microfilms, Inc, Ann Arbor, Michigan.

вите акции“.⁹ Така ставот на Ли — дека Повел е писател на комичното — всушност претставува најпогоден компромис што тој го изнаоѓа, не можејќи да се реши меѓу комичните и сатиричните импликации на Повеловото дело.

Вториот вид индиферентност треба да се сфати како квалитет на сатиричниот писател кој му овозможува да биде што поладнокрвен и пообјективен во посматрањето и изнесувањето на предметот на својот потсмев.

Од критичарите кои пишуваат за Повел и неговото дело единствено Расел (Russell), Ли (Lee) и Морис (Morris) извршиле поподробни и посистематизирани анализи на одделни аспекти на романот „Попладневни луѓе“. Иако сите тројца го сметаат овој роман за „комедија“, односно за роман на комичното, некои нивни согледувања се интересни и корисни.

Во својот есеј — студија, чија цел е да покаже како низ сите пет предвоени романи, се формирал мотивот на моќта, Расел¹⁰ зборува и за карактерот и структурата на романот. Тој смета дека „Попладневни луѓе“, исто како и вториот роман на Повел „Венусберџ“, му е близок на комедијата на наравите и затоа погоден за драмска адаптација. Расел констатира дека во раните романи може да се насре нешто повеќе од сатирична дарба кај Повел и споменува дека Францис Виндам го нарекол „коректор на клишеа“, изразувајќи го притоа своето мислење дека Повеловите рани романи треба да се оценуваат според тој критериум. Понатаму тој констатира дека структурата на *Afternoon Men* е триделна и дека се движи кон средиштето. Ова, според неговото мислење, може да се објасни со поетските слики што се присутни во романот, во нивниот сооднос со средишниот лик — Отвотер (Atwater), „Поради монтажата и наспроти перихелот . . . употребен е палиндром и книгата може да се чита и одназад како и однапред“.¹¹ Сликите земени од епиграфот: грижата за пари и болеста тесно се поврзани со темата на лудило и можат да се најдат во сите три дела на романот. Расел ги наведува следните примери: Прингл (Pringle) го измамува својот колега за три пени; враќајќи се од неуспешниот обид на самоубиство, тој се грижи за својот часовник, често зема лекови; Отвотер се плаши дека се отрул со храна, итн. Така според Расел, се изградува грубата монтажа на романот. За него стариот Нанери (Nunnery) е пример на лу-

⁹ James Sutherland, *English Satire*, Cambridge, at the University Press, 1958, 2: „ . . . the practical intention of working upon the mind of the reader so as to influence his attitudes and beliefs, and ultimately, it may be, his actions“.

¹⁰ John Russell, „Quintet from the 30‘: Anthony Powell“, *Kenyon Review*, XXVII, (4Aut.), 1965, 698—726.

¹¹ Ibid., 708: „Because of the montage, and despite the perihelion. . . , a palindrome has been ordained and the book could as well be read backward as forward“.

дило „чиј ум сосема извезал¹² а причините за него“ лудото арчење на пари и здравје а крајната цел (што се чини чувањето здравје и пари секогаш ја гарантираат), успех кај оној знаен сексуален кадар жени кои го полудуваат човека.¹³ И последниот дел на романот *Palindrome*, смета Расел, сугерира извесни слики на лудило: на Отвотер му се лоши од виното што го испил, Фотеринам (Fotheringham) му бара пари на заем, а лондонското лето потсетува на изреката „само англичани и бесни пци. . .“¹⁴

Многу концизно Ли¹⁵ ја утврдува триделната структура на романот, непостоењето на вистински заплет и вистински јунак во него, како и едностраноста на ликовите. Понатаму тој го подвлекува начинот на кој Повел ги претставува ликовите — со една зајадлива реченица, што смета дека е средство на комиката, додека подоцна ним, преку дијалог, им препушта самите да се откријат. Дејството на романот, смета Ли, израснува од ликовите. Затоа што авторот сака да ни ја прикаже „потполната јаловост на животот по војната“¹⁶, романот нема формална фабула ни главен јунак, бидејќи е „опуштувачка анатомија на замаенковци“.¹⁷

Во третирањето на бесцелноста Ли смета дека Повел, за разлика од Арлен (Arlen), Хаксли (Huxley) и Во (Vaugh), е иронично рамнодушен, дека не наоѓа оправдување за животот што го водат „попладневните луѓе“ и дека и тој, како и Во, смета дека тоа е резултат на слаби личности, а не последица на војната. Според него романот не претставува само напад на повоената етика туку и напад на предвоениот стил. Говорејќи за карактеристиките на стилот на Повел, тој го утврдува влијанието од Хемингвеј врз него. И самиот Повел признава¹⁸ дека бил импресиониран од начинот на кој Хемингвеј се ослободува од одвишните зборови. Дијалогот во *Afternoon Men* е во оној „јасен, цврст“¹⁹ стил на Хемингвеј, а тоа наедно е и начин на кој обичниот говор се пренесува во уметничкото дело. Меѓутоа, таквиот дијалог кај Повел има поинаков ефект, бидејќи не е израз на големи страдања туку на баналности и комика. Хемингвеј, смета Ли, влијае и врз нарацијата на Повел која е лишена од непотребни зборови, со што се добива ироничен ефект. Зборувајќи понатаму за стилот, Ли забележува дека Повел пишува во сцени кои сами по себе се целина („self — contained scenes“), поставувајќи ги ликовите и препуштајќи им самите да ги одиграат, така што често меѓу сцените не постои тесна врска.

¹² и ¹⁸ Ibid., 710: „... whose mind has become a complete blank“; „... the nervous expenditure of money and health, the ultimate goal (which health — and money — preservation seem ever about to guarantee) success with that knowledgeable sexual cadre of women who drive man mad“.

¹⁴ Ibid., „Only Englishmen and mad dogs. . .“.

¹⁵ J. W. Lee, op. cit.,

¹⁶ Ibid., 14: „... the thoroughgoing aridity of post-war life“.

¹⁷ Ibid., 15: „... a devastating anatomy of giddy-heads“.

¹⁸ Види: Douglas M. Davis, „An Interview with Anthony Powell“, *College English* XXIV, (April 1963), 534—535.

¹⁹ J. W. Lee, op. cit., „... crisp, taut. . .“.

Првото поглавје од Морисовата книга²⁰ посветено е во целост на анализата на романот *Afternoon Men*, кој, според Морис, е парадоксален по својата природа. Според неговото мислење, тоа е книга за „млади умни луѓе“ и бучни забави, која преку јазикот и настаните ја покажува сета досада и бескорисност на луѓето незадоволни самите од себе и од она што го постигнале, луѓе кои ги гризе црвот на самопочитувањето, луѓе кои ги одминал животот и кои не се надеваат дека нешто подобро ќе дојде. Сметајќи дека романот е приказ на неуспешни животи, Морис понатаму вели: „Сатирата на Повел директно е вперена против оние — било тоа да се уметници или аристократи — кои очевидно ги имале сите мижноти, но од нив не направиле ништо, на кои им здодеала сопствената дарба и кои дури и сопствениот успех го сметаат за бескорисен.“²¹ Низ елементите на содржината Морис ја илустрира атмосферата на менталната и духовната истоштеност: човечките односи, „пријателството“ што меѓу нив се одразува, „љубовта“ што ја водат — кои воопшто не се тоа, бидејќи пријателството и љубовта претпоставуваат волја, а „попладневните луѓе“ ја немаат. Сомневајќи се дека работите ќе се изменат на подобро, тие стануваат индиферентни и лутаат во својата бесцелност и очајание. За нив симбол на успехот е Андершафт (*Undershaft*), меѓутоа честото повторување на некоја банална новост во врска со него е извор на комични елементи. Морис се спротивставува на мислењето на некои критичари кои сметаат дека и самиот Повел е индиферентен штом неговите ликови се такви. Според него, во третирањето на безволноста, Повел станува исто толку класичен моралист колку и Самуел Џонсон.

Затоа што го прифаќа романот *Afternoon Men* како „*reductio ad absurdum*“ на досадата и јаловоста, Морис смета дека неговата форма — структура има исто значење како и ликовите и акцијата во него, и дека претставува структурално продолжување на темата. Изразите *Моншажа*, *Перихел* и *Палиндром*, и самите сувопарни и апстрактни, врзани за некоја механичка операција или техника, смета тој, го рефлектираат животот кој и самиот е механички. Отвотеровото деноноќие тој го слика со монтажа на кратки неповрзани сцени што не водат до ништо освен до заклучок за бескорисноста на таквиот живот. Во вториот дел, обидувајќи се да излезе од кружната патека, Отвотер покажува позитивна тенденција за ангажирање и гравитира кон своето „сонце“ — Сузан Нанери (*Suzan Nunnery*), привлечен од нејзиниот магнетизам, но само до оној момент кога, отфрлен и повторно привлечен од поголемата сила, повторно не почне да кружи по старата патека — по палиндромот, по светот на досадата и бескорисноста од која нема излез. Слично како и кај палиндромот, животот на „попладневните луѓе“ е „несуштествено умен и механички подреден“... „и употребувајќи поетски слики од областа на небеската механика, Повел успева

²⁰ Robert K. Morris, *The Novels of Anthony Powell*, University of Pittsburgh Press, 1968, 13—21.

²¹ *Ibid.*, 15: „Powell's satire is directed strictly against those — be they artist or aristocrat — who obviously have had all the opportunities and have done nothing with them, who are bored by their own talents and find even their successes futile“.

да ја сугерира метаморфозата на своите ликови од попладневните луѓе кои до бескрај ги повторуваат истите програмирани движења и емоции“.²² Оваа мисла Морис ја илустрира со сликата на телефонот која се повторува во романот и која има значајна функција во животот на Отвотер, потоа преку начинот на кој Прингл се подготвува да изврши самоубиство, начинот на кој Отвотер и Хариет (Haggiet) меѓусебно се заведуваат — сè манифестации што имаат механички карактер. Понатаму Морис илустрира како сликите од небеската механика ги продолжуваат темите. Така, смета тој, самоубиството, кое го симболизира самоуништувањето, ја дополнува темата на болест и лудило, која е присутна во романот.

Изнесувајќи ги темите и начинот на нивното обработување, Морис го заклучува поглавјето за романот *Afternoon Men* со констатацијата дека Повел, писател на комичното („a comedian“), поставува прашања, но на нив не одговара. Прашањата што овде, според Морис, Повел ги оставил отворени се : „Ако животот не вреди ништо — или вреди помалку од една фунта — има ли тој тогаш повеќе вредност или важност од смртта. Зарем лудилото, стравот од рутина, што ги поттикнува овие „зашеметени глави“ да „свршат со себе“, не е исто со она што ги тера да продолжат онака бескорисно како што и живеат?“²³

Овој заклучок логички не произлегува од она што Морис во поглавието за романот *Afternoon Men* претходно го изнесе. Ако ја прифатиме неговата констатација дека сатирата на Повел е насочена против оние кои ги имале сите можности за успех во животот, но не ги искористиле, против луѓе на кои им е преку глава самиот нивен талент и на кои успехот им е залуден; луѓе кај кои вината е во нив самите како резултат на одредени моментни морални состојби и како резултат на тоа животот им е бесцелен, безвреден и полн со досада — и ако прифатиме дека Повел е еден вид класичен моралист, тогаш не е можно да се дојде до воопштениот заклучок дека животот воопшто е — безвреден, туку дека животот на таквите луѓе е безвреден и дека им е сеедно дали ќе извршат самоубиство или и понатаму ќе продолжат така да живеат.

Како и Елис (Ellis), кој уште во 1939 година пишува за романот *Afternoon Men*²⁴, и Морис не прави разлика меѓу поединечното и општото и, трудејќи се на романот да му придаде поуниверзален карактер, запфаа во грешка.

²² Ibid., 23: „... extrinsically clever and mechanically arranged. .“ and by using imagery drawn from the universe of mechanics Powell manages to suggest his characters metamorphoses from afternoon men to mechanical men, endlessly repeating the same programmed motions and emotions“.

²³ Ibid., 30: „... if life is worth nothing — or less than a pound has it any more value or meaning than death? Is not the madness, the fear of routine that incites these „giddyheads“ to „make away with themselves“, of the same sort that induces them to continue in the futile way they do?“.

²⁴ Vidi: G. U. Ellis, *Twilight on Parnassus*, London, 1939.

*

Во *Afternoon Men* Повел има за цел да го изложи беспелниот, празниот и безнадежниот живот на боемското и монденското лондонско општество во годините по Првата светска војна, животот на помалку или повеќе успешните сликари и на луѓе, чиј бизнис е уметноста и нивните попладневни и вечерни пријателки — модерните „попладневни“ жени.

„Умните“ млади луѓе кои се занимаваат со уметност не наоѓаат никакво задоволство, ниту цел во она што го работат. Животот за нив се сведува на напор да се убие времето, особено попладнето и вечерта. Се собираат во клубовите на пијачки без крај, одат на забави, водат љубов и оговараат, но сите тие нивни манифестации се без цел и уживање и се претвораат во механички. Ова е дејството и содржината на целиот роман. Хронологијата на настаните само во првиот дел *Montage* укажува на тоа дека само навиката и инерцијата ги водат овие луѓе низ нивниот монотон и бесцелен живот. Општествената средина е, како в ли Ален, „така тесна, така задушлива, така вознемирена, така бескрајно повторлива како што е светот на златните рипки во стаклен сад.“²⁵

Тоа се живот и свет што Повел ги отфрла, бидејќи се без вредност и квалитети, подложувајќи ја притоа на потсмев и жигосувајќи ја извитопереноста на нормалните човечки животни и општествени манифестации како што се пријателството, љубовта и бракот. Во тој свет, во кој не постои никаква етика, тие се неодржливи и дотаму деградирани што и самите нивни имиња стануваат апсурдни. „Дел од методот на Повел во „Попладневни луѓе“ е . . . негирање на односи, бидејќи тој ја следи и остварува идејата како неговите ликови можат да избегаат од а не да се соединат со општеството и еден со друг.“²⁶

Во романот никој никому не е пријател, никој за никого вистински не се грижи, ниту е за него врзан. Односите се засновани на бесплодно земјиште и се резултат на невротичната потреба со некого, во друштво, да се дели сопствената безволност, бесцелност и досада. Така Прингл и Барлоу (Barlow), два сосема различни типа наспроти заемната антипатија, заедно одат низ животот, зад грб зборувајќи лошо еден за друг, завидувајќи си еден на друг, мразејќи се и подметнувајќи си еден на друг. Нивниот судир не е само судир на професионален план туку и на сексуален, бидејќи Барлоу не е само подобар сликар туку и бескрупулозен женкар, додека Прингл е сексуално несигурен. Сексуалната супериорност на Барлоу прави тој да доминира над Прингл како и над другите ликови во романот со пореметени либида, и да го присилува да ги прави работите што тој не ги сака — што ја покажува сета комичност на ситуацијата.

²⁵ Walter Allen, op. cit.:

„... as confined, as stuffy, as restless, as endlessly repetitious as the world of gold fish in a bowl!“.

²⁶ Morris, op. cit, 19: „Part of Powell's method in *Afternoon Men* is, . . . a playing down of relationships, since he is pursuing the idea of how his characters can escape from, rather than cohere with, society and each other,

И во изменета средина — на село, каде што Прингл ги кани на гости, животот продолжува по својот утврден пат: пиење, картање, малку сликање, водење љубов. Дури ни во потресно драстичната животна ситуација, каква што е онаа кога дознаваат за самоубиството на Прингл, кај „попладневните луѓе“ не избива ништо нормално ни човечно од нивните реакции. Без каков и да е однос кон него, секој од нив е ангажиран со себе си, бидејќи е доведен во незгодна ситуација.

Барлоу ја пружи раката преку масата и го дофати пликот. Го отвори и го прочита ливчето. Откако го прочита, му го даде на Отвотер. Отвотер го прочита. Потем го прочита уште еднаш. Беше тоа порака од Прингл. Пишуваше дека веќе неколку месеци е очаен. Чувствува дека не успеал во животот. И врв на сè беше она што се случи претходната вечер. Затоа смета дека тоа утро нема да се врати од капење в море. Ги моли да го уништат писмото. Пишува уште дека во десната фиока на ноќното столче крај неговиот кревет се наоѓаат две банкноти од по пет фунти и ги моли со едната банкнота да ја исплатат Етил (а остатокот да ѝ го дадат на Хариет), а другата да ѝ ја испратат на сестра му.²⁷

Отвотер седна и го прочита писмото по трет пат.

„Што мислиш“, рече Барлоу.

Отвотер рече дека не знае што да мисли. Во тој миг појасно од било кога порано, виде каква грешка беше да се дојде на гости кај Прингл на село. Пораката ѝ ја подаде на Хариет, која му беше најблиска. Хариет ја прочита во себе, а потоа ја прочита на глас. Извесно време никој ништо не прозборе. Се чинеше дека нема што да се каже што некако би ја олеснило ситуацијата. На крај Хариет рече:

„Не верувам дека тоа го мисли сериозно. Тоа само доаѓа до израз неговиот комплекс на инфериорност, зар не мислите така?“

Софи беше најизненадената... Додека плачеше, целото тело ѝ се тресеше во благи движења.

„Имав претчувство дека нешто вакво ќе се случи“, рече госпоѓата Реис. „Го знаев тоа од почеток. Не знам зошто воопшто дојдов.“

Барлоу рече: „Се чувствувам наполно виновен.“

Изгледаше многу, многу вознемирен.

²⁷ Anthony Powell, *Afternoon Men*, Heinemann, London, 1960, 187.

Barlow reached across the table and took the envelope. He opened it and read the single sheet of paper inside. When he had read it he handed it to Atwater. Atwater read it. Then he read it through again. It was a note from Pringle. It said that he had been depressed for some months. That he felt he had not made a success of his life. And on top of it all was what had happened the night before. He thought, therefore, that he would not come back from bathing in the sea that morning. He asked them to destroy the letter. He added that there were two five-pound notes in the top right-hand drawer of the dressingtable beside his bed and would they pay Ethel with one (and give the change to Harriet) and send the other to his sister.

Гладен, но сметајќи дека е невозможно да се јаде додека телото на нивниот домаќин плови по каналот, Отвотер рече:

„Што да правиме?“

Госпоѓата Реис рече: „Не можам а да не поверувам дека ова не е една од неговите солени шеги. Ако ручаме, не се сомневам дека ќе се појави.“

Барлоу рече: „Но, сметам дека не можеме да ручаме“²⁸.

„Предлагаш да не јадеме кој знае до кога?“

Хариет рече: „Масата е веќе поставена. Можеме да јадеме и тоа да го наречеме ручек. Или можеме да јадеме во седум и пол и тоа да го наречеме вечера.“

Госпоѓата Реис рече: „Кога ќе каснеме нешто, ќе бидеме споспособни да се бориме со ситуацијата. Сигурна сум во тоа.“

Поседнаа и почнаа да јадат. Разговараа многу малку. Отвотер беше гладен, но ставајќи ја храната в уста на незаинтересиран начин, се трудеше да изгледа како да не јаде многу.²⁹

И кога настојуваат да сочуваат извесни етички норми, „попладневните луѓе“ ги изоплачуваат. Сакаат да го наградат рибарот (кој ги донесува работите на Прингл) што го спасил, но не знаат колку пари треба да му дадат. Решението што го изнаоѓаат е трагикомично. Го будат Прингл и го убедуваат дека сам треба да плати за својот живот.

²⁸ Ibid., 197—188.

Atwater sat down and read the letter for the third time.

„What do you think?“ said Barlow.

Atwater said that he did not know what he thought. He had never seen so clearly as at that moment what a mistake it had been to come and stay in the country with Pringle. He handed the note to Harriet, who was nearest to him. Harriet read it and then read it aloud. Nobody said anything for a short time. There seemed nothing to say that would ease materially the situation. At last Harriet said:

„I don't expect he means it. It's just his inferiority complex coming out, don't you think?“

Sophy was the most surprised. . . Her whole body shook in gentle spasms when she cried:

„I had a premonition that something like this would happen, said Mrs. Race.

„I knew it all along. I can't imagine why I came“.

Barlow said: „I feel entirely to blame“.

He looked very, very upset.

Hungry, but thinking it hard to eat while their host's body was driving down the channel, Atwater said:

„Wat shall we do?“

Mrs Race said: „I refuse to believe that this is not one of his heavy jokes. If we have lunch, I have no doubt he will turn up.“.

Barlow said: „But, I mean, we can't have lunch“.

²⁹ Ibid., 188.

„Do you propose that we go without food indefinitely?“

Harriet said: „The table is laid. We can eat the food now and call it lunch. Or we can eat at half-past seven and call it supper“.

Mrs. Race said: „When we've had some food we shall be more equal to coping with the situation. I feel confident of that“.

They sat down and began to eat. There was very little conversation. Atwater was hungry, but by putting the food into his mouth in a disinterested way tried to appear as he were not eating a lot.

Во средина на безволни, бесцелни луѓе, луѓе без надеж ни вистинска љубов не е можна. Единствената нивна ангажираност во монотониот живот е здобивањето љубовници. Вочоповата (Wauchop) забелешка „*Souvent femme varie...*“ Но не знам што би сме правеле без нив³⁰, може да се земе буквално. Повел скоро на саркастичен начин ја прикажува софистичната анималност на овие луѓе. Онаа вечер, кога Отвотер ја изведува Сузан на вечера, надевајќи се дека преку тоа ќе ја придобие за в постела и дека така ќе го реши прашањето на нејзината „издвоеност“, нивната маса ја облетуваат потенцијалните „љубовници“ како досадни муви. Скоро игнорирајќи го Отвотера, тие на Сузан ѝ ги кажуваат истите нешта, употребувајќи исти зборови, зборови што и тој самиот ѝ ги кажува:

Гослин: „Зошто некогаш не ми се јавиш по телефон?... Веќе со векови не сме изгледе заедно.“ — „Ќе ти се јавам.“ — „Јави се.“³¹

Отвотер: „Каква штета што досега не сме се сретнале.“

— „Сега мораме да го надополниме тоа.“³²

Верелст: „Апсурдно е што не сме се сретнале така долго.“

— „Да, зарем не е?“ — „Морате да излезете со мене...“
Тогаш, ќе ви телефонирам.“ — „Добро, телефонирајте ми.“³³

Играта на заведување не е тешка и нејзините правила и стратегија се така усовершени преку практиката што станува механичка: намигнување, потврдување со глава, телефонски повик, млитав гест во точна насока³⁴ и механичкиот стол е навиеен. Заведувачките сцени на Отвотер со Лола и Хариет се идентични.

Во ретките мигови на согледување на вистината — дека нивната практика е кршење на основните човечки норми, „попладневните луѓе“ со околности се ограничени да ја изменат, а нивниот и најмал обид за тоа останува смешен. Гневот на Прингл е искрен кога на дело ги фаќа Хариет и Барлоу, но цврстата одлука да го исфрли Барлоу од куќата е неизводлива, зашто возовите не одат в недела. Дури и неговото испланирано самоубиство не успева.

Во средината во која љубовта се сведува на механизам на заведувањето и самото споменување на зборот „брак“ е иронија, а сериозното разгледување — оскврнување. Барлоу смета дека Прингл е љубоморен на неговиот успех кога изразува мислење дека треба да

³⁰ Ibid., 69: „...But I don't know what we should do without them“.

³¹ Ibid., 91.

„Why don't you ring me up sometime?“ „...We haven't been out together for ages“.

„I will“.

„Do“.

³² Ibid., 92.

„What a pity we have never met till now“.

„Now we must make up for it.“

³³ Ibid., 94, 95.

„It's absurd that we haven't met for so long“.

„Yes. Isn't it?“

„You must come out with me, ...“ „...I shall ring you up then“.

„Do“.

³⁴ Morris, op. cit., 25: „... a wink, a nod, a phone call, a languid gesture in the right direction...“.

се ожени за Софи. Во моментот кога воопшто не мисли да се жени самиот себе се залажува дека е во дилема со која жена да се ожени. За „попладневните“ мажи и жени бракот е шега. Отвотер одбива да го прифати и сериозно да одговори на Прингловото доверување дека можеби ќе се ожени со Хариет, не затоа што ја уочува неговата заблуда туку затоа што бракот е надвор од дофатот на нивниот свет. Ако би се ожениле или омажиле „попладневните луѓе“, би морале самите да се обврзат, да покажат и да употребат волја, и ако тоа би го сториле, би престанале да бидат „попладневни луѓе“. Фактот што Барлоу се наоѓа во истата дилема и на крајот од приказната, по својата врска со Хариет, е уште една индикација дека овие луѓе цупкаат по истата пуста почва и секогаш на истото место. Тие никогаш не прават чекор напред, иако во ретките мигови на јасна свест некои од овие морално нечувствителни ликови... се сомневаат дека нешто не е в ред со нивниот начин на живот,³⁵ и свесни се за својата ментална вкочанетост и неподвижност што уште повеќе ги спречува, ги плаши и им оневозможува да прекинат со својот стар начин на живеење.

*

На романот „Попладневни луѓе“ најмногу се однесува констатацијата дека „ткивото и техниката“³⁶ се неразделни и дека прават една целина. Овде Повел ја слика досадата, бескорисноста и празнината на човечките животи, не низ содржината туку со својата специфична техника што се состои од точно утврдената структура на романот, од изборот на ситуациите и нивното повторување, од употребата на празни и безизразни дијалози, кратки наративни пасажии, претставувања на ликовите со една зајадлива реченица, градење еднострани ликови, употреба на поетски слики од епиграфот. Така техничките средства, осмислено употребени да ја отелотворат авторовата сатирична намена и самите добиваат сатиричен квалитет — стануваат сатирични елементи.

Како најефикасно средство во разголнувањето и жигосувањето на безволноста и бесцелноста на „попладневните луѓе“ и непостоењето на добродетели и вредности кај нив, Повел ја користи длабоко осмислената и разработената структура на романот.

Како тоа го уочи Расел,³⁷ а Морис³⁸ детално го обработи, структурата на романот *Afternoon Men* е стриктно триделна и се состои од деловите *Montage*, *Perihelion* и *Palindrome*. Овие термини, како што вели Морис, сувопарни и механички, земени од небеската механика и техниката, претставуваат продолжување на основните теми во романот. Тие укажуваат на едно вртење во круг, повторувано механичко движење во вителот на бесцелноста и безволноста, навиките и инерцијата во кои не постојат никакви морални ни човечки вредности. Бидејќи и актив-

³⁵ Richard J. Voorhees, op. cit.: „...morally insensitive characters ... suspect that there is something wrong with their lives”.

³⁶ Види K. W. Grandsen, „Taste of the Old Time: on Anthony Powell”, *Encounter*, Dec. 27, 1966, 106—108: „...texture and technique”.

³⁷ Supra, 5.

³⁸ Supra, 8—9.

носта и ситуациите се повторуваат: пијачките, забавите, водењето љубов, речиси меѓусебно се идентични и во себе не носат ништо ново во содржината. Не носат ништо ново ни во начинот на кој се прикажани, што Повел намерно го прави, повторувајќи слични банални дијалози и проследувајќи ги со своите кратки, суви иронични коментари за да постигне ист ефект и да укаже на механичноста на таквите залудни животи.

Романот започнува и се завршува со пијанка во ресторан, во речиси ист декор и атмосфера, со исти луѓе и со ист разговор. „Забавата кај високата жена“ и онаа кај Сузан создава ист впечаток со својата турканица, задушност, пијани луѓе, општ хаос, расфрлени нечисти чаши и отпадоци од храна и цигари. Сцените во кои Отвотер ги заведува Лола и Хариет оставаат ист ефект на блуткавост и гадење:

... Лола рече:

„Немој, мили, не.“

„Ајде.“

„Не, навистина не.“

„Да.“

„Тогаш навлечи ги пердињата... Мислам дека во модерната скулптура влијанието на Арчипенко е најзначајно.“³⁹

„Вилијам.“

„Хариет.“

„Ова е лудо.“

„Воопшто не е.“

„Само момент.“

„Така е подобро.“

„Кому му припаѓаат овие шуми?“ рече таа...¹⁴⁰

Во вителот на досада и јаловост „попладневните“ мажи и жени постојано повторуваат една и иста тема, единствената новост што е предмет на озборување. А тоа е дека Андершафт добро се снашол во Америка и дека таму живее со некоја црнкиња. Оваа новост често пов-

³⁹ *Afternoon Men*, 122.

1. . . Lola said:

„No, dear, no“.

„Yes“.

„No, really no“.

„Yes“.

„Draw the curtains, then... In modern sculpture I think the influence of Archipenko is paramount“.

⁴⁰ *Ibid*, 183.

„William“.

„Harriet“.

„This is silly“.

„Not at all“.

„Wait a moment“.

„That's better“.

„Who do these woods belong to?“ she said. . .

торувана станува банална и безвредна, а дијалозите низ кои е изразена се празни, безизразни и формален израз на механичноста на животот на „попладневните луѓе“.

Дијалогот меѓу Прингл и Отвотер на самиот почеток на романот:

„Си чул ли нешто за Андершафт?“

„Во Њујорк е.“

„Свири на пијано?“

„Свири на пијано. . .“

„Дали воопшто ти пишувал?“

„Живее со една црквиња.“

„Во Њујорк?“

„Вели дека е многу добра.“⁴¹

Подоцна Барлоу прашува:

„Дали печали?“

„Му оди работата, вели.“⁴²

Валтер Брискет:

„Слушам дека Андершафт е во Бостон и дека живее со обоена жена.“

„Во Њујорк е. Добив писмо.“

„Ќе бидам така зајадлив кога ќе го видам.“

„Зошто?“

„Тој и неговите жени.“⁴³

Дијалогот меѓу Брискет и Наоми Реис:

⁴¹ Ibid., 3, 5.

„Have you heard anything of Undershaft?“

„He's in New York“.

„Playing the piano?“

„Playing the piano. . .“

„Has he written to you at all?“

„He's living with an Annamite woman“.

„In New York?“

„He says she's pretty good.“

⁴² Ibid., 7.

„Is he making any money?“

„Doing very well he says“.

⁴³ Ibid.,

„I hear Undershaft is in Boston, living with a woman of colour“.

„He's in New York. I had a letter from him“.

„I shall be so acid when I see him“.

„Why?“

„He and his women“.

Брискер рече: „Слушна ли за Андершафт, Наоми?“

„Сијамецот?“

„Да.“

Госпоѓата Реис рече: „Мислам дека е многу умен.“⁴⁴

Дијалогот помеѓу Сузан и Отвотер:

Сузан рече: „Ти си му пријател на Андершафт, нели?“

„Го познаваш?“

„Некогаш го познавав. Слушам дека сега не би погледнал бела жена.“

„Во Њујорк е.“

„Мора и јас да одам таму.“⁴⁵

Повел ретко употребува коментар за да ја оствари својата сатирична намера. Меѓутоа, кога го прави тоа, тој тоа го прави со логика на научник кој од дистанца посматра некоја појава или манифестација, ладнокрвно ја сецира и непосредно и едноставно го изнесува заклучокот до кој дошол. Оваа непобитност на заклучоците, како последица на писателовото дистанцирање и објективност, на неговата иронија ѝ дава поголема тежина отколку да се напрегал со екстраваганција да шокира. Класичен пример за ова е следниот дел:

Таа рече: „Мило ми е што се запознавме. Но мора да бидеш пристоеен.“

Полека, но наполно намерно, почна да се издига приплодното здание на заведувањето, големиот механизам на Хит Робинсон, обестрано проверуван, жално тандркајќи по спомените на изветвеноста. Нивните заемно прилагодени чувства станаа синхронизирани со помош на некоја си шкрта вештина, сè до моментот на неизбежниот антиклимакс. Потем вечераа во еден ресторан сосема близу станот.⁴⁶

⁴⁴Ibid., 73.

„Brisket said: „Have you heard about Undershaft, Naomi?“

„The Siamese?“

„Yes“.

Mrs. Race said: „I think he's so wise“.

⁴⁵ Ibid, 91.

Susan said: „You're a friend of Undershaft's aren't you?“

„Do you know him?“.

„I used to. I hear he won't look at a white woman now“.

„He's in New York“.

„I must go there“.

⁴⁶ Ibid., 83.

She said: „I'm glad we met. But you must behave.“

Slowly, but deliberately, the brooding edifice of seduction creaking and incongruous, came into being, a vast Heath Robinson mechanism, dually controlled by them and lumbering gloomily down vistas of triteness. With a sort of heavy-fisted dexterity the mutually adapted emotions of each of them became synchronised until the unavoidable anti-climax was at hand. Later they diner at a restaurant quite near the flat.

Видовме како Ли смета дека начинот на кој Повел по прв пат ги претставува ликовите е најсигурна индикација на неговиот стил, а самиот стил е најсигурна индикација за неговата „комедија“⁴⁷. Веќе утврдивме дека Ли, во рамките на „комедијата“ и „комичното“ набљудува многу сатирични елементи, а таков е случајот и со начинот на кој Повел ги претставува ликовите. Реченицата со која ги претставува ликовите најчесто не е безболно смешна, нити има цел да нè засмее и забави, туку, како што забележува и самиот Ли, е зајадлива и ја жигосува онаа негативна страна на ликот, која самиот подоцна во романот ќе ја истакне. Колку ликови има во романот, толку има и примери за ова:

Повел ни ги претставува следните ликови со следните зборови:

Отвотер: „... „млад човек, со наокушен изглед, со коса боја на слама и долги нозе, кој два пати не успеал да добие работа во Министерството за надворешни работи.“⁴⁸.

Прингл: „Детинството направи да се чувствува болно оневозможен, а по природа беше лош сликар, но таа страшна глазирана угаденост здобиена во Париз ги тераше луѓето понекогаш да ги купат неговите слики“⁴⁹.

Барлоу: „Беше сликар, шишко, со светли очи и коса што ниско му растеше на челото и минуваше во црна, остра небричена брада.“⁵⁰.

Хариет: „Имаше светла коса и потемна кожа, така што мажите лудееја штом ќе ја здогледаа, и речиси веднаш ѝ предлагаа брак“⁵¹.

Гослин: „Беше млад човек, сосема келав и изгледаше како наполно шугав пес“⁵².

Гвен Паунд: „... личеше на младич кој би можел да добие стипендија за хемија.“⁵³.

Комичната страна на овие уводни реченици за ликовите во романот само е привидна. Најчесто само за миг израснува од очигледниот парадокс во физичкиот изглед на ликот и веднаш минува во зајадлива констатација која ја изразува самата вистина.

⁴⁷ Supra, 6—7.

⁴⁸ *Afternoon Men*, 2.

„He was a weedy-looking young man with straw-coloured hair and rather long legs, who had failed twice for the Foreign Office.“

⁴⁹ Ibid., 3.

„His early life had made him painfully inhibited and he was a naturally bad painter, but a dreadful veneer of slickness picked up in Paris made people buy his work occasionally.“

⁵⁰ Ibid., 5.

„He was a painter, stockily built with light eyes and hair that grew low down on his forehead in a widow's peak of black stubble.“

⁵¹ Ibid., 4.

„She had fair hair and a darkish skin, so that men often went quite crazy when they saw her, and offered to marry her almost at once.“

⁵² Ibid., 91.

„He was a young man who was quite bald and looked like a rather shabby greyhound.“

⁵³ Ibid., 78.

„... She looked the sort of boy who might win a scholarship in chemistry...“

Се заборава смешниот изглед на Отвотер, а она што останува и низ романот се потврдува е болната вистина дека секој негов обид да успее во нешто се претвора во неуспех. Иако е смешно што луѓето купуваат слики на еден лош сликар, останува вистинската основна констатација за Прингл како психички лабилен. Хариет, иако привлечна жена, е без какви и да е морални норми, итн.

Сатиричен елемент претставува и начинот на кој Повел ги гради ликовите. Тие не само што се еднострани, и тоа посматрани само од негативната страна, туку таа нивна негативност е нагласена и доведена до екстреман степен, до опсесија. Откако еднаш ќе ги претстави, Повел ги пушта самите да се разоткриваат, поставувајќи ги во ситуации во кои мораат да реагираат и низ говор да ја изразат својата суштина.

Прингл е ексцентрик полн со несигурност, неспособен сам да одлучува и секогаш бара мислење од другите, иако не го усвојува. Тој го прашува Отвотера што мисли за неговата намера да се повлече на село и да слика, или дали да игра со Хариет, подоцна — дали да се ожени за неа. Фатен во вителот на бесцелоста и безнадежноста, тој не успева да се прилагоди на „пријателите“, нити од нив да се ослободи со обидот за самоубиство. Решение за него е и понатаму да продолжи да кружи во тој вител професионално и сексуално несигурен и несреден, да голта лекови и, ако повторно се обиде да се самоубие, тоа да не му успее.

Поетските слики од епиграфот на Бертон се во тесна врска не само со структурата на романот туку и со ликовите, бидејќи ја сугерираат темата на лудило и болештина, кои се последица од постојаното кружење или тупкање в место. Тука увидуваме дека менталната градба на Прингл е невротична, а неговата невротичност мазохистичка.

Нему му прави задоволство да ја покажува својата безволност, својата несигурност, својата немоќност да се врзе за што било. Тој вистински живее само во миговите што му задаваат болка. На својата изложба на слики е нервозен, ги гризе ноктите наместо да разговара со луѓето; му прави задоволство да ги покажува своите слики на оние на кои тие не им се допаѓаат, се кара со Отвотер околу фигурите на Олга и Хариет, а со Барлоу за секоја игра што ја играат.

Преокупацијата на Барлоу, која преминува во опсесија и болест, се жените. Живее со една, а едновременно предлага брак на три други кои тоа го прифаќаат, иако му се непознати. Со оншалантност на еден Донжуан договара средба со Лола и води љубов со Хариет, љубовницата на Прингл, со која Прингл мисли да се ожени и тоа во неговата сопствена куќа. Во секоја жена гледа можен партнер за в постела. Така гледа и на слугинката Етил и на девојката во селската продавница за весници, која, „ако ѝ ги симнеш очилата... воопшто нема да биде лоша“⁵⁴. На мажите за кои смета дека се послаби од него им дава совети како да постапуваат со жените. Меѓутоа, иако смета дека успеал во животот и дека на полно живее низ секс, тој само вегетира. Дилемата со која се фали — со која жена да се ожени, — е фиктивна илузија за неговата моќ, додека всушност

⁵⁴ Ibid., 170: „... If you took her glasses off she wouldn't be bad at all.“.

е неможен и ги пушта настаните да го носат и само на зборови е вешт, бескрупулозен и безволен заводник:

„Ако се оженам за Софи“, рече Барлоу, „ќе ги гледам само своите пријатели и никој друг. Ако се оженам за Јулија, ќе се гледам само со нејзините пријатели и со никој друг. Третата можност би била Миријам, која би можела да одбие да се омажи за мене ако веќе дојде до тоа. Тоа наедно би значело да се живее на село.“
„Во удобност?“

„Барем во луксуз“.

„Мораш да се одлучиш за едно или за друго“.

„Фини се тоа луѓе, тие Евреи“, рече Барлоу. „Она што ми се допаѓа кај нив е тоа што секогаш работат според јасно одредени принципи. Со нив знаеш на што си“.

„Фина девојка е, Миријам“.

„Да. Ќе се оженам за неа“, рече Барлоу. „Неа ќе ја земам и ќе станам еврејски сликар. Не постојат никакви структурални пречки“⁵⁵.

Привлечната Хариет, во која секој може да се вљуби и на која скоро секој веднаш сака да ѝ понуди брак, ги менува мажите затоа што ѝ стануваат досадни, или не можат да го држат нејзиното темпо или пак немаат пари. Секогаш немирна, секогаш во движење таа секогаш го има следниот во резерва. На една забава го остава својот дебел Американец, пијан и заспан на подот, чија златна табакера ја зела, за да исчезне со Гослин. Кога на Гослин му здодеа со неа (или нејзе со него, или и на обајцата), можноста да помине одмор на село и да стане љубовница на Прингл ѝ се допаѓа, и токму кога тој решава да се ожени со неа, ја фаќаат со Барлоу. Повел живо го слика нејзиниот портрет низ опис и исечоци на дијалози:

„Еј вие, велам“, рече Прингл. Оледнаш му светна.

„По ѓаволите, каде ми е чевелот?“ рече Хариет. Клекна и погледна под софата.

„Еј вие, знаете ли“, рече Прингл. Сега беше лут. Многу лут Отвотер се прашуваше што ќе се случи. Хариет го најде друѓиот чевел и почна да го обува. Ги стави рацете на колковите и се вовлече подобро во својот фустан, Рече:

„Нека ми даде некој цигара“.

⁵⁵ Afternoon, Men, 16.

„If I marry Sophy“, said Barlow, „I shall never see anybody but my own friends. If I marry Julia, I shall never see anybody but her friends. A third course would be Miriam, who anyway might refuse to marry me when it came to the point. It would also mean living in the country“.

„In comfort?“

„At least in luxury“.

„You must make up your mind one way or the other.“

„They are fine people, the Jews,“ said Barlow. „What I like about them is they always act on clearly defined principles, You know where you are with them“.

„She's a nice girl, Miriam“.

„Yes, I shall marry her and become a Jewish painter. There are no structural objections“.

Отвотер ѝ даде и ѝ ја запали цигарата. И сам зеде една и погледна во Барлоу. Косата му беше разбушавена како и на Хариет и му даваше некаков чудно изненаден изглед, иако поради својата необична грубост беше помалку забележителна. Изгледаше како да ја носи *en brosse*.

„Отсекогаш се сомневав“, рече Прингл.

Барлоу не прозборе ни збор, туку го извади лулето од џебот и почна да го полни. Се чинеше дека нема што да се каже. Хариет малку си ја поправи косата. Потем зевна и рече:

„Па, момчиња и девојки, сега одам в постела на спиење. Изморена сум“.

Си ја наполни табакерата и тресна со вратата зад себе⁵⁶.

Повел не ги претставува од негативна страна само значајните ликови во романот, туку и оние помалку значајни. Така на пример манијата на Шејган е незадоволената љубов, а на Фотеринам неоствареното пријателство; и нивното секојдневие се движи помеѓу желбата и невозможноста таа желба да се оствари.

Сликата на менталната болест кај „попладневните луѓе“ Повел ја надополнува со сликата на нивната физичка болест, која претставува степен понатаму во менталната дегенерација. Освен Прингл кој редовно зема лекови, Носворт постојано го болат плешките, госпоѓата Реис главата, а на Отвотер му се причинуваат некакви дамки пред очите.

Епиграфот на Роберт Бертон... „како да го беа слушнале волшебниот рог на Астолфо, оној англиски војвода кај Ариосто, кој никогаш не затруби а сите негови слушачи беа луди, и од страв спремни да свршат со себе... тоа се толпа замаенковци, попладневни луѓе...“⁵⁷ на Повел му даде можност да ги спореди старите замаенковци со празноглавите

⁵⁶ Ibid., 173—4.

„Look here, I say“, said Pringle. It suddenly dawned on him.

„Where the hell is my shoe?“ said Harriet. She knelt down and looked under the sofa.

„Look here, you know“, said Pringle. He was angry now. Very angry. Atwater wondered what was going to happen. Harriet found the other shoe and began to put it on. She put her hands on her hips and wriggled more thoroughly into her dress. She said:—

„Give me a cigarette, somebody“.

Atwater gave her a cigarette and lighted it. He took one himself and looked at Barlow. Barlow's hair was standing up on end like Harriet's and this gave him a curiously surprised look, though it was less noticeable because of the curious roughness of its texture. Now it looked as if he wore it *en brosse*.

„I always suspected as much“, said Pringle. Barlow did not say anything, but he took his pipe from his pocket and began to fill it. There did not seem to be much to say. Harriet gave a touch to her hair. Then she yawned and said.

„Well, I'm going to bed now, boys and girls. I'm tired.“

She filled her cigarette-case and slammed the door behind her.

⁵⁷ Robert Burton, *The Anatomy of Melancholy*, (1621): „... as if they had heard that enchanted horn of Astolpho, that English duke in Ariosto, which never sounded but all his auditors were mad, and for fear ready to make away with themselves. ... they are a company of giddy-heads, afternoon men. ...“

на своето време и да ги наслика нивните пороци и зла. Навиката и инерцијата, немањето насока ни цел, ги сведуваат овие луѓе на обични механизми кои работат на своето сопствено уништување. Во апатијата тие ја губат моќта за размислување и оценување и се доведуваат до „оние сиви, морничави и страшни пусти земји на безнадежен очај“⁵⁸. Изолирани во сопствената празнина, бесцелност и безначајност индивидуите се само дел од општеството што го разјадува болеста на пустата земја. Дваесеттите години на овој век во Англија се окарактеризирани како време „кога во англискиот живот, како резултат на Првата светска војна, сериозно беа растресени традиционалните општествени и морални норми и разуздано однесување се негуваше како цел за себе“⁵⁹.

Интенцијата на Повел во романот „Попладневни луѓе“ е да го изложи на потсмев таквиот човек и таквото општество со сите негови негативности, мани и апсурдности, притоа овозможувајќи му на читателот сам да дојде до поука. Со својата висока етичка и морална сензибилност и интелектуалност тој тоа го остварува на својствен начин што можеме да го наречеме и Повелова посебна техника или стил. Елементите на оваа техника не се ни нови ниту непроверени, меѓутоа нивната комбинација и примена во романот, придонесуваат за образување на еден сатиричен ефект. Изнесеното добива сатирична нота преку начинот на кој е изнесено. Триделната структура на романот, паралелните сцени и ситуации, шупливите дијалози, ликовите што ја пројавуваат само својата негативна страна — во себе носат особини на рефрен и создаваат слика на круг кој е во постојано движење. Не е важно кога на кругот му се пристапува, бидејќи неговата патека секогаш е иста и романот може да се чита еднакво добро од крај како и од почеток. Така романот *Afternoon Men* јасно ја изразува досадата и бескорисноста на „попладневните луѓе“ не само со својата содржина туку и со начинот на остварување.

Ljubica TODOROVA—JANEŠLIEVA

THE SATIRICAL IN ANTONY POWELL'S NOVEL AFTERNOON MEN

Summary

The author's aim in this essay is to define and determine the satirical elements in Antony Powell's novel *Afternoon Men*.

After a brief exposition of the main ideas of Russell, Lee and Morris which concern the problem in question, the author states that the novel represents the life of the fashionable and Bohemian London society in the

⁵⁸ *Afternoon Men*, 62.

„... those grey, eerie and terrible waste lands of hopeless despair“.

⁵⁹ Bergonzi, op. cit.

... „When the traditional social and moral patterns of English life had been badly shaken by the First World War and outrageous behaviour was cultivated for its own sake“.

years after the First World War in all its futility, aimlessness and hopelessness and that in it Powell deals with and ridicules human and social manifestations such as friendship, love and marriage. In a society of willless and aimless „afternoon men« friendship does not exist. Relationships are the result of the neurotic necessity to be in company, to share together the individual lack of will, aimlessness and boredom. By a detailed analysis and by examples, it is ascertained that the relationship of Barlow and Pringle is established on mutual antipathy, both professional and sexual. Love-making, which in actuality turns into negation of love, shows the sophisticated animalism of its participants and degrades it into a cheap promiscuity. By an analysis of situations and dialogues, the author shows how the game of seduction, accomplishing itself through practice, becomes mechanical. The attitude towards marriage, which is impossible as an institution in such a society, is illustrated by the attitude of the main characters towards it.

The essay further states that Powell presents boredom and futility of human lives not so much through the content of the novel, as with the help of his specific technique, the elements of which are: a precisely determined structure of the novel, the choice of situations and their repetition, the usage of meaningless and shallow dialogues, the usage of brief narrative passages, the presentation of characters by a single caustic sentence, the building-up of one-sided characters and the usage of images taken from the epigraph.

— The precisely determined structure of the novel which consists of three parts, extends the basic theme and points out the mechanicality of the life of the „afternoon men“, who become mechanical men.

— The presented situations — rounds of drinks, parties, love-making, repeat themselves and are almost identical both in their content and way of exposition.

— The meaninglessness and the shallowness of dialogues is illustrated by the reaction of the characters to the news about Undershaft.

— The representation of characters by a single caustic sentence, as well as the way of building up characters by observing a negative side, emphasising it and bringing it to the extreme, are illustrated by an analysis of almost all characters on the novel...

— The epigraph serves Powell to compare all the giddy-heads with the shallow-heads of this own time.

A characteristic of all these elements is their repetition which creates in the reader an impression of a perpetual circling. Therefore, *Afternoon Men*, which lucidly expresses boredom and futility both in its content and in the way of exposition is a novel with a lot of satirical in it...

Vladimir CVETKOVSKI

TEACHING SECOND LANGUAGE WITH BILINGUAL GROUPS OF STUDENTS

The preparation of the material for language practice classes for a bilingual group of students raises many problems, particularly, when the teacher has no knowledge of the language of the minority group of students.

At some faculties and secondary schools it has been a practice to use the student's mother tongue as a material for a control check of the acquired knowledge of the foreign language learnt. The official language of each Socialist Republic is, usually, taken as mother tongue, in which case little attention is paid to the heterogeneous nationalities of the student in the class.

This kind of exercise consists of a prose text or grammar items selected from the material taught at certain intervals. The results of this exercise are, in most cases, used as an illustration to see to what extent the student has learned those items and his ability to use them in translating from one language into the other. In this case the student's „mother“ tongue serves as source language¹.

A close observation of the mistakes of such an exercise can disclose the amount of interference of the student's own language upon the constructions of the foreign language — the target language he is attempting to compose.

An analysis of the exercise *Translate from Macedonian into English* of a class consisting of Macedonian and Albanian students has shown that the mistakes of the Macedonian students differ from those of the Albanian students doing the same exercise.

It was not difficult to classify the mistakes of the Macedonian students which, roughly, were of two types. The first group contained the mistakes that occurred as a result of insufficiently learned items while the second group comprised the mistakes due to the interference of the structure of the student's mother tongue. These mistakes are of particular value for pedagogical work since they indicate that special attention should be paid at the selection and the arrangement of the material for language practice classes that needs to be drilled contrastively.

Because of a lack of any knowledge of Albanian it was not possible to make such a classification of the mistakes of the Albanian students.

Catford, J. B.: *A Linguistic Theory of Translation*, London 1965. str. 20.

After interviewing some of them we learned that when they do this kind of exercise firstly they translate the given text into Albanian and then from Albanian into English. It became clear then, why it was hard to determine the origin of their mistakes. It required further investigation of the structure of Albanian in order to be able to discover the nature and the scope of interference. Since there are no comprehensive works on contrastive analyses of the Balkan languages and any foreign language which can be consulted for that purpose we decided to use the Albanian students as informants who gave the necessary information about certain categories of their own language. This served as a guide for the preparation of the material for language practice classes organized specially for them putting emphasis on those sections where there exists vacillation in the use of the similar category.

As an illustration we have taken the *Definite article*, since both in Macedonian and Albanian, like in English, the notion of definiteness is expressed, among the other means, by the definite article. In Macedonian and Albanian the article is postposed, while in English it is preposed. In all three languages it is member of the *Noun Phrase* (NP) which broken down into its constituents looks as follows:

In English

NP → Det + N

NP → Det + Adj + N

In Macedonian

NP → N Det

NP → Adj Det + N

In Albanian

NP → N Det

NP → N Det + De Adj

Since this category is shared by the three languages there are syntactic environments that are parallel, but also there are a good number of examples in which they do not cover the same semantic field as the definite article in English. Consequently, the nature of interference of the Macedonian article is different from that of Albanian

Such and similar environments are parallel in all three languages:

The man was sitting on the fence.

Čovekot sedeše na ogradata.

Neriu gëdrontë ne garghë.

The cases in which the definite article is obligatory in English do not necessarily require a definite article in the two languages under consideration:

English: *The Thames, the Danube, the Vardar, the English.*

Albanian: *Temza, Danubi, Vardari, Anglezët.*

Macedonian shows absence of article: *Temza, Dunav, Vardar, Angličani.*

The second type of NP which consists of Det + Adj + N in Albanian the Noun receives a postposed article while the Adjective which comes after the Noun receives a preposed Article

The young Washington
The assassinated Kennedy
Mladiot Vašington
Ubieniot Kenedi
Washingtoni i rij.
Kenedi i vramë .

On this pattern Albanian students create nongrammatical structures of the type *The pupil the good, comp. Alb. Nxënësi i mirë. or *The Kennedy the Assassinated.

It was not our aim to take out all the examples of the differences in the use of the *definite article* in the three languages under discussion but rather to illustrate how this category of the learner's language can interfere in different ways with English structures in the process of learning.

Although it may seem like a solution of the problem, it is far from that. It brings into focus the complexity of the problem of bilingualism for performing successful pedagogical work.

Владимир ЦВЕТКОВСКИ

ПРОБЛЕМИТЕ НА БИЛИНГВИЗМОТ ВО НАСТАВАТА ПО СТРАНСКИ ЈАЗИЦИ

Резиме

Во педагошката практика досега проблемот на интерференцијата се раз ледувал само од аспект на монолингвални критериуми. Во нај-многу лучаи, главно, официјалниот јазик на односната република се земал како изворен јазик при учењето на странскиот јазик — цел при што се пренебрегнул фактот дека на групите за странски јазици има студенти и од други народности. Кај овие студенти интерференцијата има подруг карактер — ависно од структурата на мајчиниот јазик.

Во статијата е направен обид да се расветлат некои моменти од интерференцијата што може да ја врши македонскиот јазик кај македонските студенти и албанскиот кај студентит : од албанската народност а кои заедно учат англиски ја ик.

Olga VOINOVSKA
Matthias BRONISCH

IST DAS SPRACHLABOR AUCH AN DER PHILOLOGISCHEN FAKULTÄT EIN HILFSMITTEL?

Heute ist das Sprachlabor ein anerkannter Faktor im Fremdsprachenunterricht. Viele Institutionen arbeiten mit diesem Hilfsmittel. So hat z. B. auch das Zentrum für Fremdsprachen mehrere Labors und an den Schulen werden immer mehr Labors eingerichtet. Der Unterricht in solchen Labors ist fast immer gedacht für denjenigen, der sich eine Fremdsprache erwerben will. Es ist also sinnvoll zu fragen, ob denn auch an der Philologischen Fakultät ein solches Labor notwendig ist, da doch der eigentliche Sprachunterricht vor dem Studium liegt und an der Fakultät die wissenschaftliche Ausbildung im Vordergrund steht?

An der Philologischen Fakultät der Universität Skopje existieren zwei Sprachlabors mit je 20 Plätzen. Das zweite Labor wurde erst vor einem Jahr installiert. Es ist ein Labor, das allen modernen Ansprüchen an eine solche Anlage genügt: jeder Schülerplatz ist offen (keine Kabine), hat ein eigenes Aufnahme- und Wiedergabegerät, das auch vom Lehrerpult aus geteilt, aber auch vom Schüler bei dessen individueller Arbeit selbst bedient werden kann.

Bevor wir auf den Einsatz des Sprachlabor im Unterricht¹ an der Fakultät zu sprechen kommen, sind einige Voraussetzungen zu klären. 1. Was ist das Ziel des Germanistikstudiums? 2. Mit welchen Voraussetzungen beginnt ein Student dieses Studium? Die Beantwortung dieser beiden Fragen erst ermöglicht uns eine genaue Bestimmung des Einsatzes eines Sprachlabors im Rahmen der Ausbildung eines Studenten in einer Fremdsprache.

Was ist das Ziel des Germanistikstudiums?

Nach vier Studienjahren soll der Student die Fremdsprache so erlernt haben, daß er in der Lage ist, sie zu verstehen, zu sprechen, zu lesen und zu schreiben. Doch hier ist schon eine Einschränkung zu machen; während der Zeit seines Studiums soll der Student ebenfalls wesentliche Aspekte der fremdsprachlichen Literatur kennengelernt und sich mit ihr wissenschaftlich auseinandergesetzt haben. Ebenso soll er nicht nur Sprachfer-

---

¹ Die folgenden Erörterungen beziehen sich auf das Germanistik-Studium.

tigkeiten besitzen, sondern sich in hohem Maße ein Verständnis von der Sprache, von ihrer grammatikalischen und syntaktischen Struktur sowie ihrer Semasiologie erworben haben.

Im Rahmen einer wissenschaftlichen Ausbildung, die das wesentliche und unabdingbare Ziel eines Universitätsstudiums ist, tritt die Sprachfertigkeit, d.h. die Fähigkeit zur Konversation, zur Lese—Schreib- und Sprechfähigkeit zurück hinter das Wissen von der Sprache. Für den Studenten der Germanistik ist die Sprache eigentlich Hilfsmittel, Instrument, das dem eigentlichen Ziel seines Studiums, der wissenschaftlichen Beschäftigung mit Literatur zu dienen hat.

Wir dürfen aber die Augen nicht davor verschließen, daß ein erheblicher Teil unserer diplomierten Studenten weder wissenschaftlich arbeiten werden noch später als Lehrer tätig sind. Sie gehen in Berufe, die von ihnen eine hohe Beherrschung der Sprache, also eine große Sprachfertigkeit verlangen, wie z.B. die Tätigkeit als Übersetzer, Dolmetscher oder Korrespondenten. Es ist selbstverständlich, daß diese Gegebenheiten, die ja auch keineswegs für alle Zeiten so bleiben müssen, nun nicht dazu führen sollten, daß die Ausbildung an der Fakultät sich auf diese Ziele ausrichten sollte. Doch wäre zumindest zu fragen, ob sie nicht in einem gewissen Rahmen im Studienplan berücksichtigt werden sollten. Das kann in unserem Fall nur heißen, daß auf die Sprachfertigkeiten in einem höheren Maße Rücksicht genommen werden müßte.

Die zweite Frage zielt auf die Voraussetzungen, auf die das Universitätsstudium aufbaut. Befragungen unter den Studenten aller vier Jahrgänge haben für das Fach Deutsch ergeben, daß sie im Rahmen der Oberschule 2—4 Jahre bei 2—3 Wochenstunden Deutsch gelernt haben. Im Englischen und anderen Sprachen liegt der Fall anders, d.h. viel günstiger. Der Germanistikstudent beginnt also sein Studium auf einer vergleichsweise schmalen Basis. Da er aber von Beginn an sich wissenschaftlich mit Literatur zu beschäftigen hat, zusätzlich auch sprachtheoretisch und sprachgeschichtlich ausgebildet wird, tut sich eine ziemlich große Spanne zwischen seinen sprachlichen Fähigkeiten und den Ansprüchen, denen er ausgesetzt ist, auf. Genau hier kann und soll das Labor eingesetzt werden.

Das Sprachlabor

Am Anfang standen die Erfindungen von Thomas A. Edison (1876), 10 Jahre später die Erfindung des Grammophons durch Emile Berliner und 1898 entstand durch den Dänen Valdemar Poulsen das „Telegaphon“. Doch war diesem Gerät aus technischen Gründen kein breiterer Gebrauch beschieden.

1928 war die entscheidende Erfindung durch Fritz Pfleumer geglückt, das elektrische Aufnahmeverfahren auf ein mit Eisenpulver beschichtetes Band. Danach wurde dann in den nächsten Jahrzehnten das Herzstück des Sprachlabors, das Tonbandgerät, entwickelt.

Schon 1904 wurde ein französischer Konversationskurs verkauft, der auf Edisons Phonographen abgespielt werden konnte. In den Jahren vor

1930 gab es schon zahlreiche Sprachlehrerprogramme auf Schallplatten. Gegenüber den ersten Angeboten wurden durch die Werbung zu hochgeschraubte Erwartungen verbunden, so daß gegenüber dieser Art Spracherlernung sich Skepsis verbreitete. Einige Sprachlehrer aber untersuchten gewissenhaft die Möglichkeiten des neuen Mediums und 1918 stellte Clarke vier Grundsätze auf, „die bis heute uneingeschränkte Gültigkeit behalten haben: 1. Die Sprechmaschine gibt immer das gleiche Sprachmodell wieder; 2. die Maschine wird niemals müde; 3. sie kann den Lehrer nicht ersetzen; und 4. sollten bei den Aufnahmen Sprecher eingesetzt werden, die die unterrichtete Sprache als Muttersprache beherrschen.“²

Nachdem man das beliebig oft wiederholbare Sprachmodell hatte, war die nächste Aufgabe, die Schülerstimme aufzunehmen, um sie mit dem Original vergleichen zu können. Als dies auch möglich war, ging man daran, mehrere Geräte zu einer gesamten Anlage zu kombinieren, so daß unter Aufsicht mehrere Schüler gleichzeitig arbeiten können. „Diese Arbeitsweise wurde um das Jahr 1930 zum erstenmal praktiziert, und diese Zeit darf als die Geburtsstunde des Sprachlabors betrachtet werden.“³

Erst als 1950 das Tonbandgerät in der heutigen Form entwickelt war, konnte sich auch das Sprachlabor als Anlage in breiterer Form durchsetzen. In den Jahren davor waren schon so viele didaktisch-methodische Vorarbeiten geleistet worden, daß nun der Sprachlaborunterricht zu einem fast selbstverständlichen Bestandteil des Sprachenlernens wurde.

Einsatz des Sprachlabors

Im Fremdsprachenunterricht hat kaum eine andere Einrichtung so kontroverse Auseinandersetzungen provoziert wie das Sprachlabor.⁴ Um ein extremes Beispiel zu zitieren, das sich in einem Beitrag in der „Zeit“⁵ findet, und vom Anglisten Prof. Kurt Otten stammt: „Offensichtlich hat die vielgerühmte audiovisuelle Lehrmethode versagt, weil sie den letzten Rest von Spontanität und Kreativität kunstgerecht in Fesseln legt.“ Dieses unausgewogene Urteil beruht sicher auf dem Mißverständnis, als ob die Sprachlaborarbeit der ausschließliche Weg zum Erlernen einer Sprache ist. Prof. Edward M. Stack formuliert das im Vorwort seines Buches sehr viel ausgewogener: „Sicherlich wird das Sprachlabor in Verbindung mit anderen Unterrichtsmitteln dazu beitragen können, die Lehr- und Bildungsziele umfassender und schneller zu erreichen, intensiver zu verwirklichen und nachhaltiger zu erschließen.“⁶ Aber auch er gibt an gleicher Stelle zu bedenken, daß mit „dem immer stärkeren und schnelleren Eindringen technischer Hilfsmittel in den fremdsprachlichen Unterricht... die methodisch-didaktische Besinnung über ihren Ort im Lehrverfahren nicht Schritt hal-

² R. Freudenstein, Unterrichtsmittel Sprachlabor, S. 14, Verlag Ferdinand Kamp Bochum, 3. Auflage.

³ R. Freudenstein, Unterrichtsmittel Sprachlabor, S. 15.

⁴ Wie oben gezeigt, gab es von Anfang an eine ablehnende Haltung gegenüber den technischen Sprachlehrmitteln.

⁵ „Die Zeit“, 19. 4. 1974, S. 56.

⁶ Edward M. Stack, Das Sprachlabor im Unterricht, Berlin und Bielefeld 1966, S. IX

ten“⁶ konnte. Wir stehen also vor dem Problem, die methodisch-didaktische Aufbereitung zu leisten und dabei genau die Gruppe im Auge zu behalten, für die wir das Programm machen.

Im Rahmen des Germanistikstudiums wäre also vor der Erstellung eines programmierten Unterrichts eine Untersuchung der in der Schule erworbenen Sprachkenntnisse notwendig, damit an der richtigen Stelle angesetzt wird und ein möglichst effektiver Einsatz eines Programms gewährleistet ist. Programmierter Unterricht im ersten und zweiten Studienjahr soll also bei Studenten mit sprachlichen Vorkenntnissen nicht ab ovo beginnen, sondern kann auf den vorhandenen Kenntnissen aufbauen und sollte punktuell die für die Fremdsprache typischen Sprachstrukturen einschleifen.⁷ Die Auswahl eines Programms für diesen Zweck sollte aber auch die Muttersprache berücksichtigen, d.h. die von der Muttersprache signifikant abweichenden grammatischen und syntaktischen Formen aufnehmen. Von daher ergibt sich die Notwendigkeit, den Studenten des ersten und zweiten Studienjahrs ein speziell zubereitetes Programm anzubieten.

Ein Teil der Diplomprüfung ist die Konversation. Sie ist heute ein Anhängsel und hat nur geringen oder gar keinen Einfluß auf die Bewertung der Leistung des Studenten. Die Ergebnisse in diesem Prüfungsteil geben sehr zu denken, zumindest in der germanistischen Abschlußprüfung. Die Studenten zeigen in den anderen Prüfungsteilen, daß sie in der Lage sind zu übersetzen und sehr wohl über Verbstellung im Haupt- und Nebensatz, über den Gebrauch des Konjunktivs oder die Funktion verschiedenster Konjunktionen Bescheid wissen; doch werden sie in der Konversation angesprochen, dann steht das Verb an der falschen Stelle, den Konjunktiv gibt es in ihrem aktiven Sprachgebrauch gar nicht, und sie versuchen sich weitgehend von einem Hauptsatz zum nächsten zu retten.

Hier muß das Labor einsetzen, hier müssen durch Programme Sprachmuster eingechliffen werden, die zu einer unbewußten, d.h. nicht in jeder Situation erst konstruierten Sprachrichtigkeit führen, und Sprachsituationen herbeigeführt werden. Das setzt natürlich bei der ersten Form voraus, daß wir einen Transfer für möglich halten. Kurt Otten sagt in dem oben bereits erwähnten Aufsatz, daß Schüler das „Wortmaterial der Fremdsprache jeweils in einer bestimmten Situation erlernen und mit ihm in dieser Situation auch umgehen können.“⁶ Weiter heißt es nun jedoch: „Aber wenn solches Wort- und Satzmaterial nun in einen anderen Zusammenhang übertragen werden soll, dann setzt plötzlich eine Blockade ein. Solche Blockaden häufen sich zu Hunderten und führen am Ende zu einer sehr beschränkten Kommunikationsfähigkeit mit zweifelhafter Richtigkeit...“⁶ Das ist sicher dann richtig, wenn der programmierte Unterricht der einzige ist. Hier muß der freie Klassenunterricht hinzukommen. In gut gewählten Themenkreisen muß der Student die Möglichkeit erhalten, die in einer bestimmten Situation erlernten und an eine bestimmte Situation gebundenen Sprachmuster in anderen Bereichen, an neuem Vokabular und in der Auseinandersetzung

⁷ So hat z. B. ein Buch über Tonband von Manfred Lechner ausschließlich solche Sprachübungen zum Inhalt; ähnlich die „Sprechübungen“ zu dem Lehrbuch „Auf Deutsch, bitte!“

(M. Lechner, Tonbandübungen für Fortgeschrittene, München, Hueber 70.)

mit dem irritierenden Eingriff und Widerspruch des Diskussionspartners anzuwenden. Sprache ist nur mit bestimmten Inhalten zu erlernen, es sind immer konkrete Sätze, die der Schüler hört und mit denen er übt. Doch soll er nicht eigentlich diese konkreten Sätze, Phrasen, üben, sondern die in ihnen sich konkretisierenden Satzstrukturmuster oder grammatischen Formen. Wir also müssen ihn immer wieder wegbringen von dem konkreten Satz, den er aus dem Programm kennt, und überprüfen, inwieweit er in der Lage ist, die Struktur anders aufzufüllen. Eines der Hauptkennzeichen der Arbeit mit einem Sprachlabor ist, daß zu jeder Zeit jeder Schüler beschäftigt ist. Darin unterscheidet sich diese Arbeit vom Klassenunterricht, wo meistens ein Schüler gefragt wird, einer sprachlich sich äußert oder ein einzelner liest. Ein Labor ist zwar im Kern gedacht für den programmierten Spracherwerb, aber es läßt sich, wenn es einmal vorhanden ist, auch für andere Zwecke verwenden. In dem Buch „Technik und Arbeitsformen des Sprachlabor.“⁸ werden folgende vier Arten von Übungen im Labor genannt:

- „1. Hör- und Verstehensübungen (Listening – Comprehension Practice).
2. Einprägen durch Nachsprechen (Mimicry-Memorisation Practice)
3. Gestaltungsübungen (Creative Practice)
4. Selbstbeurteilung (Self-Evaluation Practice)“⁹

Während die weiteren Ausführungen zeigen, daß die Autoren die vier Punkte in einem engen Rahmen eines Programms sehen, ließen sie sich jedoch so verstehen, daß zumindest die Punkte 1,3 und 4 auch für die Arbeit in einem dritten und vierten Studienjahr gültig sein könnten.

1. Der Fremdsprachenstudent ist weitgehend mit schriftlichen Texten befaßt. Zur vollen Beherrschung einer Sprache (vor allem, wenn er als Dolmetscher tätig aber auch wenn er einmal im Ausland zur Weiterbildung sein sollte) gehört aber auch der Umgang mit, d. h. auch das Verstehen von gesprochener Sprache. Kurt Otten nennt es in seinem Aufsatz eine dumme Redensart, wenn man sagt, „Sprache ist eine Rede keine Schreibe“.⁶ Und doch teckt darin eine entscheidende Wahrheit.

Sprache ist eben doch ein Instrument lebendiger Kommunikation, auch wenn der Student es im Wesentlichen mit stummen Texten zu tun hat. Hör- und Verstehensübungen sollten daher ständig in den Unterricht eingebaut werden. Hierbei kann von einfachen Dialogen mit anschließenden Kontrollfragen ausgegangen werden, doch sollte das letzte Ziel sein, daß ein Student in der Lage ist, ein Hörspiel (übrigens eine wesentliche Gattung moderner Literatur) zu verstehen. Das Einspielen dieser Hörtexte über den Schülerkopfhörer bei gleichzeitiger Aufnahme auf das Schülerband bietet die Möglichkeit der größeren Konzentration (als beim Abspielen über *einen* Lautsprecher), und anschließend kann der Schüler bei individuellem Tempo die Aufnahme wiederholen und über den Lehrerruf sich Hilfe bei schwierigen Stellen oder einzelnen Vokabeln holen, ohne daß alle gleichzeitig gestört werden. Ein sehr breites Feld eröffnet der dritte Punkt. Es sollte das Kernstück der Arbeit im Sprachlabor mit dem dritten und vierten Studienjahr sein. Dem Studenten

^{8 9} King, Technik und Arbeitsformen des Sprachlabors, Berlin, 1971, S. 99.

können einzelne Bilder oder Bildgeschichten als Dias oder aus Büchern vorgelegt werden, die er nun auf Band beschreibt¹⁰.

Alle sind tätig und gleichzeitig kann der Lehrer sich in den einzelnen Platz einschalten und so den einzelnen kontrollieren. Anschließend können wesentliche Fehler besprochen und einige Schülerarbeiten beispielhaft vorgeführt werden. In einem zweiten Durchgang kann nun jeder die gewonnenen Erkenntnisse (Vokabular, Geschehensstruktur, Erzählweise) verarbeiten. Es können auch kurze Filme (filmische Szenen) mit begleitendem Text versehen oder dialogisiert werden (Partnerarbeit), ein stichwortartig vorhandener Geschehensablauf zu einer Geschichte erweitert werden, ein vorhandener Text in eine andere Person oder andere Zeit verändert werden und vieles mehr¹¹. Es können, und es ist kein unwichtiger Teil, alle Schüler einen vorhandenen Text (Lektüre) laut lesen (bei gleichzeitiger Aufnahme), wobei der Lehrer die Möglichkeit hat ständig wechselnd sich einzuschalten, zu korrigieren oder anschließend typische Fehlerbeispiele über den zentralen Lautsprecher allen vorzuspielen. Unsere Studenten lesen zu wenig laut, den einzelnen im Klassenunterricht lesen zu lassen ist aber eine nicht zu verantwortende Zeitvergeudung, da gleichzeitig die anderen nahezu untätig sind.

Die Möglichkeiten des Einsatzes eines Sprachlabors über den engeren Rahmen eines programmierten Unterrichts hinaus sind also vielfach. Das hier Aufgeführte soll nur ein Hinweis sein. Der Einsatz nun eines voll programmierten Unterrichts ist für die Studenten möglich, die eine Fremdsprache unter „C“ erlernen. Auch hier ist es notwendig zu fragen, welches Ziel dieser Unterricht haben soll. Doch kann von vornherein gesagt werden, daß das Ziel nicht eine wissenschaftliche Durchdringung der Sprache sein soll. Die Auflage für den Fremdsprachenstudenten, eine weitere Fremdsprache unter „C“ für zwei Studienjahre zu belegen, kann doch nur bedeuten, daß er einen Einblick in die Andersartigkeit der Sprache erhält und sich eventuell eine solche Fertigkeit aneignet, daß er im der Lage ist, mit Hilfsmitteln sich Texte in dieser Sprache zu erschließen. Es kann aber auch heißen, daß er sich einen Grundwortschatz und einige grammatische und syntaktische Grundstrukturen erwirbt, die er aktiv zu gebrauchen im Stande ist. Nur dann ist der Einsatz von zwei Jahren keine „verlorene Zeit“ für ihn. Dies aber ist entscheidend zu leisten durch einen programmierten Unterricht in einem Sprachlabor, der selbstverständlich nur Teil des gesamten Sprachunterrichts (also auch Klassenunterricht) ist.

¹⁰ E. M. Stack (Das Sprachlabor im Unterricht, Bielefeld² 1969) sagt auf S. 169/70: „Der akustische Eindruck, den eine Sprache hinterläßt, kann durch visuelle Hilfsmittel verstärkt werden; ein Objekt oder eine Situation bleiben länger im Gedächtnis haften, wenn sie bildhaft dargestellt werden. Filmstreifen und Dias tragen dazu bei, die Arbeit mit dem Lehrbuch und die Übungen mit dem Tonband zu vertiefen. Schon ein einziges Bild kann zum Ausgangspunkt einer Fülle von Fragen werden, die seinen Inhalt erschließen helfen.“ Bei Freudenstein (S. 105) heisst es: „Absolut notwendig ist der Einbezug visueller Hilfen im Sprachlabor. Bei der Ausbildung der Sprechfertigkeit kann nur das Bild unter Ausschaltung der Übersetzung und bei Umgebung gesprochener Sprechreize. . . den Schüler sinnvoll motivieren und zu einer gelenkten sprachlichen Äußerung stimulieren“.

¹¹ Bei Stack (Das Sprachlabor im Unterricht) werden im Kapitel „Klassenunterricht und Laborarbeit“ (S. 149—179) ausführliche Anregungen gegeben, wie mit Dias, Filmen und Fernsehen solch ein erweiterter Sprachunterricht gestaltet werden kann.

Wir sehen, daß der Einsatz eines Sprachlabors an der Philologischen Fakultät immer im Hinblick auf eine bestimmte Gruppe und ein vorher bestimmtes Ziel geschehen muß. Bei King, Mathieu und Holten werden einige Mißverständnisse aufgezählt. So ist es sicher nicht richtig, wenn es heißt: „Das Sprachlabor wird den Lehrer ersetzen“¹². An anderer Stelle heißt es: „Das Sprachlabor ist ein arbeitssparendes Medium“¹³. Das ist es ganz und gar nicht. Viel Zeit benötigt die Erstellung der jeweiligen Programme.

Aber eines ist das Sprachlabor bestimmt: Es ist das Hilfsmittel, das, wenn es richtig eingesetzt wird, den Unterricht für die Schüler interessanter, die Übung intensiver für jeden einzelnen, den einzelnen Schüler in seiner individuellen Leistungsfähigkeit gezielter ansprechen und den Erfolg in höherem Maße sichern kann¹⁴.

LITERATURVERZEICHNIS

- Lado, Robert: Moderner Sprachunterricht, München 1969
 Stack, Edward M.: Das Sprachlabor im Unterricht, Berlin, Bielfeld² 1969
 Freudenstein, R.: Unterrichtsmittel Sprachlabor, Bohum² 1972
 King, Paul E., Gustave Mathieu, James P. Holton: Technik und Arbeitsformen des Sprachlabors, Berlin² 1971
 Echtermeyer, Klaus: Ein Vorschlag zur Arbeit mit audio-visuellen und audio lingualem Programmen, in: Zielsprache Deutsch, 3 — 1973, S. 112—119
 (Dieser Aufsatz beschreibt ein Arbeitsmodell, das für unsere Zwecke insofern von Bedeutung ist, als es auf den Unterricht der „C“-Gruppen angewandt werden kann.)
 Jung, Lothar: Audio-Immersion und Deutsch als Fremdsprache, in: Zielsprache Deutsch, 2 — 1973, S. 62—69
 (Dieser Aufsatz bietet ein interessantes Modell, das vor allem bei unseren Studenten der Germanistik Anwendung finden könnte. Mit Hilfe dieses Modells soll der Student individuell ein Programm zur Erweiterung seines Wortschatzes, der verfügbaren Strukturen und eines Problemkreises an die Hand bekommen. Das verlangt allerdings gewisse technische Voraussetzungen.)

Олга ВОИНОВСКА
 Матијас БРОНИШ

ДАЛИ Е ЈАЗИЧНАТА ЛАБОРАТОРИЈА И НА ФИЛОЛОШКИОТ ФАКУЛТЕТ ПОМОШНО СРЕДСТВО?

(Резиме)

Во трудот се испитува проблемот на примената на јазичната лабораторија во наставата на Филолошкиот факултет поаѓајќи од фак-

¹² King, Technik und Arbeitsformen des Sprachlabors, S. 94, Berlin, (1971)

¹³ King, Technik und Arbeitsformen des Sprachlabors, S. 95², Berlin 1971

¹⁴ Auhc Gerlad Fleming (Gedanken zur Entwicklung neusprechlicher Lehrsysteme, in: Deutsch als Fremdsprache, 10, 1973/3, S. 157—161) meint, daß der Einsatz von Medien (vor allem Bilder, Filme) den Schüler in der Sprachlerndung stark motiviert, da der Mensch 80 Prozent seiner Eindrücke optisch wahrnimmt. Von einer Entlastung des Lehrers durch die Medien, wie er meint, kann aber wohl kaum die Rede sein.

тот дека во една ваква институција тежиштето треба да се наоѓа во научната работа.

Се констатира дека употребата на јазичната лабораторија посебно доаѓа до израз кај недоволните јазични претпоставки на студентите како и во рамките на наставата под „С“.

Авторите сепак се на мислење дека со работата во јазичната лабораторија се постигнуваат големи резултати и во сосема вообичаениот начин за студирање на еден јазик и на литературата пишувана на тој јазик. Притоа тие поаѓаат од одредбите формулирани од Паул Е. Кинг, пред сè од видот „креативни вежби“.

Мито МИОВСКИ

ЛЕКСИКАТА ВО ТЕКСТОВИТЕ НА ЈОАКИМ КРЧОВСКИ*

1. Во овој магистерски труд е опфатена и обработена лексиката на писмени текстови што потекнуваат од почетокот на XIX век.

Овие текстови се од основно значење за македонскиот јазик, бидејќи нивното појавување во ова преломно време го означува почетокот на најновиот период од историскиот развој на нашиот писмен јазик. Имено, во нив е одразен квалитативниот скок во понароднувањето на писмениот јазик со тоа што во основата на овие текстови е поставен народниот јазик за разлика од дотогашниот традиционален црковно-словенски јазик.

Составувачот на овие текстови, кратовскиот даскал, Јоаким Крчовски, на овој начин се вброил меѓу првите книжевници на нашата нова книжевност, а издавањето на споменативе текстови било спомогнато од поединци и социјални структури од поголемиот дел на Македонија, а како непосредни „настојатели“ фигурираат кратовските купци, па така Кратовско повторно се јавува во нашата дисконтинуирана културна историја, претставувајќи во неа, во извесна смисла, една алка и продолжувајќи ја на овој начин писмената традиција на „кратовско-злетовската школа“.

Концепцијата на оваа работа е обусловена од карактерот на содржината на овие текстови и од нејзината реализација. Имено, содржината на текстовите на Јоаким Крчовски се реализира со лексички средства од црковнословенскиот и од народниот лексички слој. Оваа ситуација на преден план го поставува соодносот на црковнословенскиот лексички слој наспрема народниот. Па затоа во оваа работа изделуваме два основни лексички слоја:

- I. црковнословенска лексика и
- II. народна лексика.

2. Црковнословенските лексички единици од текстовите на Јоаким Крчовски се изделени врз основа на определени јазички особености, и тоа од:

---

* Ова е кратка содржина на магистерскиот труд, одбранет на 1 јули 1974 година на Филолошкиот факултет во Скопје.

А. фонетски карактер:

а) лексички единици со рефлексот У за назалот од заден ред: мученик На13*, отступник На22, трус На156;

б) лексички единици со а/ја за назалот од преден ред: књаз На5, месјац На67, чадо Чу29;

в) лексички единици со ОР/ЕР, РО/ЕР ОЛ/ЕЛ и ЛО/ЛЕ за ирүйийте ирүйи, ирүйи и илүйи, илүйи: горло На111, држава Чу100, кров По42, крест Чу61; солнечен Чу49, желч На66, плот На281, слеза На210;

г) лексички единици со ејенитејско л: земља Ми6, скрапља Ми40;

д) лексички единици со ирүйийте вн, вс, хв, жд и ишй: равностниј На258, всецарица Чу67, хвала Ми30, вежда На272, свештеник На86;

ф) лексички единици со чер и чре за ЧРЬ: черв На104, червен На25, чрево Чу79.

Б. лексички единици изделени врз основа на морфолошко-структурен признак:

а) инфинитивни облици: носити На295, славити На17, угасити На197

б) лексички единици на -ние, -ие: желание На306, хваление На257, чудотворение Чу92; битие На4, митие На213, подобие На44;

в) лексички единици на -иел, -иелен: водител На126, хранител Со17, хулител Чу82; действителен На33, желателен На293, удивителен Чу100;

г) лексички единици на -сйво/чесйво, -сйвие/чесйвие: митарство Ми27, владичество На246; пришествие По3, отечествие На219;

д) лексички единици на -ски/ически: владическиј Ми56, мирскиј На119, свјаштеническиј На242;

ф) лексички единици на -иј и -ь: волниј На93, светлиј На21; девич На18, пауч На58.

В. лексички црковнословенизми:

отрок Чу78, раб На196; вија На285, мзда На289; аскание На182, забвение Ма186; буј На103, жупелниј На289, сугуб На244; елик На293, иже На71, кто На290; абие На238, зело На153, точију Чу54; глаголет На55, обретае На80, тлит На104; аште На291, ибо На141, убо На289; кроме На290, сквозе На80, чрез На289; еј На250, оле На7, уви На295.

Издвоените црковнословенски лексички единици од текстовите на Јоаким Крчовски со својот карактер укажуваат на нивната припадност кон руската црковнословенска варијанта со определено воздејство на српскохрватската. За нив се претпоставува дека во односните текстови биле внесени под воздејство на можните црковнословенски извори што ги користел Крчовски при составувањето на своите текстови.

* Ми=Митарства; На = Различна поучителна наставленија; По = Повест ради страшного и второго пришествија Христова; Со = Слово исказаное заради умирање; Чу = Чудеса пресвјатија Богородици.

3. Семантичката класификација на црковнословенските именки, што условно е извршена во оваа работа, овозможува да се заклучи дека тие во дадените текстови покриваат доста голема семантичка област од поширок спектар, а врз основа на морфолошката класификација црковнословенските именки се издвоени според нивниот граматички род при што е добиена најголемата група именки од среден род, следат именките од машки род, а најмалата група ја сочинуваат именките од женски род.

Увид во застапеноста на дадени црковнословенски лексички единици со определен суфикс во односните текстови се добива од кратката анализа што непосредно ѝ претходи на морфолошката класификација:

а) *кај црковнословенскиите именки од машки род се јавуваат следните суфикси*: -ец, -ин, -јанин/анин, -ник, -шел: агнец По37, господин Чу24, граѓанин Чу48, мирјанин На173, мирник На90, церковник На2; водител На126, хранител Со17;

б) *кај именките од женски род суфиксите*: -иња, -ица/ница, -ост, -оша: гордиња На275, отроковица Чу28, багрјаница На241, свјатост На35, топлина На139;

в) *кај именките од среден род суфиксите*: -ие, -ишtie, -ние, -сiвие, -сiво, -честiвие, -честiво: воспријатие На240, сонмиште На96, врачевание На300, чудодејствие Чу67, рождество На99, отечествие На219, девичество Чу34;

г) *кај сите три рода изделуваме по една група именки без карактеристичен суфикс*: ответ На234, тат На214; воња На186, тма На177; вено На14, ложе На279.

4. Издвоените црковнословенски придавки по својата бројност доаѓаат зад именките. Во оваа работа тие се групирани во неколку подгрупи врз основа на определен суфикс:

а) *придавки на -иј*: велиј На102, прочиј Чу39, рижиј На186;

б) *придавки на -ен/иј*: безчаден Чу7, всеилен На20, крововиден На156, мутниј На286, похотниј Чу37, червлениј На289;

в) *придавки на -ав, -ив, -ин, -ов во крајка и во долја форма*: вселукавиј Чу 38, злочестивиј На279, девичин Чу30, воловиј На288;

г) *придавки на -ь*: господњ На285, пауч На58, человек На155;

д) *придавки на -шлен*: дејствителен На33, желателен На293, поучителен На0;

ѓ) *придавки на -ски/ј, (-и/че/ски/ј)*: мирски На119, мерзскиј На21, свјаштеническиј На242, младенческиј На287.

5. Црковнословенските глаголи, издвоени од текстовите на Јоаким Крчовски, ја сочинуваат третата најголема група црковнословенски лексички единици од којашто се изделени неколку подгрупи:

а) *глаголи во инфинитивен облик*: делати На219, призивати На257, улучити Чу18;

б) *лајоли во третото лице еднина сегашно време*: благоухает На182, отмстит На271, хоштет На71;

в) *лајоли во рефлексивен облик*: збудетсја На181, обретаетсја На 293, казуетсја На 75; и

г) *трета црковнословенски лајоли што во односните текстови не се јавуваат во една основна форма*: забуду На 286, пожрите На270, снесе На85, чају На228.

6. Од црковнословенските зборовни групи броеви (десјат На277, трое На234), заменки (иниј На83, сеј На168, што На115), и сврзници, извици, партикули (ибо На141, понеже На 239, еј На250, уви На295, же На255), што се присутни во текстовите на Јоаким Крчовски, најбројна е зборовната група прилози (болше Чу10, зле На202, паки На46, сие На255).

7. Во текстовите на Јоаким Крчовски се јавува и определен број несловенски лексеми — заемки од грчкиот јазик употребувани во словенската писменост, коишто влегуваат и во црковнословенскиот лексички слој. Тоа се лексеми од термилошки карактер, коишто претежно се однесуваат на црковната сфера: амин По46, анафора На260, епитрахил На241, миро Ми21, параклис Чу94.

8. Учеството на народната лексика во реализацијата на содржината во текстовите на Јоаким Крчовски го конкретизира резултатот од подолгиот процес на понароднувањето на нашиот писмен јазик.

Народниот лексички слој во односните текстови го сочинуваат лексеми од словенско и несловенско потекло. Од оваа состојба е условено изделувањето на два основни лексички слоја:

I. словенска народна лексика што ја сочинуваат лексемите од македонското јазично подрачје и помал број од српско-хрватското и бугарското јазично подрачје, и

II. несловенска народна лексика што ја сочинуваат, пред сè, лексеми од турско потекло и мал број од грчко потекло.

9. Народната лексика во текстовите на Јоаким Крчовски е дијалектно маркирана не само со определени особености карактеристични за североисточните македонски говори, ами и со особености карактеристични за пошироко дијалектно подрачје, како на пример:

а) мука Со5 — мака По46, рука Ми16 — рака На207, пут Чу85 — пат Чу31, скуп Ми31 — скап На49; вук На15 — волк На40, пуниме На203 — исполнува На224; жлтици Чу34 — жолтици Чу16; клне На272, слзи На171, слнце Чу57;

б) со северните говори се поврзува лексемата *шрава* На63, со источните лексеми со протетичко *в*: вадици Ми16, ваглан На98, вазлите На41;

в) на поширок терен упатуваат лексемите со *ѝ, љ, љ, љ, љ, љ, љ*: меѓу Чу93, саѓи Ми12; веќе Ми16, неќе Со29, праќа Чу20; клуч На96, љутење На102; прашта На155, св шта На104;

г) во односните текстови, иако во помала мера во споредба со именките на *-ние*, се застапени глаголските именки на *-ње*: биење На41, играње На188, спиење На119, умирање По8, а доста ретки се именките на *-не*: гледане Чу20, грабене На59;

д) во текстовите на Крчовски бројни и фреквентни се глаголите на *-ува/уе*: боледува На143, кажува Чу26, станува На75; веруе Со24, простуе На220, расипуе На103.

10. Учеството на народната лексика во текстовите на Јоаким Крчовски и нејзиното дијалектно проширување може да се илустрира и со определен тип лексички единици спротивставени врз основа на:

а) *синонимски однос*: вонка На127: надвор На47, леп На262: хубав Чу29, овде Чу42 : тува Чу14/тука На192, он На2 :тој На177, нејзин Чу58; нејн Чу6, пази На39 : чува На31;

б) *варијантен однос*: доле На106 : долу Чу74, ја На107 : јаз Ми19, никога На23 : никогаш На12 : никоги На304, повеќе Чу33 : повеќе На245: повише На283, сам Чу52: с'м Чу9 : сум Со 14, сега На114 : сеги На 65, сите Чу32 : сички Чу49, тога Чу101 : тогај Чу18 : тогаја Чу14 : тогива Чу31, треба На60 : требе На37.

11. Со определен број лексеми во овие текстови се застапени и соседните јазични подрачја: српскохрватското со помалку, а бугарското со повеќе. Овие лексеми во односните текстови се навлезени од граничните говори, а за некои од нив се претпоставува дека се внесени од можните текстови што ги користел Крчовски: дан На91, нада се На106, сан На191, седам Чу90, узме Чу92; агне На66, башта На44, којто На280, през На167, тјах На187, тјахни На59, чака На217, ште На8, штото На182.

12. Во текстовите на Јоаким Крчовски се јавуваат и лексеми од грчкиот јазик, коишто се однесуваат на народниот лексички слој. Овие зборови, во споредба со оние заемки од грчкиот јазик што се однесуваат на писмениот јазик, во односните текстови се малубројни: вапцан На19, даскал На46, ела Чу94, оти На131, прика На14, прокопсија На252, фуња Чу67.

13. Групата несловенска лексика, којашто се однесува на народниот лексички слој, во односните текстови ја сочинуваат, всушност, турските заемки. Во оваа магистерска работа тие се опфатени во две глави:

А. Именки и

Б. Други видови зборови каде што се издвоени придавки, прилозите, глаголите, сврзниците, партикулите и извиците: ама По4, ачик На57, бадијава Ми30, беендиса Чу68, сак'н Со30, хер Ми13.

Позајмените турски именки во овие текстови се најбројни. Врз основа на нивната семантичка класификација констатиравме дека тие во текстовите на Крчовски покриваат широка и разновидна сфера од ладената реалност: измекар На83, курчија Чу4, хајдук На183; дуќан Чу89, чешма На45, куше На236; бахча На206, касаба Чу96, сокак На192; барут На302, казан По38, чаршаф На236; бак'р На301, кумаш На191,

шербет Ми17; арслан По42, калем На180, фурма На142; дакика На38, пара Со30, сахат На299; берекет На53, курбан На244, хава На85, шамата Ми13—14; адет Чу72, мариџет На306, хабер Чу27, шубе Чу24.

14. Анализата на лексиката во текстовите на Јоаким Крчовски покажа дека во нив изразито и функционално се манифестираат определени лексички појави, и тоа:

- А. синонимските парови
- Б. лексичките варијанти
- В. сложенките.

Синонимските парови во оваа работа се изделени во три групи:

а) првата група ја сочинуваат синонимските парови составени од зборови на народниот или, со соодветна условност, на „општиот“ лексички слој без оглед на нивното етимолошко потекло: време, вак'т На147, у гори, у планини На263, клинци, ексери На299, повеќе и помногу На65, рана, јара На63, без хесап, без карар На65, секи час, секи сахат На261, да чува, да пази На243, шака и маскара Ми22;

б) втората група ја сочинуваат синонимските парови составени од зборови на црковнословенскиот лексички слој и на народниот од словенско потекло и поретко од грчко потекло: благоухание, миризма Чу61, восходи, качува се На19, мајка, матер На53, отроча, дете На207, прежде, прво На281, сија, таја На260, у скуделник, у стовна На139;

в) третата група ја сочинуваат синонимските парови составени од зборови на црковнословенскиот лексички слој и на народниот од турско потекло: абие, бирден На238, нужда, зор На122, окајанниј, завалија На99, столп, кула На158, ходатај, рицаица На257.

Од лексичкиот состав на односните текстови издвоени се и лексичките варијанти и се поделени на трите традиционални групи:

а) правописни варијанти: завалиа На96 — завалија На126, изкупи На262 — искупи На37, изцели На169 — исцели На36, мажко Чу58 — машко На31, тежки По39 — тешки По39;

б) фонетски варијанти: адет Чу72 — хадет На47, аз На29 — ја На16 — јаз Ми29 — јазе Чу13, јорнек На78 — орнек На31 — урнек По19, сабја Чу81 — сабља На4, чадло На17 — чедло На37, цевап На191 — цувап На49;

в) морфолошки варијанти: агне На66 — агнец По37, пенцера Чу39 — пенцере Чу35, свешт На42 — свешта На104, хулител На82 — хулник На83, школа На53 — школо Чу89; девич На18 — девичин Чу30, ленив Чу69 — ленивиј На288, скор Чу79 — скориј Чу101, червлен На25 — чевлениј На 289.

Сложенките од текстовите на Јоаким Крчовски во оваа работа се класирани во неколку групи врз основа на нивниот прв составен дел кој може да биде:

а) именка : братоненавистник Ми33, златоточниј На36, крестообразно Чу102, славословјат По22;

б) при да в к а: долготерпение На155, злополучниј На32, свјатогорски Чу99, смиреномудрие На297;

в) за мен к а: вседержител По22, иноскатаелно На118, самовластен На44, сиреч Ми56;

г) б р о ј: единородниј Чу96, првомученик Чу96, трисвјатиј На251, четиридесјатница На240;

д) п р и л о г: коликогуб На244, многословие На291, полуношти Чу81.

15. Лексичкиот материјал, што е репрезентиран во оваа работа, е ексцерпиран од пет текстови издадени во текот на втората деценија од XIX век (од 1814 до 1819) во Будимпешта.

На значењето на овие текстови за историјата на нашиот јазик и за изучувањето на македонските дијалекти укажа А. М. Селищев во својата студија, печатена во „Македонски преглед“ од 1935 и 1936 година, во којашто тој на овие текстови им приоѓа од позиција на историчар и на лингвист.

Прифатено е мислењето дека Јоаким Крчовски своите текстови ги составувал, користејќи постари црковнословенски оригинали.

За повеќето негови текстови не ни се познати изворите. Само за „Чудеса пресвјатија Богородици“ Х. Поленаковиќ во својата студија, печатена во „Македонски јазик“ од 1967 година, како извор го посочува изданието на Ракиќ од 1808 година.

16. Од „Слово исказаное заради умирание“ се ексцерпирани 484, од „Повест ради страшнаго и втораго пришествија Христова“ 753, од „Митарства“ 1.282, од „Чудеса пресвјатија Богородици“ 2.260 и од „Различна поучителна наставленија“ 4.630 единици. Вкупно во односните текстови се влезени околу 5.300 единици, вклучително и антропонимскиот и топонимскиот материјал.

17. Анализата на лексиката од текстовите на Јоаким Крчовски ја овозможува констатацијата дека религиозно-морализаторската содржина на овие текстови, намерата оваа содржина да се предаде на „простејши“ јазик и неможноста целосно да се реализира оваа замисла, условиле во текстовите на Крчовски паралелно да постојат, да се преплетуваат, а и да се спротивставуваат два основни лексички слоја: слојот на традиционалниот писмен јазик, т. е. црковнословенскиот лексички слој и слојот на народниот јазик.

18. Црковнословенските лексички единици, навлезени во односните текстови со посредство на цитати од постари црковнословенски текстови од руската црковнословенска варијанта, се јавуваат во сите текстови на Јоаким Крчовски.

Од неговите текстови се издвоени повеќе од 2.200 црковнословенски лексички единици, што претставува сума за две-три стотици помала отколку што изнесува половината од вкупниот број лексички единици во овие текстови. Овој факт доволно јасно укажува на уделот на црковнословенската лексика во односните текстови. За оваа ситуација во значи-

телна мера придонесува последниот текст на Јоаким Крчовски — „Различна поучителна наставленија“ во кој црковнословенизмите се најбројни.

Од гледна точка на натамошната судбина на црковнословенските лексеми овие текстови истапуваат во улога на меѓник, на „филтер“. Имено, лексичките црковнословенизми завршуваат во овие текстови и во други слични текстови. Поголемиот дел од црковнословенските лексички единици, издвоени врз основа на определен фонетски или морфолошко-структурен црковнословенски признак, се ослободуваат од него и стануваат составен дел на „неутралниот“ и активниот лексички слој, а само одреден вид лексеми останале во употреба во нашиот јазик.

19. За народниот јазик во текстовите на Јоаким Крчовски може да се констатира дека тој во овие текстови надвладува, а за неговата народна основа најилустративна е констатацијата на Б. Конески, искажана во предговорот кон „Собраните дела“ на Крчовски, издадени во Скопје во 1974 година, дека народната основа на нивниот јазик не е изразена во сосем чист вид, ами дека претставува своевидна синтеза на традиционалниот писмен јазик и на народниот.

Резултатите од анализата на народниот лексички слој ја поддржуваат прифатената констатација за народната основа на овие текстови во смисла на поврзувањето на дијалектно маркираната лексика со нашите североисточни дијалекти и во смисла на проширувањето на оваа лексика не само во однос на македонското јазично подрачје, ами и во однос на српскохрватското и бугарското. На овој начин Крчовски во своите текстови ѝ обезбедил простор на народната лексика од пошироко дијалектно подрачје што во извесна смисла значи надминување на локалните дијалектни граници, иако на оваа постапка не би требало да се гледа како на свесно дејствување за проширување на народната основа на писмениот јазик, ами дека оваа постапка е обусловена од желбата неговите текстови да бидат разбирливи за поширок круг читатели или слушачи.

20. Во текстовите на Јоаким Крчовски, освен зборови од словенско потекло, се јавуваат и околу 450 зборови од несловенско потекло — од грчко, а пред сè од турско.

За грчките зборови во односните текстови, врз основа на нивната анализа, се констатира дека поголемиот дел од нив се однесува на лексичкиот слој на писмениот јазик. Во поширока смисла тие се однесуваат на сферата на културата, а во потесна смисла на црквата и на религијата каде што се употребуваат во служба на термини, а бројот на лексемите, што се однесуваат на народниот лексички слој, е значително помал.

21. Турските зборови во овие текстови, во однос на грчките, се во обратна состојба. Имено, заемките од турскиот јазик во дадените текстови се значително побројни, покриваат поширока и поразновидна семантичка област. Бидејќи овие зборови се добро познати во народниот јазик, во текстовите на Јоаким Крчовски тие добиваат и посебна функција, т.е. се користат за објаснување на непознатите црковнословенски

еквиваленти. Оваа нивна употреба условува создавање на ред синонимски парови во односните текстови. За разлика од грчките зборови, кои претежно станаа составен дел на активниот вокабулар на нашиот писмен јазик, поголемиот дел од турските заемки, издвоени од односните текстови, се однесува на разговорниот јазик.

22. Од анализата на лексичкиот материјал, ексцерпиран од текстовите на Јоаким Крчовски, е констатирано дека карактеристични лексички појави за овие текстови претставуваат многубројните лексички варијанти и синонимските парови што во односните текстови се јавуваат како резултат на тогашната јазична ситуација, на јазичната интерференција на меѓујазичен и на меѓудијалектен план, а појавувањето на синонимските парови се должи и на техниката на објаснувањето на непознатите зборови и на начинот на речењето, односно на повторувањето на дадени зборови во непосреден или понепосреден контекст. Карактеристична појава за овие текстови претставуваат и сложенките кои се поврзуваат со лексичкиот слој на писмениот јазик, а бидејќи сложенки од ваков вид се јавуваат и во постарите текстови, логичен е заклучокот дека тие во односните текстови се внесени под воздејство на можните постари црковнословенски извори што Крчовски ги користел при составувањето на своите текстови.

23. Добиените резултати од проучувањето на лексиката во текстовите на Јоаким Крчовски општо, исто така, ја овозможуваат поопфатната констатација дека како резултат од јазичната состојба, од јазичната интерференција, од меѓусебното воздејство на народниот и на црковнословенскиот јазик, а и од улогата на јазичниот контакт, во овие текстови се зголемени можностите за комбинирање и контаминирање на јазичен план, што во соодветна мера се одразува и на лексички план.

24. Во оваа магистерска работа, освен лексемите од, условно наречениот, „општиот“ или „неутралниот“ лексички слој, не е опфатен уште антропонимскиот и топонимскиот материјал, но нивната ексцерпција е извршена исцрпно во сите текстови на Јоаким Крчовски и, исто така, се приведени во индексот.

Мито МИОВСКИ

ЛЕКСИКА В ТЕКСТАХ ЙОАКИМА КРЧОВСКОГО

(Резюме)

Тексты Йоакима Крчовского для исторического развития македонского письменного языка представляют новый период, так как с их появлением происходит замена основы письменного языка и традиционный церковнославянский язык заменяется народным, в основу которого входят народные говоры.

Выделение лексики в этих текстах на два основных слоя церковнославянский и народный является результатом употребления народного и церковнославянского языков.

Церковнославянская лексика появляется во всех текстах Йоакима Крчовского и прежде всего в цитатах. По своей характеристике она относится к русскому церковнославянскому варианту.

Характер разговорной лексики этих текстов показывает, что их народный лексический слой составлен не только лексемами северо-восточных македонских говоров, а и лексемами употребляемыми на большей диалектной территории. В народном лексическом слое также употреблена лексика турецкого и греческого происхождения.

От полной экцерпции всех текстов Йоакима Крчовского, которые изданы в Будапеште с 1814 по 1819 год. получено следующее: из „Слово исказаное заради умирање“ выделено 484, из „Повест ради страшнога и втораго пришествија Христова“ 753, из „Митарства“ 1.282, из „Чудеса пресвјатија Богородици“ 2.260 и из „Различна поучителна наставленија“ 4.630 лексических единиц. Эти тексты содержат около 5.300 лексических единиц, включая антропонимический и топонимический материал.

Фанија ПОПОВА

МОТИВОТ НА РОДОСКРВНАТА ЉУБОВ ВО НАРОДНАТА ПОЕЗИЈА НА ЈУЖНОСЛОВЕНСКИТЕ НАРОДИ

Родоскрвната љубов, инцестот, познат и општоприфатен како Едипов комплекс, го добива своето име од познатиот мит за Едипа. Трудејќи се да го извлечам само она што е есенцијално од овој мит, ќе подвлечам дека никаков напор на смртниот човек не е во состојба да го спречи извршувањето на пророштвото. Залудно Едип се обидува да ја одбегне судбината. Проклетството лебди над домот на Лај, бидејќи нарушената хармонија на нештата бара жртви за да биде одново воспоставена и само физичката смрт на неколку поколенија (Лај, Едип, Јокаста) можат да ја задоволат правдата, односно да се исполни пророштвото.

Поаѓајќи од фактот дека секој мит се базира врз реална подлога и се јавува како резултат на постојните општествено-економски односи во соодветното општество, се наложува како потреба нитулиците на овој мит да се побараат во историјата на дијалектичкиот развиток на семејството. Голем придонес на ова поле дале повеќе социолози, правници итн., но општоприфатена е теоријата на дијалектичкиот развиток на семејството што ја дава Фридрих Енгелс, според која постојат три типа на семејство:

1. семејство на крвно сродство,
2. синдијазмичко семејство и
3. моногамно патријархално семејство.

Она што спаѓа во рамките на овој труд и што би требало одделно да се подвлече е дека за дивјаштвото е карактеристичен групниот брак, за варварството бракот двојки и за цивилизацијата моногамниот брак.

За хордата, карактеристична за дивјаштвото, Енгелс вели: „Овие полово нерегуларани односи значат отсуство на какви било забрани или ограничувања кои денес важат или порано

---

*) Уводно излагање при одбраната на магистерскиот труд: „Мотивот на родоскрвната љубов во народната поезија на јужнословенските народи“.

важеле“. („Порекло породице приватне својине и државе“, Култура, Београд 1967, стр. 38.).

Групниот брак со време еволуира и минува во три вида семејства:

промискуитет,
семејство на крвно сродство и
семејство пуналуа.

Во однос на крвните забрани при основањето на една брачна заедница, семејството на крвното сродство значи голем напредок, бидејќи тука веќе се исклучуваат родителите, децата, браќата и сестрите. Целосното исклучување на крвното сродство во ваквите заедници доаѓа со појавата на бракот на двојки.

Но и покрај ова, низ историјата, па дури и во современиот свет, се регистрираат вакви врски, иако тие имаат карактер на инцидентност или пак во прашање се определени социјални или психолошки моменти. Ваков еден однос кој постоел или постои во секојдневниот живот, а е исклучителен во својата основа, нашол свој одраз и во народната и во уметничката литература.

Бројноста на варијантите што го опфаќаат овој мотив кај јужнословенските народи е евидентна во смисла дека вакви примери можат да се сретнат почнувајќи од најстарите запишани и публикувани текстови од ова подрачје, па сè до најновите збирки и антологии од народната поезија.

Во студиите што го имаат за предмет овој мотив, критериумите за поделбата на песните се најразновидни. Најчест е случајот кога се оди по линија на извршен, односно спречен инцест. Сметам дека е многу попр природно, но и попрifatливо кога се тргнува од причините што доведуваат до инцестна врска без оглед дали е тој извршен или не. Според овој став, ја предлагам и поделбата на песните на две големи групи, односно: I. Несознателен и II. Сознателен инцест. Водејќи при ова сметка и за разните типови на инцест, извршив и внатрешна прераспределба на материјалот, пред сè, според движењето на роднинските врски. Во магистерскиот труд, глава VI, стр. 24. подвлекувам дека: „Групите се нееднакво застапени, но исклучена е можноста за правење на какви било претпоставки, бидејќи постои веројатност дека и такви примери би можеле да бидат пронајдени“. Натамошната работа врз материјалот покажа дека ваквата резервираност е сосем на место, бидејќи, во збирката на Олинко Делорко: „Истарске народне пјесме“, Загреб 1960, п. 18, стр. 56—57, наидов на пример во кој станува збор за несознателен инцестен однос меѓу први брачеди. Со тоа се отвара уште една нова подгрупа во несознателниот инцест и уште еднаш ја потврдува можноста за отварање и на други.

Пример за несознателен инцест мајка-син е песната за Наход Симеун, забележена во две варијанти кај Вук Караџиќ во втората книга. Се смета дека овие се едни од најстарите песни со овој мотив, бидејќи во себе носат доста архаични обележја, а да не зборуваме и за нивниот релативно мал број. Очигледни се два слоја што ги содржи песната: првиот е поархаичен и содржи елементи што укажуваат на митот за Едип, а вториот е поновиот слој настанат со појавата на христијанството и зборува за посветувањето на сторителот на инцестниот грев. Губењето пак на мотивот се гледа во повеќето елементи, а како најилустративен е неизвесноста за натамошната судбина на мајката.

Втората подгрупа зборува за несознателен инцест меѓу брат и сестра, а материјалот е поделен на уште три дела: у

А. Турското ропство како причина и последица на родоскрвната врска,

Б. Економски причини и

В. Разни други причини.

А. Меѓу јужнословенските народни балади со историска подлога видно место заземаат еден круг песни, чија содржина се состои во неможни односи меѓу блиски роднини, укажувајќи на типични последици од епохата. Јадрото на сижеите на овие балади е трагичната судбина на хероите кои, не знаејќи за своето сродство, стапуваат во инцестни врски од кои произлегуваат необични ситуации и невообичаени совпаѓања. Примерите од овој тип на инцест се движат според приближно определена шема: децата се попленети, или само братот. Кога пораснуваат, без да знаат за крвното сродство, се земаат, најчесто им се раѓа дете кое е вид на монструм, а мајката преку приспивната песна или според белезите што ги носат на своето тело, им ја открива вистината. Епилогот варира.

Б. Најраспространети балади во јужнословенскиот фолкор (со овој мотив) се оние во кои станува збор за мажот што си ја продава сопругата најчесто поради неплатени долгови, а според игра на случајот жената ќе биде купена од својот брат.

Без оглед дали доаѓа или не до инцестен однос (најчесто не), објаснувањето како дошло до тоа братот и сестрата да бидат разделени (веројатно уште во детските години) не е познато. Што се однесува до препознавањето на едниот со другиот, како епизода варира во примерите. Многу често новиот господар ја прашува робинката од каков род е; или е збунет од нејзиното упорно плачење по што започнуваат дијалог, а во поретки случаи се јавуваат природни феномени кои укажуваат на

блиските роднински врски. Најчесто песните завршуваат со тоа што братот ја враќа сестрата во домот на нејзиниот сопруг, а парите што му ги дал на зетот при купувањето на несудената робинка им ги подарува.

Бугарскиот фолклор познава пример во кој доаѓа до инцестен однос. Братот и сестрата се љубат три години, а за врска-та ќе им соопшти „сокол-пиле“, кое ќе испушти „црно писмо“. Песната има трагичен епилог: тие живи се прегрнуваат, а мртви ги разгрнуваат. Примерот е забележан кај А. П. Стоилов „Сборник от български умотворения“ София, 1894, п. бр. 17.

Како еден куриозитет ја споменувам и песната „Краљевиќ Марко купио у бега робинју“, во која се среќава поврзување на мотивот на инцестот со херои познати во епската поезија на јужнословенските народи. (Крсто Марковиќ, „Јуначке и женске народне пјесме из Дубровачке околице“, год. 1812. Ручкопис-на збирка Матице хрватске, број 141, п. 10).

В. Некои примери од оваа подгрупа зборуваат за потурчен и воопшто во раното детство одведен брат (без образложение на причините, предисторијата не е позната). Сите овие примери се земени предвид со оглед на застапеноста на основниот мотив, инаку постојат неколку пунктови во нив каде не се даваат доволни или пак никакви објаснувања.

•
•
•

Далеку побројни се примерите во кои е обработен сознате-лниот инцест и тука веќе среќаваме потполна застапеност на сите подгрупи.

Иако и овде инцестот може, но и не мора да биде извршен, скоро без исклучок песните содржат трагичен епилог, особено кога се работи за инцест или инцестна желба кај поблиски роднини: мајка-син, брат-сестра, вујко-внука, а колку степенот на роднинските врски се оддалечува, односно разводнува, и епилогот станува соодветен: сè се завршува со стихот, „Убава мома род нема“ како една општоважечка опстановка.

Примери за сознателен инцестен однос меѓу мајка и син има многу малку кај словенските народи, но и тие што се регистрирани недвосмислено укажуваат на својот прамотив. Со реализирањето на односот веќе лебди проклетството над кука-та, а како логичен крај се јавува крвав епилог.

Многу побројни се варијантите во кои се пее за инцестен однос татко-керка. Од примерите што ми беа достапни, веднаш паѓа в очи дека инцестната желба е еднострана: таткото е тој што редовно ја предлага врска-та, но не постои исклучок (повторно се оградувам само на консултираниот материјал) во кој керката се согласува да прифати таква врска.

Мошне интересен е и пристапот на народниот пејач при вообличувањето на песните со овој мотив: скоро по некакво правило, таткото е вдовец и по неколку години сака да се презени (според своја желба или според желбата на ќерката), а повторно според извесен канон по кој и се движи дејствието во овие балади, тој не може да најде „лика-прилика“ како покојната жена и како единствено логично и прифатливо решение му се наметнува инцестната врска со родената ќерка. Меѓутоа, одбранбениот механизам кај ќерката дејствува беспрекорно: таа се саможртвува за да одбегне срамна и однапред осудена врска. Одбранбениот механизам во овој случај има двоен ефект: свесно жртвувајќи се себе си, ќерката свесно или потсвесно го спасува и својот родител од последиците што би произлегле.

Во подгрупата на сознателен инцест меѓу брат и сестра, најчести се примерите во кои братот ја предложува таквата врска, но има примери во кои обајцата наполно свесно стапуваат во инцестна врска. Примерите во јужнословенскиот фолклор се бројни, но се забележуваат и суштински разлики меѓу нив. Во едните се пее за братот кој инсистира на таква врска — но озаконета, односно предлага брачна врска, а во другите е предложен само љубовен однос, без посебни обврски од која било страна. Епилогот варира: братот отстапува од првобитната намера поради појавата на разните природни феномени; сестрата се саможртвува немајќи друг излез; сестрата го проколнува братот и тој умира, или пак, во еден неверојатно интересен пример забележан во зборникот на Др. Н. Андриќ, кн. V, п. бр. 139, во која мајката, откако станува свесна за извршениот инцест меѓу синот и ќерката, им ги отсекува главите на своите родени деца.

Подгрупата песни во кои се пее за инцестен однос вујко—внука, само потврдува една вистина за големата инвентивна моќ на анонимниот пејач во обликувањето на еден мотив. Тоа е познатата ороводна народна песна, позната во нашиот фолклор „Женил се Петре војвода“, запишана во повеќе варијанти почнувајќи од Партенија Зографски, Миладиновци, Шапкарев итн., со многу мали отстапувања во одделните епизоди.

Најголем број забележани варијанти се оние во кои инцестниот однос се јавува меѓу братучеди, но не секојпат од варијантите може да се дознае дали се први, втори братучеди или подалечни роднини. Со минимални исклучоци, варијантите немаат трагичен епилог.

Сметам дека во основа е сосем илузорно при репрезентирање на материјал исклучиво од мотивска страна да се прават или донесуваат какви било дефинитивни заклучоци, особено имајќи го предвид ограничениот број на текстови. Сепак, материјалот нуди некои елементи што би можеле да подлежат на извесна систематизација.

Пред сè, паѓа в очи дека варијантите што го третираат овој мотив се доста распространети, а некои, односно поголемиот дел од нив сè уште активно живеат на теренот. Во прилог на ова искажување зборуваат и податоците при забележувањето на песните дека тие се ороводни и не е излишно уште еднаш да се одбележи дека благодарейќи на таквиот нивен карактер тие успеале да се сочуваат до нашите дни.

Анализираните текстови во трудот, за жал, се многу малку на број, во споредба со нивниот можен број, односно песните што го содржат инцестот како основен мотив е многу поголем отколку би можело на прв поглед да се претпостави.

По сè изгледа дека балканското подрачје е посебно профилирано со цела една скала на разновидна интерпретација на основниот мотив, почнувајќи од примерите за инцест (сознателен или не) меѓу брат и сестра, кои според повеќе показатели изгледа се најбројни, па преку инцестот татко-ќерка, вујко-внука и братучеди.

Во разгледаните текстови инцестот е:

- а) спречен,
- б) извршен.

Во првиот случај инцестот е спречен поради:

1. Свадбата или љубовната средба е придружена со разни природни феномени што придонесуваат младите да се распрашаат за своите најблиски и дознаваат дека се близок род. (Крвава роса, жешки камења, затворени црквени порти, онемени свештени лица, гром од ведро небо, оган од земјата и сл.).

2. Како остаток од анимистичките претстави на луѓето, птиците или гората соопштуваат дека се работи за блиски крвни врски.

3. Појавата на соништа кои предупредуваат.

4. Препознавање преку најразновидни белези на телото.

5. Постојат случаи кога се јавува трето лице и укажува на роднинската врска.

6. Саможртвување поради спречување на инцестната заедница.

Во примерите на извршен инцест работите стојат сосем поинаку и се поиздиференцирани:

1. Рожбата што се раѓа во една таква врска по правило е нешто несекојдневно: или е „луто како змија“, „како змеј в гора“ и сл., или носи тешки физички недостатоци што многу често се добива впечаток дека се работи за монструм. Самиот факт на добивањето на ваква рожба зборува за своевидна казна и ненормалност на постојната брачна врска.

2. Мајката е таа што ја открива тајната на блиската крвна врска и таа се јавува како советник, како арбитер, а најчест е случајот кога по препознавањето „живи се прегрнуваат/мртви ги разрнуваат“.

3. Природата не само што ги манифестира овие врски, туку многу често и самата интервенира и им пресудува на актите (или само на едниот од нив), повторно во форма на природни феномени.

Причините поради кои доаѓа до инцестот можат да бидат најразновидни:

1. Резултат на определени историски услови,
2. Тешки економски услови на живеење,
3. Задржување на посед, имот и сл.,
4. Претходна или моментална страст, но и љубов што доведува до самозаборава,
5. Работата (трудот воопшто) како погодно место за вакви погрешни вкрстувања (жетва, гроздобер итн.).

Со многу мали исклучоци, обидот да се стори инцест е направен од страна на мажот.

Последната подгрупа песни завршува со една општа констатација која прераснува во облик на општоважечка формула: убава мома род нема. Всушност, љубовта е претставена како сила која ги надминува човековите сфаќања за дозволеното и недозволеното, односно за грешното и нормалното.

Формата во која овие песни најчесто се среќаваат е баладата со сите карактеристични елементи и белези што таа со себе ги носи. Тие имаат мошне интересна композиција: неверојатно ги обединуваат фантастичните и реалистичните елементи, трагиката на ликовите итн., кажано со неколку збора — тие се едни од најимпресивните народни поетски умотворби.

Родена како резултат на чувствата и идеите што таинствената природа ги разбудува кај луѓето, оваа балада за својот предмет зема исклучителни, несекојдневни, таинствени настани.

Ликовите што се среќаваат во овие балади, за разлика од епиката, не се хиперболизирани, туку тие живеат и зборуваат. Оттука и дијалогот ќе се јави како една закономерност во овие примери.

Херојското кај еден лик во овие примери се гледа во неговата готовност и на саможртва, според што е очигледно дека народниот пејач ова херојство не го издвојува од трагиката. Ваквата естетика опстановка во многунешто ја определува и уметничката структура на баладата што го разработува амотивот на тн. родоскрвна љубов. Големите број варијанти што го имаат како основа овој мотив, благодарение на големата и неисцрпна инвентивна моќ на анонимниот пејач, во никој случај не смее да се сфати како апотеза на родоскрвната врска.

На крајот, неопходно е да се истакне вште еден момент: на основниот мотив кој има интернационален карактер, во примерите забележани кај јужнословенските народи очигледни се преработки со нови квалитети што го прави поголемо значењето и на анонимните национални поетски гении.

Фания ПОПОВА

МОТИВ КРОВОСМЕСИТЕЛЬНОЙ ЛЮБВИ В НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ ЮЖНОСЛАВЯНСКИХ НАРОДОВ

(Резюме)

Мотив кровосмесительной любви, известен в интернациональной рамке как „Эдипов комплекс“, широко распространен в народной поэзии южнославянских народов. При выполнении этой работы автор взял из поэзии более 280 и примеров, разумеется, это ебольшое количество из того, что написано на эту тему.

Материал разделен на две большие группы, исходя из причин появления этого мотива в поэзии:

- а) несознательный и
- б) сознательный инценст.

В первую группу входят две подгруппы: мать — сын, брат — сестра. Вторая группа дает возможность разделить материал на пять подгрупп: мать — сын, отец — дочь, брат — сестра, дядя — племянница и двоюродный брат — двоюродная сестра.

На основе этого разделения, (которое не исключает возможности новых дополнений), сделан сравнительный анализ, который как задача был поставлен в этой работе.

Томислав ТОДОРОВСКИ

ИЗУЧУВАЊЕТО НА РАЦИНОВАТА ПОЕЗИЈА ВО СРЕДНИТЕ УЧИЛИШТА НА СРМ

На своите 165 страници мојот магистерски труд ги разоткрива следниве свои компоненти:

УВОД (1—5);

I ДЕЛ: ЖИВОТОТ И ДЕЛОТО НА КОЧО РАЦИН (6—53) во кој се поместени овие поглавја: Основни предуслови за обработка на темата, Прв час, Методски пристапи кон Рациновата биографија и Преглед на поетовиот живот и творештво во рамките на шест посебно озаглавени целинки: **ДЕТСТВО ВО СЕНИШТЕТО НА ГЛАДАТА** (што го зафаќа најраниот период од Рациновиот живот до напуштањето на гимназиското школување), **ВО ПОТРАГА ПО ВИСТИНАТА** (во која се предочени миговите на поетовото паралелно работење во грнчарската работилница и врз своето самоизградување), **МЛАДОСТ ПРОТКАЕНА СО ПОЛИТИЧКО-ЛИТЕРАТУРНА АКТИВНОСТ** (што го осветлува животниот интервал од 1924 — 1931 година), **ОСТРИ КОНФЛИКТИ СО РЕЖИМОТ — НОВИ ПРОБИВИ ВО ЛИТЕРАТУРАТА** (во која се разоткрива периодот на поетовиот престој во Скопје и во митровичкиот затвор), **ЗРЕЛ ТВОРЕЧКИ НАСТАП** (што го третира најплодниот творечки интервал во неговиот живот: 1936 — 1941) и **КРАЈ ШТО ЗНАЧИ ПОЧЕТОК** (посветена на краткотрајната борбено-публицистичка дејност на поетот меѓу партизаните, сè до трагичната смрт на Лопушник);

II ДЕЛ: АНАЛИЗА НА ПЕСНИТЕ ОД ЗБИРКАТА „БЕЛИ МУГРИ“ (54—154), составен од следниве поглавја: За некои позначајни аспекти на анализата, Втор час, Трет час, Четврти час и Петти час, во чијашто содржинска организација се предвидува обработка на дванаесетте песни од збирката преку најразлични методски потходи;

---

*) Експозе кон одбраната на магистерскиот труд.

III ДЕЛ: РЕЗИМЕ (155—156) и**IV ДЕЛ: БИБЛИОГРАФИЈА (157—165).****1**

Со оглед на комплексната поставеност на насловната тема, како и на познатиот факт дека литературното создавање на вистинските писатели од рангот на Рацин секогаш е тематски поврзано со конкретните историско-општествени услови во кои се одвивал и нивниот живот, како една нераскинлива симбиоза, уште повеќе што Рациновото уметничко дело претставува синоним за најбруталниот период во историјата на македонскиот народ, при нејзиното стручно-методско реализирање, бездруго, треба да се тргне од конкретната презентација на сложената опстановка во Македонија во периодот меѓу двете светски војни, на тогашните најиманентни општествено-политички, економски и културни појави.

Всушност, глобалната разработка на поставената тема во мојот труд се експонира низ две основни фази:

1) Преку едно синхронизирано запознавање со животниот пат на поетот и со неговото литературно творештво и

2) Низ посебното аналитичко разгледување на песните од збирката „Бели Мугри“ — врвниот дострел во Рациновиот творечки опус.

2

Тргнувајќи од позициите на денешното недвосмислено и пред сè објективно верифицирање на Рациновата основоположничка улога за развојот на современата македонска литература и како духовен корелат меѓу минатото и сегашноста, најновата наставна програма за така наречениот подготвителен период во средното училиште предвидува 5 наставни часа во втори клас да бидат резервирани за изучување на Рациновиот живот и творечки пат, посебно на песните: „Денови“, „Тутв-ноберачите“, „Пропштавање“ и „Копачите“, но без да ја програмира поопстојно нивната содржинска поставеност, што претставува нејзин евидентен недостаток од стручно-методски аспект.

Меѓутоа, за да се согледа целосно и во контекстот на времето вистинскиот профил на Кочо Рацин како литерат, општествено-политички и културен деец и особено фундаменталното значење на неговата творечка актива за развојот на нашата современа литература и култура, неопходно е во рамките на првиот наставен час учениците да се потсетат, во најопшт вил и ретроспективно, за сложената опстановка во Македонија меѓу балканските и двете светски војни, како увод кон осветлу-

нањето на најважните мигови од Рациновата животна и творечка повед. Тоа потсетување, всушност, треба да го замени вообичаеното поврзување или повторување што се практикува во почетокот на часот.

Според тоа, содржинската организација на овој наставен час треба да ја сочинуваат следниве елементи:

а) ретроспективниот преглед на општествено-политичката, економската и културната положба во Македонија во спомениот период (уводна фаза);

б) презентираниот животен пат на Рацин, со општ осврт за неговата литературна дејност (втора фаза);

в) синтезата на едното и другото (трета фаза) и

г) зададената домашна работа (завршна фаза).

3

Поради специфичниот карактер на предложената материја за ретроспекција, која зафаќа цел еден комплекс од историско-литературни појави што се одвивале низ еден продолжителен период, како и заради временската ограниченост за нивниот систематизиран показ и нужното сообразување според психо-физичките можности на учениците, сметам дека нејзината реализација треба да се одвива преку ЛЕКЦИСКАТА МЕТОДА или методата на предавање, како најадекватна варијанта на монолошкиот потход, но во нејзиниот непрекорен вид: во услови на едно живо, сугестивно, елоквентно и систематизирano излагање на фактите од страна на наставникот во нивната причинско-последователна поврзаност. Само тогаш оваа метода може да им овозможи на учениците правилно да го согледаат карактерот на понудените податоци, да ги прошират сопствените познавања за дадената материја и да си го збогатуваат говорниот стил.

4

Самото презентирање на Рациновиот животопис и на неговото литературно творештво пред ученичкиот колектив (во преглед во една заемна поврзаност) што е воедно и главна цел на првиот наставен час, треба да се одвива комплексно, хронолошки и синхронизирано, преку методата БИОГРАФСКИ РАСКАЗ и при користење на понудениот илустративен материјал. Ваквиот пристап, меѓу другото, ќе му овозможи на наставникот најнепосредно да ги објасни поетовите идејно-општествени позиции во контекстот на времето и средината на коишто им припаѓа, како и степенот на уметничката трансформација на животната стварност во неговите литературни творби, остварувајќи притоа и

многу значајни образовно-воспитни задачи. Основниот предуслов за успешната примена на оваа метода се огледа во селективниот подбор на биографските податоци, во презентирањето на најсуштествените моменти од Рациновиот живот што се одразиле непосредно врз неговото уметничко создавање на начин што е веќе прикажан во овој труд.

Предложените шест посебно озаглавени поглавја од поетовата биографија, според моето уверување, претставуваат мошне погоден методски показ на поважните епизоди од Рациновиот живот и од неговото разновидно творечко пројавување, со што што следење учениците ќе можат да стекнат конкретен поединечен и целосен увид во развојните фази на неговото константно формирање. Освен тоа, тие можат да послужат и како образец за планот што во текот на синтезата (во завршниот дел од часот) треба да го состават самите ученици, како потврда на своите штототуку здобиени знаења.

5

Во врска со реализацијата на третата составна компонента на трудот — анализата на песните од збирката „Бели мугри“ — најпрвин сакам да укажам на фактот дека основната задача на наставата по литература во средното училиште (во процесот на изучувањето на лирската поезија) треба да биде разоткривањето на идејно-содржинското и естетското богатство во лирските творби со нивното целосно расчленување на составните елементи, бидејќи кај учениците интерес и љубов кон поезијата и развивајќи ја нивната способност за самостојно сознателно и естетско доживување на вредностите во секое лирско дело.

Освен тоа, потребно е да укажам и на следниов факт: фондот од предвидените четири наставни часа за анализа на споменатите песни од збирката „Бели мугри“ во новата наставна програма, од една страна ја анулира досегашната можност за правење слободен избор од наставникот при анализата на Рациновите песни, што е секако оправдано од научен аспект, но од друга, тој не треба да се сфати како некаква шематска ограниченост или програмска неприкосновеност. Мислам дека предвиденото во наставната програма е само една рамка, која не би смеела да го ограничува креативниот пристап на наставникот во неговите концепциски замисли во однос на содржинската структурираност и реализацијата на овие часови, а уште помалку ученикот во стремежот за едно пошироко и покомплексно запознавање со Рациновата лирика.

Ценејќи дека еден од битните фактори за остварувањето на образовно-воспитните цели при анализата на лирските творби е беспрекорната организација на секој наставен час и настојувајќи (во рамките на програмирањот фонд) на учениците да им се долови една интегрална претстава за вистинските умет-

нички вредности на Рациновите „Бели мугри“, ја предлагам следнава шема на наставните часови:

а) На вториот наставен час да се врши анализа на песните „Денови“ и „Тутуноберачите“, со оглед на фактот што им се познати на учениците повеќе или помалку, уште од основното училиште, но покрај нив, наставникот да ги запознае информативно со општите идејно-содржински и естетски особености на творбите „Селска мака“ и „Печал“ (како составки на аргатскиот циклус), а на крајот од часот да им ја зададе следнава домашна работа: Обработка на песната „Елегии за тебе“ (врз база на предложените насочувања во трудот на стр. 93);

б) Во рамките на третиот наставен час да се обработи песната „Прощтавање“, со информативно запознавање на циклусот „На Струга дуќан да имам“ и задавање на домашната задача: Самостојно разгледување на песните „Ленка“ и „Балада за непознатиот“ (врз база на предложените прашања во трудот на стр. 115 и 116);

в) На четвртиот час да се анализира песната „Копачите“, да биде прокоментирана „Утрото над нас“, а зададена за домашно разгледување песната „Татунчо“ (според предложените сугестии во трудот на стр. 141), како и да бидат прочитани: прилогот на Драгутин Шпулер „Печатењето на „Бели мугри“, поместен во зборникот „К. Рацин во спомените на современниците“ („Култура“, Скопје, 1972, стр. 213 — 214) и на д-р Александар Спасов „За првото издание на „Бели мугри“, поместен во „Додатокот“ кон книгата „Кочо Рацин — Стихови и проза“ („Култура“, Скопје, 1966, стр. 277 — 278) и

г) Последниот наставен час да биде посветен на предложената синтеза на обработените песни од збирката, со посебно задржување на нејзината појава и значење од аспектот на реагирањето на предвоениот југословенски печат.

Зададените песни за самостојна (вончасовна) обработка ќе бидат поконкретно третирали во уводните делови на третиот, четвртиот и петтиот наставен час, низ заедничката дискусија меѓу наставникот и учениците, но без вообичаеното целосно читање, додека, пак, во почетокот на вториот час се предвидува заедничка класификација на песните од збирката „Бели мугри“ (според мотивите), врз база на зададената домашна работа од првиот наставен час. Од изложеново произлегува заклучокот дека во текот на вака планираното изучување на Рациновите песни во целина ќе бидат користени следниве методски потфати: рефератот, дијалошката метода, текст-методата, информацијата и методата за утврдување на изучената материја преку синтезата.

6

Во врска со предвидената обработка на расказот „Во каменоломот“ со новата наставна програма (во рамките на фиксираниот фонд од 5 наставни часа), би сакал да истакнам дека е навистина за поздравување што таа за првпат, иако недоволно, го поставува проблемот на застапеноста на Рациновата уметничка проза во наставата по литература, но мислам дека е нужно едно поцелосно запознавање на учениците во нашето реформирано средно училиште со најзначајните прозни, есеистичко-публицистички и критичарски трудови на Рацин со оглед на нивното значење во конечното утврдување на поетовата вредност како исклучителна творечка индивидуалност. Тоа особено важи за расказите „Татко“ и „Пладне“, како и за статијата „Реализмот на Ангелко Крстик“ и одломката „Македонската народна песна“.

Меѓутоа, сето ова не може да се реализира само низ чинот на површната информација за нив (покрај за расказот „Во каменоломот“) на првиот наставен час, во рамките на предложениот преглед на поетовиот живот и творештво, туку со воведувањето на уште еден наставен час во програмата и практиката за оваа цел.

7

Од сите методски потфати што се застапени во процесот на обработката на песните од збирката „Бели мугри“ доминантна позиција треба да добие ДИЈАЛОШКАТА МЕТОДА, како најпогоден начин за разоткривање на нивните идејно-содржински и естетски вредности, односно на специфичните белези на Рациновата лирика на македонски јазик.

Знаејќи дека суштината на оваа метода се огледа во системот на поставените прашања од страна на наставникот и во одговарањето на учениците, со нејзината правилна и доследна примена, мислам дека ќе се реализира и целта на дидактичкиот принцип за свесна активност кај учениците: задлабочено и логично размислување врз поставените прашања. Токму тоа и ѝ придава на оваа метода креативен карактер, но под услов — правилно и прецизно формулираните прашања од наставникот (прилагодени според возраста на учениците) да бидат поставувани пред целиот ученички колектив и да се бараат (аналогно на тоа) правилни, точни и содржајни одговори од нив.

8

Уште поголемо значење за целосното разоткривање на споменатите вредности на песните „Денови“, „Тугноберачите“, „Проштвање“ и „Копачите“ (во нивната заемна поврзаност

при анализата) има методскиот принцип **ЕДИНСТВО НА СОДРЖИНАТА И ФОРМАТА**, без чие присуство станува апсурдна една современа анализа како сложен методски процес. Токму поради фактот што содржината и формата — двете основни структурални компоненти на уметничкото дело — според марксистичката естетика не можат да сүштествуваат одделно една од друга, што меѓу нив постои една органска поврзаност, овој методски принцип мора да добие примарно место при анализата на споменатите песни, овозможувајќи во исто време да се согледа што прикажал авторот во нив и како тоа го сторил. И само така песните ќе ги разоткријат пред учениците своите вистински уметнички достоинства, запазувајќи си го притоа интегритетот на духовна творевина.

За илустрација на горното ќе се задржам само на извршената анализа на првата, односно последната строфа од песната „Копачите“ во овој труд. Низ чинот на разоткривањето на нејзината содржинска компонираност: описот на мрачната ноќ која ѝ го отстапува своето место на муграта (на новиот ден), едновременно се доловени и елементите на формата: симболите „ноќта црна“ што се „к’ти“, со значење: исчезнување на сопството, „карпата мрак“ што се руши, како метафора на постојниот капиталистички поредок, додека со „зората“ и „силно светнатиот ден“ што „в крв се мие“ е навестена слободата, која ќе се роди низ револуционерната борба, кои само во една интегрална целина (поврзани меѓу себе) можат да билат сфатени како соодветна поетска визија на утрешнината.

9

Посебен акцент во подготовката за целосната обработка на песните „Денови“, „Тутуноберачите“, „Пропштавање“ и „Копачите“ треба да се стави на нивното изразно читање од страна на наставникот, зашто тоа претставува еден од најбитните предуслови за правилниот тек на литературната анализа и изградувањето култура на усниот говор кај учениците. **ИЗРАЗНОТО ЧИТАЊЕ** треба да биде во вистинска смисла на зборот изразно, уметничко, доживеано, сүгестивно и правилно интонирано, за да може да предизвика кај нив еден општ (целосен) впечаток за односната лирска творба, за нејзините основни идејно-содржински и естетски карактеристики и на тој начин да го олесни патот за нивното комплексно проучување во текот на натамошната обработка. Во своето практично експонирање тоа се пројавува со неколку свои специфики: боја на гласот, интензитет и ритам при читањето на уметничкиот текст.

Изразното читање на споменатите Рацинови песни бележи едно разнобразие, зашто е обусловно од нивната емотивно-содржинска и метричко-ритмичка компонираност. Така на пример, во песната „Денови“, поради присутноста на елегичното

расположение и на осмерецот од типот $(5 + 3)$, со посилна интонација треба да бидат прочитани последните 2 стиха во секоја строфа. Меѓутоа, темпото или ритмот на читањето нема да биде праволиниско дури и во рамките на секој стих, при што ќе одигра значајна улога и местото на цезурата. За разлика од оваа песна, во другите три финесите на изразното читање ќе бидат во склад со нивното емотивно-содржајно богатство (поради нивната хетерогена метричко-ритмичка структура), на начин што е веќе прикажан во овој труд (стр. 79 — 81, 101 — 102 и 126 — 128).

10

На крајот на ова свое излагање посебно ќе се задржам на значењето на СИНТЕЗАТА како методски потход за издиференцирањето на суштинските белези на Рациновата лирика, претставена со збирката „Бели мугри“, низ чинот на систематизирањето на поважните сознанија до кои треба да дојдат учениците во текот на обработката на песните, бидејќи таа претставува една од главните составки на последниот наставен час.

Синтезата, како обратен методски процес од анализата, не треба да се сфати како целосно повторување на изучената наставна материја, туку како едно резимирано истакнување на нејзините најбитни пунктови во една нова димензија. Со неа всушност станува евидентно до кој степен учениците ја разбрале и усвоиле новопрезентираната наставна материја колку таа станала нивна трајна сопственост.

Самиот процес на систематизирањето, што се остварува преку дијалошката метода, во трудот е застапен во завршните делови на сите наставни часови, добивајќи сепак најголем простор во последниот — низ izdelувањето на најсуштинските особености на песните од збирката „Бели мугри“: социјално-револуционерната идејно-тематска основа, присутноста на општи (универзални) и интернационални пораки, елегичноста, активниот оптимизам, социјалната интонираност на описите на природата, поврзаноста со народната поезија (користењето на нејзиното лексичко и стилско богатство), велешкиот говор како основен јазичен фонд во Рациновиот речник и доминацијата на осмерецот и на силабичката версификација. Освен тоа, во завршниот дел на трудот најсилно се манифестира и примената на индуктивниот потход, врз чија основа, впрочем, се темели најмногу и неговата општа концепција, посебно во изведувањето на дефинитивното значење на поетот, покрај другото, и преку истакнувањето на појавата и значењето на „Бели мугри“ како неоспорен уметнички резултат со трајни книжевни вредности.

Томислав ТОДОРОВСКИ

ИЗУЧЕНИЕ ПОЭЗИИ РАЦИНА В СРЕДНИХ ШКОЛАХ СРМ

Резюме

Творчество великого писателя всегда тематически связано с конкретными историко-общественными условиями в которых проходила его жизнь. В этой связи литературное творчество Рацина является отражением самого трудного периода в истории македонского народа — периода между Первой и Второй мировой войны.

Исходя из того, что Кочо Рацин является основоположником современной македонской поэзии, нынешняя учебная программа по литературе для средних школ отводит на изучение жизненного и творческого пути Рацина, а также его стихов „Дни“, „Сборщики табака“, „Прощание“, „Землекопы“ и рассказа „В каменоломне“ 5 учебных часов.

Знакомство же учащихся со временем, когда талант поэта созревает в идейном и художественном отношении, должно проходить в виде вводной лекции на первом уроке, в то время как его плодотворная и бурная жизнь должна быть представлена учащимся в форме биографического рассказа, состоящего из шести законченных частей.

Предусмотренный учебной программой материал о Рацине не следует рассматривать, на наш взгляд, как какое-то схематическое ограничение подхода учителя к его обработке. Наоборот, надо иметь в виду основную задачу обучения литературе в средней школе — путем всестороннего анализа идейной и эстетической стороны литературного произведения содействовать творческому отношению к литературе субъектов учебного процесса — учителя и учеников.

При анализе указанных выше стихотворений надо в первую очередь применять следующие методы и принципы: беседа, единство содержания и формы и выразительное чтение. Что же касается заключительной части работы над творчеством Кочо Рацина и его значения как исключительной творческой личности в работе над особенностями его поэзии на македонском языке, представленной наивысшим достижением его литературного творчества — сборником стихов „Белые рассветы“, ведущим методом работы должны стать индукция и синтез.

